פרקי פינסק

מאת

זאב רבינוביץ

חיפה 1981

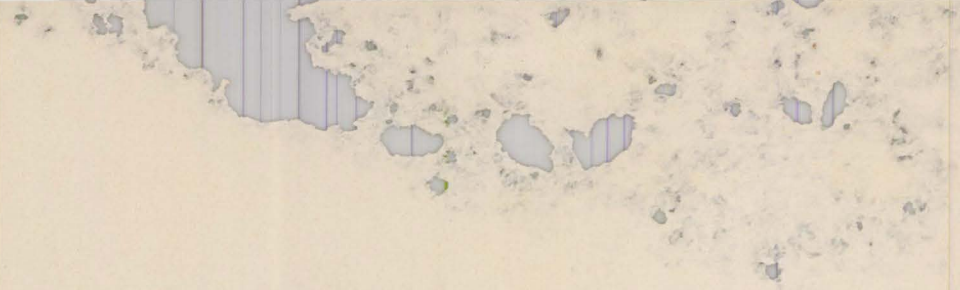
פרקי פינסק

מאת

זאב רבינוביץ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2022

חיפה 1981



פ ר ק י פ י נ ס ק

ה ת ו כ ן

דרכה ההיסטורית של קהילת פינסק	1
חסידות בפינסק וקארלין	15
שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין	81

פרקים אלה מקורם בכרך א' ההיסטורי, חלק א' וחלק ב' של הספר "פינסק", בהוצאת ארגון יוצאי פינסק וקארלין, תל־אביב — חיפה 1973, 1977.

דרכה ההיסטורית של קהילת פינסק

יסודות ומניעי תולדותיה

אבני־דרך לאין ספור מציינות את דברי ימי עם עולם בנתיבות עולם שלו.

תקופה תקופה וגילוייה, מדינה מדינה דרכה עבר, עיר ועיר בתוכה שכן ו"עיקרי אני מאמין" של אותה תקופה ואותו מקום בלב הציבור, ששמו ההיסטורי: קהילה. ובתוס־פת הדגשה: קהילה קדושה.

תולדותיה של קהילה בכל ימי קיומה, מראשיתה ועד סופה, מקורה, צמיחתה, התפתחותה, גידולה או שקיעתה או חורבנה הטראגי, סקירה והערכה של היסטוריה זו על טוהר המחקר המדעי, לאור תעודות ועדויות, שמשקפות את דמותה הרוחנית של הקהילה וערכי תרבות שבה, המבנה הסוציאלי, חייה הכלכליים והגורמים המדיניים — אלה הם תנאים מוקדמים להכרת הקהילה.

מחקר כזה לא על הקהילה הנידונה בלבד בא ללמד, אלא מן הפרט אתה נמצא למד על הכלל — על רוב הקהילות, רובן ככולן, של אותה "ארץ" או של אותה "מדינה" (ועד ארבע "ארצות", פנקס "מדינת" ליטא), מקום משכנה של הקהילה.

לכן הנצחת קהילה על־ידי חקירתה וקביעת השפעתה פירושה ציון ואבן־דרך בהיסטוריה שלנו, הכל לפי גודל הקהילה וערכה בחשבון הכולל של האומה. מונוגראפיה מעין זו עשויה אף לשמש מקור ומורה־דרך לחוקרי תולדות ישראל.

✡

הכרה זו הורתה לי, בן העיר פינסק, את דרך הנצחת קהילותינו — קהילת פינסק וקהילת קארלין — להקים להן מצבת־עד על אשיות ההלכה ההיסטורית. לא היסוד הסטא־טי שלהן, אלא הכוח הדינאמי שבהן. לא תיאור אישיהן בלבד, אלא בעיקר חיי הציבור שפעמו בקרבן. לא רק חיי השעה, בהם אור וחושך שימשו לפעמים בערבוביה, אלא האמונה כי "חיי עולם נטע בתוכנו", תודעה שעברה כחוט השני בתולדות שתי קהילות אלה, כפי שעברה בכל קהילות ישראל. לא רק פינסק־קארלין של מטה אלא גם פינסק־קארלין של מעלה.

✡

הנתיב הגדול, שפילסו להם היהודים במאה הארבע־עשרה וחמש־עשרה ממערב־אירופה מזרחה, הביא אותם לליטא. ואחדים מבני יהודי בריסק דליטא המשיכו בדרכם בכיוון מזרחה. הם הגיעו לפינסק וכאן נטו אוהליהם: ביקשו וקיבלו מהרשות השלטת מקום לבית־כנסת ולבית־עלמין (1506). כך הונח היסוד לקהילה חדשה: פינסק.

כאן אופייני מקום נחיתתם בעיר וצורתה: הם התיישבו ב מ ר ו כ ז והקימו בה את "רחוב היהודים", על יד מבצר הנסיך, לשם הבטחת שלומם בחסותו, לא רחוק מן השוק, הסמוך לנהר, לשם פעילות כלכלית. הם הקימו גיטו יהודי בפינסק.

ואלה הם הגורמים, שעיצבו את ההיסטוריה של קהילת פינסק.

גידול הדרגתי של האוכלוסייה היהודית בעיר, הן מספרה האבסולוטי, והן ביחס למספר הכללי של התושבים בעיר. מספר היהודים — גברים, נשים וילדים — בימי היווסד היישוב היהודי בפינסק (1506) היה 75 נפש בערך. כעבור שישים שנה (1566) היה מספרם 300 בערך, והם 8% מכלל התושבים. בימי גזרות ת"ח (1648) הגיע מספרם ל־1,000 נפש בערך, שהם 25% של האוכלוסייה. ובשנת סיפוח פינסק לרוסיה (1793) היה מספרם בערך 5,100 נפש. לאחר־מכן נתרבו היהודים ומספרם הגיע עד ל־19,754 נפש בשנת 1878, שהם 86% מכלל האוכלוסייה שבעיר ובשנת 1897 מנתה האוכלוסייה היהודית בפינסק 21,065 נפש, שהם 74.2% מכלל התושבים. ערב מלחמת־העולם הראשונה היו בפינסק 28,063 יהודים, שהם 72.4% של תושבי העיר. מבנה דמוגראפי זה נשאר בפינסק עד לסופן הטראגי של קהילות פינסק וקארלין. הסטאטיסטיקה הזאת מעידה, כי לראשונה היתה פינסק בעלת מיעוט יהודי קטן. אחר־כך היתה עיר מעורבת. ולבסוף — עיר שרובה יהודים, עד לשלושה רבעים של האוכלוסייה, ואף למעלה מזה. פינסק היתה השנייה, לאחר ברדיצ'ב, בין ערי רוסיה מאוכלסת באחוז כה גבוה של יהודים. למצב הזה היתה השפעה מכרעת על המנטאליות של היהודי הפינסקאי. מאחר שהאוכלוסייה הלא־יהודית היתה שוכנת בחלקה הגדול

ברחובות שבקצה העיר, הובלט במיוחד הצביון היהודי שלה: השבת, החגים וכדומה. יתר על כן: בצאת הנוצרים מהכנסיות שלהם בימי אידיהם לבושים בגדי חג ועוברים ברחובות העיר, היה מראה זה פוגע ברגשותיו של היהודי הפינסקאי. כזמורת זר הוא נחשב בעיניו ורבב בצביון היהודי המיוחד לעירו.

✡

ריבוי היהודים בפינסק הביא להתפשטותם ממקום היאחזותם הראשון, היינו מ"רחוב היהודים", שעבר מבית־העלמין שברחוב זאבאלנה עד בית־הכנסת הגדול ועד השוק. מכאן הם פנו לכל הכיוונים. לראשונה מזרחה, לרחוב ספאסקי, הוא הרחוב הגדול ("די גרויסע גאס"), ולרחובות המקבילים לו, ואחר־כך מערבה, לרחוב לוהישין ולאזור שבינו לבין רחוב בריסק. לאחר־מכן הם המשיכו והתיישבו רצוף לאורך רחוב בריסק ולסמטאות שהסתעפו ממנו, ובמאה ה־18 ו־19 הרחיבו גבולם צפונה, מעבר לרחוב זאבאלנה, ודרומה עד לשפת הנהר פינה. אופיינית היא דרך התפשטותם. הם חדרו לרחוב הנוצרי, בהמשך לאזור המיושב כבר על־ידם, מתוך שמירה על אחידותם. ברחובות ה"חדשים" האלה גרו היהודים קודם במעורב עם הנוצרים, ובמרוצת הזמן, במקביל לגידול היישוב היהודי, היו אף רחובות אלה מיושבים בעיקר על־ידי יהודים. התושבים הנוצרים פינו את רחובותיהם ועברו לגור בפרברי העיר, והיהודים הוסיפו לגור במלוכד. תהליך זה חל בכל חלקי העיר: הן באזורים שהיו כפופים לשלטון העיר, והן בחלקים שהיו ברשות הכמורה הפראבוסלאבית, הקאתולית או של ה"פריצים" ("שלאכטה"). היהודים היו פונים לשלטון העיר או לאחת הכנסיות, הכל לפי המצב, מתוך ניצול הזכויות שהוענקו להם. המאבק נגד ההגבלות, שגזרו עליהם כל הרשויות האלה, היה קשה, אולם הם יכלו לו. נוסף לדרך התפשטות זו מהמרכז — מ"רחוב היהודים" — לפריפריה חלה התנחלות היהודים בפינסק גם בכיוון מנוגד, מן הפריפריה למרכז. בסוף המאה ה־17 נוסד מזרחה לפינסק היישוב קארלין. יהודי פינסק התחילו להתיישב גם בקארלין, וזאת, בין השאר, לפי בקשת תושבי המקום. מספר היהודים כאן הלך ורב וקארלין הלכה וגדלה עד הגיעה במרוצת הזמן לגבולה של פינסק. קארלין היתה לפרברה של פינסק, כששתיהן מיושבות בעיקר על־ידי יהודים. כך "נכבשה" פינסק על־ידי היהודים. העצמאות, שהיתה לקארלין בהיווסדה, השרישה בלב תושביה היהודים נטייה לאוטונומיה ובמאה ה־18 קמו בתחומה של העיר פינסק שתי קהילות: קהילת פינסק וקהילת קארלין, והן רוב מניין ורוב בניין של העיר.

✡

יהודי פינסק לא זאת בלבד ש"כבשו" את העיר אלא מילאו תפקיד היסטורי חשוב בהקמת יישובים יהודים בתוך העיירות שבאזור פולסיה (כגון קלצק וכדומה) ואף מחוץ לגבולותיה (בווהלין). חכירת אחוזות, כפרים, יערות, אגמי מים, ובפרט עיירות פרטיות, על נכסי דנייזי (כולל צמיתים) ודלא ניידי (כגון בתי מזיגה, טחנות, בתי יציקה) שבהן, שהקיפו תכופות שירותי הובלה ומכס דרכים, היתה אחד העסקים הראשיים של יהודי פינסק. חכירות אלה כרוכות היו בניהול הנכסים על־ידי אנשים נאמנים, פקידים, חוכרי משנה וכדומה. אלה היו רובם ככולם מבני משפחתו של החוכר או בני עירו, שהתיישבו במקומות החכירה. כך נוצר תהליך קולוניזאטורי של יהודי פינסק בעיירות הקטנות. אף לאחר שחלו במרוצת הזמן תמורות גדולות במבנה הסוציאלי והחברתי של האוכלוסייה היהודית בפינסק וסביבתה, נשארה פינסק כל הימים המטרופולין של כל אזור פולסיה, הן מבחינה תרבותית והן כלכלית ופוליטית. בפינסק שכנו המוסדות הממשלתיים של כל המחוז, כאן הקימו היהודים את מפעלי התעשייה לחומרי־גלם של הסביבה (עצי פולסיה על־ידי מנסרות, בתי־החרושת של לוריא והאלפרן וכדומה) ופיתחו מרכז מסחרי לתוצרת האזור. והעיקר, כאן היה מקום תורה והשכלה. דוגמה מני רבות: לפינסק שלח עוזר וייצמן מהעיירה הסמוכה מוטלה את חיים בנו ושאר ילדיו להמשיך בלימודים ולאחר־מכן העתיק מקום מגורו בעצמו לפינסק לרגל עסקיו והשכלת ילדיו. רבים מהסביבה נהגו כמותו. פינסק האצילה מרוחה על כל הסביבה. השפעה זו הגיעה לפסגתה כשתורת החסידות, שבאה מקארלין, פרברה של פינסק, מצאה במאה ה־18 ו־19 הד במנטאליות של בן העיירה והכפר שבסביבה יותר מאשר בפינסק גופא.

✡

גורם מכריע לריבוי היישוב היהודי בפינסק, התפשטותו וקיומו בעיר ובסביבותיה, למרות התלאות אשר מצאו אותו במשך דורות (הגבלות הזכויות, גירושים, שרפות, מלחמות), היתה האוטונומיה, ששררה בחייו הפנימיים. בעצם הפנייה של המניין הראשון של היהודים בפינסק אל השלטונות למתן רשיון בנייה של בית־כנסת וקביעת מקום לבית־עלמין מיוחד, שניהם ב"רחוב היהודים", מקום היאחזותם במרוכז, ובקבלת רשיון זה מידי השלטון (1506) נעוץ עקרון האוטונומיה. כבר במשך עשרים וחמש השנים הראשונות לקיום הקהילה נוצר שיתוף פעולה בין קהילת פינסק לבין שאר קהילות ליטא והוקמה ראשיתו של ארגון משותף לקהילות אלה, בו נתייחד מקום נכבד לקהילת פינסק. בשנת 1555 פונה יהודי מפינסק אל השלטונות בשם כל יהודי ליטא. וכשקם בשנת 1623 המוסד העליון ליהודי ליטא — "ועד מדינת ליטא" — היו בו שלוש "קהילות ראשיות", ואחת מהן קהילת פינסק, השלישית לאחר בריסק והורודנא. לאחר חורבן קהילת פינסק בימי גזרות ת"ח (1648) חידשו מהר יהודי פינסק את ארגון הקהילה ופעולותיה. בתחילה שימשה פינסק "קהילה ראשית" ל־26 יישובים. מספרם הלך הלוך ופחות. קהילת פינסק ניהלה לשם הגנת זכויותיה בתור "קהילה ראשית דמדינת ליטא" מאבק עם ועד קהילות ווהלין, עם שאר ה"קהילות הראשיות דליטא" ובמיוחד עם הקהילות הקטנות שמסביבה, ביניהן בנותיה, שממנה יצאו ושאפו לאחר־מכן להשתחרר ממרותה. במיוחד היה נטוש מאבק קשה עם היישוב בקארלין, אשר הקים קהילה עצמאית משלו. למרות

מאבקים אלה, שגרמו תכופות למריבות ומדנים בין הקהילות, שמרה פינסק על מקומה ועל השפעתה בין שאר קהילות ליטא, עד ביטול "ועד המדינה" (1764). היא שימשה באכוח היישוב היהודי בפני השלטון, טיפלה בעול המסים, שלה ושל הגליל, בפדיון שבויים, דאגה לעצמאות משפטית, לקיום בית־דין שלה, הן לענייניים אזרחיים (דיני ממונות) והן לשאלות דתיות, להחזקת הרב, המלמדים, החזן והשמש, לתמיכה בבחורי ישיבה, לייסוד חברות, לקיום מצוות התורה וכדומה. כל אלה היו מיסודות האוטונומיה של ה"קהילה הראשית". הערך הלאומי של ארגון הקהילה אנו למדים מתוך האיסור, שגזרו ראשי הקהילה על בגדי פאר, על נגינה, על ריבוי באכילה, לאות השתתפות בני קהילתם באסונות, אשר פקדו את קהילות פולין ואוקראינה. וכשביטל השלטון בשנת 1844 את הקהילה מבחינה חוקית, המשיכה קהילת קארלין — ואולי אף קהילת פינסק — להתקיים, כפי שמעידים העתקי מכתביהם של אב בית־דין של פינסק ושל אב בית־דין של קארלין אל האדמו"ר מקוברין, שאושרו ב"חותם קהילת קארלין" בשנת תרי"ז/1857. לאחר ביטול הקהילות הפך החוק את ראשי היישוב היהודי בכל אתר ואתר לכלי שרת בידי השלטון לצרכיו הוא (גביית מסים למיניהם, תשלומי מכס וכדומה), אולם בפינסק וקארלין, כדוגמת שאר הקהילות בליטא, נשתמרה אוטונומיה חברתית, משפטית ותרבותית בקרב בני קהילותיהם. זו שמרה על קשר ציבורי בין בני היישוב היהודי. הנהלת ענייני הקהילות היתה נתונה בידי האב בית־דין וחברי בית־הדין, מתוך שיתוף פעולה עם אישי ציבור ועם ה"רב מטעם". לקיומה והתפתחותה של אוטונומיה זו בפינסק וקארלין היה ערך רב ל"נדיבי עם", אשר הקימו וקיימו מהונם מוסדות חינוך וחברות צדקה ושהיו בעלי השפעה ומקורבים לראשי השלטון. בניגוד לרבים מבין "נשואי הפנים" והסוחרים העשירים שבקהילות פולין, שפנו להתבוללות, הצטיינו "נגידי" פינסק וקארלין בנאמנותם לערכי היהדות ולצורכי העם ושיתפו אישי ציבור בניהול המוסדות, וראויים הם לכינוי: ה"רוטשילדים" של פינסק וקארלין (משפחות לוין, לוריא, האלפרן, אליאסברג). בתי־החרושת אשר הקימו ומפעלי המסחר אשר פיתחו התקיימו על טהרת העבודה היהודית. בצורה ובמסגרת זו ללא גושפנקה חוקית נשתמרה האוטונומיה בחייהם הפנימיים של יהודי פינסק וקארלין. במאה העשרים עבר ניהול ענייני הציבור היהודי לידי ראשי המפלגות, שטיפחו ערכים לאומיים, כל מפלגה בהתאם להשקפתה. בתקופת פולין האחרונה, בין שתי מלחמות העולם, נעשה נסיון להקים מבחינה חוקית את הקהילה. אולם מסיבות פנימיות בעיקר לא הצליח הנסיון הזה לקיים את הקהילה.

✡

במארטירולוגיה של עמנו כתבה פינסק דף משלה. לא הגבלת זכויות בלבד, אשר יצאה מאת שליטים שונים, פגעה ביישוב היהודי שבתוכה, אלא בניה היו בתקופות שונות קרבן גירושים ורציחות בפרט בימי מהומות ומלחמות. לרגל מצבה הגיאוגראפי בין מוסקבה הפראבוסלאבית לפולין הקאתולית וליטא — בראשית ימיה, ובין רוסיה הבולשביסטית לפולין הלאומנית — בסוף ימיה, עברה העיר בזמן המלחמה מיד ליד, ויהודי פינסק, גוף זר לשניהם, שימשו לשני הצדדים שעיר לעזאזל. מצב זה הניע את יהודי פינסק מדי פעם, לפני כיבוש העיר על־ידי אחד העמים האויבים, להפקיר את רכושם ולברוח, אולם יד הרודף השיגה אותם. והנשארים בעיר — לרוב העניים — נידונו על־ידי הכובש לגירוש ואף להרג, תכופות בסיוע האוכלוסייה הנוצרית שבמקום. בשרשרת הארוכה של הנגישות האלה הגיעה הטראגיות של המאורעות לפסגתה בחצי השני של המאה ה־17 (גזרות ת"ח ואילך, המוסקביטים, קוזאקים, קלגסי קורהאן, הפולנים) ולאחר מלחמת־העולם הראשונה (1918—1920, "בין מלכא למלכא" — בולשביקים, קלגסי בולאק־באלאכוביץ, פולנים, פוגרום הל"ה).

פינסק היתה מטרופולין של פולסיה. בה חיפשו מקלט היהודים, שגורשו בגזרת מלכות הרשעה מהכפרים שמסביבה. יחד עם שאר הקהילות הושיטה קהילת פינסק את ידה לעזרת מגורשי המצביא ניקולאי ניקולאייביץ בראשית מלחמת־העולם הראשונה. את מצבה של קהילת פינסק ואת התקופה מציינים שלושה "בתי יתומים" — שניים מיועדים ליתומי הקהילה ואחד במיוחד ליתומי האזור — אשר הקימו יהודי פינסק לאחר מלחמת־העולם הראשונה. נוסף לנגישות נגד היהודים במיוחד, סבלו יהודי פינסק מהאסונות אשר פגעו באוכלוסייה כולה בימי המלחמות, כגון שרפת העיר על־ידי הפולנים (1648) ועל־ידי המוסקביטים והקוזאקים (1655, 1660), חורבן העיר על־ידי השבדים (1706), גירוש רוב האוכלוסייה על־ידי הגרמנים במלחמת־העולם הראשונה מתוך העיר וגירוש הנשארים בה מדירותיהם שברחובות הפונים לחזית, שרפת בתי־החרושת על־ידי הרוסים לפני כניסת הגרמנים לעיר (1915), ושאר התלאות אשר מצאו את העיר בזמן המלחמות המרובות. ובימי שלום: בתי פינסק היו עד התקופה האחרונה לרוב בנויים עץ, והעיר נפגעה פעמים רבות על־ידי דלקות, שהעלו באש חלקים גדולים של העיר, כגון השרפה הגדולה בשנת תקנ"ט (1799) — אז נשרף ה"פנקס" של ה"חברה קדישא" וכנראה אף ה"פנקס" של הקהילה — והשרפות בשנים 1901 ו־1921.

אין צריך לומר כמה זעזעו כל האסונות האלה את קהילת פינסק מדור לדור, ויש להשתומם כיצד הצליחו אנשי הקהילה להתגבר על הפגיעות הקשות האלה, לקומם מדי פעם את ההריסות ולשוב ולפתח את חיי הקהילה בקרבה מבחינה רוחנית וכלכלית. קהילת פינסק שמרה בימי קיום "ועד המדינה", למרות גזרות ת"ח ושאר הרדיפות בתקופה ההיא, על ריבונותה בתור "קהילה ראשית", כשם שלא שיתקו האסונות את המרץ של בני קהילתה בדאגתם לתורה, לחינוך ולמצב הכלכלי בימים האפורים של מלחמת־העולם הראשונה, בימי המהומות ושנות הדמים שבאו אחריהן ובשנות השלטון חדור שנאת חמס בתקופת פולין (1921—1939). על איתנות הרוח ואי־התלות בגורמים חיצוניים, כלכליים ופוליטיים, שקיננה בלבותיהם של יהודי פינסק, מעידה צמיחת

ענף חסידי מיוחד בתוכם בחצי השני של המאה ה־18 — חסידות קארלין, ולא נגעו בהם כלל חלוקות פולין ושאר התמורות, אשר חלו באותם הימים באזורם. גידולה והתפתחותה של קהילת פינסק חרף כל התלאות הקשות האלה במשך ימי קיומה מעידים על חיוניות חזקה, שהיתה תכונת־יסוד לבני הקהילה ושעמדה להם בעת צרה.

☆

מצבה הכלכלי של קהילת פינסק ניכר בצורותיו ודרכי התפתחותו.

בעוד שעצמאותה התרבותית־לאומית של הקהילה היתה קיימת מיום היווסדה והאוטונומיה של ארגון חייה הפנימיים התפתחה עד לדרגת "קהילה ראשית" בקום "ועד המדינה" (1623), הגיעה הקהילה מבחינה כלכלית לאי־תלות באוכלוסייה הנוצרית רק במאה ה־19, לאחר שפינסק עברה לידיה של רוסיה. שני פרקים גדולים היו לה לקהילת פינסק בהתפתחותה הכלכלית: תקופת ליטא־פולין, שהצטיינה במיעוט היישוב היהודי בעיר ובמלחמות בין שלטונות ירידים באזורה, והתקופה השנייה — הם ימי השלטון היציב ברוסיה והעלייה הגדולה של האוכלוסייה היהודית בעיר, מ־5,100 יהודים בערך בסוף תקופת פולין (1793) ל־22,000 יהודים בשנת 1886, שהם 83% של האוכלוסייה הכללית שבעיר. בתקופה הראשונה לא ניתן ליהודי פינסק בתור מיעוט, לראשונה אף מיעוט קטן, ליצור חברה עצמאית מבחינה כלכלית. הודות לכשרונות המסחריים והארגוניים שלהם ידעו היהודים להשתלב בתור יחידים או בקבוצות קטנות במציאות הכלכלית ובמבנה החברתי של העיר והסביבה. כמתואר לעיל היתה החכירה לכל צורותיה בראש עסקיהם: חכירת אחוזות, כולל האיכרים והצמיתים, בתי מזיגה, דרכי הובלה, מכס הדרכים והגשרים וכדומה. לראשונה בהיקף צנוע ואחר־כך בממדים יותר גדולים. רבים עסקו בהלוואות, בעיקר לנוצרים, והלווים, כגון הבויארים, היו משעבדים את אדמותיהם לביטוח פרעון ההלוואה ליהודים המלווים. היו ביניהם סוחרי פרוות, מלח, תוצרת יער, אשלג וכדומה. את הסחורות היו שולחים לאוקראינה או לפולין. היו בעלי חנויות בשוק, שסייעו לפיתוח המרכז המסחרי בעיר סמוך ל"רחוב היהודים". במידה שהיהודים רכשו קרקעות היתה פעולה זו רק לשם השקעה, כי לא עסקו בחקלאות. גם לא הרבו לעסוק במלאכות.

במרוצת השנים חלו תמורות במקור פרנסתם של יהודי פינסק. בהשפעת המלחמות ואי־יציבות המשטר נעלמו החכירות הגדולות כליל. הלכו ופחתו חכירות המסים והמכס ועסקי ההלוואות לנוצרים. מאידך התפתח המסחר בין יהודי פינסק, הן עסקי היבוא והיצוא של הסחורות, כגון של עצים ותוצרת עץ, אשלג, תבואה, כלי שימוש וצורכי מזון, והן המסחר בחנויות, אשר הקימו בכיכר השוק. יהודי פינסק משתתפים בירידים ומחוצה לה, ועד ברסלאו שבגרמניה הגיעו. הם רוכשים להם מקום נכבד בין הסיטונאים שבעיר ודוחקים את רגלי העירונים מהמסחר הגדול. התהליך הזה של ביטול החכירות הגדולות ופיתוח המסחר על־ידי היהודים בתוך העיר הולך ונמשך. הם עוסקים במכירת משקאות, קונים מאת איכרי הסביבה את תוצרתם ומקימים מרכז מסחרי חדש ליד בית־הכנסת. מתפתח מסחר יהודי בינוני וזעיר, הדוחק אף הוא את רגליהם של העירונים מענפי מסחר אלה. יש ביניהם הפונים למלאכה. במקביל ל"כיבוש" העיר על־ידי היישוב היהודי הודות לגידולו והתפשטותו, הצליחו היהודים כבר בתקופה הזאת להשתלט על המסחר בעיר. העירונים מאבדים את העמדות הכלכליות שלהם, עוברים לגור בפרברי העיר ופונים למלאכה. השתלטות היהודים על כל סוגי המסחר עוררה בלבותיהם של הנוצרים קנאה, שנאה ויחס רע מצד הכנסיות, השלטון והאצולה. אולם השתלטות זו על המסחר בפינסק על־ידי היהודים היתה ללא ביסוס כלכלי בטוח, כי לשם ניהול עסקיהם היו היהודים זקוקים להלוואות, אותן קיבלו מהנוצרים, כגון מהאצילים. כאן נהפך הגלגל: המלווים מקודם היו כעת ללווים, והלווים לשעבר היו למלווים. באותו זמן, בשלהי המאה ה־18, סוף תקופת פולין, חלה במדינה הפרת כל ערכי המוסר בחיי החברה, עד לידי הפקרות ושוד, שפגעה קשה ביהודי פינסק ובמצבם הכלכלי. נוסף לפגיעות אלה, שנגרמו מן החוץ, באה עליהם התרופפות פנימית: קרנה של הקהילה ירדה פלאים, שאף היא שקעה בחובות גדולים למסדרים שונים של הכנסיות ואנשי השלטון, ללא יכולת לסלק חובות אלה. בתנאים הבלתי יציבים והקשים האלה הונח היסוד לעצמאות כלכלית של יהודי פינסק, שהגיעה לשלמות ולשגשוג רק לאחר עבור העיר מידיה של פולין לרשותה של רוסיה.

מצבה הגיאוגראפי של פינסק לאחר ביטול הגבול בין פולין ורוסיה (1795), שכלול התחבורה שלה בסוף המאה ה־18 ובמשך המאה ה־19 הודות לחפירת התעלות אוגינסקי והמלכותית וסלילת פסי הרכבת לז'אבינקה־בריסק מערבה (1884) וללונינץ מזרחה (1887) — כל השיפורים האלה יצרו תנאים טובים לפיתוח כלכלתה של העיר. יהודי פינסק הם שהקימו ופיתחו בעיר את כלכלתה על יסודות איתנים, קודם את המסחר ואחר־כך את התעשייה. על שלושה דברים עמד כאן פיתוח הכלכלה בידי היהודים: על ניצול אוצרות הטבע שבתחומה (במיוחד יערות העצים, פולסיה) ומצבה של העיר בתור עיר נמל פנימי ותעבורה (לפולין, לבאלטיקום, לאוקראינה, לווהלין), על יוזמתם וכשרונותיהם של יהודי פינסק בהקמת מפעלים בעלי ממדים גדולים לפי שיטות הטכניקה של מערב־אירופה, ועל עקרון עבודה יהודית, הודות לכושרו וכוחו של הפועל היהודי בפינסק. כבר בתקופה הקודמת, לפני סיפוחה של העיר לרוסיה, היו יהודי פינסק, כאמור לעיל, בעלי המסחר הסיטונאי, הבינוני והזעיר שבה. כעת הם חרגו מתחומה של העיר וסביבתה והקימו בפינסק עסקי מסחר גדולים, אשר פיתחו את העיר לנמל פנימי, מיועד להעברת סחורות אף ממרחקים: תבואה, חלב, עצים, מוצרי טקסטיל, מלח, טאבאק, יין, סוכר, ברזל ועוד. בנתיב הגדול של המסחר דרך רשת נהרות רכשה לה פינסק מקום חשוב בתור תחנת מעבר ונוצר קשר בין פינסק והעולם הגדול. חיי המסחר בפינסק היו מרוכזים על שפת הנהר.

צדק מי שקרא דרך־משל לפינסק של הימים ההם: האנזה היהודית. מבין גדולי הסוחרים בימים ההם יש לציין את ר' שאול קארלינר (לוין), מרבי ההשפעה בפינסק, קארלין והסביבה. כרוב השפעתו כן רוב עושרו. עדות לכך הצוואה שלו שהיא בעלת ערך היסטורי. כנראה עסק בעצי יער ובעבודות מטעם הממשלה. ארבעת בניו, אף הם מעשירי העיר, המשיכו לעסוק בעסקי אביהם. עליהם עלתה אחותם חיה, אם למשפחת לוריא. הודות לכשרונותיה נהיתה לאחת מעשירי העיר ואולי העשירה ביותר בתוכם. לניהול עסקיה, כנראה עסקי תבואה ועצים, היא ניצלה את פינסק בתור תחנה מרכזית ופיתחה בדרך זו את עסקיה דרומה ומערבה. בערכו הרב של מפעלה — פיתוח פינסק בתור עיר הנמל — הכירה הממשלה הרוסית והצאר אלכסנדר השני העניק לחיה לוריא ולצאצאיה אחריהם את תואר "אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית. מובן, שבראש וראשונה נהנו ממפעליה יהודי פינסק. סוחרים בעלי היקף גדול היו בניה של חיה משה ודוד לוריא וגד־אשר לוין. סוחר חלב בממדים גדולים מאוד היה מרדכי ליפשיץ. לשם פיתוח נמל העיר רכשו יהודי פינסק אניות־קיטור והפעילו אותן בין פינסק לערי אוקראינה, במקום הסעת הרפסודות בעזרת משוטי עצים. בראשית הפעלת אניות־קיטור אלה קנה מאיר לוין מידי נוצרי אניית־קיטור (לפני 1862) וקרא לה בשם "לייב". בשנת 1868 היו בבעלות היהודים 8 אניות־קיטור מבין 12 אניות פרטיות, שהובילו סחורות בנתיב זה. בימים ההם — בשנות השישים — התחילו הסוחרים הגדולים האלה להקים בפינסק מפעלי תעשייה לעיבוד חומרי־גלם, אותם הביאו באניות־קיטור מהסביבה ומהדרום. היתה זאת תקופה של מיזוג מסחר ותעשייה בכלכלתם של יהודי פינסק. כדוגמת תהליך ההתיישבות בעיר הקדימו הנוצרים את היהודים גם בהפעלת אניות־הקיטור להובלה ובמקצת גם בתעשייה. רובם של מפעלים אלה עבר במרוצת הזמן לידיהם של היהודים, כגון בית־החרושת לנרות וסבון, שנעשו מחלב, ושנבנה על־ידי נוצרים בשנת 1850, עבר בשנת 1872 לידי יהודים. אולם בו בזמן שההתיישבות וההתפשטות של היהודים בעיר חלו לרוב על־ידי רכישת נכסים מידי הנוצרים שבמקום, פיתחו יהודים רבים את הפעלת האניות ובפרט את התעשייה ביוזמתם הם והובילו באניות מכונות למפעלים מחוץ־לארץ (כגון משה לוריא). סלילת פסי הרכבת דרך פינסק בשנות ה־80 של המאה ה־19 הפחיתה את ערכה בתור עיר תחבורה ופגעה קשה במסחר שלה. במקום המסחר באה התעשייה, שהתפתחה במקביל לגידול האוכלוסייה היהודית בתוכה. פינסק הפכה לעיר תעשייה ליד ענפי מסחר שונים, שהיו קיימים בה. הצד השווה שבהם, ששניהם היו כמעט כליל בידי היהודים, עד כי הכלכלן הרוסי האנטישמי י. יאנסון אנוס היה במחקרו על כלכלתה של פינסק (1869) לציין את העיר בשם: "העיר היהודית הזאת".

אלה בתי־החרושת, אשר הקימו יהודי פינסק במשך המאה ה־19 עד מלחמת־העולם הראשונה. שני בתי־חרושת לנרות וסבון. הם נבנו מלכתחילה, כאמור לעיל, על־ידי נוצרים. אולם מאחר שלא ידעו לנהל אותם כראוי והפסידו את כספם, רכשו אותם יהודים (אליהו אליאסברג — חתנו של משה בן חיה לוריא, שמואל רבינוביץ — חתנו של גד־אשר לוין, ושיינפינקל) והפעילו אחד מהם, שקנה לו שם ברחבי רוסיה. בראשית קיומו עבדו בו על־פי־רוב פועלים נוצרים, אולם במרוצת הזמן באו במקומם פועלים יהודים. מספרם הגיע ל־120. בשנת 1900 עלה בית־החרושת באש ולא נבנה מחדש. בשנת 1865 נבנתה תחנת קמח (בבעלותו של משה לוריא). היא הופעלה בשנת 1872 על־ידי מכונת־קיטור שהובאה מגרמניה. באותם הימים הובאה מכונת־קיטור שנייה להנעת בית בד לייצור שמנים (אף הוא בבעלותו של משה לוריא). בשנים 1879/80 הוקם על־ידי משה לוריא בית־חרושת גדול למסמרי עץ עבור נעליים, ראשון מסוג זה ברוסיה. אף הוא הונע על־ידי מכונות־קיטור מחוץ־לארץ. 200 פועלים עבדו בו. תוצרתו היתה נפוצה ברחבי רוסיה. לאחר־מכן הוקם בית־חרושת לייצור קופסאות עץ עבור סיכת גלגלי עגלות, אשר הופעל על־ידי מכונת קילוף מיוחדת, אותה הביא מגרמניה בעל בית־החרושת (ליפא בן משה לוריא). בשנת 1898/99 נבנה בית־חרושת גדול לייצור לבידים גדולים לבניין ולרהיטים. בכדי לנצל לשם כך את עץ האלמון ("אולחה") הגדל בפולסיה, עשה בעל בית־החרושת (ליפא לוריא) שני שכלולים בטכניקה של הרכבת הלבידים. הוא הפעיל מכבש הידראולי לכבישת שמן המדביק את הלבידים והנהיג לראשונה דבק לח במקום דבק יבש. אז קמה בפינסק תעשייה חדשה, שהיתה מקור פרנסה לאלפי יהודים. תוצרת בית־חרושת זה מצאה לה שוק לא רק ברוסיה אלא גם באוסטריה ובאנגליה. בטכניון בחיפה נשמר לוח ברזל יציקה של אחד המכבשים, בו התחילו להשתמש לראשונה בבית־החרושת הזה. בשנת 1890 בערך נבנתה מנסרה גדולה, שאף היא הונעה במכונת־קיטור (בבעלות האחים ל. ואל. לוריא). בית־חרושת מיוחד היה לייצור עצי פארקט. בכל בתי־חרושת אלה לתוצרת העץ עבדו 800 איש, רובם ככולם יהודים. בשנת 1892 הקים יהודי מקורלאנד בית־חרושת לגפרורים. לאחר שעלה באש — בשנת 1897 — הוא נבנה מחדש (על־ידי יוסף האלפרן). 400—500 פועלים עבדו בו. למעלה מ־80% מהם יהודים, ואף ליותר מ־90% הגיע מספרם. בית־חרושת זה היה אחד הגדולים ברוסיה. תוצרתו הגיעה לדרום רוסיה, לקאבקאז, לערים השוכנות לחופי הים הכספי וכדומה. לאחר בתי־החרושת של לוריא היה בית־חרושת זה השני בגודלו בפינסק ומקור פרנסה לחלק ניכר של היישוב היהודי. — בבעלותם של נוצרים היה בית־חרושת אחד לפקקים. השני, בעל ממדים, היה שייך ליהודים. הציוני הידוע מימי הרצל, ציר לקונגרס הראשון גריגורי לוריא הקים בית־חרושת לעשיית גיר ומפעל כימי קטן, בו עבד בהיותו סטודנט נשיא ישראל חיים וייצמן. גריגורי לוריא היה הראשון ובזמנו היחידי, אשר הנהיג במפעליו בפינסק שמונה שעות עבודה ביממה לפועלים. בבעלות היהודים היו בתי־חרושת לטאבאק, לשיכר, ללבנים, לעורות, למעטפות, לכלי זכוכית, לממתקים, לחאלבה, לתבן, מנסרות רבות וכדומה. בבעלותם של נוצרים היו שתי מספנות לתיקון אניות על שפת הנהר פינה. בסמוך לתחנת

הרכבת היה מפעל ממשלתי גדול לתיקון קרונות, בו עבדו 1,500 פועלים נוצרים. מקום מגורם היה בפרבר זה מחוץ לעיר ולא היו מעורים בחיי היישוב היהודי. צורכי יום־יום שלהם היו מקור פרנסה ליהודים (חייטות, סנדלרות וכדומה). בקרבת מקום לתחנת הרכבת בנתה הממשלה בית־חרושת ליין־שרף, שהיה בבעלותה. כל האמור לעיל מוכיח את תהליך ההתבדלות של המיעוט הנוצרי מהרוב היהודי שבעיר, קודם מבחינה טופוגראפית, כשהאוכלוסייה הנוצרית "נלחצת כלפי חוץ", לפריפריה של העיר, והעיר "נכבשת" על־ידי היהודים, ואחר־כך מבחינה סוציאלית־חברתית. יש להעריך את מספר הפועלים היהודים — גברים ונשים — בפינסק בסוף המאה ה־19 ב־2,500—3,000 איש לכל הפחות, ביניהם אבות משפחה רבים. תודות ליצירת תנאי עבודה חל שינוי רב־ערך במבנה הסוציאלי של יהודי פינסק. נוצר פרולטאריון תעשייתי ופקידותי. 50% של האוכלוסייה היהודית שבעיר התפרנסו מעמל כפיהם. מספר האומנים גדל במיוחד בשנות ה־80 של המאה ה־19, כשהממשלה הקימה את המפעל הגדול לתיקון קרונות הרכבת. נתרבו פועלי בניין ורהיטים, חייטים, סנדלרים, פרוונים וכדומה. יש להניח, כי אחדים מבין המפעלים האלה, אשר צוינו כאן בתור בתי־חרושת, לא היו אלא בתי־מלאכה צנועים, בהם הרוויחו בני המשפחה את לחמם בזיעת אפיהם, לבדם או בעזרת פועל אחד או שניים. כמו כן ייתכן, שהיו מפעלים קטנים, שלא נכללו בתיאור שלפנינו. היהודים היו מייסדי הבאנקאות בפינסק. מכיוון שהיהודים בפינסק היו מבחינה כלכלית במרוצת השנים כמעט ללא קשר של ממש עם האוכלוסייה הנוצרית, מן ההכרח שהיו ביניהם בעלי אומנות ללא יוצא מן הכלל: "בעלי עגלות", סבלים, דייגים, בעלי מלאכה בכל המקצועות בחיי יום־יום, פועלים בבתי החרושת השונים, איש איש ומומחיותו, פקידות ענפה במשרדי המפעלים ואישי הנהלה. במקצועות רבים היו עוסקים היהודים בלבד: בנאים, צבעים, טייחים, נגרים, זגגים, פחחים, שענים, צורפים ורבים דוגמתם. רק במקצועות אקדמאים — רופאים, מהנדסים, עורכי־דין, מיילדות, רוקחים — היה מספר הנוצרים כמספר היהודים. בצדק הכתיר Karliner (הוא ליפא־ליאופולד בן משה לוריא) את מאמרו, המוקדש לפינסק, אשר פרסם ב־Die Welt של ד"ר הרצל (וינה 1898, מספר 11, עמוד 3 ואילך) בשם: Eine Juedische Arbeiterstadt. פרטים חשובים על המצב הכלכלי של פינסק, בפרט בסוף המאה ה־19, מכיל המאמר: "על פינסק, קארלין ויושביהן", פרי עטו של ההיסטוריון הראשון של קהילת פינסק שאול מענדיל הלוי ראבינאוויטש, אשר פורסם במאסף הספרותי "תלפיות" (ברדיטשוב 1895, מדור קהלת יעקב, עמודים 7—17).

פינסק היהודית חדלה מהיות עיר הנמל והיתה לעיר העמל.

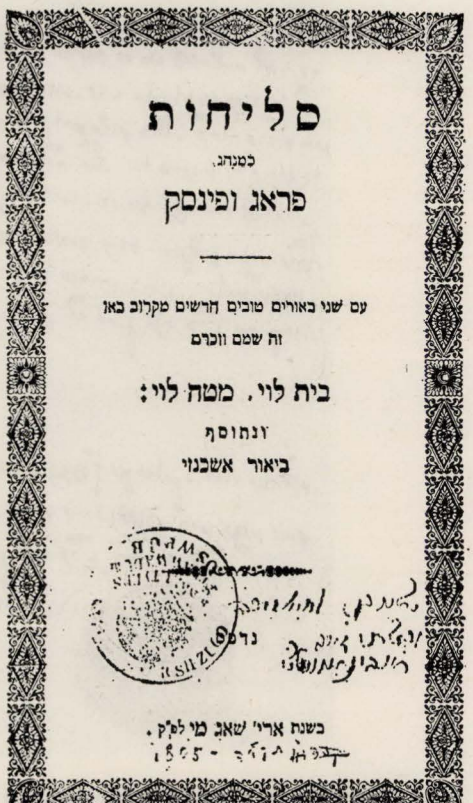
✡

לא על הלחם לבדו ועל העצמאות הכלכלית בלבד עמד היישוב היהודי בפינסק במאה ה־19. את דמותו הרוחנית בתקופה הזאת עיצבו ערכי המסורת היהודית, אשר הקנו לציבור היהודי כאן, רובו ככולו, צורת חיים מובהקת והשרו בתוכו אווירה משל היהדות ההיסטורית. בערב שבת וערב חג היו הפועלים בבתי־החרושת מפסיקים את העבודה שעה אחת לפני הדלקת הנרות. שתי צפירות ממושכות מבית־החרושת (של לוריא) היו מבשרות את בוא השבת: האחת לציון מועד סגירת החנויות, השנייה, בערך חצי שעה אחר הראשונה לאות כי הגיע הזמן לברך על הנרות. לא פינסק בלבד, אלא כל היישובים שמסביב, מעבר לאגמים ולנהרות, שמעו את הצפירות ולפיהן קידשו את השבת. בתי־החרושת היו שובתים בשבתות ובחגים ורגל יהודי לא דרכה בהם בימים אלה. היו בתי־חרושת ששבתו אף ביום תשעה באב. בבתי־החרושת הגדולים (כגון לוריא) סודר בית־כנסת בו היו מתפללים, בפרט ב"ימים הנוראים" (גם בבית־החרושת לגפרורים של האלפרן), בצוותא מנהל בית־החרושת והפועל הפשוט. הפועלים, שהיו באים לעבודה למשמרת הראשונה לפני הנץ החמה, היו מפסיקים את עבודתם ופונים לעבודת הבורא. לשם כך תיקנו במיוחד בסידור העבודה הפסקה קטנה. אל האולם המיועד לבית־כנסת הכניסו ארון־קודש וספר תורה. בפרוס הפסח היו פועלי בית־החרושת ללבידים מקבלים חינם. בבית־הכנסת, אשר עמד באזור בתי־החרושת הגדולים, במערבה של העיר, והיה מכונה בשם "מונאסטירשצ'י־נער שולכען", היה רוב המתפללים, רובם ככולם, הפועלים של בתי־חרושת אלה. לאחר עבודה משותפת על יד סדן העבודה בילו רבים מהם כאן בצוותא את השעות הפנויות בימי שבת ומועד, ואף הערבים בימי חול. ליד בית־כנסת זה גר דיין (הרב הינדין), ששימש מורה הוראה לפועלים אליו היו פונים בענייני הלכה וליישוב ענייני ממונות שביניהם. איגודים שונים של אומנים ופועלים הקימו בעיר בתי־כנסת ("מניינים") מיוחדים לחברים שלהם, כגון בית־כנסת של החייטים, הקצבים, הסבלים, הפרוונים, סוחרי הדגים, הכובענים וכדומה. על סף המאה ה־20 עד מלחמת־העולם הראשונה ואף בין שתי מלחמות העולם, בהשפעת תנועת ההשכלה והארגונים הפוליטיים, היו בתי־החרושת שדה נרחב לפעולתן המסורה והענפה של התנועות הסוציאליסטיות השונות. הן תוארו במפורט בספר "טויזנט יאר פינסק" (בעריכת ב. האפמאן, ניו־יארק 1941). בשנות הריאקציה ברוסיה נאלצו רבים מן הפועלים לברוח מפינסק ולהגר לארצות הברית. המנהלים והפקידים בבתי־החרושת היו מראשי "חובבי ציון" והתנועה הציונית בפינסק, כגון בבית־החרושת לנרות (מאיר ליברמן, ד"ר חזנוביץ), בבית־החרושת של לוריא (אברהם ווריה, אהרן רובינשטיין, שאול רבינוביץ, מרדכי אייזנברג, אהרן שטילרמן, יעקב אליאסברג) ובבית־החרושת לגפרורים (משה י. רום, אברהם קריניוק, אהרן רובין) ואחרים, להם מקום נכבד מאוד בעבודה הציונית בתקופת הרצל ואחריה.

✡

כס הרבנות של פינסק ושל קארלין היה בין החשובים בליטא ופולין. בקרב הרבנים ותלמידי־חכמים של הקהילות

האלה, אשר היו עד סוף המאה התשע־עשרה מנהיגיהן הרוחניים ונחשבו בין גדולי הדור, אנו מוצאים נציגים של כל ענפי התורה. בעלי דרוש. ר' יהודה־לייב פוחוביצר, נולד בפינסק בשנת ש"צ/1630 בערך, נפטר אחר ת"ס/1700, מוראליסטן, בעל הדרוש והמוסר, ידוע בשם "המוכיח מפינסק", חיבר את הספרים: "דרך חכמה", "קנה חכמה", "דברי חכמים", "כבוד חכמים". ספריו משמשים כיום תורה למחקר והגות באוניברסיטה בירושלים. ר' אליעזר בר' מאיר הלוי, מורה־צדק בפינסק בחצי השני של המאה ה־18, חיבר את הספרים: "שיח השדה" ו"ריח השדה", דברי דרוש לחמישה חומשי תורה עם הוראות מוסר. ר' אליעזר בר' ראובן כהנא, חי בקארלין בחצי הראשון של המאה ה־18, מחבר הספר "שיח ספונים", פירוש בדרך הדרוש לחמש מגי־לות. הספר תורגם גם ליידיש. הוא המחבר של הספר "טעמי התורה". בתור פוסקים כתבו חידושים בענייני הלכה ו"תשובות" ל"שאלות": ר' יעקב בר' שמעון, חי בחצי הראשון של המאה ה־18, מחבר הספר "קהלת יעקב", לגמרא, פוסקים ותשובות. דוב־בר בר' נתן־נטע, חי בפינסק בחצי הראשון של המאה ה־18, מחבר הספר "נטעי שעשועים", דברי הלכה למסכתות שונות. ר' רפאל האמבור־גר, חיבר בהיותו אב"ד של פינסק משנת תקכ"ג/1763 עד תקל"ב/1772 את הספר "תורת יקותיאל". ר' שלמה כ"ץ מפינסק כתב את הספר "הלכה פסוקה" (הופיע בשנת תקמ"ז/1787). ר' יעקב בר' אהרן (ברוכין), אב"ד של קארלין, נפטר כאן בשנת תר"ה/1844, מחבר הספרים "משכנות יעקב" ו"קהלת יעקב". אחיו ויורש כיסאו בקארלין, ר' יצחק בר' אהרן (מינקובסקי), נפטר בקארלין בשנת תרי"ב/1851, מחבר הספר "קרן אורה", בו חידושי הלכות על מסכתות שונות, זכה למהדורות רבות (האחרונה ירושלים 1959), ידוע במיוחד בקרב תלמידי הישיבות. ר' דוד פרידמן, אב"ד של קארלין משנת תרכ"ח/1868 עד תרע"ה/1915, מחבר הספרים "פסקי הלכות" ו"שאילת דוד", המבוססים על דברי ה"ראשונים" שבתולדות ההלכה. ר' אהרן ואלקין, אב"ד של פינסק־קארלין לאחר מלחמת־העולם הראשונה עד תש"ב/1942, חיבר את הספרים "בית אהרן", "זקן אהרן", "מצח אהרן" (דרושים), "חושן אהרן" והוציא לאור עם פירוש משלו את ה"ספר יראים" לר' אליעזר בר' שמואל ממץ, מבעלי התוספות (כל ספריו של ר' אהרן ואלקין נדפסו לראשונה בפינסק). ר' אלעזר־משה הלוי הורוויץ, אב"ד של פינסק, משנת תרי"ט/1859 עד תר"נ/1890, השאיר אחריו "הגהות" לש"ס, שנכללו בהוצאת הש"ס דפוס ווילנא ופורסמו יחד עם הערות לתלמוד, למדרש ולמקורות אחרים בשם "אהל משה". שלושה רבנים פנו לפרשנות. האחד, ר' אהרן מקרוטינגן, אב"ד של פינסק, נפטר כאן בראשית שנות ה־40 של המאה ה־19, פירש בספרו "תוספות אהרן" קושיות מדברי בעלי התוספות, משווה נוסח תלמוד בבלי וירושלמי ודורש ברוח הקבלה. שני רבנים פירשו את הספרות המשנית לתלמוד. ר' שמואל־אביגדור תוספאה, אב"ד של קארלין משנת תרט"ו/1855 או תרט"ז/1856 עד פטירתו בקארלין בשנת תרכ"ו/1866, חיבר פירוש ל"תוספתא". מכאן שמו בפי תלמידי־חכמים: "תנא תוספאה". פירושו לסדרים: נשים, זרעים, מועד, קדשים נכלל בהוצאת ש"ס ווילנא והלכות ר' אלפס, הוצאת ווילנא. ר' צבי־הירש הכהן ואלק, אב"ד של פינסק משנת תרנ"ה/1895 עד פטירתו כאן בשנת תרס"ז/1906, חיבר פירוש ל"ספרי" בשם "כתר כהונה". ר' יצחק בר' אהרן, בספרו "קרן אורה", שנזכר לעיל, עוסק אף הוא בפרשנות למסכתות שונות של הש"ס. בדרך דיונו ניכר, כי הוא נתן דעתו לתנאים סוציאליים. אנציקלופדיסטן תלמודי וכרוניקן היה ר' ברוך עפשטיין (נולד תר"כ/1860, נפטר בפינסק בשנת תש"ב/1942). בחיבורו הידוע "תורה תמימה" הוא מביא לכל פסוק בתורה שבכתב דברי חז"ל מהתורה שבעל־פה. לשם ביסוס הקשר ביניהם צירף המחבר דברי הסבר, כתובים מתוך ניתוח הגיוני, אופייני ליהודי הליטאי לפי דרכה של ישיבת וולוז'ין. חיבורו השני הגדול "מקור־ברוך", ספר זכרונות, אוטוביוגראפיה, בת ארבעה חלקים (2,039 עמודים), מכילה חומר רבגוני, במיוחד דברי היסטוריה של היהדות הליטאית במשך שלושת הדורות האחרונים. שאר חיבוריו, כתובים בחלקם ברוח "תורה תמימה", הם: "תוספת ברכה" (נדפס בפינסק), "גשמי ברכה", "ברוך שאמר" (שלושה כרכים, על התפילות, על הגדה של פסח ועל פרקי אבות, נדפסו בפינסק זמן קצר לפני כיבוש העיר על־ידי הבולשביקים בשנת 1939), "מקור ברוך", פירוש על הירושלמי, "נחל דמעה", מספד על חותנו ר'


סליחות

כמנהג

פראג ופינסק

עם שני באורים טובים חדשים מקרוב באו

זה שמם וזכרם

בית לוי. מטה לוי:

ונחוסף

ביאור אשכנזי

בשנת ארי' שאג מי לא פחד.

II

סליחות כמנהג פראג ופינסק (1805)

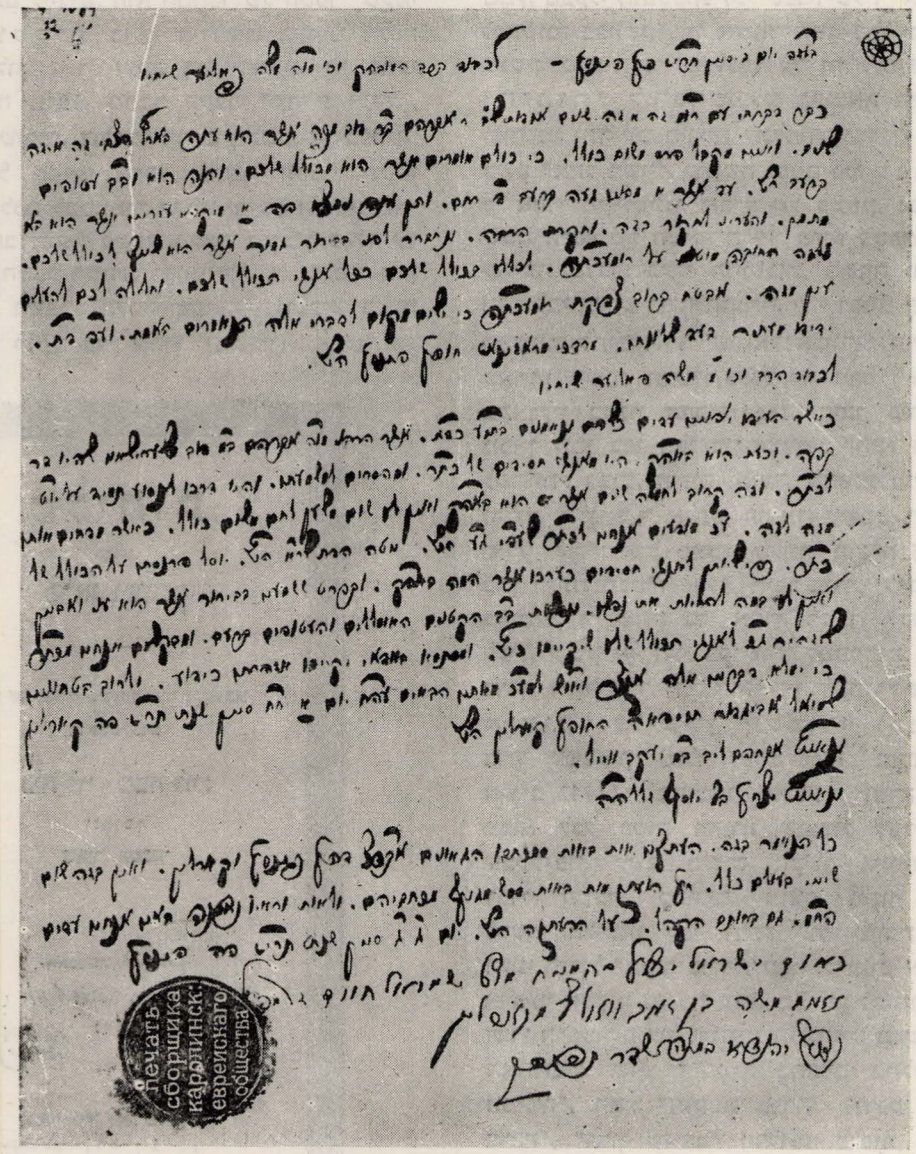
אלעזר־משה הורוויץ, אב"ד של פינסק, "שפה לנאמנים", "מחקרי שפה" (נדפס בפינסק) ומילואים לספר של בן עירו א.ב. גולדין "אותיות מחכימות". ערך ביו־ביבליו־גראפי יש לספר "אהלי שם" מאת ר' שמואל־נח גוטליב (נדפס בפינסק), המכיל פרטים רבים וחשובים לתולדות הרבנים שחיו בזמנו (1912). שני ספרים עם דברי דרוש ברוח החסידות מציינים פרק חשוב מאוד — את תנועת החסידות — בתולדות שתי הקהילות האלה: "קדושת לוי" מאת ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב, אב"ד של פינסק בין תקל"ה/1775 או תקל"ו/1776 ושנת תקמ"ה/1785, והספר "בית אהרן" מאת אדמו"רי שושלת קארלין.

✡

דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו. הוא הדין בתולדות קהילות פינסק וקארלין. אנשי מידות שעיצבו את דמותן הרוחנית, שמרו ופיתחו ערכי תרבות בתוכן ותכופות אף חוללו תמורות בחייהן הרוחניים.

התקופה מימי היווסד הקהילה עד ראשית שנות השישים של המאה ה־18 מצטיינת מבחינת מצבה התרבותי בחד־גוניות: האב בית־דין והמורה־צדק, ה"מלמד" והישיבה, השולחן ערוך, התלמוד ונושאי כליו, ובמידה מסוימת תורת הקבלה צרו צורת חייהן של קהילות אלה, כדוגמת שאר הקהילות במזרח־אירופה בתקופה הארוכה הזאת.

בחצי הראשון של שנות השישים של המאה ה־18 קם בקארלין מרכז לתנועת החסידות (ר' אהרן הגדול ותלמידיו),



שחותם קהילת קארלין" משנת תרי"ז/1857 המאשר העתקי מכתביהם של אב בית־דין של פינסק ר' מרדכי זקהיים ושל אב בית־דין של קארלין ר' שמואל־אביגדור תוספאה (מתוך אוסף כתבי־יד של הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, ירושלים)

אשר קנה לו שם לא בתולדות החסידות בלבד אלא בהיס־טוריה בכלל, והשם "קארלינר" היה שם נרדף לחסידים במשך מאה שנה. תקומת חסידות קארלין היתה אחת הסיבות לחרמים נגד החסידים בליטא וגרמה למריבות ולפילוג בין שני חלקי האוכלוסייה בקרב הקהילות פינסק וקארלין, בין המיעוט החסידי והרוב המתנגדי. בעקבות החרמים והפילוג אנוס היה הצדיק ר' לוי־יצחק לעזוב את כס הרבנות בפינסק ועבר לברדיצ'ב (1785), הצדיק ר' שלמה מקארלין עזב את קארלין ועבר ללודמיר שבווהלין (לפני 1784), האב בית־דין של פינסק, ר' אביגדור, הודח בכוח מכס הרבנות בפינסק על־ידי חסידי קארלין (1793), הצדיק ר' אשר הראשון, בשובו מווהלין למכורתו, לא העיז, מפחד המתנגדים, להתיישב בקארלין והשתקע בעיירה הסמוכה סטולין, והצדיק ר' אהרן השני אנוס היה, לפי דרישת משפחה מתנגדית בעלת השפעה בפינסק (לוריא), להעתיק את "חצרו" מקארלין בחזרה לסטולין (לפני 1864) — וזאת מאה שנה לאחר קום ה"מניין" הראשון של חסידים בקארלין. אירועים אלה מעי־דים על חילוקי הדעות ופירוד הלבבות, אשר שררו בקרב יהודי פינסק וקארלין במשך התקופה הזאת, אם כי במרוצת השנים הלך הפולמוס הלוך ושכוך. מלבד חסידי קארלין היו בשתי קהילות אלה, החל מראשית המאה ה־19, חסידי האדמו"רים מליבשיי ומדוידהורודוק, הסמוכות לפינסק, ומברזנה שבווהלין, אם כי המספר הכללי של החסידים היה כאן מועט. סך־הכול היו לחסידים בפינסק וקארלין עד הדור האחרון שישה בתי־תפילה ("שולכען"), מבין יותר מארבעים בתי־כנסת שהיו בעיר כולל בית־הכנסת הגדול בפינסק. לאחר שפגה המתיחות בין היריבים חיו המתנגדים והחסידים איש איש לפי "תורת חיים" שלו.

מקום נכבד תפשה בחייהם של המתנגדים והחסידים כאחד מצוות "יישוב ארץ ישראל". במקביל קמו במרוצת השנים בארץ־ישראל שני כוללים: האחד, "כולל פינסק", מייסודם של הפרושים המתנגדים, והשני "כולל קארלין", של חסידי קארלין. רבים מבין יוצאי פינסק עמדו בראש הפרושים והכוללים שלהם בארץ־ישראל, ו"כולל קארלין" רכש אדמות ובתי־תפילה בטבריה, בצפת ובירושלים.

באמצע המאה ה־19 בערך הופיעו ניצני ההשכלה בפינסק וקארלין. קמה קבוצת משכילים כדוגמת המשכילים, אשר קמו באותם הימים בווילנה. הם ערערו את הסטאטיות, ששררה במחשבה היהודית ובחיי קהילתם, על־ידי דברי מחקר וספרות יפה. אולם בו בזמן שמשכילי וילנה נשארו בעירם וכאן היה שדה פעולתם, עזבו רבים מבין משכילי פינסק לאחר זמן את העיר ופעלו ברחבי העולם היהודי. רובם ככולם של משכילי פינסק היו תלמידי האסכולה התלמודית. את הידיעות ב"חכמות חיצוניות" רכשו בדרך אוטודידאק־טית ואינטואיציה. עם המשכילים האלה בפינסק וקארלין נמנים משה־אהרן שאצקס, אשר ניסה בספרו הידוע "המפתח" לפרש את אגדות חז"ל לא מתוך אמונה תמימה, אלא בדרך ההגיון, המשל ודברי ביקורת. על־ידי כך היה אחד מחלוצי ההשכלה. ספרו עורר תסיסה רבה. האדוקים דנו את ספרו לשרפה, כגון בעיר הורודנה. ולדור הצעיר היה שאצקס למורה דרך. ספרו ביידיש "דער יידישער פאר פסח" מכיל ביקורת סאטירית על ההכנות המופרזות, לפי דעתו, להכשרת החג. בפירוש האגדות שבתלמוד עסק משכיל שני מבין משכילי פינסק באותם הימים אברהם־דוב דובזביץ בספרו "המצרף". הוא מתפלמס עם שאצקס בקובץ מאמריו "לא דבים ולא יער" בהגינו על החוקר הידוע של דור ההשכ־לה א. צ. צווייפל. לקבוצת משכילי פינסק של הימים ההם שייך יליד פינסק, הסופר והעיתונאי צבי הכהן שרשבסקי. בנערותו היה מקורב לאב בית־דין של פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ ולמד תורה מתוך שיחות חולין שלו. שרשבסקי כתב פואמה סאטירית על דרכי החינוך של הדור הצעיר בשם "בוסר אבות", והשתתף בעריכת העיתונים "המליץ" ו"הא־מת". עם הקבוצה של משכילי פינסק נמנים אהרן בן משה לוריא, תלמידו וידידו של יהודה־לייב גורדון, ושני חתניו של מיכל ברצ'ינסקי, אף הוא איש משכיל וחבר מועצת העיר: נחום־מאיר שייקביץ — שמ"ר ואברהם־חיים רוזנברג. שמ"ר, בעברו לגור בפינסק, הצטרף למשכילי העיר והיה חלוץ הסיפור העברי והידי. סיפוריו ומחזותיו — מספרם מגיע כמעט עד לשלוש מאות — היו מיועדים בעיקר ל"עמך" ומבחינה היסטורית הם פרי תנועת ההשכלה. אברהם־חיים רוזנברג חונך על ברכי אביו ר' עוזיאל יפה, שהיה דיין בפינסק. דרכו בחיים היתה רבגונית, אופיינית לרבים מבני דור ההשכלה. למד בבית־המדרש לרבנים בז'י־טומיר, היה "רב מטעם" בפינסק עירו (1872—1881), ייסד כאן בית־ספר לנערים יהודים בשפה הרוסית עם תכנית רחבה ללימודים עבריים ברוח היהדות המסורתית, חיבר ספר לימוד להיסטוריה ישראלית בשפה הרוסית, השתתף ב"המליץ", "הכרמל", "ווסחוד", "ראזסבט", הצטרף אחר־כך לתנועת "חיבת ציון", ובצאתו לארצות הברית כתב שם בעיתונות עברית ויידיש. עיקר יצירתו היה הלכסיקון לתנ"ך "אוצר השמות" (חמישה כרכים), נסיון להוצאת אנציקלו־פדיה מקראית.

כל אלה היו ה"אריות שבחבורה", עדים לרוח ההשכלה, שחדרה והשפיעה בפינסק על בני הדור ההוא.

לתנועת "חיבת ציון", שקמה לאחר־מכן, נועד בפינסק מקום נכבד. חיים וייצמן בזכרונותיו על ימי נעוריו באותה תקופה בפינסק כותב: "פינסק נעשתה אחד ממרכזי 'חיבת ציון'. רבי דויד פרידמאן [אב בית־דין של קהילת קארלין] היה חבר הנשיאות באספת קאטוביץ [של "חובבי ציון", 1884] ועל כן נקרא בשם ראש התנועה בפינסק". אב בית־דין של קהילת פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ כתב אף הוא בשבחה של התנועה. המטיף הנודע של תקופה זו צבי־הירש מאסלאנסקי היה הרוח החיה של התנועה בפינסק. בראש הוועד עמדו מנכבדי העיר ומראשי הציבור: צבי הילה, מ. מ. שטריק, יצחק־אשר ניידיץ, ש. פרידמן, אהרן רובינשטיין ואחרים. מספר חברי התנועה הגיע עד ל־250 ואף ל־400. בשעות משבר, שעברו על התנועה, ירד מספר חבריה עד 70 בערך. התנועה עוררה תסיסה גדולה לעלייה לארץ־ישראל, כגון: יעקב צ'רטוק, אביו של משה שרת, עלה זמן קצר לפני עליית ה"בילויים" (1881), הרב זרח

אפשטיין (1883), יוסף וינוגראד (1883), יצחק וינוגראד (1886), יעקב־צבי זיטלמן (1886), נמצוביץ (1886), אפרים גראוור ואחרים. אהרן אייזנברג נשלח מטעם אגודת התנועה בפינסק (1886) והיה ממייסדי רחובות. בין השנים 1882—1891 עלו מפינסק לארץ־ישראל כמאתיים איש. האגודה "חובבי ציון" ויחידים מבין חבריה קנו אדמות בארץ־ישראל. נוסדה "אגודת האלף" לאיסוף כספים ונשלחו צירים לארץ־ישראל לרכישת אדמה. כשנוסד ה"ועד האודיסאי" היה משה־חיים אליאסברג המורשה שלו בפינסק, וכשקם המסדר "בני משה" התארגן בפינסק סניף שלו בשם "לשכת זרובבל", בראשותם של "חובבי ציון" והציוני הידוע יהודה־לייב ברגר. "חובבי ציון" הצעירים המשכילים שאול רבינוביץ וישעיהו גרוסברג היו כתבי "המליץ" בפינסק ופרסמו בעיתונות על כל פעולות תנועת "חיבת ציון" בעירם.

חברי תנועת "חיבת ציון" בפינסק היו חלוצי הרעיון של תחיית השפה העברית כשפת הדיבור ושל הקמת ה"חדר המתוקן". בשנת 1890, שנה אחת בלבד לאחר שנוסדה החברה "שפה ברורה" בירושלים ואחר־כך באודיסה, יסדו צעירי פינסק חברה באותו שם ולאותה מטרה בעירם: ש. מ. רבינוביץ, י. ח. גרוסברג, מ. פריינקל, י. י. וולובלסקי (קרני), י. ל. וינץ, א. רובינשטיין, א. בלומנקראנץ, י. גוטליב, י. שולמן, פ. ברגמן, א. ד. ליפשיץ, ש. נ. גיטלמן ואחרים, ביניהם חניכי התלמודי המשכיל הידוע בפינסק ר' צבי זילברמן, ה"מלמד מסלוצק", שהדריכם לתורה ולמדע. מתוך תקנות החברה הזאת ומחליפת־המכתבים בין חבריה והחברים באודיסה אנו עומדים על חבלי היצירה הקשים, בהם היו נתונים חברי "שפה ברורה" לשם השגת שאיפתם הלכה למעשה. בשנת 1895 היו חברי "שפה ברורה" בין ראשי המייסדים של ה"חדר המתוקן" אף הוא בין הראשונים מסוג זה בקהילות ישראל. בין הפעילים: י. ל. ברגר וחיים וייצמן; המורים: ש. דובובסקי, ש. נ. גיטלמן, א. א. פיינשטיין ואחרים. ל"שפה ברורה" ול"חדר המתוקן" בפינסק נועד מקום נכבד בתולדות תחיית השפה העברית כשפת הדיבור ובשדה שיפור החינוך העברי. רבים מבין חברי "שפה ברורה" השתתפו בכתבים בעיתונות, בבלטריסטיקה וכתבו מאמרים בחקר תולדות עירם. א. ד. ליפשיץ חיבר אז את השיר "נומה פרח בני מחמדי", שהיה לשיר ערש עממי.

לאור המתואר לעיל ברור, כי הציונות המדינית של הרצל מצאה קרקע נוח מאוד בין יהודי פינסק. כהודאת בעל דין עשויים לשמש דבריו של חיים וייצמן, אשר דנים בתקופה זו בספר האוטוביוגראפי שלו: "שם [בפינסק] גדלתי מנערותי עד ראשית גברותי. שם קשרתי את קשרי החברתיים והרוחניים הראשונים ושם הוכנסתי לתוך התנועה הציונית. פינסק, אפוא, טבעה את שני הפנים אשר לחיי; היא נתנה לי את הנטייה הראשונה למדע והקנתה לי את נסיונותי הראשונים בציונות". נושאי רעיון הציונות בימים ההם בפינסק היו בני דור המעבר, אשר נשאו בלבם את הישן והחדש בתרבות ישראל. הם היו עדיין חניכי האסכולה התלמודית, בעלי ידיעות נרחבות במקורות ישראל. מאידך רכשו ידיעות בחכמת ישראל והשכלה כללית. ראשיתה של מזיגה זו נעוצה בימי "חיבת ציון", אולם ללא ההכרה הלאומית בצורה ובמידה שהעניקה להם הציונות. עדות למצב החברתי והתרבותי של הציונים בפינסק בימים ההם ראוי לשמש השנתון (תרס"ג—תרס"ד) "פינסקער שטאדט־לוח", שהוציאה "אגודת ציון", מוקדש לבעיות הזמן והמקום, לתנועה הציונית ולהיסטוריה של העיר. ההסתדרות הציונית בפינסק שלחה צירים לוועידות הציוניות ולקונגרסים. בקונגרס הראשון השתתפו שלושה בני פינסק: ברגר, גריגורי ושאול לוריא. בוועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן (1898) השתתפו גריגורי לוריא ומשה־חיים אליאסברג. גריגורי לוריא היה אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק בתקופתו הראשונה. פינסק היתה בימים ההם מרכז התעמולה להפצת המניות ברוסיה. בין הפעילים בהסתדרות הציונית יש עוד להזכיר את מ. ליברמן, ד"ר ל. חזנוביץ, מ. רום, ש. מ. רבינוביץ, י. ברגמן, שהשתתף בוועידת הלסינגפורס, משפחת וייצמן, י. א. מינקוביץ, פ. מאנדלבוים, מרדכי אייזנברג, י. וולובלסקי (קרני) ואחרים. שמשון רוזנבוים, יליד פינסק, היה רגיל לבוא מעיר מגורו מינסק אל עיר מולדתו לשם תעמולה ציונית. במרוצת השנים קמו בפינסק אגודת ה"מזרחי" (בראשות הרב גליקסברג, פ. אייזנברג ואחרים), "פועלי ציון", שעברה למפלגת ס"ס (סוציאליסטים־טריטוריאליסטים), ואגודת "התחיה", שקמה ביוזמתו ובראשותו של זליג טיר. פינסק היתה מרכז התנועה הזאת. מכיוון שהתנועה הציונית היתה אסורה ברוסיה עמדו רבים מחבריה תחת פיקוח המשטרה, נאסר עליהם לצאת את פינסק, ואף צפוי היה לפעילים שבהם להישלח לסיביר, ורק בהשתדלות ד"ר צ'לנוב לא יצאה הגזרה לפועל.

במקביל לתנועה הציונית, שחבריה היו בעיקר אנשי המעמד הבינוני, קמו בפינסק באותם הימים מפלגות סוציאליסטיות, שחבריה היו בעיקר פועלים, אשר התנגדו לציונות והם: ה"בונד" וס"ס. שאיפתם היתה, כלשונם: "לצרף את הניצוץ לשלהבת המהפכה ברוסיה... ולמגר את העולם הקאפיטאליסטי". הם ניהלו מלחמה מהפכנית־כלכלית ופוליטית, שאפו לקיצור יום העבודה, להעלאת שכר העבודה ולהטבת התנאים הסוציאליים. בכתב ובעל־פה הם השתדלו לחנך את הפועלים למהפכה נפשית, לשכנע את העובד, כי הוא יכול להכתיב למעביד. הם התנגדו לחיי המסורת ופגעו בפאטריארכאליות של ה"גבירים", שעזבו בימים אלה את העיר. בו בזמן, שמלחמת הציונים בפינסק נערכה בהסתר, בחדרי חדרים (מכירת השקלים ומניות הקולוניאלבאנק וכדומה), בהכשרת הדור לתחייה לאומית על־ידי הקמת בתי־ספר וחינוך והפצת כתבי־תעמולה, ערכו הסוציאליסטים את מלחמתם בחוצות העיר, תחת כיפת השמים, ביערות (האיי) ובבתי־החרושת. הם לא נרתעו ממעשי אלימות והקימו מחלקה קרבית מזוינת באקדחים. הם שפכו חומצה על עיני השוטרים ואף רצחו אחדים מהם. ביצעו מעשי שוד במוסדות הממשלה למימון הוצאות פעולותיהם (רכישת נשק וכדומה). מאחר שבפינסק היה פרולטאריון גדול היה למנהיגיהם, שבאו לרוב מן החוץ, שדה פעולה נרחב ומלחמה קשה ורבת ממדים. ההיסטוריה של המפלגות האלה, במיוחד של

ה"בונד", היא שורה ארוכה של אספות, שביתות, הפגנות, התנגשויות עם המשטרה, וכאמור, גם מעשי רצח (כגון, השוטר בונדארציק). השלטון אנוס היה להביא קוזאקים לפינסק לשם דיכוי הטרור. מלחמתם של הסוציאליסטים היתה להם מלחמת קודש. הם נלחמו במסירות נפש, סיכנו ואף הקריבו את חייהם. הרשל שטרן נרצח על־ידי שוטר, שאף הוא נרצח אחר־כך על־ידי חברי ה"בונד". דולינקו נהרג בהתפוצץ חומר נפץ בידו ומשה קולודני נגזר לגזרים בהתרסק פצצה שהכין וחבריו הביאו אותו לקבורה בשירי המהפכה ויריות אקדחים. פרוכודניק, איש חף מפשע, נהרג בטעות על־ידי הבונדאים. לאהרן־יודל שלאקמן נקטעה ידו השמא־לית על־ידי פצצה וכשנתפס הוגלה לסיביר. בזמן קבורת הבונדאי, שמת מיתה טבעית, הריעו חבריו ליד הקבר הפתוח: תחי החירות הפוליטית, הלאה שלטון היחיד. אלה דוגמאות מני רבות, המעידות על אומץ לבם של הסוציאליסטים בפינסק בימים ההם. רבים מהם נידונו למאסרים ארוכים, לעבודת פרך, הוגלו למרחקים, העמדו תחת פיקוח המשטרה, הוכו וכדומה. בין ראשי המאבק הזה הצטיינו שלמה'קה זלזניקוב, ולידו משה אדלה, נוטקה הזבן, וולודקה, שנורה ברגלו ואחרים. בגבורה עילאית זו כתבו בחורי פינסק בימים ההם דף מזהיר בהיסטוריה של התנועה הסוציאליסטית היהודית בל יישכח. אולם הם לא עמדו במאבקם. כשגברו הרדיפות והנגישות (1905) היגרו רבים מהם לארצות הברית. משם שמרו אמונים לחבריהם בפינסק ותמכו בהם ובפעולו־תיהם מהונם כל השנים, בפרט בימי התלאות, אשר מצאו את עיר מולדתם לאחר מלחמת־העולם הראשונה.

ההבדל בהשקפות הפוליטיות, ששררו בין התנועות הסוצ־יאליסטיות, גרמו לעתים תכופות מאוד למריבות ביניהן ואף למעשי אלימות. כך, למשל, בשעה שנשקפה סכנת פוגרום ליהודי פינסק קמו בעיר שלושה ארגוני הגנה: של "בני ציון", של ה"בונד" ושל מפלגת הס"ס. היחסים האלה בין המפלגות הידיבות הם דף מעציב בחיים הפוליטיים של התנועה הסוצ־יאליסטית בפינסק.

✡

גורל יהודי פינסק בימי מלחמת־העולם הראשונה דומה לגורל המר של כל הקהילות, שנכבשו על־ידי הגרמנים. פינסק סבלה במיוחד מחמת קרבתה לחזית: אויב, חרב ורעב. אולם אף בתנאים קשים אלה היתה דאגת יהודי פינסק נתונה למוסדות הסוציאליים ולחינוך הדור הצעיר.

בשנות הדמים ללא שלטון יציב (1918—1920), כשחיי יהודי פינסק היו הפקר בידי שונאיהם ממערב וממזרח (פוג־רום הל"ה על־ידי הפולנים, קלגסי באלאכוביץ), עלתה לראש פסגתה פעילותו המסורה ללא גבול של אחד מאחרוני תקופת "חיבת ציון", שהקים תלמידים לתחייה ולציונות בעידו אברהם־אשר פיינשטיין. במשך כל הימים הטרופים האלה הוא חרף נפשו בהגינו על כבוד ישראל, על חייהם ורכושם ובדאגתו לקיומם והנציח תקופה זו בספרו ההיסטורי "מגילת פודענויות" (תל אביב 1929).

✡

את התקופה של קהילת פינסק תחת שלטונה של פולין (1920—1939) מציינים דיכוי מבחינה פוליטית, קיפוח ו־מאבק מבחינה כלכלית, התפתחות ושגשוג מבחינה תרבותית. תורותיהן של התנועות, שקמו בקרב יהודי פינסק בסוף המאה הקודמת ("חיבת ציון" והציונות לגווניה השונים, ה"חדר המתוקן", מפלגת ה"בונד" ושאר התנועות הסוציאליסטיות, בית־הספר היידישאי, האגודות המקצועיות) נתגבשו במרוצת השנים האלה, לבשו צורות חיים מסוימות והתוו את פעולו־תיהן. כלפי חוץ נלחמו יחדיו בשלטון הפולני הצורר, בהגינן על זכויותיהן הפוליטיות והכלכליות, כל אחת מהן לפי דרכה ומסגרתה (מפלגות אזרחיות וסוציאליסטיות) מתוך קשר עם הצירים היהודים בסיים הפולני. כלפי פנים התנצחו בינן לבין עצמן, בפרט בבעיות התרבות והחינוך. התנצחות זו הגיעה תכופות לקיצוניות, כגון, התנגדות ה"בונד" לבחירת רב לקהילה, ריב הלשונות (עברית או יידיש) וכדומה. בתי החינוך מיסודן של התנועות האלה שיקפו את המצב הרוחני של יהודי פינסק בתקופה זו. האדוקים היו הגורם השמרני ודאגו לקיום שני מוסדות התלמוד־תורה: בפינסק, בו למדו 350 נערים, ובקארלין, שזכה לבית משלו. שלא כבתי אולפנא אלה בפולין כללה תכנית הלימודים בשני בתי התל־מוד־תורה לימודי חול, ובין צוות המורים היו בעלי השכלה כללית ופדאגוגית. למוסדות אלה דאגו במיוחד הרבנים רבינסקי ורוזנצוויג, האדמו"ר דקארלין ר' אלימלך פרלוב, ובני הדור הישן דוב לוין, אלתר קולודני, אהרן שוב, שמואל צ'רניחוב, ישעיה גבירצמן, דוד בוניוק, משה ברגמן ואחרים. בימים אלה נוסדה בפינסק הישיבה "בית יוסף", שהעברה מרוסיה. לפי דרכה בתורה ובחיים היתה שייכת ל"תנועת המוסר", שלא היתה ידועה עד כה בתולדות פינסק. בראשה עמדו הרבנים שמואל ויינטרויב, יוסף גליק מקאזאן, יצחק וולפשן משרשוב ויצחק (איטשע'לע) ברלין מתושבי קארלין. כשלוש מאות בחורים למדו בה, בתנאים קשים מאוד. באותם הימים הוקם בפינסק סניף התנועה "תפארת בחורים", ללימוד תורה בערבים אחר העבודה. ישיבת האדמו"ר ר' אלימלך, בנו של ה"ינוקא" מסטולין, בקארלין ושל האדמו"ר ר' יצחק־אהרן מליבשיי בפינסק החיו את הקיבוץ החסידי בעיר, אולם השפעתם לא חרגה מגבול החוג המצומצם שלהם. — התנועה הציונית פיתחה רשת של בתי חינוך להכרה לאומית ולציונות. בית־הספר היסודי "מדרשה תרבות" בפינסק ואחר־כך גם בקארלין היה המשך ה"חדר המתוקן" ושימש פרוזדור לגימ־נסיה "תרבות". בית־הספר לנערות, הידוע עוד מראשית המאה הזאת בשם "לאה־פייגעלעס שולע", ונקרא אחר־כך "תל חי", עבר מידי הציונים הכלליים לידי חברי התנועה "צעירי ציון", וחינך את תלמידותיו ברוח "ארץ ישראל העו־בדת". באותה רוח חונכו תלמידי בית־הספר העממי על שם י. ח. ברנר. בית־הספר הטכני היה כבר לפני מלחמת־העולם הראשונה בהנהלת הציונים ומנהלו יעקב ארליך ומשפחתו עלו אז לארץ־ישראל. לאחר המלחמה הוא נפתח שוב בהנהלת הציונים הכלליים, "צעירי ציון" ואנשי התעשייה והמסחר. גולת הכותרת של החינוך בעיר, שיצאו לו מוניטין ברחבי פולין, היתה הגימנסיה "תרבות", אותה הקים במלוא

מרצו ובמסירות רבה אברהם מזוז והמשיך לפתח דוד אלפר (שניהם אינם בני פינסק). מורי הגימנסיה הקנו למאות תלמידיהם השכלה כללית לפי תכנית, המכשירה אותם להמשיך בלימודיהם באוניברסיטה, וחינכו אותם לתחייה לאומית ולציונות. חלק גדול מבין תלמידים אלה הגשימו שאיפת הוריהם ותורת מוריהם, עלו ארצה והיו שותפים בבניין הארץ. בראש מוסדות החינוך הציונים האלה עמדו אנשי המעמד הבינוני חברי ההסתדרות הציונית א. א. פיינשטיין, ש. נ. גיטלמן, מ. באסביץ, י. ברגמן, א. ח. ניימן, י. שקולניק, א. פאפיש, מ. י. וז. סגלביץ, מ. אייזנברג, א. שטילרמן, פ. גינזבורג, א. בודאנקין, י. פקץ, י. אליאסברג, ד"ר א. ברגמן (שנבחר בתור סגן ראש העיר), א. ויינר (ישראלי), ה. פינסקי, י. אייזנברג (ברזילי), ב. כצמן, א. בריסקי ורבים אחרים, כגון המהנדס רייך, פ. בורושוק.

המצב הסוציאלי הקשה בעיר אחר מלחמת־העולם הראשונה ופרעות באלאכוביץ, והפעולות למען בניין הארץ והגשמת הציונות לאחר הצהרת בלפור, עוררו את הנשים בפינסק להתארגנות עצמאית. הן יסדו סניף ויצ"ו בעיר, ופעולתן הוכתרה בהצלחה, הן בתחום העבודה הסוציאלית והן בשדה החינוך ולטובת הקרנות. בראש ויצ"ו עמדו הנשים ר. רבינוביץ, ע. בורשטיין, ש. קאהן, ה. בודקובסקי, מ. רובין, ר. שטילרמן ואחרות.

מפלגות הפועלים שהתנגדו לחינוך הדתי ולציונות ודגלו בשפת יידיש ובתורת הסוציאליזם (בעיקר ה"בונד") הקימו בתי חינוך לפי רוחם בשפת יידיש: בית מחסה לילדים ובית־ספר עממי על שם מ. גלייברמן, שהצטיין מבחינה פדאגוגית ותרבותית. יותר מ־250 תלמידים, לרוב מבני הפועלים, למדו בו וארגון ציש"א תמך בו. למבוגרים היה מיועד מועדון בשם "ארבעטער ווינקל". ארגון הנוער היידישאי נשא את השם: "צוקונפט". "פועלי ציון שמאל" פתחו שני בתי־ספר עממיים (האחד על שם "בורוכוב") ושיעורי־ערב. בראש מוסדות אלה עמדו מבני האינטליגנציה והפועלים כאחד: לייזר לוין, א. י. שלאקמן, טמצ'ין, מוטל פישקו, ח. ק. בוסל ("פועלי ציון שמאל") ואחרים. — הורים רבים שלחו את בניהם ובנותיהם ללמוד בגימנסיה, שהיתה בבעלות והנהלה יהודית, אולם שפת ההוראה היתה פולנית והיתה מקנה תעודת בגרות ממשלתית (גימנסיה צ'צ'יק). תכנית הלימודים כללה לימוד ההיסטוריה הישראלית. בין סגל המורים היו יהודים מתבוללים, שבאו מגליציה ומפולין. האווירה היהודית בבית ההורים ובחברה, מחוץ לכותלי בית־הספר (התנועות הפוליטיות היהודיות), שמרו על ההכרה הלאומית של התלמידים. כשם שה"חדר המתוקן" ניצח את בית־הספר הריאלי בפינסק בימי שלטון רוסיה כן ניצח רעיון התחייה הלאומית היהודית את הדרך להתבוללות בימי פולין, שלא פגעה בתלמידי הגימנסיה הזאת מבחינה יהודית־לאומית.

✡

כאן מתקרבת ההיסטוריה של קהילת פינסק לסיומה.

כוונתנו היתה להעריך, לאור כל החומר שהגיע לידינו, את היסודות והגורמים, אשר יצרו את ההיסטוריה של קהילת פינסק ולשקף את האספקטים של תולדותיה.

בספקטרום של החברה היהודית של קהילות פינסק וקארלין בתקופה האחרונה לקיומן, אנו רואים בקצה האחד את תנועת ה"חלוץ", תולדת התנועה הציונית, אשר הקימה בישראל את "הקבוצה על שם קדושי פינסק" ובקצה השני — קבוצת מתבוללים, אשר באו אל פינסק מן החוץ, מורים, עורכי־דין, רופאים, פקידים, רחוקים מהיהדות, ושאיפתם אתם להיטמע בעם הפולני. באותו זמן נכבשה העיר פינסק על־ידי הבולשביקים, אשר עקרו את היהדות מתוכה (1939—1941), ואחריהם באו הנאצים, אשר השמידו את היהודים שבה (1942), הרסו את בתי־העלמין וניתצו את המצבות של דורי דורות.

✡

דרכה של הקהילה היא מצבתה.

ביבליוגראפיה

מקורות בכתב־יד:

אוסף שבדרון; ארכיון יל״ג, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים.

הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.

לוריא שאול, קליפורניה: זכרונות.

לוריא פאול, קנדה: זכרונות.

״פנקסי״ חברת ״שפה ברורה״ בפינסק, 1890, בעזבונו של ש. מ. רבינוביץ מפינסק.

אליאסברג י., בעולם ההפיכות, ירושלים 1965.

בודנהיימר ה. ח., בראשית התנועה, ירושלים 1965.

גאַרדאַן י. ל., אגרות בעריכת י. י. וייסבערג, ווארשה 1894.

הנ״ל, עולם כמנהגו, ווארשה 1874.

גינזבורג ש., מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח׳, מס. 26, תל־אביב 1963.

דובזעוויץ א. ד., לא דבים ולא יער, ברדיטשוב 1890.

הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, ירושלים 1947.

הרצל ת., מבחר כתבי הרצל, תל אביב 1939.

הנ״ל, אגרות, כרך III, ירושלים 1957.

וויצמן ח., מסה ומעש, ירושלים 1949.

הנ״ל, אגרות, כרך I, II, III, ירושלים 1969, 1970, 1972.

ויצמן־ליכטנשטין ח., בצל קורתנו, תל אביב 1948.

יערי א., שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי״א.

ליפשיץ א. ד., כנור ציון, שיר ערש, ורשה 1900.

נדב מ., תולדות קהילת פינסק (1506—1880), כתב־יד.

פינשטין א. א., מגלת פורעניות, תל אביב 1929.

פנקס המדינה [ליטא]... ערוך... ע״י ש. דובנוב, ברלין 1925.

צנציפר (רפאלי) א., פעמי הגאולה, תל אביב 1952.

ראבינאָוויטש ש. מ., על פינסק, קארלין ויושביהן, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895.

רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961. ספר זה הופיע עם השלמות בשם Lithuanian Hasidism, לונדון 1970, ניו יורק 1971.

הנ״ל, מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו״ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע־עשרה, ציון, שנה ל״ג, ירושלים 1968.

הנ״ל, ״הרוטשילדים״ של פינסק וקארלין, העבר, ספר י״ז, תל־אביב 1970.

שאצקעס מ. א., המפתח, כרך א׳, ב׳, ווארשה 1866, 1869.

שוחט ע., תולדות קהילת פינסק (1881—1942), כתב־יד.

הנ״ל התנועה העברית בפינסק, העבר, ספר י״ב, תל אביב 1965.

שמות חיבוריהם של רבני פינסק וקארלין הובאו בגוף המאמר.

טויזנט יאָר פינסק, בעריכת ב. האָפמאן, ניו־יאָרק 1941.

לוריא א., די צוואה פון אַ פינסקער בעל הבית פון אָנהייב 19טן י״ה, ייוו״א בלעטער, כרך 13, מס׳ 5—6, 1938.

ד״ר מוקדוני א., מיינע באגעגענישן, בוענאָס איירעס 1949.

פינסקער שטאט לוח ווילנא תרס״ג, תרס״ד.

פינסקער שטימע, פינסק 1930.

קרמן מרדכי, 100 יאר פינסק (מיינע זכרונות), [חיפה 1953], סטנסיל.

ראבינאָוויטש וו., צו דער געשיכטע פון קארלינער חסידות, היסטאָרישע שריפטן פון ייוו״א, באנד II, ווילנע 1937.

Karliner [Leopold Lourié], Eine Juedische Arbeiterstadt, Die Welt, Wien 1898.

Lourié A., Die Familie Lourié, Wien 1923.

Lourié P., Leopold Lourié... in Commemoration, 1959.

Отчет общества для распространения просвещения между евреями в России, Петербург 1865 — 1895.

Пинский Листок, Пинск 1910/11.

Янсон Ю. Пинск и его район, Петербург 1869

חסידות בפינסק וקארלין

התוכן

דברי הקדמה מאת שמעון דובנוב 17

א. חסידות קארלין–סטולין 19

א. ר' אהרן הגדול (תקכ"ו/1766–תקל"ב/1772) 19

ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב/1772–תקנ"ב/1792) 26

ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית (תקנ"ב/1792–תקנ"ד/1794) . . . 33

ד. המערכה והניצחון (תקנ"ד/1794–תקס"א/1801) 36

ה. ר' אשר הראשון (תקנ"ג/1793–תקפ"ז/1826) 40

ו. ר' אהרן השני (תקפ"ז/1826–תרל"ב/1872) 46

ז. הינוקא (תרל"ג/1873–תרפ"ב/1921) 57

ח. אחרית (תרפ"ב/1921–תשל"ה/1974) 61

ב. חסידות ליבשיי 65

ג. חסידות הורודוק 66

ד. חסידות ברזנה 67

תמונות:

1. ר' רפאל הכהן האמבורגר, אב בית־דין של פינסק (תקכ"ג–תקל"ב/1763–1772) . . . 19
2. חתימותיהם של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (של"ה/1575) 21
3. שער ה"צוואה" של ר' אהרן הגדול מקארלין 25
4. קברו של ר' אהרן הגדול בקארלין 25
5. הספר "בית אהרן" לצדיקי קארלין 46
6. פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל ר' אשר בנו 49
7–9. פאקסימילה של שלושה מכתבי ר' אהרן השני אל צאצאיו 51–53
10. פאקסימילה של מכתב בחתימת ידו של ר' אשר השני מסטולין אל חסידיו (תרל"ב/ג–1872/3) 58
11. תמונת ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין 59
12. קברו של ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין בפראנקפורט דמיין 61
13. חתימותיהם של צדיקי קארלין 62
14. מפת החסידות הליטאית 69
15. בית הכנסת של חסידי קארלין בטבריה 73

נספחים:

1. כתבי יד מתוך הגניזה הסטולינאית 70
2. שטר התקשרות של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל (שנת של"ה/1575) 71
3. "ספר הצורף" לר' יהושע השיל צורף: הקדמות מעתיקי כתב־היד; מגוף כתב־היד; דברי סיום של מעתיקי כתב־היד 71
4. שושלותיה של חסידות קארלין וענפיה (טבלה גניאלוגית) 74
5. בתי־אבות חסידיים אחרים בפינסק וקארלין (טבלאות גניאלוגיות: ליבשיי, ברזנה, הורודוק) 75

תווי ניגונים:

1. יה, אכסף נעם שבת (מניגוני קארלין) 76
2. אשת חיל (מניגוני קארלין) 76
3. כל ברואי מעלה (מניגוני קארלין) 77
4. מנוחה ושמחה (מניגוני ליבשיי) 77
5. הצילני נא מיד אחי (מניגוני קארלין) 77
ביבליוגראפיה 78

כתבי־היד נמסרו כמעט כולם לפי הכתיב שבמקור, שממנו הועתקו. סימני ההפסק וההטעמות בכתב־היד הם של המחבר. בהערות הובאו שמות המחברים ומקום הדפסת חיבוריהם כפי שהם כתובים בשער הספרים.

דברי הקדמה

בספרותנו המדעית כבר חלפה אותה התקופה, שבה היו כותבים על החסידות בדרך ויכוח: אם יפה ומועילה היא תנועה זו או מזקת להתפתחות היהדות. הללו דרשו את החסידות לגנאי והללו לשבח, וגם בימינו ניסו כמה סופרים להמשיך את הויכוח. עכשיו הגענו במקצוע זה לאותה הנקודה, שבה הדוגמטיסמוס מפנה מקום בשביל ההיסטוריסמוס, ובמקום ההתווכחות באה חקירה מדעית של המאורעות והשתלשלותם באופן אובייקטיבי.

עכשו יש בידינו היסטוריה כללית של החסידות בתקופת צמיחתה וגדולה, ובכן הגיעה השעה לעסוק בחקירות מונוגראפיות במקצוע זה: לכתוב על שיטות שונות בחסידות ויוצריהן או על דינאסטיות של צדיקים, שהשפיעו על המוני העם במדינות שונות.

מונוגראפיה יפה ממין זה מצאתי בספרו של הד"ר זאב רבינוביץ על הדינאסטיה הקארלינית. בית־צדיקים זה חשוב ביותר לא כל־כך בהיקף השפעתו, אלא מפני שצמיחתו נעוצה בתקופה הראשונה של התנועה החסידית — תקופת המגיד הגדול, שתלמידו ר' אהרן "הגדול" מקארלין יסד את "כת" החסידים הראשונה בליטא וגרם בזה לפולמוס הראשון של הגאון ר' אליהו מווילנה. בפרק חשוב זה גילה המחבר מקורות חדשים או צירופים חדשים של חומר ישן והציג לפנינו תולדות הדינאסטיה מימיה הראשונים עד ימינו. על זה יודוהו כל חובבי תולדותינו וגם אני בתוכם.

ברלין, ניסן תרצ"ג

שמעון דובנוב

כשמצאתי את "הכתבים הקדושים" ב"חצר" של שושלת קארלין בסטולין, היא הגניזה הסטולינאית, ועל יסוד הגניזה הזאת חקרתי את אם החסידות הליטאית — את החסידות הקארלינית — שלחתי את כתב־היד לש. דובנוב, שכתב אותה שעה את ספרו "תולדות החסידות". דובנוב הוא שהמריצני למחקרי זה ואף טרח וכתב הקדמה לו.

פרק זה מקורו בספריו של המחבר: החסידות הליטאית, בהוצאת מוסד ביאליק, ירושלים 1961, ו־W. Z. Rabinowitsch, Lithuanian Hasidism, בהוצאת Vallentine, Mitchell, לונדון 1970, ובהוצאת Schocken, ניו יורק 1971.

חסידות קארלין־סטולין

א. ר׳ אהרן הגדול (תקכ״ו—תקל״ב, 1765—1772)

רצתה ההיסטוריה וקארלין, פרברה של פינסק, היתה למקום תקומת החסידות בליטא הרבנית, מרכזה של התנועה בראשית ימיה ואחד הגורמים החשובים למלחמת המתנגדים בחסידים.

לאחר פטירתו של מייסד החסידות ר׳ ישראל בעל שם טוב — הבעש״ט — יסד תלמידו ויורשו ר׳ דוב־בער ״המגיד הגדול״ מרכז חדש לתנועה בעיירה הווהלינית מזריץ׳. מווהלין, השוכנת צפונה לפודוליה, ניתן לר׳ בער להרחיב השפעתו על ליטא ועל רוסיה־הלבנה. אישיותו של המגיד הגדול, שאיפתו לבסס את החסידות על המסורת ההיסטורית, וכנראה גם כשרונותיו הארגוניים, הכריחו את הרבנים, ובמיוחד את רבני ליטא, לנהוג כובד־ראש בחסידות. אשר לליטא מצויה ברשותנו בעניין זה הארה אחת במקורות חסידיים, ושנייה, שונה הימנה, במקורות מתנגדיים, וכן יש בידינו עדותו של שלמה מימון.

באיגרתו של המטיף המתנגד ר׳ דוד ממאקוב אל ר׳ שלמה־זלמן אב״ד דק״ק נאשלסק, שבאוסף הידוע של הכתבים המת־נגדיים ״זמרת עם הארץ״[1], אנו קוראים, כי ראש־הישיבה ואב בית־הדין של פינסק, ר׳ רפאל הכהן, נסע אל המגיד הגדול למזריץ׳ כדי להכיר אותו ואת תורתו[2]. משחזר משם מסר דין־וחשבון לגאון מווילנה. על שאלתו של הגאון, ״אם הוא (ר׳ בער) למדן, והשיבו (ר׳ רפאל) לא. וכששאלו (הגאון את ר׳ רפאל) על נסתר (תורת הקבלה), השיב: איני יודע, כיון שאיני מבעלי חכמה זו. רק ממה שבנגלות (גמרא) נודע מה שהוא (ר׳ בער) בנסתר״. להלן כותב ר׳ דוד ממאקוב באיגרתו, שבשנת תקכ״ו (1765/66) נתפרסם ר׳ בער בעולם היהודי ורבנים ותלמידי־חכמים הרבה התחילו נוהרים אליו ללמוד חסידות מפיו. מכאן שיש לראות בשנת תקכ״ו (1765/66) את ראשית חדירתה של החסידות לליטא. בין תלמידיו של ר׳ בער אנו מוצאים את המקובל והלמדן ר׳ פנחס הורוויץ (מחבר ספר ״הפלאה״), ששימש באותו זמן רב בעיירה הליטאית לאכוביץ (לכוביץ׳). בהקדמה לספר ״מגיד דבריו ליעקב״ ל״ר׳ דוב בער... דק״ק מעזריטש״ נזכר שמו של ״הרב המופלג החסיד ועניו הישיש מהר״ר זאב וואלף בק״ק הראדנא הגדולה דמדינת ליטא״, שהיה תלמידו של המגיד הגדול ממזריץ׳ ואף העתיק את דברי־תורתו של המגיד. את הצלחתו הרבה של ר׳ בער יש לתלות גם בשליחיו, שהיה שולח לכל מקום ומקום, והללו ביקרו גם בליטא. עליהם מספר לנו בפרוטרוט שלמה מימון, שהוא עצמו יהודי ליטאי היה — מנסוויז׳ (הסמוכה לסלוצק), באוטוביוגראפיה שלו[3]: ״ראשיה שלחו לכל מקום משולחים להטיף את התורה החדשה ולהטות אליה את הלבבות... והנה קרה מקרה ואיש צעיר לימים שכבר נספח לחברה זו וזכה לדבר עם רבותיה פנים אל פנים עבר דרך מקום מושבי... דברי האיש הלהיבו את דמיוני במידה שאין למעלה ממנה. תקפה עלי תשוקה עזה לזכות לאושר, ולהעשות חבר לחברה נכבדה זו, ואני גמרתי בלבי ללכת אל העיר מ. (מזריץ׳) מקום משכנו של הרבי ב. (בער)״. תיאור זה משתייך למחצית השנייה של שנות השישים של המאה השמונה־עשרה. אין ספק, שרבים היו הצעירים בליטא, שבדומה לשלמה מימון נסעו אז למזריץ׳ לשמוע שם ״את התורה החדשה״. ביניהם היה גם מייסדה של החסידות הקארלינית, ר׳ אהרן, הידוע



ר׳ רפאל הכהן האמבורגר
אב בית־דין של פינסק (תקכ״ג—תקל״ב/1763—1772)

1. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 463 ואילך, תל אביב 1932. מ. וילנסקי, חסידים ומתנגדים, כרך ב׳, עמ׳ 235, ירושלים 1970.

2. ר׳ רפאל הכהן, לאחר מכן רב בהאמבורג, היה מגדולי הרבנים בזמנו ומחברם של כמה ספרים תורניים; עיין: ש. מ. ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ׳ 8 ואילך, ברדיטשוב 1895. הנ״ל, אַ בלעטל פון פינסקער יודישער היסטאָריע, פינסקער שטאדט־לוח, תרס״ד, עמ׳ 12—15, ווילנא וספרות יותר מאוחרת.

3. ספר חיי שלמה מימון, כתוב בידי עצמו, תירגם מגרמנית י. ל. ברוך, עמ׳ 134, 141, 143. הספר ״מגיד דבריו ליעקב״ (לובלין 1927 ודפוסים רבים אחרים), שהובא למעלה הוא המקור הראשון לתורת המגיד הגדול.

בפי החסידים בשם ר' אהרן הגדול, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ר' בער.

ר' אהרן מקארלין נולד בשנת תצ"ו (1736)[4] לאביו, ר' יעקב, שמוצאו מן העיירה יאנובה (הסמוכה לפינסק) ולחמו הדל ניתן לו כשמש בבית־מדרש[5]. באותו זמן בערך שחזר אב בית־הדין של פינסק, ר' רפאל הכהן, מאוכזב ממזריץ', נמשך הצעיר מפרברה של פינסק, מקארלין, אחרי תורת המגיד ונעשה לא רק לתלמידו המובהק של המגיד, אלא גם הרבה להפיץ את תורתו. הוא היה נוסע בעיירות ליטא ומטיף לתורת החסידות, כפי שהעיד על עצמו בצוואתו: "היה מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים". מאז הוא נושא גם את השם: "המוכיח"[6]. וכך היה ר' אהרן ל"רבי" ה י ח י ד י בליטא באותו זמן. ר' מנדל מוויטבסק ור' ישראל מפולוצק השפעתם נודעה בעיקר ברוסיה־הלבנה, אם כי ר' מנדל ישב אז בעיר מינסק שבתחום "מדינת ליטא", ואילו את ר' שניאור־זלמן מלאדי אנו פוגשים רק בשנת תקמ"א (1781) בערך. ר' אהרן היה אפוא חלוץ החסידות בליטא.

וכך נעשתה קארלין מרכזה של תנועת החסידות בליטא, ובפרט בחלק הידוע בשם "פולסיה". בשנים תק"ל—תקל"ב (1770—1772) אנו מוצאים חסידי קארלין בווילנה וביתר ערי ליטא[7]. נשתמרו בידינו כמה עדויות על חסידי קארלין, שנודעו כבר באותו זמן בליטא. כך, למשל, כותב שלמה מימון באוטוביוגראפיה שלו: "הללו (החסידים) היו עולי־רגל אל ק. (קארלין), מ. (מזריץ') ואל מקומות קדושים אחרים, שהתגוררו שם ראשי הכת הזאת, מוריה ומאורותיה. צעירים־לימים עוזבים הוריהם, נשיהם וטפם והולכים חבורות חבורות לפקוד את ה'רביים' הנעלים הללו ולשמוע את התורה החדשה מפיהם"[8]. על קארלין כמקום חסידות כותב גם גריגואר[9].

ועד כמה גדולה היתה השפעתו של ר' אהרן באותו זמן לא על קארלין בלבד אלא על הסביבה כולה, אפשר ללמוד לפי שתי תוספות שלו לפנקס הקהל של נסוויז', שנמצאו בין "הכתבים הקדושים" של צדיקי קארלין[10]. בארכיון זה של צדיקי קארלין, היא הגניזה הסטולינאית, נשמרו כמה דפים מפנקס הקהל מנסוויז' עם החלטות ראשי הקהל בנוגע למסי הקהילה. בגמר ההחלטות באות שתי הוספות של ר' אהרן עם הסכמתו להחלטות שנתקבלו. כפי שמתברר מן הכתוב שייכות ההחלטות והתוספות אליהן לשנת תקכ"ט (1769)[11].

נוסח ההחלטות בפנקס נסוויז' הוא כדלקמן:

"אלה הן התקנות שיסדו ותקנו ה"ה האלופים בעלי תקנות שנבחרו מאלופים ראויים, קצינים, נגידים ראשים מנהיגים בצירוף אלופי אסיפה ביום הששי, עש"ק י' אדר ראשון תקכ"ט (1769) לפ"ק.

תקנות הקראפקי הנעשה בשנת תקכ"ה (1765) צריך לתקן כמה דברים מה שנראה שאין ע"פ צד היושר. ולא עוד שיש סתירה ומן הראוי הוא לתקן. רק שאין מפורש בכתב שניתן מאלופי קהל שיש להם יכולת לתקן תקנת הקראפקי. ולכן משכנו ידינו רק זאת לתקן מכאן ולהבא שאינם רשאים אלופי קהל או אלופי אסיפה לעשות קראפקי כפולה, רק מה שיעשה הקראפקי בלא כפולה. (ואם לא) יספיק להצטרכות הקהלה אזי יעשה הכל (לפי התיקון) ואלו התקנות הנזכרות למטה שיצטרכו אלופי קהל נוסף על קראפקי של שנת תקכ"ה (1765) בלא כפולה".

מתקני תקנה זו מפרטים להלן כיצד יש לגבות את המסים. כפי הנראה היה זה מס־רכוש ומס־הכנסה כאחד, שכל היהודים היו חייבים בו. ולאחר חתימותיהם של רבני קלצק וסלוצק (?) מוצאים אנו את שתי ההוספות הללו של ר' אהרן:

"בהיות כי ראה ראיתי את עני עמינו בני ישראל ואיככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא ח"ו אביוני בני ישראל וצעקת הדלים, אשר יצעקו מגודל כאב ומדאגה בדבר אשר לא יכשלו ח"ו בעון הרע המר הזה מחמת גזל עניים. בכן רבים נתעוררו ובחרו כל האסיפה בעלי תקנות בכדי להציל עשוקת אביונים ועשו תקנות, כפי הנראה, לפי דעתם. וכבר קבלו כל האספה על עצמם בח"ח (בחרם חמור) באלה ובשבועה לאשר ולקיים את כל דברי התקנות. פן יבוא וכו' (והכני אם על בנים) מהעושקים דלים לבטל התקנות. בכן הנני גוזר שכל מי שיבוא לבטל התקנות ולגרוע כח האביונים

---

4. א. א. שפירא, משנת חכמים, עמ' 39, ירושלים 1934.

5. י. מ. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב' עמ' 25, בהערה, פיעטרקוב 1928. קארלין, שהיתה לפרברה של פינסק, רכשה לה באמצע המאה השמונה־עשרה בקהילת פינסק את עצמאותה, אותה שמרה כמעט עד לשואה; ועיין: ש. מ. הלוי ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, שם, עמ' 15; ר. מאהלר, תולדות היהודים בפולין, עמ' 394, מרחביה 1946; טויזנט יאר פינסק, בעריכת ד"ר ב. האפמאן, עמ' 56 ואילך, ניו־יורק 1941.

6. כלום לא היה אותו הצעיר, המטיף לחסידות, שעליו כותב מימון בספר חייו (שם, עמ' 146, בהע') ר' אהרן מקארלין, למרות ההבדל בין גילו של המטיף, כפי ששיערו מימון — כבן עשרים ושתים — וגילו של ר' אהרן, שהיה בן שלושים? ראה להלן את התוספות של ר' אהרן לפנקס נסוויז', עיר מולדתו של מימון. השם "המוכיח" דבק בו יותר ממאה שנה. עיין: חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, "השחר", כרך ו', עמ' 31, וויען 1875.

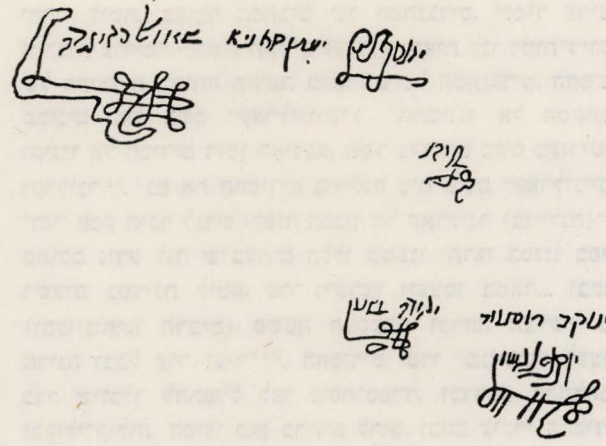
7. זמיר עריצים וחרבות צורים, פורסם על־ידי דובנוב, הוספה לקובץ "העבר", כרך ב', עמ' 22, 23, 25, פטרוגראד 1918. וילנסקי, שם, כרך א', עמ' 158 ואילך, 64 ואילך.

8. ספר חיי שלמה מימון, עמ' 135.

9. "Chassidim, appelés aussi **Carolins** en Lithuanie, du nom d'un village, nommé Carolin non loin de Pinsko, où la secte a pris naissance", מובא על־ידי גרץ, Geschichte, כרך יא, עמ' 557, לייפציג 1900.

10. בחיפוש הכתבים הללו היה לי לעזר המורה דוד־צבי בכלינסקי ז"ל, בסיועו של המורה שוכמאן ז"ל. שניהם, כנראה, נספו על קידוש־השם בידי הנאצים. הארכיון של שושלת הצדיקים הקארלינית — הגניזה הסטולינאית — נמצא בתוך מרתף שבבית ("חצר") הרבי בסטולין. היו שם כתבים ופנקסים של צדיקי קארלין, חליפת מכתביהם עם צדיקים אחרים, כתב־התקשרות של תלמידי האר"י ושל ר' חיים ויטאל משנת של"ה (1575), כתב־יד "ספר הצורף" של השבתאי ר' יהושע־השיל צורף, ועוד. ועיין: זאב רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, "ציון", שנה חמישית, עמ' 125—132; 244—247, ירושלים 1940; ז. רבינוביץ, על "ספר הצורף", "ציון", שנה שישית, עמ' 80—84, ירושלים 1941, ועיין להלן.

11. ההוספות של ר' אהרן הועתקו בחלקן על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 478; עיין גם: בנציון דינור, במפנה הדורות, עמ' 144—146, ירושלים 1955; י. היילפרין, יחסו של ר' אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות, "ציון", שנה כ"ב, עמ' 86—92, ירושלים 1957.



חתימותיהם של תלמידי האר״י ור׳ חיים ויטאל: של״ה—1575
(מן הגניזה הסטולינאית)

הוא מוחרם בכל חומר חרם וארורים, כאשר יש בידי תוקף מאדמ״ו נ״י עה״י (נרו יאיר עמוד הימני) רבן של כל הגולה מ״מ דק״ק מעזריטש להסיר מכשול מב״י עם (עד) מקום שידי מגעת ואף לגזר הרם. בכן עצתי היעוצה שלא לפרוץ גדר חז״ל ושלא ילכד ח״ו במצודה ר״ל ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב. כ״ד (כה דברי) המדבר הק׳ אהרן במהור״ר (במוהר״ר) יעקב זלה״ה מקארלין״.

״גם באתי כמזכיר ותהי זאת נרשמת לדבר אמת, שתוקף גזרתי בחרם חמור שלא ליקח קראפקי ממלמדים, דהיינו משכר לימוד. והריני גוזר בחרם על כל איש שלא לשכור הקראפקי הנרשם משנת תקכ״ה (1765) כפולה רק כמו שנרשם שם, אם לא שיסכימו בעלי התקנות החתומים בדף הקדום דף ק״ס או שיסכימו כל אנשי העיר, כל העניים והאביונים מי שנרשם ברייסטער (רשימה) קראפקי ואפילו אחד מנותנים יכול לעכב. ואם ישאל השואל שלא מדעת למר דינא הכי התירוץ ע״ז באשר וכפי ד״ת (דין תורתנו) הקדושה שלא לעשות קראפקי כלל. והשואלים בקשיות כזו בכדי להפשיט עורות אביוני ב״י בודאי מזרע גבעונים, כ״ש (כמו שאמרו) חז״ל: שלשה מידות בישראל כול׳. וכל מי שיערער נגד התקנות החתומים בדף הקדום הוא מוחרם ומופרש מכל ב״י. והשומע יונעם ותבוא עליו ברכת טוב. וכל המרחם על הבריות ירוחם מן השמים. כ״ד אהרן מקרלין״.

הניסוח החמור בהוספות של ר׳ אהרן מעיד על עמדתו התקיפה וכן על דאגתו העמוקה לדלת העם. באותו זמן עדיין היתה בידי ה״קהל״ סמכות חוקית מטעם הרשות, ובין ראשי הקהל לבין המון העם שררו שנאה וקנאה, שהביאו גם למחלוקות קשות. ר׳ אהרן מתייצב ללא־חת לצדה של האוכלוסיה העניה, ומסתבר מן התוספות, שהוא פועל בנידון זה כמנהיג בעל־השפעה. נראה שבתקופה הקצרה ההיא — סביב תקכ״ט (1769) — רכשה לה התנועה החסידית אהדה ואמון גם בליטא; עדיין לא הספיקו לעמוד על טיבה ועדיין לא התלקח הפולמוס הראשון (בשנת תקל״ב — 1772), שאם לא כן לא היו לו, לר׳ אהרן, העוז והיכולת לכתוב בפנקס של עיר ליטאית אחרת את דעתו ואת הוראותיו בעניין החלטותיהם של אסיפת רבנים וראשי הקהל. דבריו של ר׳ אהרן: ״יש בידי תוקף מאדמ״ו נ״י עה״י שר׳ בער היה מפורסם וגם מוכר, כנראה, כבר־סמכא אף בקרב יהודי ליטא.

היתה זו תקופת הקליטה והשגשוג הראשון של תנועת החסידות בליטא. אולם מחמת פטירתו ללא־עת של ר׳ אהרן ובגלל הרדיפות שהתחילו בימים ההם (תקל״ב—1772) נשתכח ערכה של קארלין לגבי החסידות באותן השנים.

עיר־התאומים לקארלין, עיר־המחוז פינסק, היתה מבצר הרבנות. בפינסק נראו הגילויים הראשונים למלחמה בחסידות, והללו כוונו בעיקר כנגד ר׳ אהרן. על כך מעידה התעודה הבאה, שנמצאה בגניזה הסטולינאית, והיא איגרתו של ר׳ בער ממזריץ׳ אל ר׳ אליעזר הלוי מורה־צדק בפינסק ומחבר כמה ספרי דרוש[12], ואל ר׳ חיים, גם הוא מפינסק, וזו לשונה[13]:

״האלד׳ יענה את שלום אהובי ידיד ה׳ הלא הוא הרבני המופלג הוותיק מ״ה אליעזר הלוי נ״י והשני בדומה לו הרבני המופלג שמו מפארים מהור״ר חיים נ״י. אחד״ש באתי לעוררם שיהיה שלום במעונם ויהיו באגודה אחת נאגדים עם ידידינו כבוד המפורסם מהור״ר אהרן נ״י. כידוע שהדרכתו היא טובה בעיני אלק״דל (? אלקים) ומדוע יסורו, כי מה עול ח״ו נמצא להרהר ח״ו. יסירו רוע מחשבת היצר לבל יהיו בניהם (ביניהם) ח״ו שום פירוד. ישוב הדבר לאיתנו ובל יקטן בעיניהם דבר זה והיה זה ש״ל (שלום) מאדה״ר (מאדה״ש — מאדון השלום) ומנאי אה״ו פ״ש (אהובם פורש שלומם) ורוצה בתקנתם כל הימים דוב בער במהור״ר אברהם ז״ל.

והרבני המופלג מהור״ר שלמה נ״י גם אליו נאמר ככל החזיון הזה להתאמץ בחכמתו שיהיו ש״ל (שלום) במחנתם״.

באיגרת לא נרשם זמנה, אך קרוב לוודאי שנכתבה בין השנים תקכ״ט—תקל״ב (1769—1772), ועדות היא לרדיפות הראשונות על חסידי קארלין ור׳ אהרן בראשם. היא גם מעידה שר׳ בער, הפורש חסותו על ר׳ אהרן תלמידו, היה מפורסם בליטא וחש בסמכותו להביע דעתו לפני דיין בפינסק. ר׳ שלמה, הנזכר באיגרת זו, הוא ר׳ שלמה מקארלין, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ותלמיד־חבר ולאחר מכן יורש־כסאו של ר׳ אהרן, שהתגורר בימים ההם עמו בקארלין ועמד לימינו בפעולתו להפצת תורת החסידות ברבים.

במקורות החסידיים מסופר, שבאותו הזמן ישב על כסא הרבנות בפינסק תלמידו המובהק של ר׳ בער ממזריץ׳, ר׳ לוי־יצחק, שנודע אחר־כך בכינויו ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב. בשנת תקל״א (1771) נבחר, לפי מקורות אלה, ר׳ לוי־יצחק לאב״ד

---

12. שיח השדה, שקלאוו תקמ״ז — 1787; ריח השדה, שקלאוו תקנ״ה — 1795. ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי היה מקודם אב״ד בק״ק חומסק, הסמוכה לפינסק, ואחר כך ״רב דקלויז ומ״ץ בק״ק פינסק״ (א. יערי, הדפוס העברי בשקלאוו, קרית ספר, כרך כ״ב, עמ׳ 63, ירושלים 1945). מ. נדב סובר, כי פינסק היתה מרכז לחסידות בתקופה הראשונה לקיומה וכי ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי היה מראשי החסידים בעיר באותה תקופה (מ. נדב, קהילות פינסק—קארלין בין חסידות להתנגדות, ״ציון״, שנה ל״ד, עמ׳ 98—108, ירושלים 1969).

13. האיגרת מובאה אצל דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 477 ואצל קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב׳, עמ׳ 21.

ולראש־ישיבה של פינסק[14]. אבל מהסכמותיו של ר' לוי־יצחק לספר "חובת הלבבות" מיום כ"ד אב תקל"ב (1772) ולספר "ערכי הכינויים" מיום ל"ג בעומר תקל"ה (1775) אנו למדים, שבשנים אלו שימש עדיין רב בז'ליכוב[15]. ואין אנו מוצאים בכל הספרות החסידית חומר היסטורי כלשהו, אף לא אגדות, על היחסים שבין ר' אהרן ובין ר' לוי־יצחק בקארלין או בפינסק. ידוע לנו על הסכסוך החריף, שפרץ בין ר' לוי־יצחק לבין האוכלוסיה המתנגדית שבפינסק ושגרם להדחתו של ר' לוי־יצחק מכסא הרבנות ולגירושו מפינסק. אבל דבר זה אירע כבר לאחר פטירתו של ר' אהרן[16].

בא בשעה שבליטא כוונו הרדיפות על החסידות כלפי יחידים[17], נקראה בעיר הראשית של רוסיה־הלבנה השכנה, בשקלוב, האסיפה הראשונה של נציגי הקהילות ברוסיה־הלבנה ורבניה לדון על סכנת החסידות. מכאן, מאסיפה זו, יצא הקול־קורא הראשון, שהתריע באזני הקהילות, ובמיוחד באזניו של הגאון מווילנה, על הסכנה הצפויה מצד התנועה החדשה[18]. ממכתבו של ר' שניאור־זלמן מלאדי אל ר' אברהם מקאליסק (קולישקי, ברוסיה־הלבנה) למדים אנו, שאסיפה זו התקיימה בחורף תקל"ב (2־1771)[19]. היא נקראה בעיקר בגלל התנהגותו המוזרה של ר' אברהם מקאליסק, בחזירתו מבית מדרשה של מזריץ' לביתו בקאליסק. תנועות־הגוף המשונות בשעת התפילה ("להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה" וכדומה) ויחס של גינוי וביזוי לתלמידי־חכמים, עוררו מורת־רוח לא בקרב הרבנים בלבד, אלא אף במגיד הגדול. לר' אברהם ולחסידיו ניתן הכינוי "חסידי תלק" לזכר שנת תק"ל (1769—1770), השנה שבה הופיעו לראשונה בקאליסק. במכתב הנ"ל אנו קוראים, שבשקלוב נתגלע ויכוח בין ראשי הקהילות לבין תלמידי המגיד, ור' אברהם מקאליסק נאלץ להצטדק על התנהגותו. האסיפה בשקלוב בחורף תקל"ב (1771) החליטה לרדוף את החסידים ופנתה בעניין זה אל הגאון מווילנה[20].

על אף הרדיפות והשנאה שמסביב המשיכו הקארליניים, ור' אהרן בראשם, להפיץ ברוב־מרץ את תורת החסידות בקרב יהודי ליטא. באוסף הכתבים של המתנגדים, "זמיר עריצים וחרבות צורים", משנת תקל"ב (1772) נראית לנו דמות־דיוקנה של החסידות באותה תקופה בהארתם של המתנגדים. החסידים מכונים כאן בשם "קארליניים": "התבוננו אל המקוננות וקוננו אל חסידים דזמן האידנא, אשר נקראים בשם מעזריטשר וקרלינר[21]. גם את החסידים בווילנה כינו בשם "קארליניים": "והי' פסק תיכף לגרש ולפזר המנין של קארלינר (בווילנה)"[22]. מתוכם נודע לנו, ש"בעתים הללו שמענו ותרגז בטננו בפרוח רשעים במדינת ליטא, פרו וישרצו ויעצמו במאד... ובעו"ה (ובעוונותינו הרבים) פשטה המספחת ופרחה הצרעת בכל מדינה ובכל עיר ועיר"[23]. החסידים יסדו "מניינים" לעצמם, כדי שיוכלו להתפלל לפי נוסח־ספרד, וכדרכם בהתלהבות ובקולי־קולות, הפיצו כאן כרוזים לרוב, ובהם עיקרי החסידות, וייתכן גם איגרות התעמולה של ר' אהרן, שלא תמיד ניתן לו להפיץ את תורת החסידות בפרהסיה ודרך חירות, כדרך חבריו בדרום. אלא שכתבים אלה לא הגיעו אלינו, שכן המתנגדים היו, כמובן מכרוזיהם, דנים את הכתבים החסידיים לשריפה[24].

כבר אז רווח היה המנהג, שראש החסידים היה לובש לבנים בימי שבת וחג[25]. תלמידיו היו מתכנסים אליו — לפי מסורת החסידים — ל"סעודה־השלישית" ול"מלווה־מלכה". אז היה הרבי "אומר" דברי־תורה וה"עולם" מזמר זמירות. לפי המסורת הקארלינית היו מנהגים אלה ("לנהוג שולחן" וכדומה) מקובלים על ר' אהרן הגדול. אלו היו סימנים ראשונים של פולחן הצדיק. אלא שבכתבים — באיגרתו ובצוואתו — של ר' אהרן הגדול אין אנו מוצאים כל רמז לכך.

נטיית החסידים להתגדר הדאיגה במידה רבה את פרנסי הקהילות ואת הרבנים בליטא, שחששו מפני עלייתה של תנועה משיחית חדשה. גם דרישות החסידים לשחיטה ב"חלפים מלוטשים" עוררה רוגז רב. בערים הגדולות יותר — וילנה, מינסק ושקלוב — התחילו רדיפות קשות על החסידים. ר' מנדל מוויטבסק, שישב אז במינסק, נסע לווילנה וביקש לבקר אצל הגאון ר' אליהו, אולם לא נתקבל על־ידו[26]. ואילו קארלין אינה נזכרת בתעודות אלו. לר' אהרן היו בקארלין בית־תפילה ועדת חסידים משלו, והיו עולים אליו מן הסביבה כולה[27]. תלמידיו החשובים ביותר בימים ההם היו ידידו ויורשו ר' שלמה מקארלין ור' חיים־חייקל

---

14. מ. טייטלבוים, הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק א', עמ' 23, הע' 2, ורשה 1910; ח. מ. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 8, הע' ד', וכן עמ' 125, ברדיטשוב 1903.
15. ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15 ואילך, ניו־יורק 1943.
16. וכן אין לנו שום ידיעות על היחסים בין ר' אהרן ור' צבי, בנו של הבעש"ט, שישב בפינסק, והובא שם לקבורה (וואלדען, שם הגדולים החדש, חלק א', עמ' 39, ערך: הירש בן... הבעש"ט).
17. ראה לעיל איגרתו של המגיד הגדול אל ראש־הישיבה בפינסק.
18. זמיר עריצים וחרבות צורים, Chassidiana מאת דובנוב, הוספה לקובץ "העבר", כרך ב', עמ' 24, 25; היילמאן, שם, עמ' 85.
19. היילמאן, שם, שם.
20. בין החסידים נפוצה האגדה, שבשעת הוויכוח השקלובי השתתף מצד החסידים ר' אהרן הגדול, אבל שום מקור היסטורי אינו מאשר מסורת זו. על הכינוי "חסידי תלק" עיין: ד. צ. הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 156 ואילך, ירושלים 1953. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 8, הערה א'.
21. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 25.
22. שם, שם.
23. שם, עמ' 21, 22.
24. שם, עמ' 11 ואילך ועמ' 26.
25. שם, עמ' 14; חיי שלמה מימון, עמ' 144. מסורת חסידים מר' הצדיק ר' אהרן השני מקארלין, נכדו של ר' אהרן הגדול: "אא"ז (אדוני אבי זקני)... היה מסדר על שולחן רבו הק' (הקדוש) הנ"ל (ר' בער) בפ"ע (בפני־עצמו) י"ב חלות בכל הסעודות של שבת קודש" (בית אהרן לר' אהרן מקארלין, עמ' 289, בראדי 1875).
26. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 10, 24, 25 ואילך; דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 113, הע' 4.
27. ראה למעלה, דברי שלמה מימון על העלייה־לרגל אל הצדיקים.

מאמדור[28]. הם נתקרבו לחסידות בהשפעתו של ר' אהרן ונעשו תלמידיו של המגיד הגדול.

הצלחתה של התנועה החסידית בליטא החדירה בלב מנהיגיה של יהדות ליטא את ההכרה המייראָה שאין כאן עניין של אירועים בודדים אלא של תנועה עממית גדולה. אחר חג הפסח תקל"ב (1772) הוכרז בחסותו של הגאון מווילנה, בכל בתי־המדרש ובתי־הכנסת שבווילנה, החרם הראשון על החסידים: את בתי־התפילה שלהם סגרו, את דרשניהם הכו ואת כתביהם שרפו[29]. כן הוכרז על איסור לייסד קבוצות חדשות. קהילת וילנה פנתה גם כן בקול־קורא, חתום בידי הגאון, אל יתר ארבע הקהילות הראשיות שבליטא (פינסק, הורודנא, בריסק, סלוצק) ואל קהילות רוסיה־הלבנה שקלוב ומינסק), ובו דרישה לנדות את החסידים, דוגמת הקהילה בווילנה, ולרדפם עד חרמה[30].

באותם הימים, ימי חרמות ורדיפות בווילנה[31], אירע בקארלין מאורע שהשפעתו היתה רבה על מהלך תולדותיה של החסידות הקארלינית בפרט והליטאית בכלל. בד' דחול־המועד פסח, י"ט בניסן תקל"ב (1772), נפטר פתאום בקארלין ר' אהרן הגדול, והוא רק בן שלושים ושש. נתייתמו חסידי קארלין ממורם ורבם, לתנועה החסידית אבד אחד מחשובי מנהיגיה, ולמגיד הגדול — אחד מתלמידיו הנאמנים ורבי־הפעלים. "הצדיק ר' אהרן הגדול מקארלין נשרף מייראת הבורא", אמרו החסידים איש אל רעהו[32]. "הסנה בער באש — ואוכל".

על אישיותו של ר' אהרן הגדול אפשר לעמוד על־פי "אזהרותיו", איגרתו וצוואתו[33], וכן על־פי אמרות ורעיונות הנמסרים בשמו ואגדות המסופרות עליו[34]. הבעש"ט ביסס את תורתו על שלוש אהבות. כל תלמיד מתלמידיו לפי מסורת החסידים נתרכז, כביכול, לאחר־מכן ושם על מעייניו באחת מהן: לגבי ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב היה העיקר החשוב ביותר — אהבת ישראל; לגבי ר' שניאור־זלמן מלאדי, מייסד תורת החב"ד — אהבת התורה, ואילו לגבי ר' אהרן הגדול — אהבת הבורא: "לקרב את ישראל לאביהם שבשמים", כפי שהוא כותב בצוואתו. רגש האימה בפני הבורא עורר בו מצב של מסירות־נפש מתמדת, של התלהבות מיוחדת במינה. ר' שניאור־זלמן מלאדי סיפר עליו לפי מסורת החסידים: אופן הירָאה של ר' אהרן מפני הקדוש־ברוך־הוא כמי שדנוהו למיתה ועומד כפות אל העמוד וחייל עומד כנגדו ומכוון את החץ אליו והוא רואה את החץ עם הלהב יוצא ומתקרב אליו. זו — הוסיף ר' שניאור־זלמן — היתה יראתו בקטנות. ובגדולות — מי ישערנה. כשהיה ר' אהרן אומר שיר השירים — מספרת האגדה החסידית — היה נעשה רעש בפמליה־של־מעלה ומלאכי־השרת היו פוסקים מלומר שירה לפני הקדוש־ברוך־הוא ומתקבצים להאזין לניגונו הקדוש של ר' אהרן. שורש ההתלהבות וההתפעמות — כך סחים החסידים — הנראות עד היום בתפילתם של חסידי קארלין — בר' אהרן הגדול הוא.

ר' אהרן דרש מתלמידיו "התבודדות יום אחד בשבוע בחדר מיוחד בתענית ותשובה ותורה... וירבה בתורה בכל יכלתו. ואם אפשר שיתבודד עצמו בכל יום. ואף בלא תענית יראה להתבודד לא פחות משעה ויתנדה לפני בוראו ויבקש שיכפר לו"[35]. מכאן שר' אהרן לא ניזר לחלוטין מנטיות הסגפנות של הקבלה. הוא עצמו היה צם תכופות, אלא שהיה מזהיר את תלמידיו על הפרזות בעניין זה. באיגרתו אל תלמידו הוא כותב: "אך להרבות בתעניתים וסיגופים ומקוואות זה עצת יצה"ר (יצר־הרע) לבטל אותך מלימודך ומתפלתך להתפלל בכוח חלוש ובדעת מבולבלת"[36]. כשהוא מייעץ ללמוד בספר "ראשית חכמה", הוא כותב: "ותקיים כל הכתוב בו, אך לא הסיגופים ותעניות הכתובים בו ואז טוב לך סלה"[37]. ר' אהרן הגדול היה גם דורש מאת תלמידיו שיעסקו באגדה, ואף דרישה זו לא היתה לפי רוחו של היהודי הליטאי, שהיה שקוע בעיקר בהלכה. ב"אזהרותיו" כותב ר' אהרן: "ליזהר מאד מגאוה וכעס אף לדבר מצוה, ומכל־שכן מחלוקת, חס ושלום, והקפדה אפילו בבני־ביתו"[38]. "בכל דרכיך דעהו, היינו להיות האכילה והשתיה והשינה והמשגל כולם רק לעבודות הבורא יתברך שמו הכרחית"[39].

ר' אהרן הגדול הוא מחברו של זמר־השבת הלירי: "יה אכסף נעם שבת" הספוג אהבה וגעגועים דתיים.

זמר זה הושר בפי חסידי קארלין וענפיה — לאכוביץ', קוידאנוב, קוּברין, סלונים ואחרים — איש־איש בביתו או בשבתם בצוותא בליל־שבת וב"סעודה־השלישית"[40]. יש להם,

---

28. ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית. פרק שלישי, חסידות אמדור, ירושלים 1961.
29. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 11 ואילך.
30. שם, שם, עמ' 12 ואילך ועמ' 21 ואילך.
31. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 114.
32. מ. ח. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 7, פיעטרקוב 1908; קהל חסידים, עמ' 53, 54 (ללא ציון מקום ושנת הדפוס).
33. צוואה מכתובת יד קודש... מוהר"ר אהרן... מקארלין... והנהגות ישרות מבנו... מוהר"ר אשר... מקארלין, טשערנאוויץ 1849, 1855; בית אהרן... הר"ר אהרן... מקארלין, עמ' 1, 15—16, 293, בראדי 1875.
34. על האגדות בעניין ההתלהבות החסידית של ר' אהרן הגדול עיין: הילמאן, שם, עמ' 127; (מ. בודק) סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 35 (ללא ציון מקום ושנת הדפוס); מ. ח. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 22—45, פיעטרקוב 1912; קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 6—13; קהל חסידים החדש, במקומות שונים, לעמבערג 1904 (אידיש) ואחרים.
35. בית אהרן, עמ' 1.
36. שם, עמ' 293.
37. שם, שם.
38. שם, עמ' 1.
39. שם, שם.
40. שם, עמ' 11. ה"זמר" נכלל אחר־כך בין זמירות־שבת בכמה סידורי תפילה, כגון: בסידור "בית יעקב" לר' יעקב עמדין, עמ' 318, ווארשה 1881; בזמירות של שבת "שלושה ספרים נפתחים"... שחיבר... יהודה ארי' ליוואי אופנהיים... עמ' 60, פיעטרקוב 1910; בסידור הקוידאנובי "אור הישר", נדפס בשנים תרל"ז, תרס"ג ובווילנא בשנת תרפ"ח; בסידור "זמירות לשבועות וימים טובים", יצא לאור על ידי א. ב., ירושלים 1947.

יה אכסף נעם שבת

לר' אהרן הגדול מקארלין

ראשי התיבות של שלוש המלים הראשונות לארבעת הבתים שבזמר מצטרפים לשם הוי"ה, אהרן, נשמה.

יָהּ אֶכְסֹף נֹעַם שַׁבָּת הַמְתֻאָמֶת וּמְיֻחֶדֶת בְּסִגְלָתֶךָ.
מְשׁךְ נֹעַם יְרָאָתְךָ לְעַם מְבַקְּשֵׁי רְצוֹנֶךָ,
קַדְּשֵׁם בְּקֶדֶשׁ הַשַּׁבָּת הַמְתֻאַחֶדֶת בְּתוֹרָתֶךָ,
פְּתַח לָהֶם נֹעַם וְרָצוֹן לְפִתֹּם שַׁעֲרֵי רְצוֹנֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו'

הָיָה הוֹוֶה שָׁמֹר שׁוֹמְרֵי וּמְצַפִּים שַׁבָּת קָדְשֶׁךָ.
כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל אֲפִיקֵי מָיִם
נַפְשָׁם תַּעֲרֹג לְקַבֵּל נֹעַם שַׁבָּת,
הַמְתֻאַחֶדֶת בְּשֵׁם קָדְשֶׁךָ.
הַצֵּל מְאַחֲרֵי לִפְרֹשׁ מִן הַשַּׁבָּת.
לָבְלָתִי תִּהְיֶה סָגוּר מֵהֶם שֵׁשֶׁת יָמִים,
הַמְקֻבָּלִים קְדֻשָּׁה מִשַּׁבַּת קָדְשֶׁךָ,
וְשַׁהֵר לִבָּם בֶּאֱמֶת וּבֶאֱמוּנָה לְעָבְדֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו'

וְיִהְיוּ רַחֲמֶיךָ מִתְגּוֹלְלִים עַל עַם קָדְשֶׁךָ,
לְהַשְׁקוֹת צְמֵאֵי חַסְדֶּךָ בְּנָהָר הַיּוֹצֵא מֵעֵדֶן.
לְצַהֵר אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאֶרֶת,
הַמְפֹאָרִים אוֹתְךָ עַל יְדֵי שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ.
כָּל־שִׁשָּׁה יָמִים לְהַנְחִילָם נַחֲלַת יַעֲקֹב בְּחִירֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו'

הַשַּׁבָּת נֹעַם הַנְּשָׁמוֹת, וְהַשְׁבִּיעֵי עֹנֶג הָרִוחוֹת
וְצֵדָן הַנְּפָשׁוֹת לְהִתְעַדֵּן בְּאַהֲבָתְךָ וְיִרְאָתֶךָ.
שַׁבַּת קֹדֶשׁ, נַפְשִׁי חוֹלַת אַהֲבָתֶךָ.
שַׁבַּת קֹדֶשׁ. נַפְשׁוֹת יִשְׂרָאֵל
בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן,
יְרַוְיוּן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ.
יָהּ אֶכְסֹף וכו'

לחסידי קארלין, כעשרים ניגונים מותאמים לשיר זה[41], הנקרא בפיהם "הזמר" סתם; אחד הניגונים נתפרסם בשם "הניגון הקדוש". כן מסופר על מנהגיו המיוחדים של ר' אהרן ביום שמחת־תורה[42].

בשיחות החסידים מתואר ר' אהרן כבעל תחושה חריפה להבחין "בין טומאה לטהרה", לגלות נשמות עילאיות אצל יהודים פשוטים, ולהיפך, לחשוף מצפוניהם של צבועים. לפיכך היה המגיד הגדול שולחו תכופות "לבער את הטומאה"[43].

ובספרות החסידית האפוקריפית אנו מוצאים אמרות ורעיונות שונים המובאים משמו של ר' אהרן הגדול[44]. ואף־על־פי שמקורם ומקוריותם של אמרות אלה מפוקפקים, הם מצטרפים לתיאור דמותו והשפעתו על קהל חסידיו במשך דורות. כך נמסר בשמו על העצבות שאינה עבירה, אבל לידי טמטום הלב שהעצבות מביאה אינה יכולה להביא העבירה החמורה ביותר. "עצבות היא שאול־תחתית, רחמנא־ליצלן". ומהו בעצם מקורה של העצבות? הרי הוא: מגיע לי, חסר לי בגשמיות, ברוחניות. הרי כל זה טובת עצמי. ומה בכך אם חסר לי? העיקר שלא יקופחו השמים, הקדוש־ברוך־הוא. הוא מבחין בין עצבות, שהיא מידה רעה, ובין מרירות שפירושה שבירות־הלב, משום שלא התחלתי במעשים, כי אין לך דבר בעולם, אפילו כחוט־השערה, בלי מסירות־נפש. ומכיוון שלא היתה לי מסירות־נפש הרי לא עשיתי ולא כלום, ומשום כך אינו מגיע לי דבר, וממילא אי־אפשר לטעון שחסר לי דבר. ולמרות זאת הנני נושם מאווירו של הקדוש־ברוך־הוא ויש לי צורכי. וזה גופא ראוי שיעיר בנו שמחה. על כן טובה היא המרירות. הוא מרחיב בעניין זה ואומר: יש אברכים הסבורים שיש להם שבירות־הלב, ולאמיתו של דבר אין זה אלא עצבות. הולך האדם לישון, אינו סובל את עצמו ולא־כל־שכן את חברו. הוא מתמלא כעס וחימה. אולם אחר חשבון־הנפש הבא מתוך מרירות אין האדם יכול לישון. וכי מהו עצם עניין המרירות? ההכרה שלא התחלת במעשים. ממילא ממהרים ופונים ללימוד ולתפילה. הנך מרגיש שיהודי אתה. נהנה בראותך פני יהודי אחר. בכל זאת דע לך, שאין בין עצבות למרירות אלא כחוט־השערה. המרירות הנעלה ביותר יש לה נגיעה בעצבות, והשמחה הגסה ביותר — מקורה בקדושה[45]. ובפירוש נמסר בשמו במקום אחר: כשאנו מדברים על ערך השמחה אין אנו מתכוונים לשמחה של מצווה, שהרי שמחה של מצווה כבר מדרגה היא, ואי־אפשר לדרוש מכל יהודי שיהיה בעל־מדרגה, אלא אנו מתכוונים לשלילת העצבות. פשוט: יהודי שאינו שמח בחלקו שהוא יהודי, הריהו כפוי־טובה לשמים. סימן שלא שמע אף פעם את הברכה: "שלא עשני גוי". וכשהוא בודק עצמו אם חסיד הוא או לאו — הרי זו גאווה. מדוע דווקא חסיד? יהודי![46].

---

41. אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א', ערך: אהרן בן יעקב מקארלין, ברלין 1929; ע. בן־עזרא, ה"ינוקא" מסטולין, ניו־יורק 1951; האראדעץ, בעריכת ע. בן־עזרא וי. זוסמאן, עמ' 52, (אידיש), ניו־יורק 1949; מ. ש. גשורי, ניגוני קארלין וסטולין, סטולין, ספר זכרון, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, עמ' 167, תל־אביב 1952.

42. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 28.

43. שבחי הבעש"ט, בעריכת הורודצקי, עמ' 38, ברלין 1922.

44. מלבד הספרים המפורטים בהערה 34 יש בספרות החסידית סיפורים רבים על ר' אהרן הגדול. קיים חשש שהחסידים לא הקפידו במסירת הדברים ועירבבו דבריו של ר' אהרן הגדול בדבריו של אחד מצאצאיו, ובפרט בדברי נכדו ר' אהרן השני.

בעניין הווידוי שנדפס ב"בית אהרן" (עמ' 12—15) כנוסח הווידוי של ר' אהרן הגדול, כבר הוכיח י. תשבי, שווידוי זה אינו אלא העתק מן הספר "חמדת ימים", ומקורו הוא הווידוי של מחבר הספר ההוא. בצדק טוען תשבי, כי ר' אהרן הגדול העתיק את הווידוי לתוך סידורו והחסידים סבורים היו, שהוא מחברו ("תרביץ", תש"ד, שנה ט"ו, עמ' 175, הע', ירושלים 1944). הנחה זו נרמזה בכתוב ב"בית אהרן" לפני הווידוי: "מועתק אות באות מנוסח הווידוי שבהסידור הקדוש שלו" (בית אהרן, עמ' 12).

45. אמרות אלו על עצבות ושמחה מקורם באידיש: קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 33.

46. אמרות אלה על עצבות, מרירות ושמחה מובאות באותה לשון גם בשם הצדיק ר' חנוך מאלכסנדר: א. ז. אשכלי, החסידות



צוואה

מכתובת יד קודש הרב המפורסם בוצינא קדישא
חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו
איש אלקים קדוש מורה"ר אהרן זצוק"ל
מקארלין זכותו יגן עלינו

גם זאת מהרב הקדוש המפורסם מוהריר אהרן הנ"ז
לאחר היה משורר כרוח קדשו בשפם קודם

ועשינו חיבור למהרח במחברת הקודש הזהרות והנהגות ישרות מבנו של
הרב הקדוש הנ"ן ה"ה הרב
המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור
ישראל וקדושו ק"ש"ת מוהר"ר אשר וצוק"ל
מקארלין זכותו יגן עלינו

הובא בכית הדפוס ע"י המופלג הגביר
מוהריר משה יהודה ליב הלוי איש
חורוויץ נ"י וניסו המופלג הגביר מוהר"ר
ישעי' אשר נ"י בהרב הגאון החריף מוהר"ר
יצחק שמשון חורוויץ
מייזליש נ"י

טשערנאוויץ

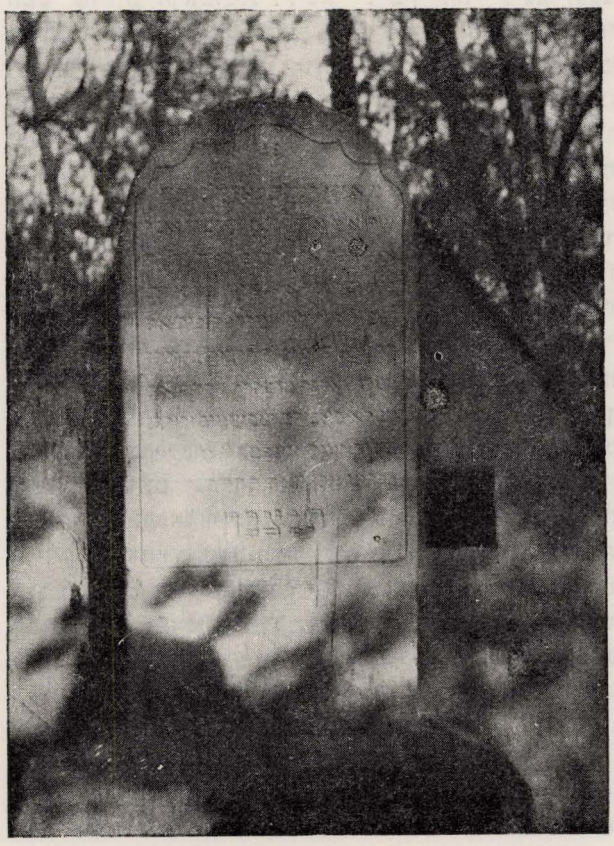
בשנת תרטו לפ"ק

Czernowitz 1855.
Gedruckt bei Johann Eckhardt und Sohn.

שער ה"צוואה" של ר' אהרן הגדול מקארלין

על מידת עניוותו וביטול־היש שבו מעיד הסיפור הבא. פעם אחת חזר אחד מתלמידי המגיד הגדול לביתו בדרכו מבית רבו ממזריץ'. ויקר מקרהו ויעבור דרך קארלין. ואף־על־פי שהדבר היה בחצות־הלילה, אמר להיכנס אל ביתו של ר' אהרן, כיוון שהשתוקק מאוד לראות את פניו. הלך התלמיד באישון לילה ודפק בחלון ביתו של ר' אהרן ואמר: "אהרן, פתח לי". שאל אותו ר' אהרן: "מי אתה?". ענה לו חברו: "אנוכי", לפי שהיה בטוח שבוודאי יכירהו בקולו. אולם ר' אהרן לא ענהו, וגם לא פתח לו. הוסיף התלמיד ודפק, ור' אהרן לא ענהו. אמר לו התלמיד: "אהרן, מדוע אינך רוצה לפתוח לי?". השיב ר' אהרן ואמר: "מיהו זה אשר מלאו לבו לומר 'אנוכי', כינוי הנאה וראוי לקדוש־ברוך־הוא בלבד?". "אם כן, עוד לא למדתי מפי רבי ולא כלום" — אמר התלמיד בלבו. ומיד חזר למזריץ'[47].

בתורת החסידות מוצאים אנו הגדרה מיוחדת של הענוות־נות: האדם אינו אלא עפר ואפר ואַל לו לשכוח את פגימותיו לעומת שלימותו של הבורא, אף־על־פי־כן עליו גם לדעת באותה שעה שהוא בן־מלך, ומיזוגן של שתי הכרות אלו היא הענוותנות האמיתית. ענווה מסוג זה היתה גם בר' אהרן הגדול. בצוואתו הוא מכנה את עצמו "חוטא שבחוטאים ופושע שב־פושעים כמוני", ועם זה הוא "גוזר ואומר שיהיה מקום מנוחה שלי ד' אמות פנוי מכל צד, היינו שלא יניחו שום אדם בד' אמותי, כ"א (כי אם) אדם שידוע שבוודאי היה לי חשק גדול שיהיה שכן עמי, ומי שירצה לעבור ע"ז (על זה), להניח שום אדם שידוע בוודאי שלא הייתי מסכים להיות שכן עמו ידע, כמו שהייתי בעוה"ז (בעולם־הזה) קנא ונוקם על העובר עבודת־הבורא בחיי כך בעל קנא ונוקם ינקום ממנו... והריני גוזר ואומר, שלא ידברו עלי שום שבח כלל. וכל מי שרוצה לדבר בגנותי ידבר והריני נותן לו רשות, אך ידע נאמנה, כי על כל דבר יבוא במשפט בב"ד (בבית־דין) של מעלה, אם ידבר שקר... אך לתלמידים מובהקים של אדמו"ר (ר' בער), היראים והשלמים, רשות להם לדבר בשבח, שיודעים בבירור שהוא בוודאי אמת, ורשות להם להמליץ עבורי ולדבר בשבחי. וגם אלו מאוד מאוד יזהרו בדבר שאינם יודעים בבירור מהנקודה שבלב שלי — שהוא טוב שלא ידברו כלל ג"כ (גם־כן)". "ותיכף אחר השבעה ימים יעמדו מצבה ועל המצבה לא יחקקו שום תוארים כלל. רק יחקקו עליה: פ"נ (פה נטמן) פ' (פלוני) הנולד מאשה פ' (פלונית) שהוא פב"פ (פלוני בן פלוני) אשר זכה וזיכה את הרבים כמה פעמים וכמה פעמים מסר נפשו א"ע (את־עצמו) במסירת נפש על זה[48] לפי שכלו



קברו של ר' אהרן הגדול מקארלין (התצלום משנת 1932)

בפולין, בספר "בית ישראל בפולין", חלק ב', עמ' 129, בעריכת י. היילפרין, ירושלים 1953.

47. רעיון זה מובא גם בשם הצדיק ר' מרדכי מלאכוביץ': מ.ח. קליינמאן, אור ישרים, עמ' 30, פיעטרקוב 1924.

48. אולי יש בכך משום רמז לרדיפות שסבל מצד המתנגדים. העובדה, שאת צוואתו ערך כשהיה בן שלושים ושש, ייתכן שהיא מוכיחה כי היה חולה ופטירתו לא היתה פתאומית.

לזכות את הרבים והי' מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים וליחדם ביחוד גמור" [49].

ומתלמידיו הוא מבקש: "וכל אותן שקבלו ממני אות אחת מעבודת־הבורא מבקשתי מאוד בבקשה גדולה שטוחה ופרושה כאלו דיוקני עומדת לפניהם... ללמוד בכל יום עד כלות שנה ראשונה הגם שנים או שלושה שורות אגדה".

ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792)

שנת תקל"ב (1772) היתה שנה קשה לתנועה החסידית בכלל ולחסידי קארלין בפרט. אחר חג הפסח של אותה שנה הוכרז בווילנה החרם הראשון על החסידים. שלושה שבועות לאחר הכרזת החרם הודיעה קהילת וילנה על כך באיגרת לקהילת בריסק [50] ולשאר הקהילות שבליטא וברוסיה־הלבנה [51]. בהשפעתה של קהילת וילנה הוכרז אותה שנה גם החרם בברודי. ללא כל ספק קיבלה גם קהילת פינסק את הכרוז על חרם החסידים, כי בפרוטוקול שנמצא בארכיון הקהילה בווילנה אנו קוראים: "וכבר שקדו חכמים לתקן העוות הזה בשנת תקל"ב ותקל"ג (1772) ה"ה (הלא הם) רוזני נגידי חמש קהילות הראשונות דליטא" [52]. בין יהודי ליטא הופצו באותם הימים כתבי המתנגדים "זמיר עריצים וחרבות צורים". רוח של מחלוקות חריפות חדרה לתוך קהילות ליטא, ומכל החסידים סבלו במיוחד חסידי קארלין, ושעה שקהילת וילנה פיזרה בכוח את "מנין הקארלינר" נפטר לפתע בקארלין ר' אהרן הגדול. בחודש כסלו תקל"ג (סוף 1772) אבד לתנועה החסידית רבה ומנהיגה, המגיד הגדול ממזריץ'. באותה שנה (תקל"ב—1772) חלה חלוקת־פולין הראשונה, אשר בעקבותיה נקרעה רוסיה־הלבנה מליטא. מפני תמורה פוליטית זו ניטלה מחסידי קארלין בחלקה התמיכה הרוחנית והארגונית מצד החסידים שברוסיה־הלבנה הסמוכה, ובראשם ר' מנדל מוויטבסק ור' ישראל מפולוצק. המחיצה המדינית החדשה אמנם לא ניתקה את הקשר שבין היהודים מזה ומזה. כך, דרך־משל, ההחלטות בשאלות דתיות ובדיני־תורה חמורים, שהיו מתקבלות על־ידי בית־הדין של הקהילות הראשיות דליטא, בריסק או וילנה [53], כוחן היה יפה בכל מקום. והוא הדין לגבי היחסים שבין חסידי ליטא לבין החסידים שברוסיה־הלבנה. אולם כיוון שהרדיפות על החסידים היו בעיקר בליטא, סבלו חסידי קארלין יותר משסבלו החסידים ברוסיה־הלבנה. רק בשנה תקנ"ג (1793) ותקנ"ה (1795), לאחר חלוקתה השנייה והשלישית של פולין, נתאחדו שוב שתי הגפות תחת שלטונה של רוסיה.

את המלחמה בחסידים ניהלו הרבנים יחד עם ראשי הקהילה, שהיתה בעלת סמכות חוקית אף לאחר ביטולו של "ועד המדינה" (תקכ"א—1761) [54]. כך, דרך־משל, היו הכרוזים נגד החסידים חתומים לא רק על־ידי הרבנים, אלא גם מטעם הקהילה [55], ולעתים — בכרוזים משנת תקמ"א — אפילו מטעם הקהילה בלבד [56], ונשלחים מעיר לעיר לפי כתובת הרבנים והקהילה גם יחד [57]. השתתפותם של ראשי הקהל בפעולות אלו עוררה בחסידים שאיפה להשתחרר מעולו של ה"קהל". מאבק זה של החסידים הוקל במידה ניכרת על־ידי מורת־הרוח הכללית שקיננה בקרב ההמונים כלפי שלטונו של ה"קהל". חסידי קארלין שבפינסק היו הראשונים שפתחו במאבק נגד שלטונו של ה"קהל", ובסופו של מאבק זה אף השתחררו ממנו לחלוטין (תקנ"ג—1793), אבל עד לנצחונם זה אנוסים היו לנהל מלחמה קשה ועזה על חירותם.

בהשפעת החרמים של שנת תקל"ב (1772) היו המתנגדים רודפים את החסידים ומרגלים אחריהם, מנדים אותם בחייהם הפרטיים ואינם מתחתנים בהם. ה"קהל" היה סוגר את בתי־התפילה שלהם, והחסידים היו נאלצים להסתתר ולקיים תפילותיהם ואסיפותיהם באין רואים. בשעת משבר זו נטל על עצמו ר' שלמה, תלמידו המובהק של ר' אהרן הגדול, את עול המורה והמנהיג. אצלו ביקשו חסידי קארלין מקום־מקלט ובצלו הסתופפו. הוא עמד בראש התנועה במשך כל תקופת המצוקה, ששרויה היתה בה החסידות הקארלינית (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792). מלאי עינויים וסבל היו חייו, ולאחר שאנוס היה לגלות מביתו, מקארלין, נספה במקום גלותו בולודמיר (ולאדימיר־וולהלינסק) על קידוש־השם.

ר' שלמה בן ר' מאיר הלוי מקארלין נולד, לפי מסורת החסידים, בשנת תצ"ח (1738) [58]. על ילדותו ועל מקום מוצאו אין ידיעות מיוסדות. גם הידיעות שבפי החסידים מועטות מאוד [59]. כרבו ר' אהרן הגדול היה אף הוא מחשובי תלמידיו של המגיד הגדול, והמגיד מזכירו במכתבו אל רודף החסידים, ר' אליעזר הלוי, מורה־צדק בפינסק [60]. כשיסד ר' אהרן את בית־מדרשו בקארלין, היה ר' שלמה אחד מתלמידיו המובהקים [61] ואף היה נוסע אתו למזריץ'. וכשהתייצב ר' שלמה,

---

49. בית אהרן, עמ' 15. עד לחורבנה של פינסק (תש"א—תש"ג, 1941—1942) ניתן לקרוא את הדברים הללו על מצבת ר' אהרן בבית־הקברות בקארלין.
50. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21 ואילך.
51. שם, שם, עמ' 12, 23.
52. גרץ, Geschichte der Juden, כרך י"א, עמ' 557.
53. י. גסן, История еврейского народа в России כרך א', עמ' 54, לנינגראד 1925.
54. גסן, שם, עמ' 49 ואילך.
55. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 23.
56. הכרוזים של פינסק ושל סלוצק: א. צ. צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב', עמ' 41, 42, זיטאמיר 1869.
57. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21, 22.
58. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 63; ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, "ציון", שנה ה', עמ' 244; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 1 בהערה, ועמ' 58.
59. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', במקומות שונים.
60. (בודק), סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 37; וואלדען, שם הגדולים החדש, מערכת ספרים, עמ' 69, ערך: ריח השדה, ווארשה 1874, וראה לעיל.
61. שיחת חסידים: קודם שהיה ר' שלמה תלמידו של המגיד הגדול ו"י בער אמר לו לר' בער ר' אהרן הגדול מקארלין: אברך יש לי בקארלין, ר' שלמה שמו, שבשעה שהוא אומר תהילים בליל יום־הכיפורים אחר כל נדרי לא נשאר בפולין, בליטא ורייסן שום ניצוץ קדוש שלא העלה אותו לפני כסא הכבוד (קליינבוים, שם, חלק ב', עמ' 3).

לאחר פטירתו של ר' אהרן, בראש חסידי קארלין, קיבל על עצמו לגדל בביתו את ר' אשר, בנו של ר' אהרן, שירש אחר כך את מקום אביו בקארלין.

באותו זמן ממש (תקל"ג, 1772—1773), ייסד תלמיד אחר מתלמידי המגיד הגדול, ר' חיים־חייקל, אף הוא מתלמידיו של ר' אהרן ובימי שחרותו חזן בקארלין, מרכז חסידי נוסף בליטא — בעיירה אמדור (אינדורה על־יד הורודנא). התנגדותו הקיצונית והעקשנית של ר' חיים־חייקל לרבנים החריפה עוד יותר את המריבות בין הרבנים והחסידים בליטא[62]. בשני מרכזי־חסידות אלו הסתופפו החסידים שבליטא באותה שעת־חירום. בשאר חלקי ליטא, במיוחד בווילנה ובאזור פולסיה, היה מניינם מועט. דבריו של שלמה מימון: "עכשיו לא נשתיירו מכת זו אלא שרידים בודדים המפוזרים פה ושם"[63], יפים להערכתה של תקופה קשה זו בחסידות הליטאית.

ברוסיה־הלבנה התגוררו אותה שעה ר' מנדל מוויטבסק, ר' ישראל מפולוצק, ר' אברהם מקאליסק ור' שניאור־זלמן מלאדי, שהיה עדיין בימי חורפו. בראש החסידים כאן עמד בעיקר תלמידו הקשיש של ר' בער, ר' מנדל מוויטבסק, שהיה קרוי גם ר' מנדל ממינסק, ולאחר מכן בשם: ר' מנדל מהורודוק. כבר בחיי המגיד הגדול ממזריץ' התיישב ר' מנדל בעיר מינסק שבתחום "מדינת ליטא", כדי להפיץ משם את תורת החסידות. בקונטרס "זמיר עריצים וחרבות צורים" משנת תקל"ב (1772) אנו קוראים: "...ק"ק מינסק, אשר שם מושב סמל הקנאה... שבחברותם חבורת רשע, כמו ר' מענדל ממינסק, וגם על ר' מענדל הנ"ל ראה ראינו שתים שהם הרבה גבית עדות, מעשים מגונים ומכוערים, אשר כן לא יעשה בישראל...". מתוך גביית־עדות מפי מתנגד (משנת תקל"ב—1772) אנו למדים, כי מינסק היתה אז מקום עלייה לחסידים. "ר' הירש בר' איסר מהאראדני רשם את כל השמות (של האנשים)... כשרצו לנסוע לק"ק מינסק, והפריעו (המתנגדים) אותם בנסיעתם". על "בית החסידים" אשר במינסק כמקום־מקלט לחסידים הנרדפים כותב גם ר' דוד ממאקוב[64]. ייתכן שישיבתו של ר' מנדל במינסק ופעולותיו היו אחד הגורמים שהניעו בימים ההם את ה"קהל" במינסק לנהל ביתר עוז את מלחמתם בחסידים. מחמת רדיפות המתנגדים אנוס היה ר' מנדל לנטוש את העיר והתיישב בעיירה הורודוק (הסמוכה לוויטבסק). יציאת ר' מנדל ממינסק קדמה בעשר שנים לערך ליציאתו של ר' שלמה מקארלין ולגירושו של ר' לוי־יצחק מפינסק.

ר' מנדל מוויטבסק ור' שניאור־זלמן יצאו לווילנה אל הגאון (בשנת תקל"ה—1775 לערך) כדי לבאר לו את עיקרי החסידות ולהשרות שלום בין שני המחנות. אבל הגאון סירב לשוחח אתם. לאחר מכן רצו להיפגש לשם אותה מטרה עם המתנגדים שבשקלוב, אלא שגם שם לא נתקבלו[65]. מחמת הרדיפות הללו החליטו מנהיגי החסידים שברוסיה־הלבנה לעזוב את הארץ לחלוטין, והם עלו לארץ־ישראל (תקל"ז—1777). לא נשאר שם אלא ר' שניאור־זלמן בלבד. ר' שניאור־זלמן אמר שאינו ראוי עדיין להתייצב בראש החסידים, וה־חסידים שברוסיה־הלבנה נשארו, אפוא, ללא מנהיג והיו פונים בשאלותיהם אל ר' מנדל מוויטבסק שבארץ־ישראל הרחוקה[66]; בתקופת־ביניים זו — בלשון החסידים: "בין מלכא למלכא" — (תקל"ז—תקמ"א, 1777—1781) חדרה השפעתו של ר' שלמה מקארלין לרוסיה־הלבנה, וחסידים רבים בחרו בו לרבם[67].

בספרות החסידית נזכרת איגרת מר' שלמה אל חסידיו בשקלוב שברוסיה־הלבנה, בה הוא נפרד מהם וכותב אליהם בתור צדיקם ומנהיגם: "אך בקשתי מהשם יתברך, שיתעלו (החסידים בשקלוב) על ידי דוקא"[68]. דבר זה בא לאשר, כי הקשר בין היהודים שבשתי נפות הצפון (ליטא ורייסן) לא נותק על־ידי המחיצה המדינית: ר' מנדל מוויטבסק ור' שניאור־זלמן נוסעים אל הגאון לווילנה לשם ויכוח על החסידות, והשפעתו של ר' שלמה מקארלין עוברת מליטא, על פני גבולותיה של פולין, לרוסיה־הלבנה.

בין "הכתבים הקדושים" בגניזה הסטולינאית נמצא המכתב הבא מאת ר' שלמה מקארלין אל ר' אהרן מוויטבסק:

"שלום לא"נ וידיד ד' וידידי ה"ה האלוף הרבני החסיד המופלג ומפורסם ניצמד בקירת לבי כבוד קדושת שמו כמה"ה אהרן סגל נרו יאיר.

הנה אד"ש (אחר דרישת שלומו) כמשפט האמור למעלה אודת (אודות) הענין שנתהוה במדינתכם הי' לי הרבה לדבר עם רומע"ל (רום מעלתו), רק אי אפשר לבאר הכל בכתב, כי אם פא"פ (פה אל פה), אבל האמת איתנו, שהצור עושה נפלאות לבדו ואפילו כנגד הטבע ואינו נמנע ממנו כלל ובכל מקום ובכל זמן.

ובזה אומר שלום. כ"ד המבקש שיתגלה אהבת הבורא לישראל.

שלמה בלא"א כמהור"ר מאיר סגל זללה"ה

בקשתי לשלוח ב' פידעלעך (קופסאות) זכוכית".

המכתב הזה הוא ללא תאריך. ר' שלמה אינו מפרש למה הוא התכוון ומה הוא "הענין שנתהוה במדינתכם" (רייסן: ויטבסק). ייתכן שהמכתב הזה, המכוון אל אחד מחסידיו או תומכיו של ר' שלמה, שייך לתקופה שאנו דנים בה[69].

עקרון המנהיג והמורה, העומד בראש החסידים, נעשה, כידוע, לאחד היסודות החשובים ביותר בתנועת החסידות, ואין לשער קיומה של חבורת חסידים בלא "רבי", בלא "צדיק". מן הכרוזים כנגד החסידים משנת תקמ"א (1781) למדים אנו מה גדול היה כבר בימים ההם תפקידו של ה"צדיק"

---

62. רבינוביץ, החסידות הליטאית, פרק שלישי.
63. חיי שלמה מימון, עמ' 149.
64. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 12, 26; "שבר פושעים" לר' דוד ממאקוב ו"זמרת עם הארץ", לנ"ל, הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 369, 447. ראה וילנסקי, שם, כרך ב', הניתוח המקיף והמצה של כתבי המגיד ר' דוד ממאקוב.
65. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 133 ואילך; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 95.
66. פרי הארץ לר' מנחם מענדיל בר' משה (מוויטבסק)... בסוף הספר, קאפוסט 1814.
67. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 128.
68. היילמאן, שם, שם.
69. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, "ציון", שנה ה', חוברת ג'—ד', עמ' 244; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 32, 107, 177. ועיין הערכת מכתב זה להלן.

בתנועת החסידות[70]. לפיכך רבה היתה כל כך חשיבותו של ר' שלמה מקארלין בשביל החסידים המיותמים שברוסיה־הלבנה. מפני תנאי הזמן לא היה ביכולתו של ר' שלמה להרחיב את גבולה של תנועת החסידות, אף לא היה מסוגל לפעולה זו מבחינת אופיו, שכן לא היה איש־מלחמה כל־עיקר. משימתו היתה ללכד את קבוצות החסידים הקיימות ברוסיה־הלבנה, לתמכם ולסעדם, להיות להם ל"רבי" לאחר שצדיקיהם עזבום לאנחות.

באותן השנים — עד תקמ"א (1781) — התחילה החסידות הקארלינית מתארגנת בדרך הדרגתית מבפנים. במלחמת המתנגדים בה חלה אז הפוגה, ור' שלמה התמכר לצור את צורתה המיוחדת של החסידות הקארלינית. הוא הטעים בה במיוחד שני עיקרים: ראשית — את דרך התפילה שירש מר' אהרן רבו, להתפלל בכוונה עמוקה, בהתלהבות, מתוך מסירות־נפש. "כי היה עוקר הרים בכוח תפילתו שהיה מוסר נפשו לקב"ה, וכשמבקש ממנו ידידו — כך מספרת המסורת החסידית — לבוא אליו למחרת היום, הוא עונה לו: "שוטה, הלא צריך הערב להתפלל ערבית ולקרוא קריאת־שמע שהיא מסירת־נפש, ואחר־כך השינה, ולמחר צריך להתפלל, ויש בתפילה כמה עולמות עד שבאים לקריאת־שמע ואחר כך נפילת־אפים שהיא גם כן מסירת־נפש, ושמא יתן הקב"ה שימלא רצוני (ואשאר בחיים), ואתה רוצה שאבטיח לך שאלך לביתך מחר". מעין זה נמסר על ר' אורי מסטרליסק, תלמידו המובהק של ר' שלמה מקארלין: שקודם שהיה הולך להתפלל תפילת שחרית היה נפרד בכל יום־ויום מאשתו יבניו ומצווה לביתו, שמא יסתלק בתפילתו מרוב דביקות. וכל־כך רבה אמונתו של ר' שלמה בכוח התפילה בכלל ותפילתו שלו בפרט עד שפעם אחת — מוסרת שיחת חסידים — היה קיטרוג גדול בבית־דין־של־מעלה שבני־ישראל מזלזלים בתפילה ואינם מתפללים בכוונה. מחמת הקיטרוג עמד מלך אחד לגזור על התפילה בכלל. נעשה רעש בשמים, ושאלו את הצדיקים שבעולם העליון וגם הם הסכימו לגזירה. אחר־כך שאלו את ר' שלמה מקארלין. הלה הרעיש עולמות בכוח תפילתו ואמר: כתוב "ואני תפלה" (תהלים ק"ט, ד') — אני הנני מקבל עלי להתפלל במקום כלל ישראל. ומיד נתבטלה הגזירה.

ר' שלמה — כפי שמשתקף מתוך הסיפורים האלה וכיוצא בהם ומתוך דברי־תורה הנמסרים בשמו — הוא שיצר את "התפילה הקארלינית". מתוך חליפת המכתבים בינו לבין ר' שניאור־זלמן אנו למדים שר' שלמה "היה משפיל את יראת השם הטבעית" — כלומר תפילה בלא אפסטאזה — של המתנגדים שמסביבו. ר' אהרן הגדול, בעל המחשבה, הורה, כי כל מעשה שעושה האדם עלי אדמות צריך להיות בבחינת עבודת־הבורא, מעין תפילה, ואילו ר' שלמה, בעל הרגש, הורה, לפי מסורת החסידים, ששאר המעשים אינם אלא דרכים המוליכות לעבודת־הבורא והיא התפילה, שהיא העיקר. מספרים בשמו שהיה אומר: הגדול שבמופתים הוא ללמד איש מישראל לשפוך שיחו לפני הקדוש־ברוך־הוא.

יסוד שני, שפיתח ר' שלמה בחסידות הקארלינית, הוא רעיון הצדיקות שעיקרו: אין הצדיק מנהיג רוחני ומורה בלבד, אלא בכוחו להושיע גם בגשמיות; ממנהיג רוחני הוא נעשה לקדוש־עליון. הספרות החסידית מכנה את ר' שלמה "בעל־שם־טוב קטן" ומוסרת בשמו, כי "בעולם העליון מודדים את השדות והיערים, אשר עובר החסיד בנסיעותיו לצדיק". בתפיסת מושג הצדיק נבדלת החסידות הקארלינית במידה ניכרת מן החסידות החב"דית ודומה לחסידות הדרום, של ווהלין ופודוליה. שיטתו של ר' שלמה בעניין ערכו וכוחו של הצדיק פותחה אחר־כך למעשה על־ידי ר' אשר, יורש "כסאו" הקארליני, והיא מגיעה לשיאה בתקופת בנו של ר' אשר, ר' אהרן השני. מלבד ר' אשר הפיצו תורתו של ר' שלמה לאחר פטירתו תלמידיו החשובים ביותר: ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אורי מסטרליסק, "השרף"[71].

הפלגה זו בערכו של הצדיק לא היה בה כלל מן ההתגבהות וההתרברבות. אדרבה, היא כרכה עמה הכרה עמוקה בערכו של כל יהודי באשר הוא, אפילו פחות שבפחותים. המשל הבא של ר' שלמה, שהיה מורגל בפי ר' אהרן השני מקארלין, מעיד על הכרה מופלאה זו ברוממות ערכו של כל אדם מישראל בחשבון הכולל של האומה: כל ישראל יחדיו הם קומה אחת, וכל אחד מישראל מַשלים קומה זו. למה הדבר דומה? לאדם שצריך להשיג דבר־מה המונח במקום גבוה מאוד, ולא היה בידו סולם להגיע למקום חפצו. מה עשה? העמיד אנשים רבים זה על־גבי זה, מן הארץ למטה עד למקום ששם היה מונח הדבר המבוקש. האם אפשר לומר, שאחד מן האנשים האלה, אף הקטן שבהם, מיותר? הן כשיזוז אחד מהם יפלו כולם. כך הוא כלל ישראל. כל אחד מַשלים את הקומה, איש לפי גודלו ולפי ערכו, כקטן כגדול, ובמאוחד יכולים הם לייחד את העולם־הזה ולהגביהו לעילא ולעילא.

באותו זמן שימש אב בית־דין וראש־ישיבה בפינסק הצדיק הידוע ר' לוי־יצחק ("הברדיצ'בי"). ר' לוי־יצחק מצויין היה לא רק בדרך החסידות משלו[72], אלא גם בלמדנותו. הוא נבחר לרב בפינסק בשנת תקל"ה (1775) או תקל"ו (1776), בתקופת ההפוגה שבמלחמת המתנגדים. על פעולתו לטובת החסידות בפינסק אין ידיעות בידינו, חוץ מאגדות־עם מועטות, ועל־פיהן לא היתה דעתם של ראשי הקהל נוחה מזה, שבמקום לשבת ולפסוק הלכות שקוע היה בתפילות וכדומה. נראה, שההפוגה שהשתררה במלחמת המתנגדים נגד החסידים במחציית השנייה של שנות השבעים היא שאיפשרה לצדיק כר' לוי־יצחק, ששאף להגשים את החסידות בחיי יום־יום, להיבחר כאב בית־דין בפינסק[73].

---

70. צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב', עמ' 37, 38, הקול־קורא דק"ק הורודנא.

71. (בודק), שם, עמ' 66—68.

72. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 193 ואילך; הורודצקי, החסידות והחסידים, כרך ב', עמ' 71, תל אביב 1951 ואחרים.

73. על סמך הסכמה, שנתן ר' לוי־יצחק לספר "ערכי הכנויים" ביום ל"ג בעומר תקל"ה (1775) — שבה הוא חותם "פה ק"ק זעליחאווי" — והסכמתו לספר "מאיר נתיב" מיום ד' באלול תקל"ו (1776) — שבה הוא חותם "חונה בק"ק פינסק" — יוצא, כי

הצלחתה הרבה של החסידות בדרום, עמדתם העקשנית של החסידים בצפון, פגיעתם של החסידים בלימוד התורה כדרך הרבנים והשקפת־החיים הרבנית בכללה — גם מצד ר׳ שלמה מקארלין, כפי שלמדים אנו מחליפת־מכתבים בינו לבין ר׳ שניאור־זלמן, עליה ידובר להלן, וגם מצד הצדיק הליטאי השני של אותה תקופה, ר׳ חיים־חייקל מאמדור ואחרים, ובמיוחד הופעתו של הספר החסידי הראשון, ״תולדות יעקב יוסף״, מאת ר׳ יעקב־יוסף מפולנאה (תק״מ—1780) בלא הסכמת הרבנים — כל אלה עוררו שוב את רוגזם של המתנגדים בליטא. המחלוקת שפרצה שנית בשנת תקמ״א (1781) היתה חריפה מזו שבשנת תקל״ב (1772), וכן הוחמרו הרדיפות על חסידי קארלין.

בקיץ של שנת תקמ״א (1781) הכריזו בקהילות ליטא בפעם השנייה חרם על החסידים. באותו זמן, לערך, יצא בוואַרשה הרב ר׳ לוי־יצחק להגן על החסידות בוויכוח פומבי עם הגאון מבריסק, ר׳ אברהם קצינלנבוגן (קאצין אלין בויגן). בכ׳ באב תקמ״א (1781) הוכרז החרם בכל בתי־הכנסת ובבתי־המדרש שבווילנה. ארבעה ימים לאחר־מכן שיגרה קהילת וילנה איגרת אל שאר קהילות ליטא בדרישה להטיל גם בהן חרם על החסידים ולהיבדל מהם. שני שלוחים שוגרו לשם כך אל היריד הליטאי שבזלווה (ליד הורודנא), שבה נתכנסו כל ראשי הקהילות שבליטא, ובהשפעתם של השלוחים ועל סמך החרם הווילנאי הוכרז חרם גם בזלווה (א׳ באלול)[74]. ראשי הקהילות הודיעו בכתב איש איש לקהילתו, כי יש להטיל חרם על החסידים ולרדפם עד חרמה. על כך כתבו בו ביום אל קהילתם באי־כוח של הורודנא עם אב בית־דין שלהם בראש[75]. יום לאחר־מכן ערך אב בית־דין של בריסק, יריבה הידוע של החסידות, ר׳ אברהם קצינלנבוגן, שאף הוא נוכח ביריד שבזלווה, קול־קורא רצוף כעס וקריאת נקם נגד החסידים. כך נהגו גם נציגיה של פינסק[76] ושל סלוצק[77]. כששבו שליחי וילנה מנסיעתם (י״ג באלול) חזרו בווילנה על הכרזת החרם ביתר תוקף: תקעו בשופר, הדליקו נרות שחורים וכדומה.

האיגרת שנערכה בידי באי־כוח של פינסק ונשלחה מזלווה לפינסק חשובה לנו משום סמיכות מקומה של עיר זו לקארלין. וזו לשון האיגרת:

לק״ק פינסק

״הנה בהיותינו פ״ק (פה קהילה) זעלווע ביומא דשוקא, הקרה ד׳ מקרה טהור גברא רבא ויקירא מק״ק ווילנא לפנינו, הה׳ הרבני המופלג מפורסם מו״ה דוד מ״ץ דקק ווילנא, וחד דעמ״ז בדומה לו המופלג המפורסם מו״ה זעליג. והן הראנו כתב תועפות, אשר העיר השם ממרום רוח קדשם של אבירים הרועים דק״ק ווילנא, ובצירוף הרב הגאון ובצירוף של אאמו״ר הגאון החסיד הנ״ל (ר׳ אליהו), אשר לנכשלים אזרו חיל לקנא קנאת השם צבאות וגדרו גדר לבנין הפרוץ בפרץ מרובה על העמוד בעמודי יסודי העולם, כאשר מבואר באריכת שפתים שפתי אמת ומשרים יהגו חכמה. בוודאי הטיבו כל אשר דברו, שיהי׳ תורה אחת לכולם, אגודים ואחודים בקשר של קיימא לקיום העולם האמיתי. לכן אף ידינו יכונו וזרועותינו יאמצו בכל תוקף עוז ותעצומות את כל הדברים שיתנו לכתוב מאת רוזני קק הגל בצירוף הגאון הגל, כפי אשר יצא מפיהם מפי כתבם הגל. ראוי ונכון ליראים ושלמים לאמר איש אל רעהו חזק ונתחזק, להחזיר העטרה ליושנה, שלא יפרדו איש מעל ריעיהו (רעהו), רק להיות חברים כאיש אחד ואחדותו של עולם כמקדם ומאז. עלינו בהסכמה לתוקף החרם הגדול הניתן בקרי׳ עליזה ומפוארה ק״ק ווילנא ודברים שנאמרו ונשמעו בק״ק זעלווע ביומא דשוקא. והשומע ישמע, והחדל יחדל להיות בדל ונבדל מעדת השם. אלה לפסול את הראשונים, אשר מאז ומקדם הולכים במחשבות (בנתיבות) עולם אשר המה מיוסדים על אדני פז קו האמת מראשונים ומאחרונים. ולתקף עוז ותעצומות באנו עה״ח אנחנו אלופי רוזני ונגדי פנסק, הנועדים פה ביומא דשוקא פה זעלווע.

יום ואו ג׳ אלול תקמ״א לפק.

נאום נחמן ב״מ אליעזר סגל. ונאום יעקב ב״מ אברהם.
ונאום יהודא ליב ב״מ אלחנן. ונאום מנחם נחום בר״מ.
ונאום דוד במו״ה פייוויל. ונאום שלום במ׳ אלי׳.
ונאום צבי הירש בר׳ דוב בער״.

שלא כקול־קורא של ראשי הורודנא ובריסק, שעליהם חתום גם אב״ד של העיר, חסירה בקול־קורא של ראשי ק״ק פינסק חתימתו של האב״ד, משום שבשנה זו היה ר׳ לוי־יצחק אב״ד דפינסק.

חריפות יתירה מציינת את המכתבים מטעם ה״קהל״ בווילנה והרב מבריסק ר׳ אברהם קצינלנבוגן. לאחר שהרבנים נוכחו

ר׳ לוי־יצחק בא לפינסק בין ל״ג בעומר תקל״ה (1775) לד׳ באלול תקל״ו (1776) (ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ׳ 15, ניו־יורק 1943).

בארכיונו של אבי ז״ל מצויה איגרת־תשובה מאת ש. דובנוב, שבה נזכר, כי אבי ראה בפינסק פנקס ובו חתימתו של ר׳ לוי־יצחק בתור אב בית־דין של פינסק מיום ח׳ בחשוון תקמ״א (6 בנובמבר 1780). אבל בכתבי המתנגדים קראו לר׳ לוי־יצחק גם בשנים מאוחרות — בסוף תקמ״א (1781) ובשנת תקמ״ד (1783), ובייחוד נהג כך הרב מבריסק ר׳ אברהם קצינלנבוגן — בשם ״הזעליחאווער״ (דובנוב, כתבי התנגדות, מאסף ״דביר״, כרך א׳, עמ׳ 304, מס׳ 6, ברלין 1923; דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 152, הערה 3; עיין גם להלן).

בגניזה הסטולינאית נמצא פסק־דין בחתימתו של ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב משנת תק״מ (1780) בעניין סכסוך שנפל בין שני יהודים מפטריקוב (עיירה לא רחוקה מפינסק). ואף־על־פי שחסרות לנו ידיעות בתורת מי חתם ר׳ לוי־יצחק על פסק־הדין, ניתן לשער שחרץ משפטו כאב״ד של פינסק והגליל, כפי שהיה תוארו בראש הסכמתו לספריו של ר׳ מאיר מרגליות, ״מאיר נתיבים״ (פולנאי תקנ״א — 1791) ו״סוד יכין ובועז״ (אוסטרהא תקנ״ד — 1794).

מלבד תאריכי ההסכמות והמסמכים שהובאו כאן, המעידים, כי רבנותו של ר׳ לוי־יצחק בז׳ליכוב קדמה לזו שבפינסק, מעיד על כך סדר תואריו שאנו מוצאים בספרות החסידית. כך, דרך־משל, כותב הצדיק ר׳ יעקב־יצחק מלאנצוט: ״שמעתי מהרב דפינסק שיחיה, שהיה רב בק״ק זעלחוב״ (הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 216, הערה 1).

74. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 141 ואילך, עמ׳ 146; כתבי התנגדות, מאסף ״דביר״ כרך א׳, עמ׳ 297 ואילך.

75. צווייפעל, שם, חלק ב׳, עמ׳ 37; דובנוב, שם, עמ׳ 147, 148.

76. דובנוב, כתבי התנגדות, שם, עמ׳ 304, 305; צווייפעל, שם, עמ׳ 41. אנו מוצאים הבדל בלשון וגם בחתימות בין נוסח דובנוב, שהובא על ידינו, לנוסח צווייפעל אולם בשניהם חסירה חתימת אב״ד דפינסק.

77. צווייפעל, שם, עמ׳ 41.

לדעת, כי אמצעי המאבק משנת תקל"ב (1772) — סגירת בתי־התפילה של החסידים, פיזורן של קבוצות החסידים בכוח וכדומה — לא הועילו כלל, החליטו הפעם לנדות לחלוטין את החסידים מתוך כלל ישראל, וגזרו על פיתם ועל כל מגע־ומשא אתם. אין ספק, שלאחר נחשול החרמות והנידויים הללו בכל ערי ליטא נאלץ שוב ר' שלמה מקארלין לצמצם את השפעתו ולהעמידה על קארלין בלבד. קארלין ועמה אַמדור היו שוב למקום־מקלט לחסידות שבליטא.

בשעת המשבר הקשה הזה לתנועת החסידות עולה על בימת תולדותיה תלמידו הצעיר ועשיר־הרוח ביותר של המגיד הגדול, ר' שניאור־זלמן. עיקר השפעתו של ר' שניאור־זלמן היתה ברוסיה־הלבנה והוא היה למעשה מכוננה של החסידות בנפות הצפון. הוא שיווה לחסידות צביון מיוחד, שייחד אותה מן החסידות הקארלינית וגם מזו של וולהלין ופודוליה.

ר' שניאור־זלמן, או כפי שנקרא בקיצור "הרב", נולד ונתחנך ברוסיה־הלבנה. הוא היה למדן מופלג בין בנגלה ובין בנסתר. בן עשרים (בשנת תקכ"ח, 1768) בא למזריץ' אל המגיד הגדול והיה לאחד מתלמידיו המובהקים. המגיד הוא שהטיל עליו לחבר "שולחן־ערוך" ברוח החסידות ("שולחן־ערוך של הרב"). במשך שנתיים חיבר ר' שניאור־זלמן את חלקיו העיקריים של ה"שולחן־ערוך". לאחר פטירתו של המגיד הגדול אין ר' שניאור־זלמן מבקש להיות צדיק, כדרך רוב תלמידיו של המגיד, אלא ממשיך יחד עם בנו של המגיד, ר' אברהם המלאך, בלימודי נגלה ונסתר. לימים נעשה ממקור־ביו של ר' מנדל מוויטבסק. יחד עם ר' מנדל נוסע הוא לווילנה (תקל"ה—1775 בערך) ולשקלוב להתווכח על החסידות. משעלו, כפי שנזכר למעלה, מנהיגי החסידים שברוסיה־הלבנה בשנת תקל"ז (1777) לארץ־ישראל, נשתקע ר' שניאור־זלמן — כנראה, על־פי רצונו של ר' מנדל — ברוסיה־הלבנה, שמינהו — לפי מסורת החסידים — ליורשו. אף־על־פי־כן סירב ר' שניאור־זלמן להתייצב תיכף בראש החסידים. רק לאחר שלוש שנים הוא נוטל על עצמו אחריות של מנהיג. במשך השנים הללו נתפשטה, כאמור לעיל, השפעתו של ר' שלמה מקארלין על רוסיה־הלבנה. בנפה זו התגוררו אז גם ר' ישראל מפולוצק (שחזר מארץ־ישראל) ור' ישכר־בער מליובאביץ עם חוגי חסידים משלהם.

בשנת תקמ"א (1781) לערך ניצב ר' שניאור־זלמן בראש החסידים שברוסיה־הלבנה ויצר את שיטת החסידות הידועה בשם חב"ד (ראשי תיבות: חכמה, בינה, דעת), והכניס לתוך החסידות מרוחו ומאופיו של היהודי התלמודי שבנפות הצפון, היהודי ה"ליטאי". הוא מעשיר את הספרות החסידית בחיבורו החסידי־פילוסופי "ליקוטי אמרים", שנודע בשם "תניא". מבחינת הפולמוס המתנגדי־חסידי חשוב לנו בייחוד שר' שניאור־זלמן לא ראה בחסידות מחאה נגד הרבנות, אלא השלמה לה, וכן לא ראה במנהיגה של עדת חסידים צדיק בעל־מופת, אלא רק מורה־דרך ומנהיג רוחני. לימוד החסידות נחוץ לאדם במידה שנחוץ לו לימוד התלמוד, וכן להיפך, ואין לבזות את תלמידי־החכמים, את השקפותיהם ודרכי חייהם. את מהותה ורוחה של היהדות יש ללמוד מכל המקורות, וכל דרך של תפילה — ולאו דווקא זו של החסידות — מקרבת את היהודי לאביו שבשמים.

שמו של ר' שניאור־זלמן נתפרסם עד מהרה ברבים. השפעתו לא נצטמצמה ברוסיה־הלבנה בלבד (ויטבסק, מוהילוב, שקלוב ועוד), אלא נתפשטה גם על חלק מחסידיה של ליטא, במיוחד בווילנה הסמוכה, מקום שם סבלו החסידים ביותר, ולהם אין צדיק ואין מורה־דרך. החסידים שבווילנה נקראו כבר בימי המגיד הגדול "קארלינר"[78], וגם לאחר מכן (תק"ס, 1800) נקראו כך[79], אלא שלמעשה לא היו מעולם חסידיו של הרבי הקארליני דווקא. אין בידינו ידיעות על היחסים שבין ר' אהרן הגדול לבין שני מטיפי החסידות שהיו באותו זמן בווילנה, ר' חיים ור' איסר, ואף לא על יחסו אל החסידים בווילנה בכלל. לפיכך, משהופיע ר' שניאור־זלמן על במת החסידות, ראו בו רוב החסידים שהיו בווילנה את מנהיגם ורבם, אף־על־פי שבפי המתנגדים נשאר הכינוי הקודם "קארליניים", שנזדהה בעיניהם עם המושג חסידים. גם חסידי רוסיה־הלבנה, שבמשך השנים תקל"ז—תקמ"א (1777—1781) היו נוהים בחלקם אחר ר' שלמה מקארלין, נצטרפו עכשיו אל ר' שניאור־זלמן. כך נצטמצמו תחומיה של החסידות הקארלינית בראשית שנות השמונים זעיר־שם זעיר־שם בתוך שטחה של פולסיה.

במצב זה של רדיפות מחוץ והצטמצמות בפנים אנוס היה ר' שלמה לנטוש את קן החסידות הישן, את קארלין, ולבקש מקום־מקלט לעצמו ולבית־מדרשו. לפי מסורת חסידים נתכוון תחילה ר' שלמה לעבור לעיירה בשנקוביץ' שברוסיה־הלבנה (פלך ויטבסק), ששם ישבו כמה מחסידיו. אלא שגברה שם בינתיים השפעתו של ר' שניאור־זלמן, ור' שלמה ראה את עצמו חייב לבקש ממנו הסכמה לכך[80]. ר' שניאור־זלמן הסכים, לפי מסורת זו, בתנאי שר' שלמה יתחייב שלא לנהוג זלזול בלומדים ובלימוד הגמרא, שלא להתייחס בביטול לקיום מצוות אף בלא כוונה, ושלא להורות שהצדיק יש בכוחו לעזור לחסידיו בכל, ש"הצדיק נושא את הצאן". ר' שלמה הסכים לשתי הדרישות הראשונות וסירב לקיים את השלישית, והוכרח לוותר בשל כך על השתקעותו ברוסיה־הלבנה. מסורת זו יש בה כדי להעיד על ההבדל בין השקפותיהם של שני מורי־חסידות אלה על מקומו ותפקידו של הצדיק בחיי החסידות. מלבד זה מאשרת אותה מסורת, שבחוגי הקארליניים, כבענפים אחרים בתנועת החסידות (של ר' יעקב־יוסף מפולנאה, ר' חיים־חַייקל מאמדור, ר' אברהם מקאליסק ואחרים), היו מתייחסים בביטול אל אדיקותם של המתנגדים, בחינת מצוות אנשים מלומדה, ואל דרכם בלימוד התלמוד. מתוך הסכמתו של ר' שלמה לספר החסידי "כתר שם טוב" אנו למדים, כי בשנת תקמ"ד (1784) — שנת הדפסת הספר — כבר היה

78. זמיר עריצים וחרבות צורים, שם עמ' 25: "והיה פסק תיכף לגרש ולפזר (בווילנה) המנין של קארלינר", לעיל, הע' 7, 22.

79. במסמכים של הממשלה הרוסית ובדילטוריה של הרב הפינסקאי ר' אביגדור, להלן, הע' 115, 118, 119.

80. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 128, הערה ב'. הידיעות מקורן בשם אחד מצאצאיו של ר' שניאור־זלמן; ש. י. זוין, ספורי חסידים, כרך מועדים, עמ' 156, תל־אביב 1957.

בלודמיר (ולאדימיר־וולהלינסק), וחותם בהסכמה: "הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר".

על סמך הידוע לנו על ר' אהרן סגל מוויטבסק, שאליו היה מכוון מכתבו של ר' שלמה, שהבאנו למעלה, יש לקבוע, כי דברי ר' שלמה: "אודת הענין, שנתהווה במדינתכם הי' לי הרבה לדבר עם רומע"ל רק אי אפשר לבאר הכל בכתב... אבל האמת איתנו", נוגעים להבדלי השקפות, ואולי אף לריב סמכויות "במדינתכם" — ברוסיה הלבנה — בין ר' שלמה לר' שניאור־זלמן. ר' אהרן סגל מוויטבסק היה לכתחילה מנאמני ר' שניאור־זלמן ובאחד ממכתביו — כנראה, מראשית שנות השמונים — מכנה אותו ר' שניאור־זלמן: "הרב החסיד המפורסם". אולם לאחר מכן נעשה ר' אהרן סגל ממתנגדיו של ר' שניאור־זלמן. ר' אברהם מקאליסק אנוס היה להגן עליו, והוא כותב אל ר' שניאור־זלמן (תקנ"ז—1797): "...וישמע חכם ויוסיף לקח לקרב את ידיד ה' הרב הזקן נשוא פנים מו"ה אהרן הלוי מוויטעפסק, כי זהו כבודו ית' להחזיקו ולהחשיבו כבראשונה... ואין לך חילול השם גדול מזה בהשפלת אדם כמותו". באחד ממכתביו המאוחרים — לאחר שנת תקס"ה (1805) — כותב ר' שניאור־זלמן בגנותו של ר' אהרן סגל: "מוטל עלי להודיע ולהזהיר לאנ"ש... להתרחק מאד מהכת המסיתים והמדיחים הנוסעים עם מכתב הרב דטבריא (ר' אברהם מקאליסק) ובראשם הזקן הידוע מעבר הנהר דוויטעפסק". ר' שניאור־זלמן משתמש בכינוי "הזקן", בו השתמש ר' אברהם מקאליסק, מבלי לפרש בשמו של ר' אהרן סגל. ר' שלמה מקארלין ור' אהרן מוויטבסק היו שותפים בהתנגדותם לר' שניאור־זלמן. לתסיסה, שקמה בקרב החסידים עקב ההתנגדות הזאת, מכוונים דבריו של ר' שלמה במכתבו שהובא למעלה אל ר' אהרן[81].

דבר שאנוס היה ר' שלמה לעשות לפני שנת תקמ"ד (1784) — לעזוב את קארלין מחמת לחץ המתנגדים — אנוס היה לעשות בשנת תקמ"ה (1785) ר' לוי־יצחק בפינסק מחמת הלחץ של אוכלוסי העיר. ביום י"ח בתמוז תקמ"ה (1785) הוא עדיין משמש רב בפינסק; מאותו יום היא הסכמתו לספר "הלכה פסוקה" (שקלאוו תקמ"ז — 1787) לר' שלמה כ"ץ מפינסק, וביום כ"ה בתמוז תקמ"ה (1785) הוא כותב את הסכמתו לספר "כנפי יונה" לר' מנחם־עזריה (קארעץ תקמ"ו — 1786) וחותם: "פ"ק בארדיטשוב". יוצא אפוא, שבשבוע שבין י"ח בתמוז לכ"ה בו, שנת תקמ"ה (1785), עבר ר' לוי־יצחק מפינסק לברדיצ'ב. לפי המקורות של החסידים גורש ר' לוי־יצחק עם בני משפחתו מפינסק בכוח הזרוע ובחרפה. לכך גרם בוודאי מכתבם החריף של ראשי קהילת וילנה, עם הגאון ר' אליהו ועם הרב ר' שמואל בראש, אל "מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק"[82]. וזה לשון המכתב:

"תרוממנה קריות (קרנות) צדיקים, חבצלת השרון שושנת העמקים, כולם מחמדים, וחכם ממתקים, יתרומם קרנם למעלה למעלה עד שחקים, ה"ה האלופים ראשים קצינים מורים וסגנים, חכמים ונבונים, מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק יע"א.

הגיענו אמרותם הנעימים מעולפים ספירים, בדברי אמת ושלום נאמרים, לבא בעזרת ה' בגבורים, אשר סתמו פרצת הדור בסייגים וגדרים, על האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון, ומחזיק ידי פועלי און, הפורקים עול תורה ומצות, ובדו מלבם נמוסים ומנהגים אשר אבותינו הקדושים לא שערום, המה כת החשודים המתחסדים. בודאי דבר כזה אין צריך חיזוק, כי כבר שקדו רוזנים ונגידים, קציני קהלות הראשים בצירוף הרבנים הגאונים ואזרו חיל לקנא קנאת ה' צבאות בגבורים, לבער הקוצים מכרמו ולהפיץ אותם חבורות רשע ולהרחיקם מעל גבולם, ולבטל מנהגיהם השונות ומתנגדות (השונים ומתנגדים) לדת תורתינו הקדושה. וחפץ ד' הצליח בידם לעמוד בפרץ הנ"ל בכליון וחרץ, להכניע ידם ולעשותם כעפר הארץ, בכדי להעמיד הדת על תלה, וילכו בדרך סלולה. ועדיין השטן מקטרג בינינו, שטמנו הכת הנ"ל החובם בקרבם, טומאה רצוצה בוקעת ועולה, בראותם שגם רוזני קהלתכם עד הנה מכת הנ"ל ונתנו יד להושיעם והחזיקו חבורות רשע, וחבורת עצבים שבהם, וגם הנימוסים החדשים מקרוב באו אשר בדו מלבם, החזיקו בחבלי שוא. והזהרנו להם במכתבים, והודענו להם החרמות והשמתות וגדרים וסייגים אשר הריעו והצריחו רוזני נגידים וקציני הראשים בצירוף הרבנים הגאונים על הכת הנ"ל, ועל המחזיקים בידיהם, מסייעים אותם ומהפכים בזכותם. ואנשי קהלתכם לא הטו אזנם, וסגרו דלתי העינים; ואף שהיו בקהלתכם מעולם אנשי שם ויראי אלקים, מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם, עיניהם כלות כל היום ואין לאל ידם. עד אשר נתמלאה סאתם ולהשיב גמולם בראשם, וקמו רוזני ונגידי קהלתם ונתעוררו ואזרו חיל להרים המכשלה ולסקל המסילה, והורו לפני הגאון דקהלתם (את הדרך) העולה בית אל מימים ימימה... ובשגם מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון, אך אחרי אשר ראינו שרומפמכ"ת (שרמפכ"ת — שרום מעלת פאר כבוד תורתם) הסכימו שלא לרחק אותו ע"פ האופנים המבואר בעלה במוסכם, גם אנחנו נעניני ראשינו להסכמתם, ואולי ישוב מדרך התועה ולא ידריך עוד את העם בדרך לא סלולה. ואם ימאן ויתן כתף סוררת ויחזה משאות שוא ומדוחים, כבר עוררנו במכתבינו לרומפמכ"ת, וכן עתה תוקף גזירתינו עפ"י תוקף פה"מ (פסק המדינה) על כבוד רמפכ"ת להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין, ולקחת מאתו שבט המושל ומקל עוז, כלה גרש יגרשו אותו. ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחרמות הנ"ל שנעשו עד הנה, שקר ענו בנו, כאשר בדו מלבם כל הדרכים המקולקלים שבהם; ונהפוך הוא שבכל יום ויום נתפרסם קלונם עפ"י מחברי ספרים של האנשים הנ"ל. ומעודם חזקנו את כל החרמות ושמתות על רמפכ"ת שיראו לקיים את אשר קיימו וקבלו כלל מדינתינו יצ"ו, לבל יראה ולבל ימצא כת הנ"ל במדינתינו, ולהכריז קול ברמה בקהלתכם ובקהל קארלין ובגליל הסרים למשמעתם, בחרמות ושמתות נוראים: לבל יתנהג שום אדם במנהג הזה, ולבלתי עשות מחוקות התועבות מכת הנ"ל, ועל מחזיקים את ידיהם ומסייעים ומהפכים בזכותם, ולפרט את המוצקים שבהם בשמם ובמעשיהם שהם שורש פורה ראש ולענה, המכנים עצמם בשם רבי וראש לחטאים האלה בקהלתם ובק"ק קארלין ובשארי קהלות הסרים למשמעתם ולעקר ולשרש אותם. חזקו כבוד מעכ"ת לקנא קנאת ה' צבאות תורתינו הקדושה ואל תתנו דמי לכם. ובטוחים אנחנו שיתנו מקום לדברינו אלה לתת משטרם בארץ כיד ה' הטובה עליהם לכלות רגל הפושעים וזדים מעל

---

81. דבר הסכמת ר' שלמה לספר "כתר שם טוב" הובא על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 157, הערה 1. בנוגע ר' אהרן מוויטבסק, עיין הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 32, 107, 177.

82. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 479. את הכרונולוגיה של המקומות וימי רבנותו של ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב מפרט ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15 ואילך.

גבול קדשם ולהדפם ולרדפם עד מקום שיד ישראל מגעת ולבער הגלל עד תומו. הכ"ד המעתירים המדברים בצדקה. אלה דברי ראשי רוזני נגידי קציני ק"ק ווילנא יצ"ו בצירוף כבוד אדונינו מו"ר הגאון הגדול המפורסם אב"ד דק' ווילנא יצ"ו ובצירוף הגאון החסיד הגדול מפורסם אלי' נ"י, ובאו עה"ח יום ד' ו' תמוז תקמ"דלית לפ"ק פה ק"ק ווילנא יצ"ו.

נאום שמואל החונה פק"ק הנ"ל ונאום אלי' במש"ד (במש"ז — בן מורי שלמה זלמן) זלה"ה".

תאריכו של מכתב זה: "יום ד', ו' תמוז תקמ"דלית". אמנם, אין שמות נזכרים בו כלל, ובאחד מפרטי התאריך — כהערתו של דובנוב — חלה טעות, כיוון שבשנת תקמ"ד חל ו' בתמוז ביום השישי ולא ביום הרביעי, אף־על־פי־כן אין ספק, שהאמור במכתב "האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון ומחזיק ידי פועלי און... להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין" — מכוון לר' לוי־יצחק, שכן כל התוארים הללו אינם הולמים את ר' שלמה מקארלין. ממכתב זה אנו למדים כמה פרטים על השתלשלות המאורעות בפינסק ועל יחסה של קהילת פינסק אל ר' לוי־יצחק עובר להדחתו. אנשי קהילת פינסק "לא הטו אזנם וסגרו דלתי העינים" לאזהרות של קהילת וילנה, "מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם". ואף ש"קמו רוזני ונגידי קהלתם (פינסק) ונתעודדו ואזרו חיל להרים המכשלה ולסקל המסילה", כי "מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון", בכל זאת "הסכימו שלא לרחק אותו... גם אנחנו (קהילת וילנה) נעינו ראשינו להסכמתם ואולי ישוב מדרך התועה". וכן נודע לנו מן האמור במכתב זה, "ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחר־מות", שכבר בימים ההם ביקשו החסידים להפיץ את השמועה, כי הגאון מווילנה חזר בו מדעתו על החסידים, דבר שביצעו, כפי שידוע לנו, רק לאחר עשר שנים.

באותו זמן בדיוק — לפי אחד המסמכים: ח' תמוז תקמ"ד (1784) — הותקף ר' לוי־יצחק בחריפות על־ידי רבה של בריסק, ר' אברהם קצינלנבוגן, שערך כנגדו מכתב־פולמוס חריף[83]. "מנהלי הקהל" בפינסק נענו הפעם לדרישתם של ראשי קהל וילנה: "כלה גרש יגרשו אותו". כפי הנראה, חש עצמו ר' לוי־יצחק גם במאוחר קשור לפינסק וקיווה לחזור אליה ביום מן הימים, כיוון שבהסכמתו לספר "מאיר נתיבים" לר' מאיר מרגליות (פולנאי תקנ"א — 1791), מיום ד' אייר תקנ"א (1791) הוא חותם: "אב"ד ור"מ דק"ק פינסק והגליל ולע"ע (ולעת עתה) אב"ד בק"ק ברדיטשוב", ממש כדרך שעשה ר' שלמה מקארלין, שחתם על הסכמתו לספר "כתר שם טוב": "הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר". אלא ששניהם לא חזרו למקומותיהם; לא זה לפינסק ולא זה לקארלין.

וכך נשארה קארלין ללא צדיק בקרבה. על ימי חייו של ר' שלמה בלודמיר ידוע לנו מעט מאוד, ואין לנו אלא להסתמך על הידיעות שבפי חסידיו. סמכותו כתלמידו של המגיד הגדול ושל ר' אהרן הגדול ודאי סייעה בידו להעמיד מיד חוג של תלמידים וחסידים. גם חסידיו מפולסיה, ששמרו לו אמונים, היו בוודאי באים אליו ללודמיר. תלמידיו הנאמנים, ר' אשר, בנו של ר' אהרן הגדול, ור' מרדכי מלאכוביץ', אף הם נלוו אל רבם ללודמיר, וכנראה שהצטרף אליו כאן גם תלמידו השלישי, ר' אורי מסטרליסק. ר' שלמה לא הניח אחריו ספרים, כפי שעשו תלמידים אחרים של המגיד הגדול, אבל דברי־תורה בשמו ואגדות עליו אנו מוצאים בספרי תלמידיו: "אמרי קדוש השלם" המיוחס לר' אורי מסטרליסק (לבוב ללא ציון שנת הדפוס) ו"בית אהרן" לר' אהרן (השני) מקארלין (בראדי 1875)[84]. שמו "ר' שלמה מקארלין", נשמר כל ימיו וזה זכרו בספרות החסידים עד היום הזה.

ר' שלמה מת על קידוש־השם בתקופת המלחמות שבין רוסיה לפולין, ביום כ"ב בתמוז תקנ"ב (1792). מסביב לפרשת מותו, מות־קדושים, נרקמו אגדות רבות. אחת מהן, האופיינית לדמותו הרוחנית, מספרת: בשעת המלחמה שבין רוסיה לפולין נתן שר צבא רוסיה רשות לחיילים למשך שעתיים לעשות ביהודי לודמיר כטוב בעיניהם. היה זה בליל־שבת, וכמעט כל בני העיר נמלטו לבית־הכנסת שבו היה מתפלל ר' שלמה מקארלין. ר' שלמה עמד על יד השולחן וקידש כדרכו בדביקות רבה. אותה שעה עבר על יד בית־הכנסת קוזאק צולע וכיוון את הרובה אל ר' שלמה. נכדו של ר' שלמה, ילד קטן, עמד על ידו וכשהבחין בכך משך באיצטלה של ר' שלמה והעירו מדביקותו. באותו רגע ירה בו הקוזאק ופצעו. אמר ר' שלמה: אלמלא העירו נכדו מהדביקות לא היתה שולטת בו ידו של הקוזאק. רצו החסידים להוציא את ר' שלמה משם, אולם הוא סירב לזוז עד שגמר לקדש את השבת. כשגמר השכיבו אותו במיטה, ובשעה שחבשו את פצעו ביקש להביא לפניו את ספר "הזוהר". וכך נשאר הספר פתוח לנגד עיניו עד יציאת נשמתו. הקוזאק הצולע — מוסיפה אגדת החסידים — היה ארמילוס, העתיד להרוג, לדברי המדרש, את משיח בן יוסף; ר' שלמה עצמו היה רגיל לומר: „משיח בן יוסף מוכן אני להיות, ובלבד שיבוא כבר משיח בן דוד". החסידים גורסים, שדור דור ומשיח בן יוסף שלו, המקרב את הגאולה ביסורים ובמסירות־נפש שלו, ור' שלמה היה משיח בן יוסף שבדורו, קברו ללא ציון השם נחצב בלודמיר: "אוהל" ובתוכו אבן גדולה ובה שני חורים לזרוק את ה"הפתקאות" וכן פתח צר להדליק נר־תמיד. ביראת־הכבוד היה החסיד מראה על המקום שבו הובא למנוחות, שבע תלאות, רבו ר' שלמה, שבמשך עשרים שנה עמד בראש החסידות הקארלינית.

---

83. דובנוב, כתבי התנגדות על כת החסידים, מאסף "דביר", ספר א', עמ' 293.

84. דברי תורה בשם ר' שלמה מקארלין ואגדות עליו לוקטו ונתפרסמו בספר "שמע שלמה", שני חלקים, מאת י. מ. קליינבוים, פ"עטרקוב 1928, אולם ספר אפוקריפי זה אין לראותו כמקור ראשון. בחלקו הראשון מכיל הספר "הנהגות" ודברי חסידות בשם ר' שלמה מקארלין, רובם מתוך "בית אהרן" לר' אהרן מקארלין. בחלק השני נכללו סיפורי חסידים על ר' שלמה, אף הם מתוך הספרות החסידית ודברי מסורת. כאן וכאן משתקפים מתוך סיפורי־מעשיות אילו אירועים היסטוריים. מלבד הספרים "בית אהרן" לר' אהרן מקארלין ו"אמרי קדוש השלם" המיוחס לר' אורי מסטרליסק שימש גם הספר "שמע שלמה" מקור למאמרות ולסיפורים עליו שבאו בפרק זה.

זכותו הגדולה של ר׳ שלמה בתולדות החסידות הליטאית, נוסף על תפקידו כמנהיג ומורה בתקופת משבר, היתה בזה שהעמיד מנהיגים לחסידי ליטא. לאחר פטירתו ניצחו הקארלינים את יריביהם וכבשו לעצמם עמדה של שוויון ועצמאות בחיי הקהילה. כבר בשנות התשעים הגיעה החסידות הקארלינית לעונת־שגשוגה השנייה, שר׳ שלמה לא זכה לראותה. שני תלמידיו, ר׳ אשר ור׳ מרדכי, חוזרים לפולסיה ומייסדים כאן מרכזים לחסידות. מה שלא עלה ביד ר׳ שלמה עצמו עלה ביד תלמידיו ותלמידי־תלמידיו, שהפיצו את תורת החסידות בליטא וברוסיה־הלבנה (ר׳ אשר מסטולין, ר׳ מרדכי ור׳ נח מלאכוביץ׳, ר׳ שלמה־חיים מקוידאנוב, ר׳ משה מקוברין, ר׳ אברהם מסלונים) וגם בווהלין (ר׳ משה בנו של ר׳ שלמה וצאצאיו) ובגאליציה (ר׳ אורי מסטרליסק ״השרף״, ר׳ יהודה צבי מסטרטין) בסוף המאה הי״ח ובמשך המאה הי״ט.

ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית (תקנ״ב—תקנ״ד, 1792—1794)

לאחר שיצא ר׳ שלמה את קארלין ועקר ללודמיר (לפני תקמ״ד — 1784) נשארו חסידיו שבקארלין נאמנים לרבם ולתורתו. חיים של חסידות ודביקות של חברים שנטע כאן ר׳ אהרן הגדול עמדו בפני החרמות והרדיפות של המתנגדים (תקל״ב — 1772, תקמ״א — 1781), כדרך שעמדה החסידות ברוסיה־הלבנה השכנה בפני תוצאות האסיפות של המתנגדים בשקלוב ובמוהילוב (תקמ״ד — 1784). אמנם, המתנגדים עיכבו את התרחבות השפעתה של החסידות בליטא וגרמו בלי ספק להאטת קצב מהלכה, אבל לעצרו לא יכלו. מניינם של חסידי קארלין במחצית השנייה של שנות השמונים, ובייחוד במחצית הראשונה של שנות התשעים גדל, ובשנת תקנ״ג (1793) כבר היה בכוחם לעבור מהתנגדות סבילה לפעילה. אופיינית העובדה, שמלחמת חסידי קארלין נפתחה בעיירות הקטנות, שרוב תושביהן כבר היו חסידים, ומלחמתם זו ערכו כנגד שני יריבים כאחד: כנגד הקהילה המתנגדית של פינסק, ובעיקר כנגד רבה של פינסק ר׳ אביגדור, ששימש גם רב הגליל כולו.

הרב ר׳ אביגדור בר׳ יוסף־חיים — במסמכים הרוסיים הוא נקרא חיימוֹביץ׳ — שימש קודם־לכן רב בעיירה לסלי שבפולין, ועלה על כס הרבנות בפינסק והגליל, קרוב לוודאי בשנת תקמ״ה (1785). אנו מסיקים זאת מבקשתו שהגיש לממשלה הרוסית בשנת תק״ס (1800) והמובאת להלן, ובה הוא כותב שהחסידים ״השהו... את העניין כמעט שש שנים״, לאחר ששנה אחת עברה מיום שהדיחוהו. אמור מעתה, שר׳ אביגדור הודח מכסא הרבנות בפינסק שבע שנים לפני הגשת בקשתו, היינו בשנת תקנ״ג (1793). במקום אחר כותב ר׳ אביגדור, שהוא חכר בכסף רב את כסא הרבנות בפינסק למשך עשר שנים, וגם הלווה כסף לקהילת פינסק בלא רבית למשך אותו זמן. ועוד אנו קוראים בבקשתו: ״אותה כת... הדיחתני בחרפה רבה שנתיים לפני המועד שנקבע לי״, כלומר לאחר ששימש רב בפינסק שמונה שנים. לפי חשבון זה יוצא, שר׳ אביגדור נתמנה לרב בפינסק בשנת תקמ״ה (1785). דבר זה עולה בקנה אחד גם עם המסקנות הקודמות בעניין השנה שבה גורש ר׳ לוי־יצחק מפינסק ועבר לברדיצ׳ב. מקורות חסידיים מניחים, שר׳ אביגדור הוא שגרם לגירושו של ר׳ לוי־יצחק[85]. הסכמתו של ר׳ אביגדור לספרו של ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי, ״שיח השדה״ (שקלאוו תקמ״ז — 1787), היא משנת תקמ״ז (1787), ולספר ״ריח השדה״ (שקלאוו תקנ״ה — 1795) לאותו מחבר היא משנת תקנ״א (1791). על שתי ההסכמות הוא חותם בתור אב בית־דין של פינסק. כזכור, היה ר׳ אליעזר בר׳ מאיר הלוי, ״רב דקלויז ומ״ץ בק״ק פינסק״, מן הראשונים בין רודפי החסידים בפינסק, כבר בזמנו של ר׳ אהרן הגדול, ואליו פנה בעניין רדיפות אלו, כפי שהובא למעלה, המגיד הגדול ממזריץ׳. התנגדותם המשותפת לחסידות של המ״צ ושל האב״ד, של המחבר ושל כותב ההסכמות, קירבה כנראה את שניהם זה לזה.

מלבד החישובים הכרונולוגיים אין להקדים את זמן מינויו של ר׳ אביגדור לרב בפינסק, כי תיאור המאורעות בבקשתו אינו מתאים למצבה הקשה של החסידות הקארלינית בזמן החרם הראשון והשני (תקל״ב — 1772, תקמ״א — 1781) ולא לעת יציאתו של ר׳ שלמה מקארלין (תקמ״ד — 1784 בערך). העובדה, שר׳ אביגדור ישב על כס הרבנות בפינסק, שעליו ישב זמן קצר קודם לכן הרב ר׳ רפאל הכהן האמבורגר, ואף זאת שהיו פונים אל ר׳ אביגדור לקבל הסכמות על ספרים מעידים שהיה ידוע כגדול בתורה ובר־סמכא.

כתב־בקשה (בשפה הרוסית) שבו פנה ר׳ אביגדור בשנת תק״ס (1800) אל הממשלה הרוסית, הוא מסמך חשוב להכרת התפתחותה של החסידות הקארלינית במשך חמש־עשרה השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה, והוא מכיל פרטים חשובים מאוד על המלחמה ההדדית באותן השנים, ובמיוחד בפינסק עצמה[86]. בקטעים, שבהם מתאר ר׳ אביגדור את המצב בפינסק ובסביבתה, שבה נכללת קארלין, אנו קוראים:

״...כעת ארהיב בנפשי מתוך פחד ויראה לשטוח בקשתי לפני כסאו הרם של הוד מלכותו. אודה, שבשעה שנבחרתי לאב בית־דין של פינסק ושל שלושים העיירות השייכות לעיר (הגליל), לא רציתי להיכנס בשום מגע־ומשא עם הכת שקמה שם והדבר נעם לי מאוד. אמנם השתדלתי על־ידי הטפת מוסר להחזירם למוטב מדרכם הנלוזה, אולם משראיתי שפעולה זו לא השפיעה עליהם כל־עיקר, ולאחר שהגיעו לידי ספריהם שנדפסו בסתר ושבהם סילפו בחוצפה רבה חוק ומשפט, נבוכו עשתונותי, כיוון שלא ידעתי כיצד לשימם לאַל. ואם כי הייתי אב בית־דין שלהם, לא היה כבר לאל ידי לשרוף בפומבי את ספריהם, משום שהרוב בכל הערים, שנמצאו תחת פיקוחי, כבר היה שייך לאותה הכת. לפיכך נאלצתי להודיע על המאורע הזה לגאון המנוח (ר׳ אליהו) מווילנה, כיוון שהוא היה הגדול מבין חכמינו, בין בנגלה (תלמוד) ובין בנסתר (קבלה). הודעתי לו את תוכן הספרים של הכת הזאת וביקשתי מפיו עצה טובה, כיוון שחששתי, כי מאחר שהם כתבו בספריהם הבל לרוב ודברי חוצפה,

85. היילמאן, בית רבי, הלק א׳, עמ׳ 8, 9 ואחרים.

86. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג׳, עמ׳ 84 ואילך, פטרבורג 1910. על ״שכירת הרבנות בפינסק דליטא... על עשר שנים וגם (מתן) הלואה להקהל סך ארבע מאות זהובים אדומים בלי ריווח משך זמן הנ״ל״ ראה: דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 276.

ומאחר שהם קוראים לעצמם אחינו, עשוי הדבר להגיע לשלטון הרם (ויש לדאוג לכך) שלא יסבול החף מפשע על פשעי פועלי־אוון. מלבד זאת הוכחתי לו (לגאון מווילנה), שהיות וספריהם מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר, צריך על־פי דין לשרוף את ספריהם בפני כל עם ועדה. וכך עשו באמת בווילנה, וציוו לשרוף את הספרים של הכת ההיא בפומבי לפני בית־הכנסת ("צוואת הריב"ש"). כשנודע הדבר לכת והיא הבחינה שאני מתנגד לדעותיהם, קמו כאיש אחד כנגדי והרסו את פרנסתי ואף השיאו לבסוף את האחרים (את המתנגדים) שלא לתת לי את המגיע לי. וכי מי לא יטה אוזן קשבת לעצה כגון זו? משום כך נתרוששתי מאוד. בשלוש ערים זלובין, סטולין ודוברוביץ, שהיו תחת השגחתי, אלא שראשי הקהל בהן היו מאנשי הכת ההיא, הם פעלו אצל שליטי הערים ההן פעמים רבות שייאסר בואי לשם. אחר כך הם עצמו ורבו בפינסק, ולפני שעברו ימי כהונתי לבחור באב בית־דין אחר, הם נטלו מידי בכוח את המשרה ולחרפתי הרבה סילקו את כסאי המיועד לי בבית־הכנסת, ועל מקומו פיזרו חול ואדמה... לפי דת ישראל מנהג הוא אצלנו כי מי ששימש אב בית־דין, ואפילו אם נתקבל לזמן מסוים בלבד, שוב אי־אפשר להדיחו (מכסא הרבנות לפני תום ימי כהונתו). אולם אותה כת לא השגיחה בכך, והדיחתני בחרפה רבה שנתיים לפני המועד שנקבע לי ונטלה ממני את כל הכנסותי. משראיתי כיצד נהגו בי, בלי לשאול את פי, שלא כחוק, התאוננתי עליהם, בהתאם לפקודת הוד מלכותו, לפני המאגיסטראט, שהורה להודיע ברבים בבית־הכנסת שלנו, שעלי להישאר על כסא הרבנות עד שבית־הדין יוציא משפטו. לשם ביצועה של הוראה זו שיגר המאגיסטראט לבית־הכנסת את מזכירו להודיע על החלטה זו במעמד. משנודע הדבר לכת גמרה אומר באלה ובשבועה לבטל את החלטת המאגיסטראט. הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל, ומשניסה המזכיר להיכנס לבית־הכנסת, כדי להודיע (על החלטת המאגיסטראט), התייצבו מול פניו ולא נתנו לו להיכנס. לפי פקודתו הנעלה של הוד מלכותו נקבע, שבכל עיר ועיר, בה נמצאים בני דתנו, יהיו הרבנים שופטים בכל הנוגע לאמונתנו. הללו (הרבנים) חייבים להיות בני־תורה. אולם הכת דחתה אותם (את בני־התורה) ובחרה במקומם אנשים כרצונם, חסרי כל ניסיון.. הם בחרו לראש הקהל בהרשל קולודנר רק משום שהוא ומשפחתו שייכים לכת. הוא נסע אל מושל הפלך נפליוייב, ותמורת מלשינות כוזבת עלי השיג הוראה לא לשלם לי את יתרת החוב של משכורתי, הן בעד שש השנים האחרונות והן בעד השנים הקודמות. מלבד זאת פקד הוא (הרשל קולודנר), ואף זאת בשם מושל הפלך, להודיע ברבים, שכל מי שנהגתי בו שלא ביושר או שנטלתי ממנו כסף שלא כדין, יצהיר על כך במאגיסטראט בפני מושל הפלך. עם כל החרפה שגרמה לי על־ידי פקודה זו, שמחתי בה, כיוון שבטוח הייתי, שאפילו בין הכת לא יימצא איש, היודע לומר עלי רעות. מעולם לא נשאתי פני עשיר, אם אשם היה, בכדי להתעלם על־ידי כך מפני דל. אדרבה, רציתי תמיד במיטב יכולתי להושיע לדל. לאחר שעברה שנה תמימה מירסום איתה הידעה ומירידות עלי לא הגיעו, הוציא לי מושל הפלך אישור על מידת יושרי. משראה המאגיסטראט שצדקתי, השהו שונאי את העניין כמעט שש שנים. כל אותו הזמן לא חדלתי לתבוע את שלושת אלפי הצ'רבונצים. ואף־על־פי שהייתי אחר כך יותר מעשר פעמים במינסק והראיתי למאגיסטראט (בפינסק) את פקודת מושל הפלך ושל הגנרל־גוברנאטור טוטלמן (טוטולמין), לא נשאו השתדלויותי פרי. ענייני נמשך ונמשך, ובינתיים נתרוששתי מאוד והייתי נאלץ למכור את כל רכושי. אני וביתי נשארנו בעירום ובחוסר כל. אלא שלא אבדה אמונתי באל עליון, כמו שכתוב: אם ענה תענה אותו, כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו (שמות כ"ב, כ"ב). סמכתי על חוקינו הנעלים, שלפיהם ניתן מחסה לדך. וכי מי ראוי לכך (לתת מחסה לדך) יותר מאדירנו הקיסר פאוול הראשון...

...לפיכך פונה אני בלב מורתה להוד מלכותך בבקשה זו מתוך כניעה ואדיבות. בשנים משכבר הייתי עשיר, ואילו עכשיו, לעת זקנתי, דלותי ביחד עם כל בני־ביתי. הריני מייחל, אפוא, להחלטת הוד מלכותך, כיוון שנבצר ממני להוכיח על־ידי עדים את הנזק שנגרם לי על־ידי הכת..."

למצב חסידי קארלין בין ב"קהילה הראשית" פינסק ובין בעיירות שמסביבה אופייניים במיוחד דבריו של ר' אביגדור: "אחר־כך הם (החסידים) עצמו ורבו בפינסק... הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל... אף השיאו לבסוף את האחרים (המתנגדים)... ראשי הקהל בהן (בשלוש העיירות) היו מאנשי הכת ההיא".

מתחילה היתה מלחמה זו מלחמת־מצווה, לשם־שמים, כדי "לבער את הרע מקרב ישראל", ור' אביגדור מבקש עזרה במלחמת־מצווה זו מאת הגאון מווילנה. כי בספרי החסידות ש"נדפסו בסתר" "סילפו", לדבריו, "בחוצפה רבה חוק ומשפט", "הבל לרוב ודברי חוצפה", ה"מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר". לבסוף פשטה המלחמה, שנערכה תחילה בתוך הקהילה, אל מחוץ לתחומה. ר' אביגדור ביקש חסות ומגן אצל הרשות הלא־יהודית; גם החסידים נהגו כך. הדחתו של ר' אביגדור מכסא הרבנות בפינסק חלה, כפי שכבר צוין למעלה, בשנת תקנ"ג (1793)[87]. את השנה הזאת יש, אפוא, לראות כשנת נצחונה של החסידות הקארלינית.

התגברות השפעתם וכוחם של חסידי קארלין בפינסק ובסביבתה היתה ידועה בוודאי לתלמידיו של ר' שלמה מקארלין, שעמם עמדו מן הסתם חסידי קארלין בקשרים. יורש כסאו של ר' שלמה בלודמיר היה בנו ר' משה. בספרות החסידית ובעולמה אין הוא, ובדומה לו גם בנו ר' שלמה, נכדו ר' נחום וגיסו ר' גדליהו, תופס מקום מיוחד. צאצאיו אלו היו משמשים, בעיקר, בזכות סבם ר' שלמה מקארלין, צדיקים לעדת־יהודים לא־גדולה בלודמיר ובסביבתה. תלמידיו של ר' שלמה מקארלין, ר' אשר ור' מרדכי, נסעו לאחר מות ר' שלמה על קידוש השם אל ר' ברוך ממז'יבוז'[88], נכדו של הבעש"ט ומחותנו של ר' שלמה מקארלין. ר' אשר היה במשך זמן קצר גם

---

87. גסן סובר, כי הדחת ר' אביגדור מכסא הרבנות חלה בשנים 1795/1794; גסן, Евреи в России, עמ' 151, הערה, פטרבורג 1906. בדוברוביץ, היא דומברוביצי — אותה מזכיר ר' אביגדור בכתב־בקשתו ושסגרה את שעריה בפניו — היה קיים בית־כנסת ("שולכען") של חסידי סטולין, שנבנה ברבע הראשון של המאה התשע־עשרה (Еврейская Энциклопедия, כרך VII, ערך: Домбровицы).

88. בית אהרן לר' אהרן מקארלין, עמ' 27; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב', עמ' 42. על צאצאיו של ר' שלמה מקארלין עיין: וואלדען, שם הגדולים החדש, עמ' 104, ערך: משה... מק"ק לאדמור; ל. גרוסמן, שם ושארית, עמ' 69, 90, תל־אביב 1943; ש. נ. גאטליב, אהלי שם, עמ' 264, פינסק 1912; תולדות אנשי שם, חלק א', בעריכת א. ז. ראנד, עמ' 18, ערך: ר' אורי אהרן גוטליב, ר' משה גוטליב, ניו־יורק 1950.

תלמידו של המגיד ר' ישראל מקוז'ניץ[89]. לימוד החסידות מפי נציגיה המובהקים של הצדיקות, ר' ברוך ממז'יבוז' ור' ישראל מקוז'ניץ, בוודאי השפיע על מנהיגיהם העתידים של חסידי פולסיה.

תחילה לא היה בו, כנראה, בר' אשר העוז לחזור לנפת מולדתו, לפולסיה. הוא התגורר זמן קצר בז'ליכוב, וזה גרם, כנראה, למחלוקת בינו לבין ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב[90]. בין "הכתבים הקדושים" של צדיקי קארלין שהיו בסטולין נמצאה אגרתו של ר' אשר אל ר' ישראל מקוז'ניץ, ובה נזכרת המחלוקת שבז'ליכוב[91]. מתוך איגרתו זו אנו למדים, שר' אשר היה תלמידו של ר' ישראל מקוז'ניץ. מז'ליכוב חזר ר' אשר אל מכורתו, אלא שסבור היה כי אין עדיין השעה כשרה לחזור לקארלין גופא, כדי לחדש שם את המרכז לחסידות. לפיכך נסע קודם לעיירה סטולין הסמוכה ונשאר לגור בה, ורק במאוחר (לאחר שנת תק"ע — 1810) עבר לקארלין. את שנת בואו של ר' אשר לסטולין קשה לקבוע בדיוק. ב"ספר ויכוח" לר' ישראל־לייבל משנת תקנ"ח (1798) אין המחבר מזכיר את ר' אשר בכלל, אף־על־פי שהוא מזכיר ואף קורא לוויכוח את שני הצדיקים של אותה הסביבה הליטאית, את ר' מרדכי מלאכוביץ' ואת ר' שמואל, בנו של ר' חיים־חייקל מאַמדור. ואף ר' אביגדור, בכתב־הבקשה שלו משנת תק"ס (1800), שבו הוא מספר על סטולין, שלא נתנה לו דריסת־רגל בה, ומתאר את פרטי המלחמה שקידשו עליו החסידים ואף דורש לאסור את "מנהיגי הקראליניים", איננו מזכיר את ר' אשר. כנגד זה מספרת לנו המסורת החסידית בעניין "הנר החמישי" של חנוכה (המובא להלן), כי ר' אשר היה בשנת תקנ"ח (1798) חבוש בבית־האסורים יחד עם ר' מרדכי מלאכוביץ'. במכתב שכתב ר' אשר אל ר' ישראל מקוז'ניץ, כפי שיבואר להלן, בין שנת תקס"ב (1801—1802) לשנת תקס"ז (1807), צוין במפורש שנכתב בסטולין. סטולין היתה, כאמור, אחת משלוש העיירות שסגרו שעריהן בפני ר' אביגדור, משום שרוב מניינם של יהודי סטולין ושל ראשי הקהל שם היה מחסידי קארלין.

מזמן שהשתקע ר' אשר בסטולין נודע בעולם החסידים גם בשם "ר' אשר מסטולין", וחסידי קארלין כולם קנו לעצמם נוסף על "הקראליניים", גם את השם "חסידי סטולין".

תלמידו השני של שלמה מקארלין, ר' מרדכי, בחר לו למושב את העיירה לאכוביץ', גם היא בפולסיה, שלפי החלוקה ב"פנקס מדינת ליטא" נתונה היתה למשמעותה של קהילת פינסק[92]. סטולין ולאכוביץ' נעשו מיד מרכזים לתנועת החסידות על הגבול שבין ליטא ורוסיה־הלבנה.

תלמידו השלישי של ר' שלמה מקארלין, ר' אורי, הוכתר גם הוא כרבי. הוא נטה את אהלו בעיירה הזעירה סטרליסק שבגאליציה[93]. מן הספרות החסידית אנו למדים, שר' אורי נמנה עם אותם צדיקים שחתרו והגיעו למעלות הנפש לפי רוחם ובחינתם של מורי החסידות הראשונים, ודמותו חיה וקיימת בעולם העיון החסידי. על שום דרך תפילתו הסוערת והלוהטת, שבאה לו מר' שלמה מקארלין רבו, וכן על שום ענוותנותו ואורח־חייו הצנוע, נקרא בעולם החסידים "השרף"[94].

ר' אשר בסטולין ור' מרדכי בלאכוביץ' קנו להם בזמן קצר שם בכל רחבי פולסיה ומחוץ לגבולותיה. ר' דוד ממאקוב, הלוחם בחסידות, מזכיר את ר' מרדכי מלאכוביץ' בכתבי הפולמוס שלו "זמרת עם הארץ" ו"שבר פושעים", והמתנגד הקנאי המפורסם ר' ישראל־לייבל כותב ב"ספר הויכוח" משנת תקנ"ח (1798), שהשפעתו של ר' מרדכי מלאכוביץ' היתה גדולה מאוד על החסידים, שהאמינו ב"מופתיו". כך, למשל, בטוחים היו שרק בזכות השפעתו של ר' מרדכי הודח מתפקידו שר־הפלך ("וויִיבוֹדה") ראדזיוויל, כיוון שעויין היה את החסידים, ובמקומו נתמנה מושל אחר. בין הצדיקים, שר' ישראל־לייבל קוראם לוויכוח על "דרכי החסידות הגלוזות", אנו מוצאים, יחד עם צדיקי אַמדור, לאדי וצ'רנוֹבל, גם את ר' מרדכי מלאכוביץ', שרכש לו חסידים אפילו במבצר הרבנות — בווילנה[95].

היתה זו עונת שגשוגה השני של חסידות קארלין. העונה הראשונה, בימי ר' אהרן הגדול (תקכ"ו—תקל"ב, 1765—1772) עוררה מצד המתנגדים מלחמה, שהביאה את החסידות הקארלינית עד משבר, שנמשך עשרים שנה תמימות (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792), ואילו המלחמה שחסידי קארלין פתחו בה בתקופת השגשוג השני נסתיימה בניצחונם של החסידים. מלחמתם עטורת־הניצחון בר' אביגדור ושוויון הזכויות שהשיגו בקהילה היו הישגיהם הראשונים. בזכות חתירתם זו לשוויון ולעצמאות ב"קהילה הראשית" שבליטא תופסים חסידי קארלין מקום מיוחד בקורות המלחמה המתנגדית־חסידית ובתנועת החסידות בכללה. הם שהפכו בעצם את מלחמת המתנגדים בחסידים למלחמת החסידים במתנגדים. מעתה לא נשאר להם אלא להגן מבחינה חוקית על שוויון הזכויות בחיי הקהילה, שהושג למעשה קודם לכן. אלא שגם המתנגדים לא רצו לוותר ולא טמנו ידם בצלחת. לפיכך נאלצו חסידי קארלין יחד עם חסידים אחרים להיחלץ למערכה נוספת וקשה כנגד הרבנים והקהילות, ורק בשנת תקס"א (1801) נסתיימה למעשה המלחמה בניצחונם של החסידים. אף במערכה אחרונה זו היה בין הלוחמים מצד המתנגדים, מלבד קהילת וילנה, הרב מפינסק ר' אביגדור. ואף־על־פי שמערכה אחרונה זו מצד החסידים התנהלה לאו דווקא על־ידי חסידי קארלין, אלא בעיקר על־ידי מחולל החסידות החב"דית ר' שניאור־זלמן מלאדי, נקרא ר' שניאור־זלמן בכל המסמכים הנוגעים למערכה זו בשם "ראש הקראליניים".

89. קליינבוים, שם, חלק ב', עמ' 26, 30. עיין גם להלן הערה 125.
90. קליינבוים, שם, חלק ב', עמ' 26, 42.
91. עיין להלן הערה 125.
92. פנקס מדינת ליטא, הוצא לאור על־ידי דובנוב, עמ' 18, ברלין 1925.
93. בודק, סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 66—68.
94. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 134—142; (י. בערגער), עשר צחצחות, עמ' 76—83, פיעטרקוב 1910; אמרי קדוש השלם... אורי השרף מסטרעליסק... אשר אסף... ר' בנימין זאב שעהנבלום, לבוב (ללא ציון שנת הדפוס).
95. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 457; שם, עמ' 223, 224, הערה 2; צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב', עמ' 48. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 111 ואילך: חסידות לאכוביץ.

ד. המערכה והניצחון (תקנ"ד—תקס"א, 1794—1801)

התפשטותה של החסידות בחבל פולסיה בשנות התשעים של המאה השמונה־עשרה מעידה, שהמוני בית ישראל כבר השתחררו מהשקפתם השלילית הקיצונית על תנועת החסידות. מתוך מגע יום־יומי עם החסידים התרגל היהודי הפשוט למנהגיהם ולתכונותיהם המיוחדות ולא חש ב"סכנה הצפויה מן החסידות", שבגנותה הרבו לספר לו מנהיגיו הרוחניים — הרבנים. שלושים שנות קיומה של החסידות הוכיחו בעליל, שהתקנות והחידושים וכן אורח־החיים החדש שהביאה עמה החסידות, לא הביאו לידי פילוג ביהדות ולידי סטייה ממנה. אפשר שתנועת החסידות היתה מתפתחת בדרך אחרת ולא היתה מסתפקת בשינויים קלים בנוסח התפילה ובאורח־החיים האישיים והצבוריים אלמלי לא נתקלה בהתנגדות העזה. נוסף על כך חלו או, בשנות התשעים, השינויים בדרך התפתחותה של החסידות עצמה, וגם הם סייעו להפגת הפחד מפני "סכנת החסידות". באותו זמן כבר נצטמצמו עיקרי תורתם של מורי החסידות הראשונים על מהות היהדות וחיי המאמין, ובמקומם נתבלט עיקר הצדיקות, כלומר האמונה ש"הצדיק הוא יסוד עולם" וביכולתו לעזור בכוח תפילתו וברכתו גם בעניינים גשמיים ולעמוד ליחיד בשעת דחקו. בהלך־הנפש של היהודי הפשוט נעשתה אמונה זו לעיקר החסידות.

בעקבות התפתחות זו של החסידות גדל קהל החסידים, שכן האמונה בקדושתו ובכוחו של הצדיק גרמה לכך, שמיד עם השתקעותו של צדיק באחד המקומות — על־פי־רוב היה זה בנו או תלמידו של צדיק אחר — נעשה חלק מסוים של האוכלוסיה "חסידים"; ועיקר חסידותם היה האמונה בצדיק, שהיה בעיניהם קדוש ובר־סמכא גדול יותר ממנהיגה הרוחני של קהילתם, מרא דאתרא, הרב. גורמים אלה מסבירים לנו את מידת הצלחתם של ר' אשר מסטולין ושל ר' מרדכי מלאכוביץ' בשנות התשעים בפולסיה. עם התחזקותם של החסידים הלך ותש כוחם של יריביהם — ה"קהל". ואפילו במבצר המתנגדות, בווילנה, גדל כנראה כבר משנת תק"ן (1790) ואילך מספר החסידים, שכן מוצאים אנו בשנים אלו חסידים בין חברי ה"קהל". במלחמה לשחרורם או להתבדלותם מן ה"קהל" הרשמי ניצלו החסידים את ירידתו המוסרית של ה"קהל"; צביונה הדתי של מלחמה זו כמעט בטל ערכו מפני העניינים החילוניים, כגון המעילות בכספי ה"קהל" מצד ראשי־ה"קהל" וכדומה. החסידים יצאו לכתחילה כנגד הרבנות של הלמדנים. ואילו עתה, בסופה של המלחמה, הופנה הזעם כנגד שלטון העריצות של ה"קהל". מלחמתם הוקלה במידה ניכרת על־ידי צמצום סמכותו ועצמאותו של ה"קהל", בין על־ידי ממשלת פולין בתקופת עצמאותה האחרונה ובין על־ידי ממשלת רוסיה לאחר חלוקת־פולין האחרונה. מפני חולשתם חיפשו ראשי הקהל עזרה מצד השלטון הרוסי ולשם כך השתמשו בפולמוסם בטעמים ונימוקים מדיניים, וכך הפכה המלחמה, שהיתה בראשיתה דתית מעיקרה, גם למלחמה מדינית־חברתית.

חשיבות מרובה במלחמה זו בתקופתה האחרונה נודעה, כאמור, לראשי הקהל בווילנה, לאב בית־דין של פינסק ר' אביגדור, ולר' שניאור־זלמן מלאדי. במשך שלוש השנים הראשונות, כלומר משנת תקנ"ד (1794) עד פטירתו של הגאון מווילנה (ראשית תקנ"ח — 1797), נטוש היה המאבק בליטא. בשנת תקנ"ח (1798) הועבר לפטרבורג ונסתיים שם בשנת תקס"א (1801).

בשנת תקנ"ד (1794), לאחר שחסידי קארלין בפינסק נחלו ניצחון על שונאם הגדול ר' אביגדור, החליט, כפי שנודע לנו מפנקס העיר, ה"קהל" במינסק לפזר את מניין החסידים[96]. שנה אחת לאחר־מכן הוציאה הקיסרית יקאטרינה השנייה, לפי הצעת שר־הפלך במינסק טוטולמין, שידע פרטי מלחמה זו ותמך בחסידים, פקודה, שלפיה צומצמה מאוד סמכותו של ה"קהל"[97]. כשהבחינו קהילות הורודנא ווילנה בשאיפות ההתבדלות של החסידים מן ה"קהל", פנו אותה שנה אל הממשלה הרוסית בבקשה להכיר כנציגות יחידה ובעלת סמכות חוקית רק ב"קהל" שנבחר על־ידי האוכלוסיה[98]. בינתיים הספיקו החסידים להפיץ במספר רב את ספריהם, בייחוד את "צוואת הריב"ש". הם הפיצו שמועה, שהגאון מווילנה מתחרט על הרדיפות שרדף את החסידים; אברך אחד, שהעיד על עצמו כי הוא בנו של הגאון, כביכול, היה נוסע מעיירה לעיירה ומאשר את השמועה הזאת. מעשים אלו של החסידים העלו עוד יותר את חמת המתנגדים, באסיפת ראשי קהילות ליטא בווילנה (סיוון תקנ"ו — 1796) ובנשיאותו של הגאון מווילנה, הוחלט להוסיף לרדוף את החסידים ביתר עוז. שוגרה איגרת חתומה בידי הגאון המאשרת את יחסו הקודם לחסידים. באיגרת זו חוזרת ומוטעמת הסכנה הצפויה ליהדות מצד החסידות ונשנית הקריאה לרדוף את החסידים[99]. שני שלוחים מיוחדים, ר' חיים ור' סעדיה, יצאו לקהילות ליטא ורוסיה־הלבנה ואיגרת הגאון בידיהם, להראותה לעיני כל. משהגיעה האיגרת למינסק הפיצו החסידים את הידיעה שחתימתו של הגאון מזויפת ואין זו איגרתו כל־עיקר. קהילת מינסק פנתה מיד בחקירה לווילנה וביקשה לאשר את חתימתו של הגאון. היא גם קבלה על כך, שהחסידים רבו מאוד בפלכי וילנה וסלונים. בתשובה לפנייה זו שיגר הגאון למחרת יום־הכיפורים תקנ"ז (1796), אל קהילות־הפלך של ליטא, רוסיה־הלבנה, וולהלין ווּפודוליה איגרת חריפה יותר נגד החסידים. גם השלוחים יצאו בשנייה ואיגרת־הגאון החדשה בידם. פעילות מיוחדת גילתה קהילת מינסק, משום שבפלך זה, שאליו היו שייכות פינסק, קארלין, סטולין ולאכוביץ', פרצו החסידים לרוב. שבועיים לאחר קבלת איגרתו של הגאון הוציאה קהילת מינסק קול־קורא לכל הקהילות שבפלך מינסק[100] — וודאי גם אל קהילת פינסק — בדרישה

96. את חלקן של קהילות רוסיה־הלבנה בשיתוף עם קהילות ליטא במלחמתן בחסידות בשנות התשעים למאה השמונה־עשרה מפרט דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 220.

97. גסן, Евреи в России, עמ' 157 ואילך.

98. Акты, издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов כרך 29, מס' 244, וילנה 1902.

99. דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת דק' ווילנא, מס' 4, "דביר", כרך א', עמ' 302.

100. בדבר "קהל־הפלך": ראה אצל דובנוב, כתבי התנגדות, "דביר", כרך א', עמ' 301, הערה ב', וגם דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 161.

לרדוף את החסידים ולא לתתם לנסוע אל הרביים שלהם[101]. בבתי־כנסת ובבתי־מדרשות שבמינסק קראו את קול־הקורא בפני כל עם ועדה. אותו זמן היה המגיד המתנגדי־הליטאי ר' ישראל־לייבל יוצא בדרשותיו בבתי־הכנסת, ו"ספר ויכוח" שלו יצא לאור בהסכמתו של אב בית־דין דמינסק (תקנ"ח— 1798). כאמור, מוקיע הספר את ר' מרדכי מלאכוביץ' כמסית ומדיח את בני ישראל מן הדרך הישר. החסידים היו שורפים את הכרוזים ומגרשים את השלוחים. וכך שוב נוצרה בליטא אווירת מלחמה, אלא שבעצם התלקחותה (בסוכות תקנ"ח — 1797) נפטר פתאום הגאון מווילנה.

מכאן ואילך נטוש היה מאבק שבין שני חלקי האוכלוסיה היהודית בהשתתפותה של הרשות הרוסית. ה"קהל" נוכח לדעת שאמצעי מלחמתו — החרם, הכרוזים וכיוצאים־בזה — השפעתם וכוחם אינם מספיקים, ומשום כך אינם מועילים. מצד שני ראו החסידים ששונאם העיקרי הוא עכשיו ה"קהל", שזכויותיו באו לו מידי השלטונות. וכשהוכרז, לאחר פטירתו של הגאון, בבתי־הכנסת בווילנה החרם השלישי על ה"קארליניים" (החסידים), בתקיעת שופרות, יצאה מיד הפקודה מטעם מושל הפלך בווילנה פריזל לאסור הכרזת כל חרם[102]. ברי, שאיסור זה יצא בהשפעתם של החסידים והוא מעיד על צמצום סמכותו של ה"קהל" ועל כוח השפעתם של החסידים באותו זמן. קהילת וילנה מינתה ועדה מיוחדת לשם המשך המאבק. ההתמרמרות גברה והלכה עקב השמועה, שהחסידים כאילו ערכו לאחר פטירתו של הגאון מווילנה הילולא רבא. בשנת תקנ"ח (1798) הוגשה לפני בית־הדין העליון בפטרבורג האשמה נגד מנהיג ה"קארליניים" ברוסיה־הלבנה ר' שניאור־זלמן מלאדי — הנקרא במסמכים הרוסיים זלמן בּוֹרוּכוֹביץ' — ונגד הצדיקים הקארליניים בליטא, שהם מורדים במלכות. על סמך ההאשמה הוציא הקטיגור פקודה "לחקור את העניין ולהביא את עוזריו החשובים ביותר של הרב בּוֹרוּכוֹביץ' תחת משמר חמור לפטרבורג... מיד לאחר מכן נאסרו בווילנה ובמחוזות אחרים עשרים ושניים מחסידי כת הקארליניים. שבעה מהם, שהיו מחשובי עוזריו של הרב בּוֹרוּכוֹביץ', נשלחו לפטרבורג ואת היתר השאירו, לאחר חקירה, כאן (בווילנה) במאסר... שבעת היהודים שנועדו להישלח לפטרבורג... עוכבו בריגה והוחזרו (לווילנה)... לאחר חקירת הכת היהודית של הקארליניים, ולאחר שהרב זלמן בּוֹרוּכוֹביץ' מסר ביאורים, החליט הוד מלכותו הצאר... היות ולא מצא במעשיהם דבר מזיק למלוכה, לשחרר את כולם... אבל להשגיח בקפדנות על מעשיהם, שלהם ושל חבריהם... אחר כך שוחררו כל חסידי הכת שהיו במאסר"[103].

לפי מסורת החסידים היו ר' אשר מסטולין ור' מרדכי מלאכוביץ' בין האסורים[104]. יום שחרורם, ה' חנוכה, היה ליום משתה ושמחה לחסידי קארלין ולאכוביץ', וכונה "הנר החמישי"[105]. באותו יום היו מתכנסים בבית־הכנסת שלהם, אוכלים לביבות ושותים ושרים ומספרים בנס שחרורו של הרבי. אברהם־בער גוטלוֹבר מספר על כך בזכרונותיו, המכילים פרטים מעניינים ואופייניים. הוא כותב: "איש זקן מווילנה, ר' זלמן מיליאטער, סיפר לי, כי כשנפטר הגאון מווילנה... הלשינו המתנגדים על שבעה מראשי החסידים, עמודי התווך של החברה הזאת... אז אסרו אותם ויצא דינם לגלות לסיביר. בשעה שגירשו אותם מווילנה בלוויית משמר־חיילים, הוסיפו מנהיגי וילנה למשמר הזה עוד משמר יהודי, כדי שלא יתנו שוחד לחיילים ויברחו. ויהי בעברם דרך עיירה קטנה, נכנסו אל בית יהודי וביקשו לאכול. נתנו להם בשר טריפה, כי אמרו היהודים: הלא 'קארליניים' הם (כך קרה המון בליטא לחסידים), ולמה להם לאכול בשר שחיטה כשרה?... מכאן אנו למדים, שהריב בין שתי הקבוצות הגיע לידי כך, שנחלקו כמעט לשני עמים. הודות לשתדלנות החזירו את שבעת האסירים מריגה, והנר החמישי הוא יום שמחה לחסידי ליטא עד היום הזה"[106]. עצם קביעתו של יום־חג מיוחד מעיד על אמיתתו ההיסטורית של מאסר צדיקי קארלין ולאכוביץ'.

לאחר שחרורם של מנהיגי ה"קארליניים" החליטה הממשלה הרוסית (15 בדצמבר 1798) ש"הכת הקארלינית אינה מסוכנת ומותר לה להתקיים כמקודם"[107]. הניצחון הזה עודד, כמובן, את החסידים, והם הלשינו על ראשי הקהל בווילנה, כי מעלו בכספי הקהל[108], וראשי הקהל בווילנה נאסרו; הארונות עם

---

101. דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת מס' 3, שם, עמ' 299—302.

102. גסן, История еврейского народа в России, כרך א', עמ' 106, לנינגראד 1925.

103. דין־וחשבון של מושל הפלך הליטאי אל התובע הראשי "על כת הקארליניים": דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 257 ואילך.

104. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 54, הערה א', והמקורות שבהערה הבאה.

105. Еврейская Энциклопедия, כרך י"ד, עמ' 570, ערך: Столинские цадики. ד"ר ז. רבינוביץ, י"ט כסלו וה' חנוכה, "העולם", שנה כ"ו, גליון 13, ירושלים 1937.

106. א. ב. גאטלאבער און זיין עפאָכע, הוצא לאור על־ידי פרידקין, עמ' 75. עיין גם י. ליפשיץ, זכרון יעקב, חלק א', עמ' 15. קאוונא־סלאבאדקא 1924. במרוצת הזמן נשתכחה סיבת החג. כך, למשל, כששאל במעמדי (בשנת 1932) הרבי האחרון בקארלין, ר' אלימלך, את השמש הישיש שלו, שפרטי בית צדיקי קארלין היו נהירים לו, מה הפשר של שמחת "הנר החמישי", שהוא רגיל בה זה כשבעים שנה, לא ידע מה להשיב. ועיין: י. תשבי, צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, "מולד", כרך ד', עמ' 575, הע' 95, ועמ' 698, תל אביב 1972.

107. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 273, מסמך 21.

108. גסן, История еврейского народа в России, כרך א', עמ' 109; ועיין גם מ. טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 87. המאבק בקהילת וילנה נחקר על־ידי ישראל קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, עמ' 20—45, ירושלים 1942. בחודש מאי 1798 הגישו חסידים שבעיירה וידז, השוכנת צפונה מווילנה, עם השוחט שלהם בראשם, כתב־מלשינות נגד "קהל" וילנה (קלויזנר, שם, עמ' 31). עובדה זו מעידה, כי בחלק הצפוני־מערבי של ליטא היו אז מצויות עיירות בהן נתקבלה החסידות. מלשינות זו הסעירה מאוד את רוחו של ר' שניאור־זלמן. באחד ממכתביו הוא כותב: "במלשינות דווידז אחז בשרי פלצות ממש" (הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 207), משום שמגישי כתב־המלשינות היו, קרוב לוודאי, חסידי חב"ד.

המסמכים של ה"קהל" נסגרו בחותמות, ונקבעו בחירות חדשות (4 בפברואר 1799). בלחצה של הרשות נבחרו ל"קהל" החדש, שהיה בן שבעה־עשר חברים, שמונה חסידים. וכך השיגו החסידים שוויון זכויות במבצרם של המתנגדים, בווילנה.

בה בעת שבווילנה ובמינסק התייצבו בראש המלחמה נגד החסידים ראשי ה"קהל", עמד הרב ר' אביגדור בפינסק, כפי שלמדים אנו מדברי בקשתו שהובאו למעלה, יחיד במעלה. על ראשיתה של מערכה זו בפינסק העיר ובסביבתה מספר לנו ר' אביגדור בכתב־הבקשה שלו. פעולותיהן של קהילות וילנה ומינסק סייעו לו ללא ספק בהמשך מלחמתו, בפרט שפינסק היתה קרובה לווילנה קרבה רוחנית והיתה כפופה למינסק כקהילת הפלך שלה. קול־הקורא של הגאון מווילנה (תקנ"ו—1796) ודאי הגיע גם לפינסק, ושני שלוחיו המיוחדים של הגאון, ר' חיים ור' סעדיה, ודאי ביקרו גם בה, וגם החרם השלישי הוכרז בתוכה. בפנקסה של קהילת מינסק משנת תקנ"ח (1798) אנו מוצאים איסור לשחוט לפי מנהג החסידים (ב"חלפים מלוטשים"). כל בהמה ועוף שיישחטו לפי מנהג החסידים הוכרזו כטריפה, וכל העובר על האיסור — יהא שרוי בחרם. החלטות דומות מוצאים אנו בפנקסי ערים אחרות בליטא ורוסיה־הלבנה[109]. יש להניח, שאווירת־מלחמה זו שררה גם בפינסק באותן השנים.

בגניזה הסטולינאית נמצא מכתבו של ר' אשר מסטולין אל יהודי אחד ר' יוסף מפינסק, ובו הד למצב החירום ששרר בשנים ההן בפינסק ויש בו גם משום עדות על רוח מלחמתו של ר' אביגדור. במכתבו זה כותב ר' אשר:

"אהובי ר' יוסף, הנה שמעתי ותרגז בטני, שזה האיש אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד. הגם שאין זה כל חדש אצלי, עכ"ז (עם כל זה) אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו, תחלקו עצמכם באגודה אחת ויתפרדו כל פועלי און. גא ונא מזהיר אני אתכם בל ישונה וזממו אל תפק, ופיק ברכיים כושלות תחזק, ותאמץ ידים רפות וה' יחזק אתכם בחיזוק אמונה. ואמת יש לו רגלים וקיום לעד ולא תדאג ולא תפחד ולא תעצב וה' הטוב בעיניו יעשה שלום, כי לא עשינו המלחמה רק בה".

מגאי אהובך ומזכיר אתכם לטוב
הק' אשר מסטאלין

פ"ש לכולם יקרא מרוב אונים ואמיץ כח".

אין ר' אשר מפרש מי הוא "זה האיש (ש)אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד", כדרכו של ר' אשר תמיד, במכתביו הנוגעים במחלוקת, שלא לפרש בשמות. במכתב זה יעוצה העצה לחסידי קארלין שבפינסק להיבדל מן הקהילה הכללית ולהעמיד קהילה בפני עצמה: "אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו תחלקו עצמכם באגודה אחת" — הוראה שנתגשמה, כפי שמעיד ר' אביגדור בכתב־בקשתו (בחירת הרשל קולודנר וכדומה). מכתב זה הוא ללא תאריך, אולם ברור שזמנו בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה[110].

על המשך השתלשלותם של המאורעות במלחמת ר' אביגדור בחסידים, בפינסק ובסביבתה, אנו עומדים מתוך כתב־הבקשה המפורטת שלו, שראויה לשמש כהודאת בעל־דין. חסידי קארלין, כמוהם כחסידים בווילנה, מצאו את הדרך לרשות (מושל הפלך במינסק), והשתדלותם השפיעה על השלטונות. בדין־וחשבון של ראשי העיר פינסק אנו קוראים, שר' אביגדור היה נותן בכוס עינו. דברים אלו נכתבו בהשפעת החסידים, כיוון שעל דרכו של ר' אביגדור להשתכר כותב גם ר' שניאור־זלמן בתשובתו, ששלח על שם הצאר אלכסנדר הראשון (מאי 1801). ואף בספרות החסידים אנו מוצאים דברים על תכונתו זו[111]. אולם ר' אביגדור לא אמר נואש אפילו כשתש כוחה של קהילת וילנה לאחר שחרורו הראשון של ר' שניאור־זלמן (תקנ"ט — 1798). כשראה ר' אביגדור שגם שלטונות העיר פינסק וגם מושל הפלך במינסק עומדים לימינם של החסידים, פנה אל המוסדות העליונים בפטרבורג. בשנת תק"ס (1800), לאחר שנועץ בקהל של וילנה[112], נסע ר' אביגדור לפטרבורג והגיש את בקשתו. לאחר חליפת־מכתבים ממושכת בין התובע הכללי מפטרבורג ובין שלטונות הפלך בווילנה ומינסק, החליטה הממשלה שאין היא רואה שום סכנה מצד "הכת הקארלינית". ובעניין החוב שתבע ר' אביגדור החליט התובע הכללי בשם הצאר לתת הוראה למושלי הפלכים שיבררו את העניין. מושל פלך מינסק מסר את העניין לשלטון העיר במינסק. מה היה בסופן של התביעות הכספיות של ר' אביגדור אין אנו יודעים. מכל מקום בבקשתו השנייה, שהגיש באפריל תקס"א (1801), לאחר שחרורו השני של ר' שניאור־זלמן, הוא כותב שעדיין לא קיבל את הכסף[113].

בעוד ר' אביגדור מתרוצץ ומתדפק על דלתות הממשלה בפטרבורג, בעיקר בעניין תביעותיו הכספיות, הובא פתאום לשם ר' שניאור־זלמן והושם במאסר. מאסרו של ר' שניאור־זלמן היה כרוך הפעם בחוות־הדעת שהגיש אז המשורר והמדינאי דרז'אווין לממשלה בנוגע למצב היהודים[114]. את הפקודה לאסור את ר' שניאור־זלמן קיבל מושל הפלך של רוסיה־הלבנה לאחר שביקר אצלו דרז'אווין לחקור את גורמי הרעב

---

109. Книга кагала מאת י. בראפמאן, הובא על־ידי **דובנוב**, Восход, שנת 1892, חוברת י"א, עמ' 7.

כפי שלמדתי מהערה שמצאתי בפנקס של "חברא־קדישא" של פינסק, נשרף הפנקס הקודם של "חברא" זו בשעת השריפה הגדולה בשנת תקנ"ט (1799), וכנראה נשרף אז גם "פנקס" העיר, וכך הלך לאיבוד חומר חשוב ביותר לקורות המאבק של אותם הימים. עיין: ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, "תלפיות", עמ' 13.

110. בימים ההם הגיעו המריבות לידי תגרות־ידיים משני הצדדים. ר' ישראל־לייבל כותב ב"ספר ויכוח" שלו: "כמו שעשו... להרב הגדול דק"ק וואלפע, שהפשיטו את בגדיו והוכרח להכנס ערטילאי לעיר" (דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 258). יש להעיר, שבקארלין היה קיים בית־כנסת בשם "בית־כנסת של וואלפע". על "הרב מוואלפע", שהיה אב בית־דין בקארלין, כותב גם ראבינאוויטש (על פינסק־קארלין ויושביהן, "תלפיות", עמ' 15). כן היו מספרים בקארלין, שהחסידים היו שם רודפים את "הרב מוואלפע". ואפשר שקארלין היתה מקום הרדיפות על הרב מוואלפע שאותן מזכיר ר' ישראל־לייבל ב"ספר ויכוח" שלו.

111. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 278; שבחי הרב... ר' שניאור־זלמן, הוצא לאור על־ידי דרוקר, עמ' 13, לעמבערג (ללא ציון שנת הדפוס).

112. י. גסן, Евреи в России, עמ' 170 ואילך.

113. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 253—261; שם, מסמכים 9, 10, 11—13, 24.

114. גסן, Евреи в России, עמ' 176—180.

ברוסיה־הלבנה. קודם לכן התנהלה חליפת־מכתבים בדבר החסידים בין פטרבורג ובין מושלי הפלך שבליטא ובמינסק. בשעת ביקורו ברוסיה־הלבנה נתוודע דרז'אווין לר' שניאור־זלמן. ארבעה ימים לאחר שדרז'אווין מסר את חוות־דעתו נאסר ר' שניאור־זלמן. בפטרבורג סייע ר' אביגדור לשופטים בנסחו בכתב שאלות וטענות בחקירת ר' שניאור־זלמן. ר' שניאור־זלמן ענה אף הוא בכתב על השאלות. כל העניין נמסר על־ידי "הלשכה החשאית" למחלקה השלישית של הסינאט. לאחר שבועיים שוחרר ר' שניאור־זלמן ממאסרו, אולם נצטווה להישאר בפטרבורג. שני הצדדים הגישו בקשות והצהרות, ובהן פרטים על מאסרו הראשון של ר' שניאור־זלמן משנת תקנ"ח (1798). בבקשותיו תובע ר' אביגדור לעצור ולהביא לפטרבורג גם את יתר מנהיגי ה"קארליניים"[115], אלא שתביעה זו לא נתמלאה. מן המסמכים מתברר שחסידי לאכוביץ', שהתפשטו בינתיים עד ל"קהילה הראשית דליטא" סלוצק, נרדפו על צוואר על־ידי המתנגדים, ושלטון־הפלך במינסק עמד לצדם של החסידים. אופייני הדבר, שבכתב־האשמתו מסתמך ר' אביגדור על עדותם של יהודים מווילנה ומסלוצק ולא על עדותם של בני פינסק עירו. בתקופה אחרונה זו, מחמת הנימוקים והאמצעים שבהם השתמש ר' אביגדור, פשטה מלחמתו כנגד החסידים צורת מלחמה לשם־שמים ולבשה צורה של דילטוריה לשם תביעות פרטיות (גביית־חוב וכדומה), אף־על־פי שר' אביגדור השתדל לבסס את דברי האשמותיו על עיקרי היהדות. עוד לא הספיק הסינאט לעיין במסמכים על המחלוקת, ובפטרבורג פרצה המהפכה בארמון הצאר (הריגת הצאר פאוול בידי שריו, מארס 1801). ר' שניאור־זלמן קיבל מיד רשות לנסוע לביתו. וכך נסתיימה המלחמה בין ר' אביגדור לבין ר' שניאור־זלמן.

בין כל רודפי החסידות תופס ר' אביגדור מקום מיוחד בספרות החסידים ובסיפורי־מעשיותיהם. הוא מכונה בשם "אביגדור" סתם ובציון "הרשע", "המלשין", "ימח שמו וזכרו" וכדומה, ומסופר עליו שנתרושש וסופו שבא לבקש נדבות מאת ר' שניאור־זלמן ושבניו היו לחסידים. מסורת זו על בניו שהיו לחסידים מאשר אחד מצאצאיו של ר' אביגדור. הוא כותב: "בני משפחת איזראעליט... היו... מצד האב ממשפחת ר' אביגדור מפינסק, הנודע במלחמתו עם הרב ר' שניאור־זלמן מלאדי... מאז ימי צמיחתה של החסידות החבדית היתה משפחה זו מבצר להתנגדות. והנה סבי, נכדו של ר' אביגדור מפינסק, שאף נקרא על שמו, היה כפרצה בחומתו של מבצר זה, כי הוא נהפך לחסיד נלהב ובדרכו הלך גם אבי... שביתו היה ספוג תורה וחסידות"[116]. גורלו של ר' אביגדור בסוף ימיו אינו ידוע. בנו של ר' אביגדור שימש דיין בפינסק[117].

בכל המסמכים, הן בתעודותיה של הממשלה והן בבקשותיו של ר' אביגדור, מכונה כלל החסידים בשם "קארליניים". באיגרותיהם משתמשים החסידים עצמם בכינוי זה. באחד מכתביו מבאר ר' אביגדור: "את הנוהרים אחריו (אחרי ר' שניאור־זלמן) קוראים בשם קארליניים מפני שאחרי מות שני המחברים הנ"ל (הבעש"ט והמגיד ממזריץ') היו בקהילת קארלין, פלך מינסק, אהרן ושלמה הראשונים אשר הלכו בעקבותיהם"[118], היינו ר' אהרן הגדול ור' שלמה מקארלין. כנגד זה משתמש ר' שניאור־זלמן בשם "חסידים" ומעיר "שהוא (ר' אביגדור) מכנם קארליניים רק מתוך שנאה"[119]. נציגה של קהילת וילנה כותב, ש"בגלל פראותם נקראים החסידים בשם קארליניים"[120]. מכל ההצהרות הללו אנו למדים, שהתואר "קארליניים" היה כינוי של גנאי ועלבון, ובהוראה זו שימש עד לשנות החמישים של המאה התשע־עשרה[121].

במשך השנים תקנ"ד—תקס"א (1794—1801) גדל, בזכות חוקיות מעמדם, מספרם של החסידים, הן בפינסק עצמה והן בפולסיה. אפשר שנצטרף עכשיו אליהם כל מי שפחד קודם להופיע כחסיד בפרהסיה. לא רק במרכז פולסיה אלא גם בערי ליטא אחרות התקיימו קבוצות קטנות של חסידי קארלין. כך, דרך־משל, התקיים בווילנה בית־כנסת ("שולכען") קארליני, אף לאכוביץ'. חסידי לאכוביץ', שהיו כנראה מרובים, עמדו בקשרים עם רבם ר' מרדכי על ידי חתנו ר' יצחק ב"ר וולף, שהיה מבקר אצלם ומסייע להם במאבקם על קיומם. במחלוקת שבין המתנגדים לחסידים חרץ העם משפטו לטובת החסידים, והשלטון הצארי אישר את החלטת העם בחוק: "אם באחת הערים יבוא לידי מחלוקת עד כדי כך, שהחלק האחד ימאן להתפלל עם הצד השני באותו בית־כנסת, הרשות בידו לבנות לו בית־כנסת משלו ולבחור לו רבנים משלו. אולם קהילה אחת תהיה לשניהם" ("פולוז'ניה", 1804)[122].

---

115. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 271, מסמך 20.

116. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 34, הערה 2 ועמ' 68; טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 23, הערה ג'; שבחי הרב, עמ' 3, 12 ואחרים; נ. איזראעליט (ישראלית), משפחת איזראעליט, פנקס קלצק, עמ' 51, תל־אביב 1959.

117. אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א' ערך: אביגדור בן יוסף־חיים. ממכתב שאחד החסידים כתב אל בנו של ר' שניאור־זלמן, פרשה מקץ, שנת תקס"ז (1806) ושבו מגדף הכותב את ר' אביגדור, אנו למדים, שר' אביגדור היה אז עדיין בחיים. מקורו של המכתב הזה — ח. א. ביחאווסקי, גנזי נסתרות, אור רב, עמ' 7, ירושלים 1924 — אינו, כידוע, בטוח כל־צרכו. אישיותו של הגאון מווילנה ושל ר' שניאור־זלמן מלאדי והדילטוריה של ר' אביגדור שימשו לסופר זלמן שניאור נושא לתיאור ספרותי מקיף, שנכלל בסיפורו "קיסר ורבי" ויצא בעברית בשם: הגאון והרב, ת"א 1958.

118. דובנוב, Еврейская старина, כרך ג', עמ' 266, מסמך 15.

119. הנ"ל, שם, עמ' 273, מסמך 21.

120. גסן, История еврейского народа в России, חלק א', עמ' 111, הערה 19.

121. א. ב. גאטלאבער און זיין עפאָכע, הוצא לאור על ידי פרידקין, עמ' 75.

122. פ. מארק, Внутренняя борьба в еврействе в 18 веке, Еврейская старина, כרך י"ב עמ' 163, לנינגראד 1928. על קיום "מניין" קארליני ולאכוביץ' באותו הזמן בווילנה עיין: דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 223. קלויזנר, שם, עמ' 24 ואילך. על החסידים בעיירה וידז עיין לעיל, הערה 108. גם לאחר שהממשלה הרוסית בפטרבורג שחררה את ר' שניאור־זלמן ממאסרו ממשיכים עדיין המתנגדים בווילנה במלחמתם בחסידים ומשתמשים בשם "קארלינער" ככינוי לחסידים בכלל. שכן מוצאים אנו בתקנות "בית

ה. ר' אשר הראשון (תקנ"ג—תקפ"ז, 1793—1826)

אחר הניצחון, שנחלו חסידי קארלין בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה, ניתן להם לחיות על־פי מנהגיהם בגלוי ובאין מפריע. אבל השנאה הלוחשת שבינם לבין הרוב המתנגדי שמסביבם לא חלפה לגמרי, והיא הולידה מזמן לזמן מחלוקת בחיי הקהילה וביחסים שבין אדם לחברו.

במשך כל המאה התשע־עשרה שמרה החסידות הקארלינית על אופיה, ללא שינויים ניכרים. דברים שיצרה או חידשה החסידות בתולדות הרוח היהודית היו במשך הזמן לדוגמות ולנוהג קבוע. בראש החסידים עומד הצדיק, והחסידים מאמינים בו באמונה שלימה. דעתו וסמכותו של הרבי הן הקובעות והמכריעות. הצדיקים מתחלפים לפי השושלת: הבן יורש כסאו וקדושתו של אביו. הצדיק יודע ומכיר כל חסיד מחסידיו, פרטי חייו, דאגותיו, מעודדו תמיד, תומכו בעצבו ומשתתף בשמחתו, עם שהוא מדריכו ביראת השם ובעבודת השם. יחסו האבהי של הצדיק אל חסידיו ואמונתו של החסיד בקדושתו ובכוחו של הצדיק נתנו אותותיהם בכל מהלך־נפשו של החסיד, שנתייחד מזה שבסביבה הרבנית־ליטאית. במרכז מעייניו של החסיד הקארליני, ככל חסיד, עמד הרבי שלו, כיוון ש"גם הרבי מהרהר בו תמיד". קשר הדוק זה אל הרבי השפיע על קשרם של החסידים זה בזה. החסיד הקארליני — כמוהו ככל החסידים — צמוד למעגל הסביבה החסידית שלו. אולם על־ידי פיתוחם והדגשתם של עיקרים ידועים לבשה החסידות הקארלינית צורה רוחנית מסוימת, המציינת אותה בקרב תנועת החסידות.

במשך הרבע הראשון של המאה התשע־עשרה עמד בראש חסידי קארלין בנו של ר' אהרן הגדול, שכבר הזכרנוהו למעלה, ר' אשר הראשון מסטולין. בזמנו, כנראה, גדל מספרם של חסידי קארלין, בעיקר בפולסיה וגם בווהלין, הודות למצבה הגיאוגראפי של סטולין, השוכנת בגבול פלך ווהלין. שלא כר' אהרן הגדול, אביו, שהלך אל העם, הלך העם אל ר' אשר, אבל לא תמיד בא לקבל מר' אשר מה שביקש ר' אהרן הגדול לתת לעם. לפי מסורת החסידים, מצאו חסידי קארלין בשעת החירום של מלחמת נאפוליאון בביתו של ר' אשר מקום מקלט ונחמה מדאגות הזמן. בין "הכתבים הקדושים" שבגניזת סטולין היו מצויים שני פנקסים של ר' אשר. באחד מהם, שהכיל אף מעין צוואה שלו, היו רשומים בעיקר ענייני משפחה. מתוך צוואתו למדים אנו, כי היה בעל ממון ונכסי־דלא־ניידי. ויש להטעים במפורש, ששושלת צדיקי קארלין לא היתה רודפת עושר, ולא נשאו עיניהם אל הפאר החיצוני של "חצרם" כדוגמת כמה צדיקים שבווהלין ובאוקראינה. אדרבה, מסורת היתה בקרב צדיקי קארלין ליטול ממון מן החסידים העשירים ולחלקו לעניים שביניהם. ר' אשר היה רגיל "לומר" בימי שבת ומועד דברי־תורה חסידית על פרשת השבוע. אוסף של דברי־תורה אלו בצירוף "הנהגות ישרות", "אזהרות" ומכתבים אחדים שלו הוצא לאור על־ידי חסידי קארלין ונכללו בספר "בית אהרן"[123]. ב"הקדמה" לספר כותבים המוציאים לאור: "...דרושים יקרים... מה שיצא מפורש... מפה... מו"ר ר' אהרן (ר' אהרן השני, בנו של ר' אשר הראשון)... רשום בכתב יושר דברי אמת... ועשינו סניף למחברת הקודש כ"ק (כתבי קודש)... מרבינו אשר (הראשון)... וכמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה. גם כמה מכתבים קדושים וסדה"י (וסדר־היום) של רבותינו הקדושים... שמסרו מידם הקדושה לקהל עדת ישורן (ישורון) שהסתופפו בצלם... והכתבים הקדושים של אדומור (ר' אהרן השני)... ושל אביו (ר' אשר הראשון)... יחד היו אגודים וספונים ומוגהים בכתב ידו הקדושה של אדומור זי"ל כמה הגהות וכמה ענינים... וראה ראינו לספח עוד ענינים טובים, אשר מצאנו רשומים ביד אנ"ש אדומור אשר רשמו לעצמם למזכרת דבריו הקדושים, ששמעו מפיו הקדוש בעדן ועדנים שהיו בביתו נאוה קודש. ואף שנמצא כמה ענינים קרובים להדרושים האמורים בכ"ק, שהיו ביד אדומו"ר... עכ"ז מפני חיבת הקודש העתקנו כ"א (כל אחד) במקומו ומשנה לא זזה ממקומו...". מתוך דברי הקדמה אלה, מהציונים שהקדימו החסידים בגוף הספר לכל כתב וכתב ומההערות שצירפו מדי פעם ופעם יש להסיק, כי החסידים הקפידו למסור כל

המדרש של הגאון החסיד רבינו אליהו", מיום כ"ד באדר תקס"א (1801) הוראה מפורשת "לשקוד שלא יהיו בין אנשים לומדים הנ"ל (בבית־המדרש) שום אדם מכת החדשה המכונים בשם קארלינער" (הובא על־ידי ש. י. פין, קריה נאמנה, עמ' 275, ווילנא 1860). אותו היחס לחסידים, ששרר ב"בית המדרש של הגאון" בווילנה, שרר באותו הזמן גם בחבורות שנתקיימו בעיירות הקטנות, שבהן יד המתנגדים היתה על העליונה. מתוך פנקס "חבורת הקודש חברה ש"ס ומשניות", שהיתה בעיירה ראדושקוביץ' (בסמוך למינסק), הנמצא בכתב־יד בבית־הספרים הלאומי בירושלים (636 4°) יש החלטה מיום כ"ו בתשרי תקס"א (1800) שלא לקבל חסידים לחברה זו (י. היילפרין, "ציון", שנה כ"ב, עמ' 194—213). מאלף ואופייני השינוי ההדרגתי לטובה שחל ביחס לחסידים בעשר השנים הראשונות של המאה התשע־עשרה, המשתקף בפנקס של חברה זו. עד שנת תקס"ד (1804) אנו מוצאים עדיין את ההחלטה משנת תקס"א. אולם כבר בשנת תקס"ה (1805) אין ההחלטה מובאת במפורש, אלא נכללת ב'הפונקטין המבואר' בפנקס הלז הנעשו עד היום". אותו הנוסח מובא בתקנות השנה תקס"ו (1806) ושנת תקס"ז (1807). אולם בשנת תקס"ח (1808) בוטלה תקנה זו בכלל, משום ש"בעת הזאת אין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה ויוכל לבוא לידי בזיונות ויוכל לבוא לידי קטטות ומרבות גדולות". "רוב הציבור" מעורב כבר באותו זמן בין החסידים ואינו יכול לעמוד בהרחקתם מן החברה.

123. צוואה מכתובת יד מוהר"ר אהרן (הגדול) מקארלין... והנהגות ישרות... מבנו ר' אשר, טשערנאוויץ 1849 ו־1855; בית אהרן... הר"ר... ר' אהרן (השני)... מקארלין ומלתא... מו"ה אשר (השני)... ועשינו מעלות בקדש... מפי... הר"ר אהרן הגדול... מקארלין. גם דברים נפלאים ונשגבים מאת בנו... ר' אשר (הראשון)... מסטאלין, בראדי 1875. כאן נדפסו ה"הנהגות ישרות" של ר' אשר הראשון (עמ' 2—3) בשינוי־נוסח קל, "אזהרות" שלו (עמ' 3—5), דרשות (עמ' 17—41), איגרותיו (עמ' 293—297, 315) ו"דבורים נחמדים" בשמו (עמ' 285—287). מכיוון שבספר "בית אהרן" כלולות גם דרשותיו ומכתביו של ר' אהרן השני ו"סדר היום" של בנו ר' אשר השני מקיף הספר את כל העיזבון הרוחני של השושלת הקארלינית. ההעתקים מהספר "בית אהרן" נעשו ככתבם במקור, אף־על־פי שהכתיב בו משובש ואינו אחיד. א. הויזמאן, מביא בשמו של ר' אשר הראשון "אמרות טהורות" בספרו "דברי אהרן", עמ' 5—20 (ירושלים תשכ"ב) ובספרו "ברכת אהרן", עמ' 17—50 (ירושלים תש"ל). ראה גם להלן, הע' 161.

כתב־יד בשם כותבו, אם כי אין הביטחון שהדבר עלה בידם בכל מקום. כתבי ר' אשר הראשון — כפי שהחסידים עצמם מעידים ב"הקדמה" — עברה עליהם הגהת ר' אהרן בנו.

על אישיותו ועל דעותיו של ר' אשר אנו עומדים מתוך ה"הנהגות ישרות", אשר הורה לחסידיו ושנדפסו יחד עם צוואת אביו, ר' אהרן הגדול, עוד בחיי בנו יורש־כסאו ר' אהרן השני (טשערנאוויץ 1849, 1855). ר' אשר מצווה לחסידיו: "צריך כל אחד ואחד לקדש עצמו — להיות שוכן בקרבו ה', כמ"ש (כמו שכתוב): ועשו לי מקדש ושכנתי וכו' (בתוכם, שמות כ"ה, ח')... ויזהר כאו"א (כל אחד ואחד) לשלש ימיו ושנותיו במקרא ומשנה וגמרא ואגדה, וזה חיוב גמור לכל איש יהודי... וצריך להתיחד בגמרא ופוסקים, ומוכרח ללמוד כפי הצטרכותו וכ"ז (ועם כל זה) לא ילך בטל, כי בזה השעה יותר טוב לחבר אל הנביאים הקדושים ולקבל מהם דברי מוסר ויראת שמים... יזהר כל מי שיש בשכלו ובהבנתו ובדעתו ללמוד ולהבין גמרא ופוסקים. רק שלא יהא כאנשים הלומדים ח"ו (חס ושלום) להתגדל, רק יבחין בשכלו הדק היטב כל מה שלומד. ולא ילך מענין לענין עד אשר יבין הדבר על בוריו, וישנה ג' או ד' פעמים, שיהיה שגורה בפיו... ומעט בכוונה יועיל לו הן לחידוד השכל, הן לזכירה, הן ליראת ה'..." "יזהר שיהא לו חבר טוב ונאמן־רוח ומכסה דבריו, שידבר עמו עכ"פ (על־כל־פנים) חצי שעה בכל יום כל לבו..." "יזהר כאו"א ליתן מעשר ממה שירויח, ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, כמבואר בגמרא ומדרש ופוסקים...". גם מתוך שאר הכתבים המיוחסים לר' אשר הראשון — "כמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה" — ושנדפסו בזמן מאוחר יותר (בית אהרן, בראדי 1875) אנו לומדים את דרכו בחסידות. באחד מפתבים אלה, שמעידים עליו החסידים, "העתקנו מכתבו הק' (הקדוש) של הרב הק' הנ"ל (ר' אשר הראשון)", אנו קוראים הוראותיו לחסידים: "כשצריך לדבר בעניני עה"ז (עולם־הזה) יהיה מחשבתו, שהוא הולך מעולם עליון למטה, כמו אדם שהולך מביתו לחוץ ודעתו לחזור תיכף. ובעת הליכה חושב מתי יחזור לביתו, כך יחשוב תמיד בעולם העליון, ששם ביתו העקרי, בבורא ית', אף בעת שהוא מדבר בעניני עה"ז. ויחזור תיכף מחשבתו לדבוק הראשון בבורא ית"ש". "אל ירבה (האדם) בדקדוקים יתירים בכל דבר שעושה, שזה כוונת היצה"ר (היצר־הרע) לעשות לאדם מוראות, שמא אינו יוצא בדבר זה, כדי להביא אותו לעצבות. ועצבות היא מניעה גדולה בעבודת הבורא, כידוע. ואפילו אם נכשל בעבירה לא ירבה בעצבות ויבטל מעבודה. רק שיעצב על העבירה ויחזור לשמוח בהבורא ית'. כיון שהוא מתחרט בחרטה גמורה... לא יהיה עצב ויחשוב, שהבורא ית' בוחן לבבות וכליות שיודע שרצונו לעשות מן המובחר". כי "אין הקב"ה בא בטרוניא... כי הכל לפי מה שהוא אדם, לפי המקום והזמן, לפום שיעורא דיליה. והוא לפי מדתו ואמונתו ויראתו ושכלו וכח מוחו (של האדם)... ודי לו בבר־לבו וכח שכלו, אז ותוכל לקיים: בכל דרכיך דעהו, לפי מה שהוא דעהו, בשמחה, בלי שום פגע, ואז תצליח... יעבוד הבורא תמיד בשמחה וישמח במתנת חלקו, אלוה ממעל". ביחס למתנגדים הוא קובע "עיקר כלל גדול: כשיחרפוהו בני אדם על עבודתו בתפלה או בשארי דברים לא יענה להם אפילו בדברים טובים, כדי שלא יבא לידי מחלוקת ולידי גבהות, שהגבהות משכחת הבורא ית'. ואמרו ז"ל: שתיקתו של אדם מביאו לידי ענוה".

אופיינית ומאלפת מאוד, הן להערכת לימוד התורה ותכליתו והן ליחסו האבהי לחסידיו, היא איגרתו שכתב אל אחד ממקורביו, שגם היא נכללה בספר "בית אהרן". באיגרתו זו כותב ר' אשר בין השאר:

"...ומה שסיפר לי חתנו שיחיה שמעלתו עצל במלאכתו... ואינו עוסק במו"מ (במשא־ומתן) ורוצה להיות יושב אוהל... ידע אהובי שלא טוב זה הדרך. ומקרא מלא הוא: יגיע כפיך כי תאכל וכו'. ובגמ': גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. ויאמין לי אהובי שגמילות חסד אחד או פרוטה צדקה אחת או שאר מצות מעשיות ובפרט הכנסת־אורחים... הוא יותר טוב מכמה שבועות ואפשר שנים שהוא לומד בתורה. שעיקר הלימוד הוא לעשות... וצא ולמד מהשאלות ששואלין: נשאת ונתת באמונה וקבעת עתים לתורה. ומזה: מי שעוסק באמונה אין החיוב עליו רק בקביעות עתים לתורה... והדרך כבושה לפני בעלי־בתים, הרוצים להיות סור מרע ועשה טוב. כאשר כתבתי יותר מכמה למודים. ובעז"ה עלה בידי לכמה וכמה אנשים, שרצו לעשות כמעשהו. והכרחתי אותם למו"מ. ובעז"ה מחזיקים לי טובה, בזה ובבא. והעיקר שלא יתעצל בשום עסק. וידע, בעת שהוא עצל במו"מ גם הלימוד שלו בעצלות. וע"ז ג"כ נאמר: ולחם עצלות לא תאכל... ואי"ה (ואם ירצה השם), כשיקיים כפי מכתבי, אכתוב לו יותר באריכות. ועליו לעשות וד' יגמור בעדו לטובה... ומהודענא אודות גיסי שיחיה, שיראה להשגיח עליו, על בריאותו, שיאכל בעת אכילה, ויישן בעת השינה, ויראה שיישן כפי הצורך לבריאות גופו וראשו ואיבריו. ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, ובפרט שהוא כחוש ורך בטבע. ובוודאי יהיה למודו אי"ה יותר טוב".

כעבור זמן עבר ר' אשר לקארלין, שאליה הביא אביו לפני יובל שנים, בהתלהבות ובמסירות־נפש, את תורת החסידות ממזריץ'. שנת שובו של ר' אשר לקארלין אינה ידועה בדיוק. ודאי הוא, שבשנת תק"ע (1810) היה גר עדיין בסטולין, שכן אותה שנה ביקר ר' מרדכי מלאכוביץ' אצל ר' אשר בסטולין ושם גם נפטר[124]. כך היתה קארלין שוב מרכז לחסידים הקארליניים.

על המקום שתפס ר' אשר בעולם החסידי באותה תקופה ועל יחסיו אל צדיקים אחרים בני זמנו, מעידים שני מסמכים שנמצאו בגניזה הסטולינאית: איגרתו של ר' אשר אל הצדיק המפורסם של חסידי פולין, ר' ישראל מקוז'ניץ ("המגיד מקוז'ניץ", איגרת זו היתה מצויה בגניזה במקורה ובהעתק) וקול־קורא של ר' אשר לטובת ארץישראל. אין שני המסמכים מסומנים בתאריכים, אבל שניהם נכתבו בראשית המאה התשעעשרה[125].

---

124. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 108. — קברו של ר' מרדכי מלאכוביץ' נמצא בסטולין. דברי שלום לר' שלום מקאיידנאוו, עמ' 14, ווילנא 1882.

125. שני המסמכים מובאים בחלקם אצל דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 481—483, במקורם. ב"בית אהרן" אנו מוצאים קטע קטן מן האיגרת אל ר' ישראל מקוז'ניץ (עמ' 297) והקול־קורא (עמ' 315) נדפס בשינויי־נוסח קטנים על־פי טעות בשמו של ר' אהרן השני.

וזו לשון האיגרת של ר' אשר הראשון מסטולין אל ר' ישראל מקוז'ניץ:

"בעז"ה, יום ב', פ' תולדות, פה ק' סטולין

שלום שלום כפולה ומכופלת לכבוד אדמו"ר הרב הגאון תפארת ישראל והדרתו, הדרת קודש, איש אלקים, מגדול עוז, שמינו משותף בשמו (אותיות השם "אשר" כלולות בשם "ישראל"), בו נרוץ ונשגב, החסיד המפורסם לשם ולתהלה ולתפארת כבוד קדושת שמו מו"ה ישראל שיחיה עש"ז ובניו שיחי' עם כל הנלוים אליו ודורשי שלומו הטוב, ובשלומו הטוב, ובשלומו יהי' לכלם שלום על ישראל.

תהלה לאל אתנו החיים והשלום, אני וזוגתי הצנועה והחסודה פייגא בתי' יחד ובני והילד אהרן שיח' ובתי מרת פרל ובעלה ובניו שיחי' ובן אשתי הרבני הוותיק ונצמד בקירות לבי מו"ה משה בער שיח' וזוגתו ובניו שיח'. ב"ה וב"ש כולנו אנחנו אלה פה חיים ושלום, ונזכה לשמוע ברכת טובה וברכה וחיים ושלום. ופשיטא שאזכה לראות נועם פני הדרת קדשו נעים זמירות ישראל בחיים ושמחה ושלום.

אהובי המדת נפשי וצור לבבי ושעשועי וגיגועי (וגעגועי) בכל עת אזכרנו המו מעי לו, ואתחנן ואבקש מאת פני מלכי וקדושי קדוש ישראל שאהיה חקוק בלבו הטהור והקדוש כדמות דיוקנו חקוק, ויקבל מנחתי השלוחה אליו ברצון, ויערב לו להזכירני אותי ואת בני וזוגתי תחי'. הגם שאני בריחוק מקום הזמן מכבודו עכ"ז נפשי קשורה בנפשו נפש ישראל כמעט בכל תפלה, ובפרט בשבתות קדשינו נשמת חיינו נקשרתי עמו בחביון עוזו בעבותות אהבה. וגם זאת בכלל ובפרט הבקשה לעיין בעיני פקיחא על דבריו הקדושים והנעימים שפרס עלי סוכת שלומו הטוב ע"י אהובי ר' ברוך מזעליחאב, שבקש אותי משמו הקדוש שרצונו הטוב בטובתו ובחסדו חסד ד' על יראיו ובפרט למיחלים להשפיע חסדו לבריותיו שאשב בהשקט ובשלוה ולא אתערב במחלוקת וכו'.

הזוכר למזכיריו טובות זכרונות יזכור כשהייתי בק' זעליחאב והיו עלי כמה הרפתקאות ובעז"ה דחיתי בשמאל וקרבתי בימין. ובוודאי גם פה היו כמה ענינים כאלו, וב"ה וב"ש שאין דרכי בכך וחלילה חלילה לי מדברים כאילו ומכיוצא בהם, ומוצא שפתי לא אשנה. באם שאירע פעם אחד בשנה שמוכרח אני לדבר בפני אנשים אלה העומדים פה כי ידעתי את מכאובי ואני פנים (?) בדברים האלו. וכאשר חנני אלוקים שירצה איש באמת ובאמונה לקבל מוסר השכל, צריך אני להפרישו מאיסורא כאשר בלבי ובנפשי. וחוץ מזה זממתי בזמם ורסן את פי שלא לדבר מזה מכמה טעמים הכמוסים.

והנה אדמו"ר ידיד נפשי וחמדת לבי ידע באמונה שלא קבלתי זה ח"ו משום אדם גם בן איש ואיני עושה ח"ו מצוות אנשים מלומדה, רק ב"ה האמת אתי כלבי ולפומא לא גלי' יצעק לבי אל ה'. והנה אם באפשרי לשלוח לאדוני כמה ניירות חלקים ואדוני יקרא בזה לידע שותק (?) הדבר אפשר הי' לעשות כן, וכולי האי ואולי, אפשר כשלא יעיין בזה כפי ידיעתי ואמתת לבי. וקבלתי מקדושי עליון ובפרט מפיו הקדוש איך שצריך לחזק באמונתינו, גם זה אין מהכרח להודיע. רק מי שלאז ומקדם וכמאז כן עתה שדרכו להפריז ולצעוק על מידותיו של הבריות ולומר קבלו דעתי והילוכי בקודש וזה הדרך ילכו בו, יש לו מקום לגבות חובו ולדבר על זה בכה וזה בכה. ואנחנו קבלנו ממלכינו דוד מלך ישראל כל ארחות ה' חסד ואמת רק לנוצרי בריתו ועודותיו (ועדותיו), זה קבלת עול מלכותו עליך מאת אלוקים לירא ומצוותיו לשמור. כללו של דבר, המשכיל בעת ההיא ידום וכו'.

וגם זאת ידע נאמנה שמקור שמך ישראל וחיותם אורינו אור ישראל הוא הבעש"ט, ח"ו לא נפסק ולא יסוף מזרעם זרע קודש מצבתם. ואני יודע שהרב הקדוש הוא וברוך שמו שיח' במסתרים תבכה נפשו ובחדרי חדרים באין רואה ובאין שומע לביניו לבין קונו יצעק לבו אל ד' על זאת. ובוודאי ח"ו שארית ישראל לא יעשו עולה. וגם איני אומר קבלו דעתי, רק שרצונו ולבו שיתחזק האמונה אמונת ישראל בתורה ובתפלה ובמצוות מעשיות כבמעמד הר סיני נעשה ונשמע.

ובוודאי מי שיצעוק על זה יצעוק ג"כ בזה הדיבור והאמירה, רק שאינו יודע תוכן הדברים, ואהובי אדוני יזכור אהבתם וייחיו זרעם, שבוודאי כל מי שנגע יראת ד' בלבו מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו ח"ו לכנוס במחלוקת ולדחות השלום חלילה וחלילה. יאמין לי אדוני, בעת כתיבתי לא היו באפשרי להחזיק לבי מגודל יגוני, רק אנא נפשי בכתבי יהבית בשורות שהן הרבה לאדוני כלות נפשי לגלות ולהודיע כפילא בקופא דמחטא, ואתו החכמה והמדע וישמע חכם ויוסף בזה להבין מדעתו שורש הדברים והטוב בעיניו יעשה. ובטוח אני בחסדו ובטובו שידין אותי לזכות ויראה את טוב לבי בזה, ויביא טוב ויקבל טוב. ומרוב שיחי דברתי עד הנה ולא כטפה מהים הגדול.

כללו של דבר, אם הייתי פורט לפני כבודו כמה דברים פרטים שראיתי בעיני ובאזני שמעתי, ואני יכול להעיד ע"ז בתורת עדות ולשבע בנק"ח (בנקיטת חפץ), הי' אדוני מש־ תומם על השמועה, ובוודאי כמדומה לי שהי' דורש ברבים שירחקו זה הדרך. ואיני צריך לפרט בשמם, רק שמכלל הן נשמע מה שצריך להחזיק באמונת תורתנו הקדושה ואמונת חכמים הקדושים חכמינו (חכמי) הזמן דור דור ודורשיו, ולהתחזק ביראת ד' היא אוצרו, והם אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאורייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות וכו' והשליכו אמת ואמונה ארצה, ומדברים תועה על קדושי עליון לקדושים אשר בארץ המה חלקם בחיים והן אשר בחיים חיותם שיזכו לביאת גואל. הכל אצלם כקלפת השום ולבזותם, ופקרו במצוות מעשיות ובפשוטי התורה, והנה אמת וצדק כל מי שצועק ואומר שזה הדרך נכון לפניהם הוא מאנשים הקרואים והולכים לתמם ואינם יודעים פנימות הדברים עד היכן הגיע. ואם היה באפשרי להתוודע ולהעלות הערמימיות וחכמת יון האיך שנעשה השדוך עם הרב הגאון הק' שיחי' כאשר הובא בילקוט על השידוך של יעקב עם לבן, בכדי שיהי' להם צד לריב עם אנשים חנם ולעמוד לימינם, ובעוה"ר פעלו מה שרצו, אך לא פעולת אמת וכו'.

וד' ישמרנו ממחשבות רעות וזרות. וחלילה חלילה לכבודי ולכבוד בית אבא להכניס עצמי ח"ו במחלוקת, ומעולם לא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני ח"ו ולקשקש וכו' לומר שאני ג"כ מגדולי הזמן, ובמקום גדולים לא אעמוד, ואני מבקש אל ה' ואליו אתחנן בכל עת ובכל שעה להכיר מקומי, והלוואי שאזכה להיות הצעיר והנבזה והשפל שבתלמידים ולהיות מקורב באמת הגם לקדושי זמנינו, ובפרט לאמונת פשוטי תורתינו, ולקיים באהבה תלמוד תורתנו הק' כצויו (כצוו) של אדון הנביאים. ובטוח אני בחסדו ובטובו שיראה בעין טובה יושבת על מלאות טוב לבי ויושר כונתי בזה. והי' זה שלום.

מנאי הכותב אליו לכבודו על ידידות לבי וכלות נפשי שנכספה וגם כלתה נפשי לחצרותיו ולראות נועם זיו הדרת קדשו בחיים בשלום, ויזכרני לטובה אות כאשר לבבי עם לבבו פונה היום ובכל עת ובכל שעה בשלומו, הדוש"ת וידידו לנצח,

הק'."

המכתב מלא רמזים. שמות כמעט שאינם מוזכרים ("ואיני צריך לפרט בשמם"). עיקרה של האיגרת עניין המחלוקת הגדולה. פרטים מסוימים של קורות החסידות באותו זמן ושל חיי ר' אשר עשויים להסביר לנו בחלקם את המאורעות הנרמזים באיגרת זו. ר' אשר כותב מתוך צער על מה שעדה עליו, בז'ליכוב. הכוונה בוודאי למחלוקת שהיתה בינו לבין ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב[126]. "הרב הקדוש וברוך הוא וברוך שמו שיח'", הנזכר באיגרת, הוא, מן הסתם, הצדיק ר' ברוך ממז'יבוז', שר' אשר היה תלמידו במשך זמן קצר[127]. ר' אשר קובל על "אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאורייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות... והשליכו אמת ואמונה ארצה ומדברים תועה על קדושי עליון", ומתכוון, כנראה, לחסידי חב"ד של ר' שניאור־זלמן. אותו זמן נתגלעה, כידוע, מחלוקת גדולה בין הצדיקים. ר' אברהם מקאליסק בארץ־ישראל, ר' ברוך ממז'יבוז', ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אשר מסטולין גילו התנגדות גדולה לר' שניאור־זלמן מלאדי, שלצדו עמד ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב[128]. סיבת המחלוקת היתה, כפי שאפשר ללמוד מאיגרתו של ר' אשר[129] ושל ר' אברהם מקאליסק[130], רעיונית ובמקצת גם אישית, בייחוד מצד ר' ברוך ממז'יבוז', משום השפעתו הגדולה של ר' שניאור־זלמן. איגרתו של ר' אשר מציינת את ההבדל הרוחני שבין החסידות הקארלינית ובין חסידות חב"ד, ומבטיח שלא יתערב במחלוקת, ופונה לשם תמיכה מוסרית אל רבו ר' ישראל מקוז'ניץ. האיגרת חדורה רוח של ענוותנות והכנעה, והכותב חש עצמו נרדף. מדברי האיגרת ניכר שחסר היה לו עדיין לר' אשר בתקופה זו מביטחונו הפנימי וממעמדו התקיף של אביו ר' אהרן הגדול[131]. המכתב הזה נכתב, קרוב לוודאי, בין שנת תקס"ב (1802), שנת לידתו של "הילד אהרן שיח'", ובין שנת תקס"ז (1807), שהיא שנת פטירתו של ר' אהרן, בעלה של פרל, הנזכר במכתב בצירוף המלה "שיח'".

וזה הקול־קורא של ר' אשר הראשון בעניין ארץ־ישראל:

"השרידים אשר ה' קורא להם אילי הצדק מטע ה' להתפאר, עם ה' אלה ומארצו יצאו, ידרשו טוב הארץ מאהבה רצון קונם בהונם ואונם רב חסד ואמת נפגשו צדק. ה"ה אהובים אחינו בני ישראל מרחמים וגומלי חסדים המופלאים נגידים ונדיבים יראים ושלמים הם אנשי מעשה בכל מקום שהם, ה' עליה' יחיי'. יהי' שמם לעולם חמדה טובה גנוזה להם חמידות המה על נדיבות יקומו נדיבי עם אלוקי אברהם יהי' בעזרם וכצנה רצון יעטרם בעיטורי' ועיטופי' מצוה עד ביאת גואל צדק כיר"א (כן יהי רצון אמן).

בראש כל אמור אמירה תמה ונעימה יהי' נועם ה' עליהם במעשה ידיהם כוננהם, ויהי' צדק אוזר מתנם ואמונה להיותם קשורים בקישורי עבותות אהבה, אהבת אמת תכון לעד ולעולמים לבען ירבו ימיהם ושנותיהם בטוב ובנעימים גם בניהם עדי עד ישבו ישרים את פניהם נעימות. בימינם נצח הן ועשר בביתם וצדקתם לעד יושיבם לנצח, ויגבהו קרנם ומזלם למעלה למעלה אמן.

הסכת ושמע ישראל וישמע אליכם ה'. ברוך ה' אשר קדשנו בקדושת ארץ ישראל אשר אורה באור תורה פרושה בהירה בשחקים, ארץ חמדה חמודה לצדיקים, אשר זיום למעלה כראי מוצקים ועדת קדושים, אשר ב"ה אלוקים חיים דבקים, אשר באמת כל התורה והמצוה וחיי' בית ישראל חיי' עד בארץ החיים קשורה, אשר ע"כ ארץ צבי כתוב בה, שכל מי שחשקה נפשו בתורה וביראת ה' בלבו. זה צפייתינו צפינו, שיחזור ה' אותה עטרה לראשינו. ולזה קבעו לנו חכמים ונביאים שנהי' קובעים מקום לתפלתנו ג' פעמים בכל יום לארצינו ולבית חיינו מקדשינו, אשר בשביל זה נקראים הבתי כנסיות ובתי מדרשות מקדש מעט. והעיקר שיקבע זה בלבנו בכדי שיושם כל מגמתינו אל ארץ החיים. ועי"ז נזכה להכין אותה ולסעדה במשפט ושביה בצדקה וכמאמר: לא גלו ישראל וכו'. והגה עד הנה עזרונו רחמיו ולא עזבונו חסדיו, אשר בכל גבולינו סביבותינו על שדה הארץ יחשב גאולה תהי', מתאמצים ומתאזרים ומתחזקים בנדבות הגונות ועצומות, מעזרת ה' בגבורים, גבורי כח, עושי דברו בארץ הקדושה ועומדים על משמרתם משמרת הקודש והמקדש, ולהעתיר בעדינו ובעד אחינו העומדים חוצה לה. וראיתי שאין ביניכם מי שיתעורר (שיעורר) אתם (אתכם) משינת תרדימכם (תרדמתכם) ולעמוד על נפשיכם, שתזכו להיות עומדים בימין צדקיכם, להסתפח בנחלת ה', אמר אעלה בתמר אוחזה בסנסנים ולהודיע ולבקש מאתכם בחנינה ובקשה: אהובינו, אחינו בני ישראל, תעירו ותעוררו לבבכם לחוס ולרחם עניי ארצנו, ארץ החיים, למאיש ועד אשה עולל ויונק. חזקו ואמצו נא סעדינו, ערי אלוקינו. ישמרו רחמיהם המרובים ואמצו לבבכם כל המייחלים לה'. בקשו נא אהובת נפשם להשתתף בצערם. והם ישמחו בנו ובמתנת חלקינו עמם. וחסדם לא ימוט לעולם. ואתם בני אל חי מחי החיים יחיים מיומים, איש את רעהו יעזורו, ולאחיו יאמר חזק ואמץ לעזרת ה'. ויחזקו ידי עושי המלאכה, המתאמצים בכל גבולם סביב, ולהיות הכסף מוצא בית ה', ולהיות חלקם בחיים חיי עד. ויזכו לאור פני מלך ששמו חיים עד העולם. ועדיין אנו צריכים למודעה לאהובינו אחינו בני ישראל, המקורבין בזרוע עוז ותעצומות לאלוקים ולישראל. היות שנמצא בכל עיר וכפר מחלוקת קרח ועדתו שירצו גם הם בכהונה גדולה לעצמם ולטובתם, שאומרים לרע טוב, ויעורו זדון לבם הרע, ויתרשלו ידי המחזיקים במצוה זו בטענת: עניי עירך. יזה בא בטענת מוחזק: למה לא מסרו לו התאמצות של מצוה זו והי' מתנהג בה כשורה יותר ויותר. מהמה הזהרו מאנשים כגילם שכבר נקבו בשמות. ובמגילת ספר כתוב עליהם בתורה ובמרגלים, ובנביאים אצל ירבעם, ובכתובים אצל סנבלט החורני וטובי' שמם. וכמה מאמרי חז"ל רבו כמו רבו וזיל קרי בי (כי) רב הוא. קטן וגדול שם הוא, ועבד חפשי מאדוניו. ידעו נאמנה שכתב הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל על

---

126. עיין לעיל, דרכו של ר' אשר הראשון, לאחר שעזב את לודמיר.

127. עיין לעיל, שם.

128. היילמאן, בית רבי, חלק א', עמ' 83 ואילך. והשווה איגרתו זו של ר' אשר לאיגרתו של ר' אברהם מקאליסק אל ר' שניאור־זלמן: א. י. בראוור, "קרית ספר", כרך א', עמ' 144 ואילך, ירושלים 1924. המחלוקת בין צדיקי ליטא לבין ר' שניאור־זלמן תחילתה נעוצה בימיו של ר' שלמה מקארלין. היא לא פגה עד הרבע הראשון של המאה התשע־עשרה, שכן ר' נח בנו של ר' מרדכי מלאכוביץ' בקול־קורא שלו לטובת ארץ־ישראל משנת תקפ"א (1821) מזכיר את ר' שלמה מקארלין, את ר' ברוך ממז'יבוז' ואת ר' מרדכי אביו: "אשר... היו מרגילים א"ע (את עצמם) להחזיק עניי א"י", ואינו מעלה בקשר לכך את פעולותיו של ר' שניאור־זלמן. עיין לעיל ות. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 116.

129. השווה להלן: קול־קורא של ר' אשר לטובת ארץ־ישראל.

130. בראוור, שם, שם.

131. השווה לעיל, ההוספות של ר' אהרן הגדול בפנקס נסוויז'.

האנשים ההם שידעו כי בנפשם הם ובנפש ביתם. וחוץ מזה שאפרסם אותם בפני כל הצדיקים והחסידים והישרים בלבותם שידעו ויכירו הכל התגלות לבם ופיהם יכשילם בכשיל וכילפות יהלמו ראשו ופעם אחר פעם באתי באזהרת תורתינו הק׳ ואזהרת כל הצדיקים אשר נפשי קשורה בהם, אשר הם בחיים חייתם יחיו עדי עד ולקדושים אשר בארץ המה, ירוצו גולגלתו ומוחו עד בלתי השאיר לו שריד וכו׳. ואל יקל בעיניהם זה ובפירוש הותנה שיומסר לידי כל כסף הקדשים. ואי״ה נביא להם קבלות מארץ החיים, להם ולנשיהם ולבניהם עד עולם. והם שלום וביתם שלום וכל אשר להם. ויברך אתכם ברוב עוז ושלום על ישראל שלום, ולהיות בארץ החיים בבטח ובשלו׳. מנאי הכותב וחותם לטובת אחינו ולטובת הארץ והדרים עליה ברחמים. ומטובה יבואו טובים. ויקבלו טוב מטוב לטוב לכם סלה. ויזכו להתענג בדשן נפשם ולעלות לציון ברנה, ושמחת עולם על ראשם. ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם. וחלקת מחוקק ספון להם מאור הגנוז יהיו גנוזים בחדרי לבותם. ודעתם דעת קדושים וזקנים, זקני תורה, יהי׳ מכם לעולם. וצל החכמה בצל הכסף, צל סוכה דלווייתן, ואורו אור של משיח צדקינו יצדיקינו בצדקת ה׳, יעשו מעשה הצדקה שלמ׳ הק׳ אשר בהרב מוהר״ר אהרן זצוקל׳ ״.

הקול־קורא נוגע בלא ספק לסכסוך שהיה בין ר׳ אברהם מקאליסק, שישב אותה שעה בארץ־ישראל, ובין ר׳ שניאור־זלמן בדבר הסמכות לאיסוף כספים לטובת ארץ־ישראל[132]. כמה וכמה צדיקים, שהשתתפו באיסוף הכספים, צריכים היו להכריע ולהודות בסמכותו של אחד משני הצדיקים האלה. בייחוד אנוסים היו לעשות כך צדיקי ליטא, שהיו שכניו של ר׳ שניאור־זלמן. הקול־קורא מוכיח, שר׳ אשר הכיר בר׳ אברהם מקאליסק כבר־סמכא יחיד: ״הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל״. על היריבים הוא כותב בקול־קורא זה בהתמרמרות רבה ומזהיר את חסידיו — ״להזהרו מאנשים כגילם״ — ומודיע — בוודאי משמו של ר׳ אברהם מקאליסק — שהוא, ר׳ אשר, ממונה על איסוף הכספים לטובת ארץ־ישראל[133] בין ״הכתבים הקדושים״ שבגניזה הסטולי־נאית נמצאו קבלות (״שוברות קבלה״) על סכומי כסף שונים ששלח ר׳ אשר לארץ־ישראל. הקול־קורא נכתב בין תקס״א (1801), שעה שהתגברה המחלוקת בין ר׳ אברהם מקאליסק ור׳ שניאור־זלמן[134], ובין תק״ע (1810), שנת פטירתו של ר׳ אברהם מקאליסק[135].

בניגוד לנוסח האיגרת אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ ושל הקול־קורא לטובת היישוב בארץ־ישראל, המצטיין ברגש של הכנעה וענוותנות רבה, שומעים אנו קול אחר ודברים אחרים במכתבו של ר׳ אשר הראשון אל היהודים, המחללים את השבת לרגל עסקיהם. מכתב זה, שהובא ב״בית אהרן״, נמצא גם בגניזה הסטולינאית, וכפי שהיה רשום שם מכוון היה לסוחרי מלח בקרמנץ שבווהלין, שכמה מהם היו ״מאוכלי שולחנו״. כאן מופיע ר׳ אשר כמצווה ומוכיח. ואינו נרתע מלהטיף מוסר ודברי תוכחה לרבנים — ״מורי הוראות בישראל״ ש״מקבלים מהקהל ונהנים מן הקדש, בכדי להורות לעם ה׳ דרכי השם... ומהראוי להם לעמוד בפרץ... ולהזהיר את בני־ישראל להפ־רישם מאיסורא... ועתה מה ראו... לעשות... יד לפה, ומה זו שתיקה. ואם קטנים הם בעיניהם — ראשי ב״י המה״. והוא דורש מהם ״בכל מקומות ממשלתם לעשות... קנסות עצומים לדבר זה... והעיקר להזהיר המון העם... לעשות בהתירא ממורי הוראה״. הוא חותם: ״מנאי הרוצה... לזכות את בני־ישראל... מאדוני אבי ז״ל (מ״הזמר״: ״יה אכסוף נועם שבת״): השבת נועם הנשמות והשביעי עונג הרוחות ועדן הנפשות. להתעדן באהבתך וביראתך וישראל בצל כנפיך יחסיון. באמת ובאמונה לעבדך. הק׳ ״.

כהשלמה למה שלמדנו על אישיותו של ר׳ אשר הראשון מה״הנהגות״ וה״אזהרות״ שלו ומאיגרותיו שהובאו למעלה, מוכיח מכתב זה, כי ר׳ אשר רכש לו במשך הזמן סמכות והכרה של מנהיג האחראי למעשיו של העם, אם כי מודה הוא, שנמנע לכתחילה מלהטיף מוסר למתנגדים, מחשש שמא לא ישמעו בקולו. ״והנה אנכי בשמעי זאת... אמרתי יפה השתיקה, וטוב למשוך ידי מלבוא בתוכחת מוסר״. ורק כש־״נתוודע לי״, כותב בהמשך מכתבו ר׳ אשר, כי ״האנשים אשר הרימו את ידם וגם המה... מאוכלי שולחני ואפשר שיש בידי למחות. ואולי עלי מוטל להזהירם לאשר בקולי ישמעון. ולהציל את נפשי באתי. לזאת קולי אריכה״. בניגוד לידוע לנו מראשית ימי החסידות, כשמחולליה הגנו על איש־העם מפני קפדנותם של הרבנים, דורש עכשיו ר׳ אשר מאת הרבנים ״לעשות... קנסות עצומים״ על מחללי השבת. ממכתב זה אנו למדים גם כן, כי בזמן ההוא היתה קיימת תלות כלכלית של לא־יהודים בסוחרים היהודים, והיהודים היו מנצלים אותה ומכריחים ״את אותם (את הגויים) לחלל חגם, כאשר המה מחללים״. ר׳ אשר מתרעם על היחס הזה מצד היהודים אל הגויים. אופייני הביטוי ״מאוכלי שולחני״, בו משתמש ר׳ אשר ככינוי לחסידיו, המאשר את המסורת של חסידי קארלין על קיום ״שולחן״ בסטולין ובקארלין בימיו של ר׳ אשר הראשון. המכתב מאשר כמו כן, כי כבר בימיו של ר׳ אשר היו מצויים חסידי קארלין בעיר קרמנץ, השוכנת בדרומה של וווהלין. במכתב אין תאריך. אך ברור שנכתב אחר שנשתתק הפולמוס המתנגדי ור׳ אשר ישב איתן ב״חצרו״, קרוב לוודאי — בשנות העשרים למאה הי״ט.

בעיזבון הרוחני הקטן, שהניח אחריו ר׳ אשר הראשון נכלל אוסף בלתי שלם של דברי־תורה על פרשיות השבוע והחגים, שהובאו בספר ״בית אהרן״. לפי צורתם ותוכנם דומים דברי־תורתו לאלו של רוב מורי החסידות בתקופה ההיא, הבנויים על מלים ופסוקים, בשילוב מאמרים מהמדרש ומ־״הזוהר״. ופירושם לפי מושגי הקבלה והחסידות. ר׳ אשר מביא פעמים אחדות דברי־תורה בשמו של ר׳ שלמה מקארלין: ״רשמעתי מפי מורי הק׳ (הקדוש) ר׳ שלמה נ״ע״; לשון זו עשויה לאשר, כי דברי־תורה אלה מפרי עטו של ר׳ אשר הם. מאידך אנו קוראים במקום אחד: ״וכשבא (ר׳ אשר)

---

132. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 335—338.

133. אולם ממקורות אחרים למדים אנו, ששליחו של ר׳ אברהם מקאליסק, ר׳ מאיר מביחוב, מינה את ר׳ מרדכי מלאכוביץ׳ בראש מאספי הכספים לטובת ארץ־ישראל (א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 265, ירושלים 1951; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ׳ 177, 182).

134. יערי, שם, עמ׳ 624.

135. דובנוב, תולדות החסידות, עמ׳ 337.

לביתו מהרב הקדוש והנורא ממעזיבוז סיפר בשמו", או: "ודקדק" — לשון נסתר. על דרכו בחסידות, בעבודת־השם ובאהבת הבריות מרמזות כמה מן האמרות שנמסרו בשמו, כגון האמרה שהיה ר' אהרן השני מוסר בשמו: שמעתי מאדוני אבי מורי ורבי שאמר: "דע מאין באת" — דע שאתה באת מאין. וכן: חייב אדם לספור ספירה בכל יום, כל רגע וכל ימות השנה; "אשרי אדם מפחד תמיד" — ממי שהוא תמיד; "הדעת אתי": מה שאותי — הוא דעת, ומה שאין אותי — אין זה דעת; סימן לחסידות — אהבת חברים; כסבורים שהקדוש־ברוך־הוא — מקום כבודו בשמים ממעל, בגבהי מרומים, ולא היא, הקדוש־ברוך־הוא — מקום כבודו בארץ מתחת, בשפל שבארץ, וכל אדם יכול להגיע אליו, קטן שבישראל, פחות שבישראל יכול להגיע אליו; "כי אתה שומע תפלת כל פה" — אפילו רק בפה. ופעם אחת, מספרים החסידים, שאל חסיד אחד את ר' אשר: כלום יכול אני לעשות תשובה, ואני חטאתי בחטא שכתוב עליו בספרים, שאין תשובה מועילה לו? ענה לו ר' אשר ואמר: וכי מה זה שייך לך? אתה קיים את המוטל עליך. ושמא חושש אתה שאיבדת את חלקך בעולם־הבא, הרי כבר אמרו חז"ל: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם־הזה מכל חיי העולם־הבא. על תפקידו של הצדיק, כפי שראה אותו ר' אשר, מורה סיפור זה: ר' אשר דעתו לא היתה נוחה מחסידים שמספרים על הטוב שבמעשיהם ואינם מגלים את הרע. הוא היה אומר: צאו וראו מה בין החסידים הראשונים לאחרונים, האחרונים כשהם באים לקבל פני רבם הם מגלים את הטוב ומכסים את הרע, ואילו הראשונים היו מכסים את הטוב ומגלים את הרע. וכך הייתי נוהג בבואי אל רבי ר' שלמה מקארלין. הייתי מסתיר את הטוב. התחת אלהים הוא? כלום שכר ועונש יש בידו? אולם את הרע הייתי מגלה לפניו. כדברי הכתוב: "נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן וראה הכהן" (ויקרא י"ג, ט').

בין "הכתבים הקדושים" בסטולין נמצאה חליפת־מכתבים זו של ר' אשר הראשון: מכתב עידוד של ר' אשר, שהובא למעלה, אל אחד בשם ר' יוסף מפינסק על הרדיפות שסבלו חסידיו מצד "זה האיש" (הרב ר' אביגדור מפינסק)[136]; איגרת מפורטת שלו אל אחד מחסידיו לפני "הימים הנוראים", המבאר ערכן ומשמעותן של התפילות בראש־השנה ברוח החסידות ובו אין ר' אשר מטעים בעיקר את יסוד "יום־הדין" שב־"ימים־נוראים", אלא את השמחה, הביטחון הטבועים בהם[137]; מכתב מאת ר' ישראל מקוז'ניץ אל ר' אשר שנתאלמן, המדבר נכבדות באלמנתו של ר' אהרן "שותק" מז'ליכוב, מאסרו־חג סוכות תקס"ב (1801); מכתב אל ר' אשר לכבוד ראש־השנה מהצדיק ר' יהושע־השיל מאפטה; מכתבים שונים מאת ר' אשר אל ר' אהרן בנו בדבר נסיעות ועניני משפחה; רשימת ספרים של ר' אשר, קמיעות וסגולות כנגד מחלות. מלבד זה נמצאו בגניזה הסטולינאית מכתבים, השייכים לזמנו של ר' אשר. ואלו הם: צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר; מכתב מר' אברהם מקאליסק אל ר' נחום מצ'רנוביל בדבר תרומת כסף לטובת ארץ־ישראל; מכתב מאת הצדיק ר' יהודה־לייב מסוסוב אל חסידיו משנת תקנ"ו (1796)[138]; מכתב מאת ר' מרדכי מצ'רנוביל אל ר' שמריהו מאולבסק בדבר היתר שחיטה לשוחט יעקב קופל ובנו, שבגללם פרצה מחלוקת בעיר, ומכתב שני של ר' יהושע־השיל מאפטה משנת תק"ע (1810), שהיה אותה שעה במז'יבוז', בעניין שוחטי אולבסק; מכתב מר' ברוך ממז'יבוז' מיום א', פרשת ויקהל תק"ע (1810) אל איש אחד — ר' יעקב־שמעון — בדבר נסיעה של משפחה אחת לראשקוב; מכתב מאת הצדיק ר' דוד הלוי מסטפאן אל יהודי העיר רוקיטנה על התנהגותם, מכתב מאת ר' פנחס מקוריץ ומר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב. לא נמצאו בגניזה הסטולינאית — במידה שניתן לבדיקה — מכתבים מאת ר' שניאור־זלמן מלאדי.

בין "הכתבים הקדושים" שבגניזה היתה מצויה, כאמור, צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר. אנו מביאים חלק ממנה, בו משתקפת דמותו הרוחנית של צדיק זה, שהיה חותנו של ר' אהרן השני מקארלין.

"שטר צוואה, יום ה', ג' לחודש תמוז תק"פ

ועתה בניי חזקו ואמצו בתורת ה' וביראתו ובתפלה וככה יהי' סדר התפלה: תרגילו עצמיכם לעמוד בהשכמה ואל תבלו זמן בשביל נקיות. רק כשיזדמן תיכף מוטב, ובאם לאו תיכף ומיד כל הברכות וחצות ותהילים, ולהרחיק מדבור קודם התפילה אם לא בהכרח גדול. ואח"כ תעמדו להתפלל באימה ויראה ובפירוט של כל מלה ומלה ותסירו כל מחשבות הטורדות בשעת התפלה, כי היצר מתגבר להשליך דווקא בשעת התפלה כל מחשבות של הבל, וצריך להתגבר מאד בזה ולבקש מהשי"ת סיעתא ע"ז. ואם תרצו להתפלל לפני העמוד מה טוב, כי בוודאי אני חפץ בזה, אך שיהא בלתי לה' לבדו, ולא להחזיק טיבותא לנפשו, כי מי שם פה לאדם וגו'. ולאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. ותיכף אחר התפילה תראו ללמוד ולילך מחיל אל חיל. ועיקר הכל שיהא בכל לב ובכל נפש ולא דרך ארעי ח"ו. ואם תלכו בדרך אמת תזכו להבין כוונת התפילה.

סדר הלמוד

קודם הלמוד לאמר לשם יחוד כמו שנדפס בשערי ציון וללמוד בכל יום מקרא, משנה, גמרא ופוסקים וספרי מוסר. וללמוד קודם השינה אגדתא וח"ו לנוח לישון מתוך דברים בטלים אך מתוך הרהורי תשובה ולהיות אחרי דחושבנא בכל לילה, ואז תלכו בדרך אמת ותזכו לחכמת הקבלה. אחר חצות הוא זמנה וה"ו שלא להפסיק באמצע הלמוד. ועיקר הכל שיהיה באימה ויראה ובענוה ושפלות ולהתבודד עצמו כלילא בשעת הלמוד ולהתוודות ולבקש מהשי"ת שיעזור לבוא לפנימיות התורה ולדבקות הבורא ב"ה. וזה נסיתי בעזה"ש ובוודאי יהיה לכם סייעתא דשמיא ואני מזהיר אתכם לציית אותי כי חיוב בנים לאביהם ולטיבתם בעוה"ז ובעוה"ב.

136. הובא לעיל.
137. בית אהרן, עמ' 294.
138. ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 115.

הנהגות ישרות

להרחיק מכעס ומגאוה ומכבוד וממחלוקת. ואם יהיה ח"ו איזה מחלוקת בעיר שתדורו — תהיו מן המתוכים השלום ולא תהיו בשום צד לשם מחלוקת ומכ"ש (ומכל שכן) שתזהרו ממחלוקת בתוך ביתכם ומאד תזהרו להיות שלום ואהבה ביניכם כראוי לאחים. ובכל התנהגות תיעצו זה עם זה. תזהר מן הבטילה והסתכלות בשוקים וברחובות, כי היצר הוא מסמא עיני אדם ואומר שהוא דבר קטן, ובאמת הוא מפריד את הנשמה מצרור החיים. ותמיד תרגילו עצמכם לדבר שלום עם כל אדם ובמענה רק ולא דרך גסות ח"ו, ואפילו עם קטן שבקטנים. ובזה תהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה. ובוודאי השי"ת יהי' עמכם.

אזהרת כבוד אם

מאד מאד מאד הזהרו בכבוד אמכם בגוף ובנפש ובכל הצטרכותה וליעץ עמה ולצית ולדבר עמה הכל בדרך כבוד ובבקשה גדולה, ולא יעבור אפילו יום שלא לבוא אצלה ולדבר עמה. אם לא שלא תהיו בביתכם אזי פטורים אתם וכל מה שאני מזהיר אתכם הכל הוא מעט, וישמע ויוסיף לקח.

אזהרת כלותי

אתכן כלותי מאד אני מזהיר אתכן שתנהגו כבוד בבעליכן, ולא תצערו את בעליכן בשום דבר, רק הכל בדברי חבה, ומאד מאד אני מזהיר אתכן שתרחיקו עצמכן מן הקללות ומכ"ש ח"ו לבעליכן או לבניכן — הוא איסור גמור. ואם תצייתו אותי תזכו לכל טוב בעוה"ז ובעוה"ב. ותדעו שבע־ליכן הם מיוחסים שבישראל וחוב עליכן לכבד אותם בכל מיני כבוד — ודבר זה הוא כבוד שלכן".

ר' אשר הראשון, "הסטולינאי הזקן", כפי שהיו מכנים אותו חסידי קארלין, נפטר ביום כ"ו בתשרי תקפ"ז (1826) בן שישים ושבע[139]. בבית הקברות שבקארלין, סמוך למצבה הצנועה שעל קבר אביו ר' אהרן הגדול, עמד "אוהלו" של ר' אשר, ובו נר־תמיד דולק. לתוכו היה שמשו של הרבי האחרון, ר' אלימלך שגר בקארלין, שם את "פתקאות" החסי־דים, ואל קברו היו החסידים עולים בעת צרה.

ו. ר' אהרן השני (תקפ"ז—תרל"ב, 1826—1872)

יורשו של ר' אשר הראשון היה בנו ר' אהרן (פרלוב), המכונה השני, כדי להבחין בינו לבין אביו־זקנו ר' אהרן הגדול. לפי מסורת משפחתית נולד בראש־חודש סיוון שנת תקס"ב (1802)[140]. ר' אהרן זכה לעמוד כחצי יובל שנים בראש חסידי קארלין. על חייו וזמנו מצויות בידינו עדויות אחדות ממקורות של חסידים ושל מתנגדים־משכילים. הוא ניחן בכשרונות ארגוניים ושקד על הידוק הקשרים בינו לבין חסידיו. לשם כך היה מבקר תכופות בעיירותיהם ומקבלם בלבביות רבה ב"חצרו" שבקארלין. הוא הצטיין בעממיות מיוחדת. כך, דרך־משל, היה משתמש בשעת "אמירת־תורה" במילי דבדיחותא בשפה הרוסית העממית. היה מעורב עם הבריות, חזותו כולה אמרה ביטחון וסמכות, וזכה להערכה גם בציבור הלא־חסידי.

עזבונו הרוחני של ר' אהרן השני, שנכלל בספר "בית אהרן", מכיל: "סדר־היום ואזהרות", אוסף גדול, כמעט שלם, של דברי־תורה לפרשת השבוע ולחגים, "דיבורים מלוקטים" בשמו של ר' אהרן, איגרות, שהיה נוהג לכתוב אל חסידיו ערב החגים, בפרט ערב־פסח, מכתבים אל ר' אשר בנו ו"דברי התעוררות" לחסידיו בלשון אידיש[141].

ב"סדר־היום ואזהרות" מוצאים אנו כללים "שכתב... בכ"י (בכתב־ידו) הקדושה": "הגם שאין דרכי לכתוב עניינים כאלו,


ספר
בית אהרן
על התורה ועל העבודה
בראדי
תרלה

שער הספר "בית אהרן" לצדיקי קארלין

כי כבר קדמן קמאי דקמאי, קדושי עליון, בהתנהגות סדר־היום... אך מחמת חיבת אנ"ש, שבאו, ממקום קדוש יהלכו ומריחוק מקום, בעזה"י יתקרבו הלבבות להטות אזנם לשמוע בלימודים", וכמו כן כללים "שדיבר עם אנ"ש", זאת אומרת, שלא ר' אהרן כתב אותם, אלא החסידים מסרו בשמו. ר' אהרן בעצמו מעיד: "דברי הנאמנים הם מפי ספרים וסופרים". ואמנם, אין בהם כמעט משום חידוש, בהשוואה לדברי אביו ול"אזהרות" צדיקים אחרים מתנועת החסידות שקידמוהו, אף־על־פי־כן עומדים אנו על פיהם ועל פי דברי־תורה ואיג־

139. בית אהרן, לר' אהרן מקארלין, עמ' 2; שפירא, משנת חכמים, עמ' 39.

140. שפירא, משנת חכמים, עמ' 39. שם משפחת שושלת קארלין "פרלוב" נובע מהשם "פרל", אמו של ר' אהרן הגדול, וייתכן ששם זה היה נפוץ במשפחה. ועיין: ז. רבינוביץ, שם, עמ' 121, הע' 34, ועמ' 122 הע' 37.

141. בית אהרן, בראדי 1875. כאן נדפסו מאת ר' אהרן השני: "סדר היום ואזהרות" (עמ' 6—10), דרשות לפרשת השבוע ולחגים (עמ' 42—285), "דיבורים מלוקטים" בשמו (עמ' 287—290), דברי התעוררות והתחזקות "מועתק בלשונו הקדוש" באידיש (עמ' 290—291), מכתבים לבנו ולחסידים (עמ' 297—312, 316), "מלין דרבנן", באידיש (עמ' 313). א. הויזמן מביא "ליקוטים" בשמו של ר' אהרן השני, בספרו "דברי אהרן", עמ' 21—80, ובספרו "ברכת אהרן", עמ' 79—126. ראה גם להלן הע' 161.

רות שלו על תכונת־החסידות הקארלינית בזמנו. ר׳ אהרן מטעים את היסודות של ״יראה ושמחה״, בקשת האמת וטהרת הלב, ותלמוד שמביא לידי מעשה. ״ויקבעו עתים לתורה אותם הטרודים. ואותם הפנויים עליהם נאמר: תורתם אומנותם. והעיקר לקבל מהלימוד איזה מדה טובה... ילמוד משניות, גמרא עם תוספות ומהרש״א ופוסקים, כל או״א (אחד ואחד) כפי יכולתו, הן מעט והן הרבה״. ״יש ב״א (בן־אדם) שיושב בכרס מלא ללמוד בלא חשבון. ואחר הלימוד מתגאה... וחושב בלבו, למי יחפוץ המלך יותר ממני?... ובמה נחשב הלימוד לפני הש״י? אין התורה ניתנה, אלא ללמוד ולעשות... הוא מתפלל בכל יום... ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים. ואחר התפלה עושה בהיפוך, ונמצא הוא שקר גמור״. וישתדל אדם ש״מבפנים ומבחוץ... יהיה תוכו כברו״, ״קרוב לאמת״, ״ועל האמת נוכל לבוא לרום המעלות״, ״העיקר... שיהיה פיו ולבו שוין לטובה... ולא ירבה לדבר בהבלי העולם ובחידושי הזמן, כי כמה בטלות נמשך מזה... והעיקר, שכל זמן וכל תפלה וכל לימוד לא יהי׳ כמצות אנשים מלומדה, רק לקרב א״ע (את עצמו) לפי ערכו ושכלו לרצון הש״י (השם־יתברך)... ואחר התפילה ללמוד תנ״ך, ובעת טרדה, לפחות, חק לישראל, וגם משניות בכל יום. ואין הקב״ה מונה דפין אלא שעות״.

ב״סדר־היום״, אשר לימד את חסידיו — ״שדיבר״ — והם מסרו בשמו, אמר: ״בר־ישראל צריך להיות יקר מאוד בעיני עצמו, וצריך להאמין בעצמו, שכל מה שהוא עושה מתקן מאוד מזה. אין אנו מדברים על עולמות עליונים, רק אנו מדברים על עולמו של עצמו... רק שלא יהיה עולה למעלה ממדרגתו ולא ירד למטה ממדרגתו... שלא יסתכל למעלה ממנו... שלא יסתכל למטה ממנו... צריך כל אדם לתקן... את מקומו שלו... כל איש מישראל יוכל לבוא לכל טוב הגנוז ומחוייב לבוא לזה... ויתברר ויתצרף (ויצטרף) ויתלבן עד שישיג טובו ואורו של הקב״ה״. כזקנו ר׳ אהרן הגדול הוא אומר: ״העיקר מכל המדות הרעות הוא עצבות ומרה־שחורה״. ״כי המרה־שחורה מביא את האדם לכל המדות רעות״. ״עצבות נמשך... מגיאות״. ״הסימן מן לב נשבר הוא שמחה״.

ב״מכתבים־קדושים״, אשר כתב ר׳ אהרן השני אל ר׳ אשר בנו ואל חסידיו, הוא חוזר על העיקרים והרעיונות האלה. ומכתביו ודברי־תורה של ר׳ אהרן השני השפיעו על האופי ואורח חייהם של חסידי קארלין. הוא גרם במיוחד לכך, שחסידות קארלין טיפחה, אולי יותר מכל זרם חסידי אחר, את שמחת־החיים. ר׳ אהרן הגדול, לפי מסורת החסידים, ראה את השמחה, כאמור למעלה, בשלילת העצבות, ואילו ר׳ אהרן השני היה מטעים את החיוב שבשמחה, המפעילה ומפרה את החיים. את דברי־המשל של ר׳ אלימלך מליז׳נסק היה מביע במשפט חותך: יש אור בעולם אלא שהקדוש־ברוך־הוא גנזו, וכל אדם מישראל חייב לבקש את האור הזה, והכל, ״אפילו הקטן שבקטנים והפחות שבפחותים והשפל שבשפלים״ יכולים למצוא אותו.

ימי ״הנהגתו״ של ר׳ אהרן השני חלו בתקופת האימים של שלטון הצאר ניקולאי הראשון: רדיפות, גזירות, ״חוטפים״ וכדומה. רגש השמחה שר׳ אהרן השני טרח לנטוע בלבות חסידיו סייע להם, ללא ספק, לשאת את עול ימיהם הקשים. במשך זמן רב היו מספרים בעם על גבורת הנפש שחסידיו היו מגלים בשעת מצוקתם, הן בחייהם הפרטיים והן בחיי הכלל. השפעתו המעודדת של ר׳ אהרן היא שגרמה לכך שמניינם של חסידי קארלין, שגדל בימי ר׳ אשר הראשון, הוסיף ועלה בימיו. היתה זו תקופת הזוהר של חסידות קארלין. לימי חג ול״ימים־נוראים״ היו החסידים נוטשים את נשיהם ובני־משפחותיהם ועולים אל רבם לקארלין. בשבועות ובשמחת־תורה היה מגיע מספר העולים, לפי דבריו של עד־ראייה, עד שלושה וארבעה אלפים. ״מי שלא ראה שמחת־תורה ב׳חצרו׳ של הרבי ר׳ אהרן — היו זקני החסידים מספרים — לא ראה שמחת־תורה מימיו״. ר׳ אהרן יושב היה — כך סיפר עד־ראייה — כולו עטוף לבנים, כמנהגו בשבת וביום־טוב, בראש השולחן הארוך, שעמד בחצר הגדולה שליד בית־התפילה שלו. עשרות יריעות הפרושות מעל לחצר הכילו בקושי את כל החסידים שבאו אל הרבי לשמחת־תורה. לתפילת מעריב היה ר׳ אהרן עובר בעצמו לפני התיבה, ודבר זה הביא לידי ״התפשטות הגשמיות״ של המתפללים, וההקפות נערכו בשמחה והתלהבות עצומה. מהקפה להקפה, מניגון לניגון, מריקוד לריקוד עלתה וגברה ההתלהבות. גם משקה לא חסר. וכך היו מבלים כל הלילה בזמרה ובריקודים בתוך החצר וברחובות הסמוכים. בשמחת־התלהבות זו גם נבראו ניגונים קארליניים רבים, שקנו להם שם בעולם החסידות והיהדות בכללה. ולא שמחת־תורה בלבד. חג חג וניגוניו. במיוחד הצטיינו ניגוני ליל ה״סדר״ של פסח, עליהם היה, לפי דברי החסידים, ר׳ אהרן אומר: בניגוני פסח שלי אין אף פירור של חמץ. ר׳ אהרן לא הסתפק בזמירות ובריקודים בלבד. הוא הנהיג גם נגינה ב״כלי־זמר״ והיו לו שתי תזמורות —אחת מהן ה״וואהלינית״, שמשתתפיה היו חסידיו מוואהלין — שהיו משמיעות נגינתן בשעת ״מלווה־מלכה״, באושפיזין שבחול־המועד סוכות וכדומה.

בביקורים אלה ב״חצר״ הרבי היה החסיד פורש מן המציאות המרה והעגומה ומדאגות יום־יום ומוצא מקלט לגופו העייף ולנשמתו הלאה. היתה זו שעה שאין בה דאגה, שעה של שמחה של חיי נשמה־יתירה, עד כדי שכחה עצמית. התרוממות נפש ומתיחות רוחנית היו שרויות בייחוד בראש־השנה לפני התקיעות, שעה שר׳ אהרן, אחרי ש״היטהר״ במקווה, מצוייד בשלושה־ארבעה שופרות, שהיו תחיבים באבנטו המוכסף מסביב ל״קיטל״ הלבן שלו, היה צועד בתוך הקהל הרב אל הבימה, אומר בהתלהבות ״למנצח לבני קרח״ ומקיים את המצווה ״לשמע קול שופר״ — ״שמיעה היא בלב״, כפי שהורה באחד ממאמריו בראש־השנה. באחד השופרות שלו חרותות היו המלים ״עלה אלהים בתרועה״.

חיים אלו של הרבי ושל חסידיו זרים היו לסביבה המתנגדית שבפינסק. ל״לומדים״ של ה״קהילה הראשית״ זר ומשונה היה יסוד הפולחן האישי שבחסידות — הצדיקות. נוסף לכך עמדו עדיין באותו הזמן בדעתם, שהחסידות ממעטת את לימוד התלמוד ונושאי כליו ומחלישה על־ידי כך את

הלמדנות הליטאית. כך, דרך־משל, היה, לפי המסופר, יחסו של אב"ד של פינסק באותו הזמן, הרב ר' אלעזר־משה הורוויץ, אל החסידים ואף אל ר' אהרן שלילי[142]. ופעם אחת, ביום רביעי של חול־המועד סוכות (אושפיזין "אהרן"), שעה שר' אהרן עם חסידיו היו שמחים על־פי דרכם ושרים ומרקדים ברחוביותיה של קארלין, נתעוררה כנגדו אחת המשפחות הנגידיות והמתנגדיות — בפרט אם המשפחה חיה לוריא — שגרה בשכנות־מקום, בשל הפרעות המנוחה במשך ימים ולילות רצופים, ובהשפעתה נצטווה ר' אהרן על־ידי השלטונות הרוסיים לעזוב את קארלין. הוא עבר למקום־המקלט הישן — לסטולין. מאורע זה מעיד על חילוקי הדעות ופירוד הלבבות שלא נשתקעו גם אז, בדיוק מאה שנה לאחר שהוקם כאן, באווירה של נגישות ורדיפות, ה"מניין" הראשון של חסידי קארלין.

יהודה־לייב גורדון הכיר מקרוב את חייהם של חסידי קארלין בהיותו בנערותו מורה בפינסק — בבית משפחת לוריא — ובסיפורו "עולם כמנהגו" ביקר ביקורת חריפה מאוד ותיאר תיאור של גנאי את ר' אהרן השני ואת ההווי החסידי מסביבו[143]. היסוד הסיפורי בתיאורו זה של יל"ג מטשטש את היסוד ההיסטורי, והשקפות המסַפר טבועות בו, אף־על־פי־כן משתקפות בו גם עובדות היסטוריות, כגון הסכסוך בין החסידים ומשפחת לוריא וגירוש ר' אהרן מקארלין בפקודת המשטרה הרוסית. בגלל הפחד מפני החסידים, שהמחבר מטעימו בסיפורו, השתמש יל"ג בשמות בדויים: את ר' אהרן השני הוא קורא בשם ר' לייבעלע, את ר' אשר השני בנו בשם ר' הירשעלע, את חיה לוריא בשם יוכבד ואת קארלין בשם קרימביליישק. סיפור זה יש בו משום עדות חשובה ביותר על הערכתה של תנועת החסידות על־ידי משורר ההשכלה.

שנת יציאתו של ר' אהרן מקארלין לסטולין אינה ידועה בדיוק. יל"ג בסיפורו הנ"ל (עמ' 107 ועמ' 154) מביא את התאריך: 1 לאוקטובר, כ"א תשרי, יום הושענה־רבה, רביעי בשבוע הוא היום שבו יצאה הפקודה לגירושו של ר' אהרן מקארלין, אולם השנה אינה מסומנת, בכוונה תחילה, "שנת... (מספר השנה נמחק)". והנה אין אנו מוצאים בלוח, שהתאריכים האלה יחולו באותו יום בכל התקופה האמורה. אין זאת אלא שקביעת התאריכים האלה היא טעות או אי־דיוק — מכוון — של המסַפר. על סמך מכתב אשר כתב ר' אהרן השני אל חתנו ר' אברהם־יעקב בן ר' ישראל מסאדאגורה ב"יום ה', אך טוב מנ"א, והושיענו בו לחיים טובים לפ"ק" (תרכ"ו — 1866) ואשר נמצא במקור בעיזבון המשפחה יוצא, שבשנה זו, כפי שצויין בגוף המכתב, ישב ר' אהרן בסטולין. ובאיגרתו אל אבר"ם (אהרן בר' משה) לוריא מפינסק מיום ז' מנחם אב תרכ"ד (1864) שואל יהודה־לייב גורדון: "הנה נא העיר, אשר הרבי יושב בה קרובה אליך (האם עודנו בסטאלין או אם אי־ה למושב לו עיר מלוכה אחרת? העוד ר' אהרלע מושל או אם כבר ישב בנו ר' אשרל על כסאו אחריו?)". מכאן יש להסיק כי כבר בשנת תרכ"ד (1864) ישב ר' אהרן השני בסטולין.

על רוח השנאה בין המתנגדים והחסידים, שלא כבתה עדיין בפינסק וקארלין במאה התשע־עשרה, מעידה העובדה, כי מראשי עסקניה המסורים והמעולים של קארלין וממעצבי דמותה ר' שאול לוין, אביה של חיה לוריא, שנזכרה למעלה, הידוע בשם: ר' שאול קארלינר, ציווה לבניו־יורשיו בצוואתו (היא נפטר ב־1834), שלא יבואו במגע ובמשא עם החסידים. בקשר עם סידור ירושתו לדברי צדקה אנו קוראים בצוואתו: "חשבון ברור מכל עזבון... יוכתב ויורשם... ויבואו על החתום היורשים עם אשתי... והרב אב בית־דין שיהיה לעת כזאת (ז. א. בזמן ההוא) בקהלה. ואם יהיה אז הרב מכ"ת החסידים אז בהסכם אשתי ובני יצרפו רב אחר או איש ישר ונאמן רוח...". גם על קרובי משפחתו, לידיהם ר' שאול קארלינר מוסר את הנהלת הצדקה מכספי ירושתו, הוא כותב: "...יתנהג ויתנהל תמיד על פי קרוב קרוב קודם מאנשים

---

142. טויזנט יאָר פינסק, בעריכת ד"ר ב. האפמאן, עמ' 267 ואילך; חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, "השחר", כרך ו', עמ' 33 ואילך, וויען 1875: הרב מפ. (מפינסק), שאין מחבר המאמר הזה מפרש בשמו, היה באותו זמן ר' אלעזר־משה הורוויץ, עליו כותב אחיו של פרץ סמולנסקין בהערצה (י. ל. מאזעסזאהן, מסע ברוסיא, "השחר", שם, עמ' 357).

143. י. ל. גארדאן, עולם כמנהגו, ספור שני, אחרית שמחה תוגה, ווילנא 1873. בניגוד למתואר על־ידי יל"ג, כי הרשות הרוסית לא נהגה כבוד בר' אהרן, למדים אנו מסיפורי אחד מזקני קארלין, מתנגד ומשכיל — ר' מרדכי קרמן ז"ל, שהיה עד למאורע גירושו של ר' אהרן, כי שר המשטרה של פינסק הזמין את ר' אהרן אליו ושלח במיוחד מרכבה להביאו, אולם ר' אהרן סירב לנסוע מחשש של שעטנז בריפוד המרכבה. כמו כן לא הכריחו את ר' אהרן להתום באותו מעמד על ההתחייבות לצאת את העיר, כשסירב לכתוב מפני קדושת החג (הושענה־רבה). את סיפורו של יל"ג מביא בזכרונותיו הסופר ח. צ'מרינסקי, עיירתי מוטילי, "רשמות", כרך ב', עמ' 114, תל־אביב 1927.

מאורע זה — גירוש ר' אהרן השני מקארלין — נזכר גם בספרות החסידית: "מאירות הגדולים", ספורים נפלאים... הובא לבית הדפוס על־ידי ר' אהרן ציילינגאלד, חלק ג', עמ' 30, בילגורייא (ללא ציון שנת הדפוס).

על סיפורו "אחרית שמחה תוגה" כותב גורדון באחד ממכתביו אל תלמידו אהרן לוריא מפינסק (י. ל. גארדאן, אגרות, כרך א', עמ' 121, 185, ווארשה 1895): "...תודיעני... משלום אמך זקנתך הכבודה מנשים מ' חיה... דע כי יש תחת ידי ספורים... בין הספורים האלה יש ספור אחד בשם 'אחרית שמחה — תוגה', ענינים מעשים שהיו מחיי כת החסידים, בו בניתי במה... לכבוד אמך זאת הזקנה... ולכבוד אביך הנכבד. מובן מאליו, כי הסתר הסתרתי שמם וזכרם אבל כל יודעיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה' המה". "בקראכם את ספורי בנקל תכירו פני האנשים המכוערים, אשר אליהם ירמזון מלי". ראה גם: גארדאן, שם, כרך א', עמ' 95, איגרת משנת תרכ"ד (1864). במאמר: גד־אשר לעווין (ללא ציון שם המחבר), פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 41, הערה, ווילנא 1903—1904, אנו קוראים: "חיה לוריא היתה מפורסמת בזמנה... כל ימיה נלחמה בחסידים ורבה עם הצדיק ר' אהרן מקארלין". על ר' שאול קארלינר עיין: טויזנט יאָר פינסק, עמ' 87, הערה. שם הובא גם הכרוז "אין עונשין אלא מזהירין", שנזכר להלן ושפורסם על־ידי י. גאטליב, פינסקער וואַרט, מספר 15 (או 75). (לא הצלחתי למצוא את הגליון הזה של העיתון אף בספריות הגדולות). קטעי זכרונות על ר' אהרן השני ותקופתו אנו מוצאים בספרו של מרדכי קרמן, מיינע זכרונות, (הונדערט יאָר פינסק) (סטנסיל, חסרים מקום ושנת השכפול).

ישרים ואמידים ושלא יהיה מכ"ת החסידים... וגם על הקרובים נאמר שלא יהיה מכ"ת הנ"ל ואם יהיה (מכת החסידים) יש להרחיק אותם, יטפלו רק אותם שיהיה יראים השם יתברך לאמתו ולא מהם (החסידים)... ויכתב (ביום השנה) כל החשבון בפנקס, באר היטב, ויבוא על החתום גם הרב או המורה־צדק שיהיה ולא מכ"ת החסידים בכדי שיהיה מסודר ומיושב עד עולם". מדברי צוואה אלה נמצאנו למדים מה גדולים היו רגשי השנאה והכעס כלפי החסידים שקיננו בלבו של מנהיג קהילת קארלין בשנות השלושים של המאה ה־19, אותם לא שכח אף לפני מותו. את הערכתו את החסידים הוא מביע באמרו, כי בכספי צדקה שהוא משאיר יטפל "איש ישר ונאמן רוח... שיהיו יראים השם יתברך לאמתו... בכדי שיהיה מסודר ומיושב עד עולם". כל התכונות האלה שולל ר' שאול קארלינר מהחסידים. את היקף השפעת החסידים בקארלין בימים ההם יש לקבוע מהחשש שלו, שמא ייבחר חסיד בתור רב של קארלין. כנראה היו קיימים בקרב הקהילה תנאים נוחים לכך. אולם למעשה לא כיהן חסיד בתור רב קהילת קארלין או פינסק במשך כל המאה ה־19 ועד חורבן הקהילות בזמן השואה.

מאידך פורסם אף על־ידי חסידי קארלין עוד בשנת 1870—1871 כרוז בשם: "אין עונשין אלא מזהירין", מלא גידופים ואיומים כלפי המתנגדים.

בדומה לאביו היה ר' אהרן השני תומך ביישוב החסידים בארץ־ישראל, ששרויים היו אותה שעה במצב קשה. כשבא מארץ־ישראל שליח לאסוף כסף לטובתם, כותב ר' אהרן אל חסידיו — ללא תאריך במקור — איגרת זו[144]:

"לאנ"ש (לאנשי־שלומנו) הנאהבים אלינו כמים פנים ולפנים. יחיו הם וכל אשר להם כולם יעמדו על הברכה. הנה לדבר בקולמוס לשוני מייקרת ערך ארצינו, ארץ החיים, מקום התקשרותינו בעליות תפילותינו דרך ציון המצוינת, קודש הקדשי', רצוף אהבת הלבבות, אחינו ב"י להתקשר ולהתייחד לאחד בלב אחד בעבודה שבלב — זו תפילה... מי אנכי לגשת הלום, להאריך בשבח דברים העומדים ברומו של עולם, מאור עולם באוצר חיים. אולם הציקתני רוחי מחמת עת וצוק העתים, שזה כמה שנים שקרא ה' לרעב בארץ, ואלפים נפשות יקרי ערך, טפם עטופים ברעב ופורש ללחם אין. וגם אחרי ראותי מכתבים מכל גדולי ישראל בהתעוררות והתאמצות גדול לעורר את לבב אחב"י (אחינו בני־ישראל) וגם עשו פרי והצליחו. לזאת באתי במכתבי לאנ"ש, הסרים למשמעתי, שכפי שידידי הר' המופלג הותיק בנן של קדושים מו"ה (מורה־הוראה) אברהם־יוסף נ"י, נכד הרב הקדוש הגאון מוואלטשיסק ז"ל, חתן ש"ב (שאר בשרי) ידידי וחביבי הרב החסיד המפורסם מו"ה נפתלי־צבי נ"י נכד הבעש"ט הק' (הקדוש) נשלח מארץ הקדושה חוצה לקבץ נדבה חדשה להחיות את נפשות אחב"י, היושבים בקודש פנימה. לכן באתי במכתבי דנא לזרז את כל אנ"ש, אשר קרבת אלקים יחפצון, לקבל את ידידי הרב המוכ"ז (המוסר כתב זה) הנ"ל בסבר פנים יפות ולעורר את לבבם בנתינת מעשה הצדקה שלום בנדבה החדשה כאו"א (כל אחד ואחד) לפי כוחו ויותר... להיות סילוקם בזירוז... בכדי לחזק ישיבתם בקודש בהרחבת הלב... מנאי אהובם דו"ש באהבה וחפץ בהצלחתם ובאהבתם ואחדותם והתקשרותם למקור החיים...

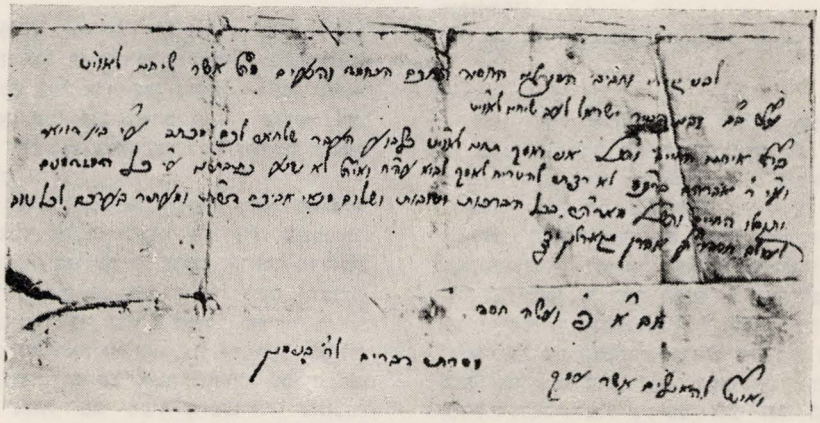
דברי אהובם הק' (הקטן)".

באיגרת שנייה, גם היא ללא תאריך, מאת ר' אהרן השני אל חסידיו, שנמצאה בגניזה הסטולינאית, אנו קוראים:

"ה' ישפות חיים וברכה למשמרת שלום לאחב"י בכל מקום שהם, ברוכים יהיו בכל הברכות, ממקור ברכות והקדושות, מקודש ומציון יסעדום השי"ת, ברחמים וחיים ארוכים ושלום להם ולביתם ולזרעם לברכה בחיים עד העולם.

באתי בקולמס לשוני בדברים היוצאים מן הלב שיכנסו ללב שלהם שיתנדבו בעם בלב וברוח נדיבה מרב חיבת הקודש בקדושא לשעתא ולעתיד לבוא, ארץ אשר ה' דורש וכל תפילות ועליות כלל אחב"י, וכל עשיות ודבורים ומחשבות הקדושים, הכל דרך סלם מוצב וגו'. והאבנים, שהם האותיות, שהם על שמות בני ישראל, עולים השמימה ויורדים בכל ההשפעות וברכות דרך ארצינו, נדרשים כל הארצות לטוב, וכפי שזיכני השי"ת שנתמלא רצון אבותינו הקדושים, שיהי' מאנשי מקורבינו, הנלווים אלינו בארצות החיים, מקום השתקקות והתקשרות ועליות התפילות למקום עלית הקדושה, ובעזר השי"ת שנתקיים להיות מהנלוים ומקושרים בעבותות האהבה אלינו בארץ הקדושה ובעזר השי"ת מצאו מקום מנוחה בהנחלה לקיבוץ חברים מקשיבים לקול תורה ותפילה, במקום דריסת רגלי הצדיקים הקדושים, אשר בארץ המה בכלל ובפרט, אדמת הקודש, מקום קבוע לתפילה, מקדוש עליון הרב הצדיק שמו קודש מנחם, זצוקללה"ה, אשר ידיו הקדושים ייסדו מקום הקדוש, ובעזהש"י עלה בידי

144. בית אהרן, עמ' 316.



פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל ר' אשר בנו

אנ״ש לקנות המקום הקדוש, שלא זכה בה אדם. עד הנה עזרם השי״ת ועדיין צריכין לעזר אחב״י ובפרט לאנשי שלומינו החפצים אהבתינו, מחמת שעלה בידם הבית בהבנותו, אבן שלימה, מסע לפאר, בית קדשינו ותפארתינו, מהראוי להיות לעזר ולטעד להם בעין יפה ורוח נדיבה וע״י מקנת כספם יהיה חלקם בארץ החיים המקודש בעשר קדושות, וכל בי׳ עשרה וכו׳, וטוב יהי׳ מהטוב להיות טוב לקבל טוב מטוב לטובים ולישרים בליבותם מטוב הארץ, שתתן יבוליה, לעשות שרש למטה ופרי למעלה, להתעלות למעלות ולמדריגת הקדושים כל חד לפום שיעורא דילי. ובטוח אני באהב״י, שיתנו מקום לדברי (לדברי) אלה הנאמרים באמת וממקום הקודש שער השמים, יושפע עלינו בתוך כלל אהב״י, שפע בני, חיי ומזוני... בכל משאלות לבינו לטובה ולברכה מקור הברכות והחיים והשלום מאדוה״ש (מאדון השלום) בכל טוב סלה.

דברי הק׳ אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל׳.

כשאנו משווים שתי איגרות אלו זו לזו אנו רואים, שבתקופת־הביניים קמה בארץ־ישראל קבוצה של חסידי קארלין, שקנתה את המגרש ואת בית־הכנסת בטבריה, שהיו קודם לכן מקנת כספו של ר׳ מנדל מוויטבסק[145]. בגניזת סטולין נמצאו גם שטרי־מכר של בתים שקנה ר׳ אהרן בטבריה ובירושלים, וכן מכתב מאת בעלי החלוקה אל ר׳ אהרן, שבו הם ממנים אותו ל״אמרכל הגדול והכולל״ על כל הכספים הנשלחים לארץ־ישראל, ולעזור לו הם ממנים את בנו ר׳ אשר השני.

בכלל תפסה ארץ־ישראל מקום חשוב בחסידות הקארלינית, והחסידות הקארלינית תופסת מקום מכובד בקורות החסידות בארץ־ישראל. בנו של ר׳ אהרן הגדול, ר׳ יעקב, עלה יחד עם משפחתו ועם חותנו ר׳ אברהם מקארלין, לארץ־ישראל ושם נפטר[146]. ר׳ אשר הראשון ערך את הקיל־קורא — שהובא למעלה — לטובת ארץ־ישראל, ובגניזה הסטולינאית נמצאו, כאמור, קבלות על כספים, אשר שלח ר׳ אשר לארץ־ישראל. בכתב־שליחות מטעם יהודי טבריה משנת תר״ו (1846) על שם ר׳ משה יפה, שנשלח לאסוף כסף לטובת ארץ־ישראל, אנו מוצאים בין החתימות של ״מנהלי ק״ק אשכנזים חסידים... ק״ק וואלין...״ גם את חתימתו של ״משה־דוב בהרב מו״ה אהרן זצ״ל מסטאלין״, אחיו־חורגו של ר׳ אהרן השני[147]. שטרי־מכר על בתים על שמו של ר׳ אהרן השני בירושלים ובטבריה, שנמצאו, כאמור, בגניזה הסטולינאית וכן איגרתו של ר׳ אהרן אחרי קניית ביתו ומגרשו של ר׳ מנדל מוויטבסק על ידי חסידי קארלין בטבריה מעידים על הקשר המיוחד שבין החסידות הקארלינית וארץ־ישראל. בזמנו של ר׳ אהרן השני קמה קבוצה של חסידי קארלין בטבריה. פרטים על זמן הקמתה של קבוצה זו ועל הימים הראשונים לקיומה אינם ידועים לנו. ודאי הוא שרק במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, עם התבדלותן והתפרדותן של קבוצות־חסידים שונות בארץ־ישראל לשושלותיהן, קמה גם הקבוצה הקארלינית המיוחדת עם ה״שולכענס״ שלה בטבריה, צפת וירושלים. וראוי להטעים עוד שכל השלוחים הידועים לנו בתור שדרי״ם מארץ־ישראל, שמוצאם היה מפינסק וסביבתה (ר׳ חיים בנו של הגאון מקארלין, ר׳ ברוך בר׳ שמואל, ר׳ אברהם דיין וולפזון, ר׳ אברהם בר׳ צבי אייזינשטיין מדרוהיצ׳ין, ר׳ שמואל־מוני זילבר׳מן)[148] כולם היו מעדת הפרושים, מתלמידי הגאון מווילנה, ולא מחסידי קארלין. כמו כן מוצאים אנו יוצאי פינסק בראש הפרושים (אב״ד של פינסק ר׳ חיים כהן, ר׳ ישעיה בר׳ ישכר־בער־ברדקי)[149].

מלבד המכתבים שנזכרו לעיל נמצאו בגניזה הסטולינאית, בין השאר, גם המסמכים הבאים מתקופתו של ר׳ אהרן השני: מכתב מאת ר׳ ישראל מסאדאגורה (מראש־חודש טבת, תרי״ג—1852?), ובו מתאונן ר׳ ישראל על שאין ברשותו כסף לתת לשלוחים מארץ־ישראל, והוא מבקש מאת ר׳ אהרן שישתדל לגבות את המגיע מחסידיו; מכתב־ידידות קצר שני מר׳ ישראל מרוז׳ין (מיום י״ט באלול, תר״ח—1848), ובו הוא מברך את ר׳ אהרן ומבטיח לו להתפלל בעדו יום־יום; תקנות של חברת משניות מן העיירה יאנובה, הסמוכה לפינסק (מיום י׳ בניסן תק״צ — 1830), חתומות על ידי ר׳ אהרן: החברים מתחייבים ללמוד משניות לזכר נשמתו של יהודי בשם לפידות, שנדב ספר־תורה לחברה זו; תשובת ר׳ שמואל אברהם שפירא מסלאוויטא (בעל בית־הדפוס הידוע) על ההזמנה לחתונתו של ר׳ אהרן; תפילה קצרה שחיבר ר׳ אהרן, אולם אנשי ה״חצר״ לא הרשו להעתיקה; איגרת של ר׳ אהרן אל חסידיו בדבר כספי ״מעמדות״. ראויה לציון בקשתו באחד ממכתביו אל בני משפחתו שלא יצומו בתענית־אסתר[150].

שלושה מכתבים מאת ר׳ אהרן השני אל בני משפחתו

---

145. מכתבו של ר׳ אהרן, שנכתב לאחר רכישת בית־הכנסת של ר׳ מנדל מוויטבסק, פורסם בשינויים קלים על־ידי שפירא, משנת חכמים, עמ׳ 40.

146. גרוסמן, שם ושארית, עמ׳ 89; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב׳, עמ׳ 26. עלייתו זו של ר׳ אברהם מקארלין וכל הנלווים אליו נחשבה, כנראה, למאורע בעל ערך שכן צוייגה — כפי שמעיר הילמן (אגרות בעל התניא, עמ׳ 145 הערה 9) — על־ידי הרב ר׳ אביגדור מפינסק, לאחר שלושים שנה, באחת מתעודותיו שהגיש לממשלה הרוסית בפטרבורג.

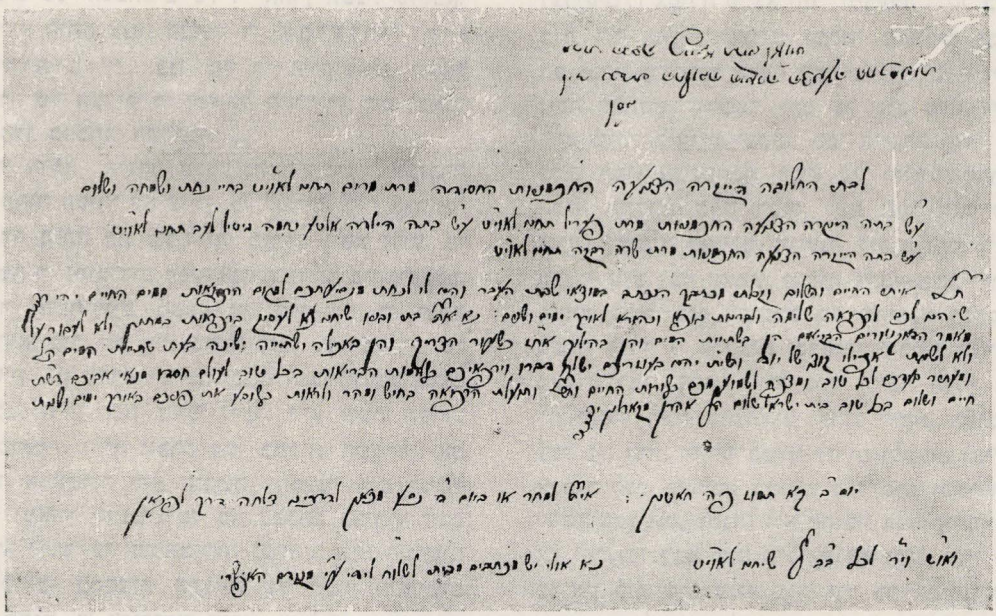
147. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 788, והשווה גם את האיגרת, המובאת למעלה, מאת ר׳ אשר אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, ששמו של ר׳ משה־דוב נזכר בה. הוא היה בנו של ר׳ אהרן ״שותק״ מזליכוב (ל. גרוסמן, שארית לשארית, עמ׳ 13, 20, הוספה לשם ושארית, ללא ציון מקום ושנת הדפוס). לפי מסורת חסידי קארלין בארץ־ישראל ר׳ משה־דוב הוא שיסד ראשונה כאן את ״מניניי״ קארלין. יחד עם חתימתו של ר׳ משה־דוב על איגרת יהודי טבריה אנו מוצאים גם את החתימה ״נפתלי צבי מעיה״ק טבריה״, שהזכירו ר׳ אהרן השני באיגרת המובאת למעלה, לטובת השליח מארץ־ישראל.

148. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 779, 780, 786, 798; ע. בן־עזרא, הרב אברהם אייזענשטיין ז״ל, דראהיטשין, בעריכת ד. ב. ווארשאווסקי, עמ׳ 118 ואילך, שיקאגע 1958.

149. יערי, שם, עמ׳ 769.

150. גם בידיעות אלה קשור זכרו של דוד־צבי בכלינסקי ז״ל. במכתבו של ר׳ ישראל מסאדאגורה־רוז׳ין צויין התאריך כפי שכתב אלי בכלינסקי — ראש חודש טבת תרי״ג. אבל כאן, כנראה, נפלה טעות, שכן ר׳ ישראל מרוז׳ין נפטר ביום ג׳ בחשוון תרי״א (1850).

על שלושה המכתבים דלהלן עיין: ז. רבינוביץ, שלושה מכתבים מאת הצדיק ר׳ אהרן השני מקארלין, ״מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל״, כרך ג׳, עמ׳ 227—237, הוצאת האוניברסיטה חיפה, תשל״ה. שם ביבליוגראפיה בהערות.



פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל בתו מרים בענייני רפואה

נשתמרו במקורם בידי צאצאיו. מכתבים אלה מדגימים את סגנונו ומכילים פרטים גניאלוגיים שונים, בפרט על היחסים וקשרי חיתון בין שושלת קארלין ושושלות רוז'ין—סאדאגורה וצ'רנוביל. באחד ממכתביו אלה (לעיל מכתב א') מביע ר' אהרן את דעתו על הרופאים. הוא מביא שמות ערים רחוקות מקארלין (חוטין, לפקאן—לפקאני) אשר בהן התגוררו צאצאיו, ושביקר בהן בנסיעתו בבסרביה.

מכתב א'

"לבתי החשובה הייקרה הצנועה החכמניות החסידה (!) מרת מרים תחי' לאוי"ט (לאורך ימים טובים) בחיי נחת ושמחה ושלום ע"ש (עם שלום) בתה הייקרה הצנועה החכמניות מרת שרה רבקה תחי' לאוי"ט.

ת"ל (תודה לאל) איתי החיים והשלום וקבלתי מכתבך הנכתב במוצאי שבת העבר והי' לי לנחת מנסיעתכם למקום הרפואות במים החיים. יהי רצון שיהי' לכם רפואה שלימה ולבריאות גופא ונהורא לאורך ימים ושנים: נא א"ה (אהובי) בתי ובני' שיחי' נא לעסוק ברפואות במתון ולא לעבור על מאמר הדאקטורים הבקיאים הן בשתיית המים והן בהילוך אח"ז (אחר זה) כשעור הצריך והן באכילה ושתייה ושינה בעת שתיית המים הנ"ל ולא לשנות אפילו קוצו של יוד והשי"ת יהי' בעוזריכם ישלח דברו וירפאיכם בשלימות הברי־אות בכל טוב לעולם חסדו מנאי אביכם דש"ת (דורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשורות החיים והשל' (והשלום) ותועלת הרפואה בחיש ומהר ולראות בשובע את פניכם באורך ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב בית ישראל שלום הק' (הקטן) אהרן מקארלין יצ"ו (?)

יום ב' דא (כ"א) תמוז פה חאטין: אי"ה למחר או ביום ד' (?) נסע מכאן לדרכינו צלחה דרך לפקאן

ואו"ש (ואומר שלום) וי"ר (וישע רב) לכל ב"ב...(?) שיחי' לאוי"ט נא אולי יש מכתבים מביתי לשלוח לידי ע"י מוקדם האפשרי לס"ג (לסאדאגורה)

לידי נכדתי החשובה הייקרה הצנועה החכמניות מרת הדסה פייגא תחי' לאוי"ט".

מרים, בתו הבכורה של ר' אהרן השני מקארלין, שנזכרה במכתב זה, היתה אשתו של הצדיק ר' אברהם־יעקב מסאדאגורה, בנו של הצדיק הידוע ר' ישראל מרוז'ין. היא נפטרה בא' דסוכות, תרמ"א (1880). לפי מקור חסידי מהימן, היתה חתונתם בקארלין ביום י"ז בסיוון, תקצ"ז (1837). ר' אברהם־יעקב ישב על כס אביו בסאדאגורה וכדוגמת אביו נהג בעשירות, הירבה לפאר את "חצרו", והדגיש את יסוד האמונה בצדיק בתנועת החסידות. הוא נפטר בשנת תרמ"ג (1883).

בתם פערל, שנזכרה במכתב, היתה אשת דודנה ר' נחום־דוב מסאדאגורה, בן אחי אביה ר' שלום־יוסף, בנו הבכור של ר' ישראל מרוז'ין. ר' שלום־יוסף נהג רק זמן קצר באדמו"רות, מג' בחשון תרי"א עד י"א באלול תרי"א. בנו, ר' נחום־דוב, חי כל ימיו עם משפחתו ב"חצר" חותנו, והיה סמוך על שולחנו בסאדאגורה. כאן הוא הקים בטוב טעם ודעת — אולי בהשפעת היותו קודם לכן, בימי נעוריו, בלייפציג — ספרייה גדולה ועשירה, שהכילה אף ספרים מדפוסים ראשונים. לפי מקור חסידי נולד ר' נחום־דוב בשנת תר"ג (1843) ונפטר בשנת תרמ"ג (1883) בווינה.

שרה־רבקה, שנזכרה בגוף המכתב והדסה־פייגא, אותה מזכיר ר' אהרן השני בתוספת למכתב, היו בנות מרים ור' אברהם־יעקב מסאדאגורה, בתו וחתנו של ר' אהרן השני. שרה־רבקה היתה אשתו הראשונה של הצדיק ר' ישראל ממזיבוז', מצאצאי הצדיק ר' אברהם יהושע השיל מאפטה

לחתונתם מכוונים שני המכתבים של ר' אהרן השני, שהובאו להלן. הדסה־פייגא היתה אשת הצדיק ר' אביעזרי־זליג שפירא מדרוהוביץ', בנו של ר' חיים־מאיר יחיאל ממוגלניצה, נכדו של הצדיק ר' ישראל מקוז'ניץ. הם וצאצאיהם ייזכרו להלן במכתב השלישי.

לא ברור מי היתה "הילדה אלטע־נחמה־גיטיל", שנזכרה במכתב. בשום מקור חסידי לא צויין, כי למרים ולר' אברהם־יעקב מסאדאגורה היתה בת בשם זה. מאידך גיסא ידוע, כי לפערל בתם, אשת ר' נחום־דוב מסאדאגורה, היתה בת גיטעלע, אשת הצדיק ר' משה־לייב מפאשקאן, בנו של ר' יצחק מבוהוש, אף הוא בנו של ר' שלום־יוסף, בנו בכורו של ר' ישראל מרוז'ין. גם להדסה־פייגא, בתם הבכורה של מרים ור' אברהם־יעקב, היתה בת בשם גיטל, היא אשת הצדיק ר' ישראל מהוסיאטין, והיא נזכרה כאן במכתב השלישי. אם נניח שההשערה הראשונה היא הנכונה, והכוונה היא לגיטל בתה של פערל (מאחר והשם גיטל בא במכתב בצירוף לשם פערל), הרי ניתן לומר, כי המכתב הזה נכתב בשנות השישים של המאה הי"ט, כי במחצית השנייה של שנות החמישים חזר בעלה של פערל, ר' נחום־דוב הנ"ל, בגיל 12, מלייפציג, לאחר פטירת אביו שם בשנת תרי"א (1851), לרוז'ין, ואחר־כך התיישב בסאדאגורה. המכתב נכתב לאחר שהיה כבר אב לבת, היא כנראה אלטע־נחמה־גיטל, הנזכרת במכתב.

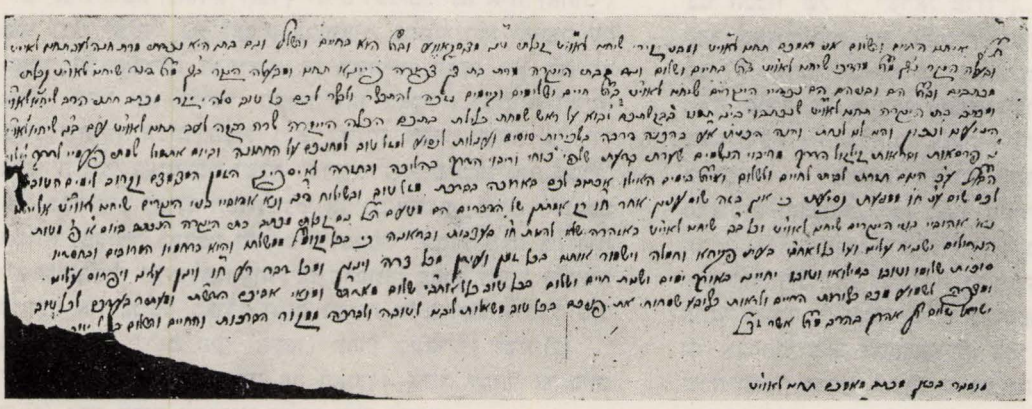
חוטין, שם כתב ר' אהרן השני את המכתב הזה, היא עיר־מחוז בבסאראביה, בה היתה קיימת עד לשואה "חצר" מצאצאי שושלת צ'רנוביל. כאן גם התקיימה בשנת תרכ"ג (1863) חתונת ר' יצחק, מייסד שושלת בויאן, לבית רוז'ין, בנם של מרים הנ"ל, שהיתה בתו של ר' אהרן השני, ור' אברהם־יעקב מסאדאגורה. ר' יצחק נזכר להלן במכתב השלישי.

לפקאן — (ליפקאני) — עיירה במחוז חוטין הנ"ל. את המכתב הזה כתב ר' אהרן השני בדרכו לעיירה זו.

מכתב ב'

"ת"ל איתנו החיים והשלום אני ואמכם תחי' לאוי"ט ומבני יקירי שיחי' לאוי"ט קבלתי ט"ג (טלגראמה) מציסקאווע וב"ה הוא בחיים ובשל' וגם בתו היא נכדתי מרת חנה לעב תחי' לאוי"ט ובעלה היקר בק' (בן־קדושים) מ"ה מרדכי שיחי' לאוי"ט ב"ה בחיים ושלום וגם מבתי הייקרה מרת בת צק' (צדיקים?) צפורה פייגא תחי' ומבעלה היקר בק' (בן קדושים) מ"ה דוד שיחי' לאוי"ט קבלתי מכתבים וב"ה הם ובניהם הם נכדיי הייקרים שיחי' לאוי"ט ב"ה חיים ושלימים וקיימים נזכה להתבשר ולבשר לכם כל טוב סלה. יקר מכתב חתני הרב שיחי' לאוי"ט ומכתב בתי הייקרה תחי' לאוי"ט שנכתבו בי"ג תמוז בבקשתכם לבוא על ראש שמחת כלולת בתכם הכלה הייקרה שרה רבקה לעב תחי' לאוי"ט עם ב"ג (בן גילה) שיחי' לאוי"ט הגיענו לנכון והיו לנו לנחת והנה הכנתי א"ע (את עצמי) בהכנה דרבה בשכירות סוסים ועגלות לנסוע למזל טוב למחנכם על החתונה וביום אתמול שמתי פעמיי לדרך ג' פרסאות ובראותי קילקול הדרך מריבוי הגשמים שערתי בדעתי שלפי כוחי וריבוי הדרך בהליכה ובחזרה לא יספיק הזמן המצומצם וקרוב לימים הטובים הבע"ל ע"כ (על כן) היום חזרתי לביתי לחיים ולשלום ואי"ה בימים האילו אכתוב לכם בארוכה בברכת מזל טוב ובשילוח ד"ג (יידיש: דרשה געשענק, מתנה) ונא אהוביי בניי הייקרים שיחי' לאוי"ט אל יהי' (?) לכם שום ע"נ (עגמת נפש) ח"ו ממניעת נסיעתי כי אין בזה שום עניין אחר ח"ו רק אמתתן של הדברים הם מטעם הנ"ל גם קבלתי מכתב בתי הייקרה הנכתב ביום א' פ' מטות נא אהוביי בניי הייקרים שיחי' לאוי"ט וכל ב"ב (בני ביתם) שיחי' לאוי"ט באזהרה שלא להיות ח"ו בעצבות ובדאגה כי בכל מקומו' ממשלתו והוא ברחמיו המרובים ובחסדיו הגדולים ישגיח עלינו ועל כלל אחב"י בעיני פקיחא וחמלה וישמור אותנו בכל זמן ועידן מכל צרה ויגון ומכל דבר רע ח"ו ויגן עלינו ויפרוס עלינו סוכות שלומו וטובו במילואו וטובו יחיינו באורך ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב כלל אחב"י שלום מאדה"ש (מאדון השלום) ומנאי אביכם הדש"ת (הדורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשורות החיים ולראות בשובע שמחות את פניכם בכל טוב משאלות ליבנו לטובה ולברכה ממקור הברכות והחיים והשלום... ישראל שלום הק' (הקטן) אהרן בהרב מ"ה אשר זצ"ל. מוסגר בכאן מכתב מאמכם תחי' לאוי"ט".

חנה, שנזכרה במכתב זה, היא בתו של הצדיק ר' אשר השני מסטולין, בנו של ר' אהרן השני. בשנת תרי"ט (1859) היא נישאה לצדיק ר' מרדכי מקוזמיר, בנו של ר' אברהם מטריסק, בן ר' מרדכי מצ'רנוביל. ר' מרדכי מקוזמיר נפטר בשנת תרע"ז (1917). לזוג זה לא היו ילדים.



פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל בתו מרים וחתנו ר' אברהם יעקב מסאדאגורה (תרכ"ו—1866)

צפורה־פייגא, בתו הצעירה של ר' אהרן השני מקארלין, אשר נפטרה בשנת תרס"ט (1909), נישאה בשנת תרי"ב (1852) לצדיק ר' דוד מזלאטופול, בנו של ר' יוחנן מרחמיסטריבקה, אף הוא בנו של ר' מרדכי מצ'רנוביל. הוא נפטר בשנת תרע"ה (1914). בתם ברכה־שיינדל נישאה בשנת תרמ"ג (1883) לדודנה, בנו ויורשו של ר' אשר השני, הצדיק ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין, שנפטר ביום ב' דראש־השנה תרפ"ב (1921). היא נספתה בימי השואה בסטולין, ביום כ"ט באלול, תש"ב (1942).

המכתב הזה הוא תשובת ר' אהרן השני לבתו מרים ולחתנו ר' אברהם־יעקב מסאדאגורה להזמנה שלהם לבוא לחתונת בתם שרה־רבקה, שנזכרה במכתב הראשון. היא היתה אשתו הראשונה של הצדיק ר' ישראל ממזיבוז'. מכתב זה משקף את תנאי הנסיעות בימים ההם. תאריכו של המכתב לא צוין, אולם במכתב השלישי שלהלן, שנכתב ביום ה', י"ז באב, תרכ"ו (1866), והדן באותו עניין — קושי בנסיעה לחתונה — מזכיר ר' אהרן השני את המכתב הזה לאמור: "וכבר הודעתי לכם במכתבי בשבוע שעבר ששמתי לדרך פעמי וחזרתי לביתי" וכולי. יוצא אפוא שמכתב זה נכתב בין ה' לי"א לחודש אב, תרכ"ו (1866).

מכתב ג'

"ב"ה יום ה' אך טוב מנ"א (מנחם אב) פ' (פרשת) למען ירבו ימיכם וימים(!) בניכם והושיעינו בו לחיים טובים לפ"ק פה ק"ק סטאלין

קול ששון וקול שמחה במזל טוב וסימן טוב בחיים וברכה למשמרת שלום. לכבוד אהובי חתני יקירי וחביבי הנצמד בקירות לבי ידיד ד' ווידיד נפשות ישראל וידיד נפשי... ה"ה הרב החסיד המפורסם אור ישראל וקדושו עץ חיים הוא למחזיקים בו שם תפארתו מ"ה (מורנו הרב) אברהם יעקב שיחי' לאוי"ט בחיי נחת ושמחה ושלום ע"ש (עם שלום) זוגתו היא בתי הייקרה החשובה הצנועה החכמניות החסידה המפורסמת מרת מרים תחי' לאוי"ט בחיי נחת ושמחה ושלום. ע"ש בניהם הם נכדיי הייקרים הנעימים הנחמדים שיחי' לאוי"ט בתם הייקרה החשובה הצנועה מרת הדסה פייגא תחי' לאוי"ט. ע"ש בעלה היקר והנעים המופלג החסיד ב"ק (בן קדושים) מ"ה אבי עזרי זעליג שיחי' לאוי"ט. ע"ש בתם הכלה הייקרה והחכמה נחמה גיטיל לעב תחי' לאוי"ט ובנם החכים היקיר כמר חיים מאיר יחיאל לעב שיחי' לאוי"ט. ע"ש בנם הוא נכדי המופלג החסיד החכם הנחמד והנעים מ"ה שלמה שיחי' לאוי"ט ע"ש ביתו לברכה ע"ש ביתם (= בתם) הייקרה הצנועה החכמניות מרת פעריל תחי' לאי"ט וכל אשר לה

פאקסימילה של מכתב ר' אהרן השני מקארלין אל חתנו ר' אברהם־יעקב מסאדאגורה ובתו מרים (י"ז באב תרכ"ו—1866)

לחיים ולשלום. ע״ש בעלה היקר והנעים המופלג החסיד ב״ק מ״ה מנחם נחום דוב שיחי׳ לאוי״ט. ע״ש בנם היקר המופלג החכם והנעים מ״ה יצחק שיחי׳ לאוי״ט ע״ש ביתו לברכה. ע״ש בתם הכלה הייקרה הנעימה היפ״ת (יפת תואר) מרת שרה רבקה לעב תחי׳ לאוי״ט במזל טוב וסימן טוב. ע״ש בנם החכים החתן היקיר המפואר כמר ישראל לעב שיחי׳ לאי״ט. ע״ש בתם הכלה נאה וחסודה רוחמה בת שבע לעב תחי׳ לאוי״ט יחי׳ כולם חיי נחת ושמחה ושלום באריכות ימים ושנות חיים ושלום בכל טוב סלה.

ת״ל איתנו החיים והשלום אני ואמכם תחי׳ לאוי״ט ומבני יקירי קבלתי מכתבים וב״ה הוא בחיים ושלום ונכדתי הייקרה הצנועה מרת חנה לעב תחי׳ לאוי״ט ובעלה היקר והנעים ב״ק (בן קדושים) מ״ה מרדכי שיחי׳ לאוי״ט גם מבתי הייקרה בת צק׳ (צדיקים?) צפורה פייגא תחי׳ לאוי״ט ומבעלה היקר והנעים ב״ק מ״ה דוד שיחי׳ לאוי״ט קבלתי מכתבים וב״ה הם ובניהם הם נכדיי הייקרים שיחי׳ לאוי״ט ב״ה חיים ושלימים וקיימים נזכה להתבשר ולבשר לכם כל טוב לעולם הסדו. הודות והלל להשי״ת על הטוב והחסד אשר עשה עמנו שהחיינו וקיימנו והגיענו לעת הזאת עת נשואי בתם היא נכדתי הכלה הייקרה הנעימה שרה רבקה לעב תחי׳ לאוי״ט עם ב״ג (בן גילה) החתן המופלג החכים והנעים כמר ישראל שלום יוסף שיחי׳ לאוי״ט והנה רבות מחשבות בלב איש ועצת וגומר בוודאי הי׳ חפצי ותשוקתי בחפיצה וחשיקה ודביקה לנסוע למחניכם על ראש שמחתינו כמאז ומקדם וכבר הודעתי לכם במכתבי בשבוע שעבר ששמתי לדרך פעמיי וחזרתי לביתי לחיים ולשלום מחמת טעם הכתוב שם מצמצום הזמן לפי כוחי בהליכה וחזרה בסמיכות הימים ליו״ט הבע״ל ומחמת ריבוי הגשמים ע״כ אני שולח בייחוד את אהובי וידידי המופלג החסיד מ״ה יו״ט שמחה נ״י המוכ״ז למחניכם ושלוחו של אדם כמותו ושמתי דבריי הטובים והמבורכים בפיו ובקולמוס לשוני באתי לברך אתכם בברכת חתנים יהא רעווא שיהי׳ כלילת בתכם הכלה תחי׳ לאוי״ט עם ב״ג החתן היקר שיחי׳ לאוי״ט בשעה טובה ומוצלחת ויעלה זווגם יפה ויתברכו ממקור הברכות בדור ישרים וצדיקים בחיים חיותינו כולנו כאחד באריכות ימים ושנות חיים ושלום בכל הברכות מתורה נביאים וכתובים ומפי כל הצדיקים והישרים ואבותינו הקדושים מכל הצדדים ואני מקווה לחסדי השי״ת הגדולים ורחמיו המרובים שיגזור לטוב עלינו בתוך כלל אחב״י חיים ארוכים ומבורכים להיות עוד אי״ה על שמחת בניכם ובנותיכם ונכדייכם שיש לכם ושיוולדו לכם לאריכות ימים ושנים בשובע שמחות ונא אהובי בניי הייקרים שיחיו לאוי״ט להיות בשמחה כאילו אני במחניכם וברכתי אי״ה תעלה מכאן ע״י ט״ג (טלגראמה) הרוחני וכשתכתבו לי באמתתן של דברים שאתם בשמחה תחיו את נפשי בפקוח נפש ממש ויתר הדברים לטובה ולברכה שמתי בפי ידידי המוכ״ז הנ״ל ומעתה אהובי בניי ונכדתי הכלה הייקרה עם ב״ג החתן היקר שיחי׳ לאוי״ט תקבלו בספ״י (בסבר פנים יפות) את הד״ג (יידיש: דרשה געשענק, מתנה) הנשלח מאיתנו עבורי ועבור ב״ב שיחיו לאוי״ט זוג לייכטער (יידיש: פמוטים) גדולים ועבור אנשי שלומינו ז׳ג לייכטער קטנים מהנ״ל וא׳ (אחד) קאָשיק (יידיש: סל) דראָטענער (יידיש: מחוטי מתכת) טוב ויאר לכם ויבושם לכם להשתמש בהם בשמחות וביו״ט ותקבלו אהוביי בניי הייקרים ונכדיי הייקרים שיחי׳ לאוי״ט וחתיניהם ונכדייהם הייקרים שיחי׳ לאוי״ט החיים והשלום מאדה״ש (מאדון השלום) בכל הטובות וברכות וישועות ונחמו׳ כלל אחב״י בכל טוב בית ישראל שלום מנאי אביכם דש״ת (דורש שלומכם תמיד) ומעתיר בעדכם לכל טוב ומצפה לשמוע מכם בשורות החיים ולראות בשובע שמחות את פניכם בכל טוב סלה הק׳ אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל.

מכתב בתי הייקרה תחי׳ לאוי״ט הנכתב ביום ה׳ פ׳ ויברך אתכם קבלנו לנכון והי׳ לנו לנחת ולמשיב נפש.

אחר כותבי אגרת הנ״ל קבלנו ט״ג (טלגראמה) שלכם הנשלח מכם ביום ג׳ העבר י״ט מנ״א והי׳ לנו לנחת ובעניין הסכמתי על איחור איזה ימים בחודש אלול יום החופה מהודענא שהי׳ מתחילה כן לרצוני וזה מהדברים ששמתי בפי ידידינו המוכ״ז כאשר יספר לכם המוכ״ז הנ״ל לטובה ולברכה ולמזל טוב יהי׳ בשעה טובה ומוצלחת.

מוסגר בכאן מכתב מאמכם תחי׳ לאוי״ט ומנכדתי וחתן בני שיחי׳ לאוי״ט״.

נוסף לצאצאי ר׳ אהרן השני מקארלין, שעליהם דובר בשני המכתבים הקודמים, נזכרו במכתב זה: נחמה־גיטל, בתם של הדסה־פייגא, נכדת ר׳ אהרן השני ובעלה ר׳ אבי־עזרי־זליג מדרוהוביץ׳. נחמה־גיטל היתה אשת הצדיק ר׳ ישראל מהוסיאטין, בנו של ר׳ מרדכי־שרגא מהוסיאטין, אף הוא בנו של ר׳ ישראל מרוז׳ין. אחר מלחמת העולם הראשונה עלה ר׳ ישראל מהוסיאטין לארץ־ישראל ונפטר כאן בשנת תש״ט (1948). ר׳ חיים־מאיר־יחיאל בנם, שנזכר במכתב זה, ישב כאביו על כס אדמו״רות דרוהוביץ׳. הוא היה הצדיק היחיד בזמנו, שהצטרף לתנועה הציונית, ונתפרסם בעלותו לארץ־ישראל בשנת תרפ״ב (1922). גם אמו, הדסה־פייגא, עלתה אתו. קבוצת חסידי קוז׳ניץ שעלו בהשפעתו, הקימה ביוזמתו בעמק־זבולון את היישוב ״עבודת ישראל״ ופנתה לעבודה חקלאית מתוך כוונה לאַחד תורה ועבודה. יישוב זה יצר אחר־כך עם היישוב הסמוך ״נחלת יעקב״ (שהוקם על־ידי הרבי מיאבלונה) ועם היישוב של ״הפועל המזרחי״ — את המושב ״כפר חסידים״. ר׳ חיים־מאיר־יחיאל שפירא נפטר בשנת 1924 בגיל 62. בנו, ר׳ אברהם־יעקב שפירא מדרוהוביץ׳, נודע בכשרונותיו כצייר, ונכדו הוא המשורר ש׳ שלום.

חסידי ר׳ אברהם־יעקב מסאדאגורה, יורשו של ר׳ ישראל מרוז׳ין בסאדאגורה, ״הסתופפו בצלם״ של שני בניו: ר׳ צחק מבויאן ור׳ ישראל מסאדאגורה, שניהם נכדי ר׳ אהרן השני.

הפרטים הגניאלוגיים מוכיחים, כי בין צאצאי ר׳ אהרן השני מקארלין, הנקובים בשלושה המכתבים שהובאו לעיל, אין אף אחד, אשר בא בקשרי חיתון עם בן או בת־זוג שאינו ״בן״ או ״בת־קדושים״, היינו שאינו מבית צדיקים דוגמתו, לפי המנהג הידוע, ששרר בבתי צדיקים, להתחתן רק ביניהם,

בכדי לשמור על ייחוסם. מסורת זו — ואף על־כך מעידים הפרטים הגניאלוגיים הנ״ל — גרמה לנישואין בין קרובי משפחה, כגון בין דודן ודודנית וכדומה, קשרי חיתון, שאינם רצויים מבחינה גנטית. פרטים אלה מציינים את בתי הצדיקים, שבאו בקשרי נישואין עם בית קארלין ואת המשכם המשותף מבחינה גניאלוגית.

יחסי־הידידות ההדוקים שנוצרו בין בית קארלין לבין בית קוז׳ניץ בזמנו של ר׳ אשר הראשון נתקיימו גם בזמנו של ר׳ אהרן השני. על כך מעיד המכתב הבא — ללא תאריך במקור — מאת ר׳ אהרן השני אל חסידי קוז׳ניץ, שנמצא בכתב־יד בגניזה שבסטולין.

״שלום רב לאהובי עם ה׳ אנשי הצדק והאמונה, אשר חסו מעולם בצל כנפי הרב המגיד עיר וקדוש אור ותפארת ישראל מקאזניץ ובצל צאצאיו טהור קודש וזרעו לברכה מדור לדור השם עליהם יחיו חיי נחת הם וכל אשר להם שלום.

אם אמרתי אספרה כמו לפאר ולרומם לקדושים אשר בארץ המה וכל חפצי בהם באהבת וחיבת הקודש, אשר הישריש בלבי כבוד אאמו״ר זצקלל״הה, קצרה היריעה כי נהירנא דלא פסק שבחי מפומי הק׳ ודבריו שמעתי מתוך האש אשר יצאו מהבל הטהור בדברים היוצאים מן הלב. ות״ל לא אלמן ישראל ויצאו אחריו חוטר מגזעו דור דור ומנהיגיו להאיר כנה אחריהם משוכה. וגם עתה לא יבשו בראותם נצר מטעיהם ילד שעשועים, אשר ת״ל (תודה לאל) גדלתי ורוממתי סביב לשולחני כשתילי זיתים. ילד חכם ומשכיל קנקן חדש מלא רוח חכמה. ישמחו כל רואיו בעזה״י. וכעת אשר בעזה״ש הגיע לפרק נשואין כפקודש (? פקודת) הקודש מר זקינו אשר צוה לבני בניו. לכן ידידי אנשי החסד והאמונה, אשר הלכו בעקבות דרכם בקודש מדור לדור. עורו והתעוררו ואיש את רעהו יעזורו להזיל זהב מכיסם ברוח נדיבה לפי כחם ויותר מכוחם. והיתה האמונה איזר חלצם להתחזק בלי רפיון, ובמקהלות יאצלו מברכת ידם וזרועם תאמצם בעין יפה. וכאשר יזרעו לצדקה אזי בעזהש״י יתענגו מפרי קודש הילולים לאכל לשבעה ולמכסה עתיק כאוות נפשם ותקוותם לדור לטוב. כי ת״ל הילד שעשועים הוא כלי יקר ונחמד מזהב ומפז וחוט חן וחסד משוך עליו. ובעזר השי״ת ימצאו בו קורת רוח איש כלבבו. ואקוה שגם מנהיגי הדור שותי מימיהם הנאמנים ירוצו למלאות דברי הנאמרים באמת לעורר ליבות הנמשכים אחריהם כמים ולתת מוצא לכסף בכל האפשרי. וזכות אבותיו הקדושים יסעיים ויעזרם להצליחם בכל עניניהם בהצלחה וברכה באסמיהם ובכל משלח ידיהם בכל משאלות לבם וירם קרנם למעלה ראש. אלה דברי אהובם ד״ש וטובתם ברב טוב לבית ישראל שלום ה״ק אהרן בהרב מ״ה אשר זצ״ל״.

״ילד שעשועים, אשר ת״ל גדלתי ורוממתי סביב לשולחני... אשר... הגיע לפרק נשואין״, אשר עליו כותב ר׳ אהרן השני בבקשו מאת חסידי קוז׳ניץ ״להזיל זהב מכיסם ברוח נדיבה לפי כחם ויותר מכוחם״, כדי להכניסו לחופה — הוא אחד מצאצאי ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, ר׳ ירחמיאל־משה, שנתחנך בסטולין, בבית אביו־חורגו ר׳ אשר השני, והיה לאחר מכן הצדיק מקוז׳ניץ.

בימיו של ר׳ אהרן השני התחילה מנשבת מן המערב רוח ההשכלה ורעיונות ליבראליים־חברתיים התחילו לחדור לליטא. החסידות הועמדה מעתה במערכה חדשה. כשם שנלחמו הרבנים בחסידים מאה שנה קודם לכן, כך לחמו עכשיו בהם המשכילים, ואף הללו כרבנים נתקלו בכוח־התנגדות עז מצד החסידים. ההתנגשות הזאת פגעה במרוצת הזמן פגיעה קשה בחסידות הקארלינית וגרמה לירידתה. אולם ירידה זו באה לאחר פטירתו של ר׳ אהרן השני.

על דברי תורתו של ר׳ אהרן הכלולים בספר ״בית אהרן״ נאמר בהקדמה לספר: ״דרושים יקרים... מה שיצא מפורש... מפה... ר׳ אהרן (השני)... רשום בכתב יושר, דברי אמת, אחד מני אלף, מדבריו הקדושים... והכתבים הקדושים אל אדומו״ר (ר׳ אהרן השני)... היו אגודים וספונים ומוגהים בכתב ידו הקדושה של אדומו״ר ז״ל, כמה הגהות וכמה ענינים. ומדי דברו בכ״ק (בכתבי־קודש) האלו קרא שמם בפיו הקדוש ״בית אהרן״... וראה ראינו לספח עוד ענינים טובים, אשר מצאנו רשומים ביד אנ״ש (אנשי־שלומי) אדומו״ר, אשר רשמו לעצמם למזכרת דבריו הקדושים, ששמעו מפיו הקדוש בעדן ועדנים, שהיו בביתו נאוה קודש״[151]. הספר ״בית אהרן״ הוצא לאור, כידוע, שלוש שנים לאחר פטירתו של ר׳ אהרן השני. בספר רבים הביטויים: ״פתח ואמר״, ״אמר הרב״, ״דבר הרב הרבה בזה״, ״הקשה הרב״, ״וחזר הרב״, ״ואמר בשם אביו״, ״וסיפר מהרב הקדוש רש״ק״ (ר׳ שלמה קארלינר), ״אחר־כך דבר הרבה מעצמו ואמר״, ״וסים בברכה״, ״שאלו אותו״, ״אמר בשם הרב הק׳ ממעזבוז׳״ (ר׳ ברוך), ״הקשה הרב זצוק״ל״, ״שנת תרל״ב (1872) בש״ק פ׳ בהעלותך, טרם נסעו למנוחות זי״ע (זכותו יגן עלינו) אמר״. על סמך הדגשות אלה יש לקבוע, כי רובו של הספר נכתב ״ביד אנ״ש... אשר רשמו לעצמם... ששמעו מפיו״. מאידך מוצאים אנו בספר ביטויים, כגון: ״כפי ששמעתי מא״א (מאדוני אבי)״, ״בנעורי שאלתי את א״א״, ״כפי המשל שאמר א״א זקני הרב הצדיק הק׳ (ר׳ אהרן הגדול) מקארלין״, ״כפי ששמעתי בשם הרב הצדיק מוהר״ש (שלמה) מקארלין״, ״ושמעתי אומרים בשם הרב מוהר״מ (ר׳ מרדכי) זצוק״ל מנעשחיז״, ״דברנו״, ״אמרנו״ וכדומה. ביטויים אלה עשויים להעיד, כי חלק מ״הכתבים הקדושים... היו... מוגהים בכתב ידו הקדושה״. בדרשות מרבה ר׳ אהרן השני להביא דברים מאת אביו ומאת ר׳ שלמה מקארלין, אותו הוא מכנה ״הרב הצדיק הקדוש מקארלין״; הוא מזכיר את זקנו ר׳ אהרן הגדול, וקורא לו בשם ״ר׳ אהרן קארלינר״. כמו כן מובאים דברי־תורה ומשל מאת צדיקים אחרים, כגון, ר׳ ברוך (ממז׳י־בוז׳), ר׳ אלימלך (מליזנסק), הצדיק מקוז׳ניץ (ר׳ ישראל), הצדיק מפולנאה (ר׳ יעקב־יוסף), ר׳ ישראל מרוז׳ין, ר׳ נחום מצ׳רנוביל, ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב, ר׳ מרדכי מנסכיז׳, הרב מלובלין (ר׳ יעקב־יצחק), ר׳ זושיא מאַניפּולי, ר׳ מנדל מבאר, הרב מאפטה (הצדיק ר׳ אברהם־יהושע־השיל: ״כמו ששמעתי מהרב הצדיק מאפטע״). ר׳ אהרן מביא דברים מתוך ה״סידור

151. שיחת חסידי קארלין: פעם אחת, אחר ה״שולחן״, ראה ר׳ אהרן השני, כי אחד מחסידיו מרים רשימה שנפלה מידו. כשנודע לו, בתשובה לשאלתו, כי נוהג החסיד לרשום ״דברי־תורה״ שלו, כדי להעלות אותם על ספר, אמר לו ר׳ אהרן: הדואג אתה לסם־שינה בשביל החסידים שלי? בדומה לזה מספרים גם על ר׳ מנדל מקוצק.

של ר' יעקב־קאפיל". לפעמים הוא מביא אותו רעיון הן בשם אביו והן בשמו של ר' שלמה מקארלין, וכן יש רעיונות שהוא מביא בדרשותיו בשם אביו והם זהים עם הדברים אשר החסידים מביאים ב"ליקוטים" בשמו של ר' אשר הראשון. אין בדרשות הרבה מן הנוטריקון ודברי פלפול. לעומת זה יש בהן הסברים ומשלים, לפעמים אפילו ביידיש, ועל־ידי כך נתקרב הספר לחסיד איש־העם. דברי־חסידות אלה נאמרו במשך שנים רבות, נזכרות בהם השנים בין שנת תר"א (1841) עד "שבת־קודש... טרם נסעו למנוחות" תרל"ב (1872).

על דרכו של היהודי בתפילה אומר ר' אהרן: "בעבודות... להשם־יתברך אין לעמוד על מקום אחד, רק יוסיף ויחזור ויוסיף. ובכל תפלה צריכים להוסיף חיות חדש". "ועיקר התקשרות העולמות הוא על־ידי התפלה". "ואפילו הפחות שבפחותים אינו רשאי לומר, חס־ושלום, נואש... "הלא כה דברי כאש", כמו שמאיר האש בתוך החושך, כן יאיר לו הש"י... בכל הבחינות". "צריך כל אדם לראות להתקשר עצמו בעת התפלה, ופשיטא בעת הלימוד ובעת שעושה כל מצוה לחי החיים". "כל הדיבורים, שאדם מוצא מפיו צריך לקשר עצמו לחי החיים". ואין עומדים להתפלל אלא מתוך שמחה. "בכל תפלה שמתפללין נעשה הולדה... ואימתי נעשה הולדה, כשמתפללים בשמחה. אבל, חס־ושלום, כשמתפללים בעצבות, רחמנא־ליצלן, אינו עושה פירות. אך כשהעיר השם את רוחו ונפשו להתפלל בשמחה, אזי הוא מעלה כל התפלות הקודמים". "כל דיבור שהוא (האדם) מדבר לפני המקום ברוך־הוא צריך שידבר בבהירות וחיות ותענוג... וזהו: 'צהר תעשה לתבה' (בראשית ו', ט"ז) — שתאיר את התיבה". ולא בשעת התפילה בלבד, אלא כל מה שהאדם עושה יעשה מתוך שמחה, כי "על־ידי שמחה יוכל להוציא את עצמו מכל דבר רע ולהתקרב לטוב". "צריך ליזהר מאוד מעצבות ומרה־שחורה, כמו מכל החטאים והמדות הרעות". "העיקר לעשות כל דבר־מצוה בשמחה ולא בעצבות". אותיות "מחשבה" הן "בשמחה" ו"עיקר התשובה... באה על־ידי שמחה ותענוג, ועיקר תענוג ושמחה באה על־ידי תשובה".

מלבד התפילה יש עוד דרך המקרבת את האדם מישראל אל אלוהיו — דרך התורה. "ולא בתפלה לבד אלא אף בתורה צריכים להוסיף בכל יום תמיד חיות חדש ומחודש בתורה". "'ותן חלקנו בתורתיך'... היינו, תן לכל אחד ואחד החלק, שיש לו בהתורה... יש איש שמקבל חיות מלימוד פסוק, ויש שמקבל חיות מגמרא, ויש שמקבל חיות מהזוהר. וכל אחד צריך לחפש ולמצוא החיות הקודש שלו בהתורה". עם זה מדגיש ר' אהרן מקומו של האדם מישראל בערך־הקדושה הזה: "ישראל... מביאים הקדושה בכל דבר... והא ראיה: דהא ספר־תורה, שכתבה מין — פסול... והלא הם אותם האותיות עצמם שכותב ישראל. רק באמת העיקר הוא הקדושה, שמביא הישראל בתוך האותיות ונותן לתוכם חיות הבורא". על היחס בין תורה לתפילה נמסרה בשם ר' אהרן האמרה: "לימוד התורה הוא חיוב, התפילה היא צורך".

לא רק תפילה ותלמוד תורה אלא כל המעשים שעושה האדם הם בגדר עבודת הבורא. "לא בדברי־תורה ותפלה בלבד אלא אף בדבר הרשות, היינו אכילה ושתיה ושינה והילוך ומישוש וכיוצא בהם וכל שאר דברים שבעולם, צריכים לראות שלא להתרחק בזה, חס־ושלום, מהשי"ת רק לקרב את עצמו בזה להשם־יתברך". "כל מה שהאדם עושה מעשים טובים היא זריעה, שנזרע למעלה ועושה פירות... אם אדם לא יזרע — לא יעלה תבואה. וכן ברוחניות מחוייב האדם לזרוע מצות (מצוות) ומעשים טובים, ועל־ידי זה ישפיע השם־יתברך אורו הגדול וכל טוב ברוחני וגשמי בזה העולם ויהיה יחוד גמור... מזככים את החומר עד שנעשה כולו רוחניות".

התפילה, הלימוד והמעשים הטובים לא ניתנו לאדם אלא כדי שישיג את חיות הבורא. "כל הדברים נעשים בעולם... יש בתוכו חיות הבורא", "וכשיתעלה הכל על־ידינו יבא משיח צדקנו". "כשנולד בר־ישראל נולד עם חלקו הטוב, עם כל הכלים, שיהיה מוכן לקבל חלקו הטוב. ומהו החלק? 'כי חלק ה' עמו' — חיות האלקות... החיות, שנתן בתוך עמו ישראל נלקח הכל מלמעלה, היינו מקדושתו, יתברך־שמו. כידוע, שהאדם הוא חלק אלוק ממעל". "כל בר־ישראל יכול להשיג חיות השם־יתברך. אפילו הקטן שבקטנים והפחות שבפחותים והשפל שבשפלים". אלא מה מעכב? "כשאדם יודע שהוא נחשב לאין ואין בו שום דבר, אזי לכשירצה יכול להתפשט בתוכו חיות הבורא... אבל כשנחשב בעיניו ליש, אזי אין מקום בתוכו, שיתפשט חיות הבורא".

תכלית הבריאה היא להגיע לשלימות, ו"אנחנו, עם בני־ישראל, נבראנו לשלימות הגמור העתידה להיות... במהרה בימינו, יתברר העולם ויוחזר לשלימות ויתיחד הכל ויהיה שלום בעולם". "צריך כל אדם לידע, שכל העולם כולו וכל אדם הוא בחינת מנורה וכלי, שמקבלים בתוכם חיות ואור של הקב"ה". ו"האור של הקב"ה אינו יכול לדור עם דבר גשמי בעולם השפל הזה. ועיקר רצונו (של הקדוש־ברוך־הוא)... בבריאת העולם היה בכדי להשוות שני העולמות, ושיבוטל הגשמי לגמרי ולהעלות הכל לרצונו... רק כשקלקלו דור המבול ודור ההפלגה ואנשי סדום. והיה שני אלפים תוהו, והעלו את השכינה על הרקיע השביעי ונתפרד העולם השפל הזה מעולם העליון, וכמעט שסר השגחתו מהם... אבל אחר־כך, כשהתחילו שני אלפים תורה, והתחיל אורו של הקב"ה להתנוצץ בזה העולם, ואבות העולם עם כל הצדיקים, עם משה רבינו הורידו את כבודו לארץ, ונתברר כל דבר, והעלו הכל להקדוש־ברוך־הוא — השוו שני העולמות. כי זה עיקר רצונו... אשר מזה העולם יתעלה הכל ולקשר כל דבר גשמי לרוחני". "כי באמת, דבר רוחני הוא רחוק מאד מדבר גשמי, ודבר גשמי רחוק מאד מדבר רוחני. רק כשישראל מדביקים עצמם להקדוש־ברוך־הוא על־ידי קיום תורתו ועבודתו ומבטלים הגוף שלהם לגמרי, אזי מורידים קדושתו ואורו לזה העולם והם יכולים לעלות למעלה... בגוף שלהם". "כי תכלית בריאת העולמות הוא רק שיתמלא כל העולם באורו של הקב"ה ויתחדש העולם תמיד. ועל־ידי זה הוא קיום עולם־הזה".

ר' אהרן מעלה את דמותו של הצדיק ומקנה לו את הכוח להשפיע מן "האור הגנוז" לעולם. "האור הראשון שנגנז —

נגנז בצדיקים... אין הפירוש לעולם־הבא, אלא לצדיקים העתידים לבוא בכל דור ודור, שישיגו את האור על־ידי מעשיהם הטובים". "הצדיקים על־ידי עשיות שלהם... מעלים ומייחדים הכל למעלה ראש, ושם נעשה ממנו אבוקה... אור גדול לכל העולם הזה"; "כל הצדיקים השיגו האור הגנוז על־ידי מסירת־נפש שלהם... עד שנעשו צדיקים גדולים". "לכאורה תמוה: (מאחר שגנז ה' את האור) למה בראו?... כדי שיחפש אחר־כך כל אדם את האור הגנוז", ולשם כך "צריך כל אדם לקשר את עצמו בתפלתו לצדיקים, והצדיקים מקושרים עם האבות הקדושים".

התפילה, הלימוד והמעשים הטובים מקרבים את הגאולה. "בכל יום ובכל שעה צריך האדם לקרב את העולם לביאת המשיח. כמו שאמרנו כבר על הפסוק: 'כל ימי חייך' — להביא לימות המשיח, שצריך כל אדם לקרב את העולם על־ידי מעשיו... לימות המשיח" ו"כל איש ישראל יש בו גם כן בחינת משיח", כי "חיוב על כל איש ישראל לידע ולחשוב, שהוא יחיד בעולם בבחינתו. ושהוא גם איש אחר כמוהו לא היה עדיין בעולם. כי אם היה כבר כמוהו בזה העולם, לא היה הוא נצרך עוד להיות בעולם... כל איש ואיש דבר חדש בעולם, וצריך לתקן את מדתו בזה העולם... ותורתו, השייכים להנשמה שלו, עד שיתוקן כל העולמות על־ידי כלל ישראל ויהיה... ביאת גואל הצדק".

ר' אהרן השני היה אומר: לא תיתכן אמת, אפילו שמץ של אמת בלי מסירות־נפש. ור' ישראל מרוז'ין אמר פעם: ר' אהרן הגדול מקארלין היה האמת של העולם, ר' אשר בנו הלך כל ימיו בעקבות האמת, ור' אהרן נכדו אילו היה יודע שפירור של אמת צפון תחת הרצפה, היה עוקר את הרצפה באצבעותיו.

ר' אהרן השני נשאר בסטולין. הוא נפטר ביום י"ז בסיוון תרל"ב (1872)[152], בשעת נסיעתו דרך העיירה מלינוב (הסמוכה לדובנה, וולהלין), והובא שם לקבורות. מאז נקרא בפי חסידיו גם בשם "המלינובי" או "סבא־קדישא". מאחר שבספר "בית אהרן" תופסים דברי־תורתו של ר' אהרן השני את חלק האריי, נקרא הוא עצמו בפי החסידים על שם הספר, "הבית אהרן", לפי הנוהג היהודי לקרוא את המחברים בשם חיבוריהם[153].

152. בית אהרן, עמ' 6.

153. כפי שכבר העירונו, אין חלוקת החומר ב"בית אהרן" בידי החסידים ודאית. בספר "משנת חכמים" לר' אברהם אלימלך שפירא (ירושלים 1934) נלקטו "מלין דרבנן" מתוך כתב־יד של צדיקי קארלין. בהקדמה לספר אנו קוראים: "את הכת"י (הכתב־יד) קבלתי במתנה... מכ"ק (מכבוד־קדושת) חותני... מוהרי"ם (מורנו הרב ר' יחמיאל־משה)... מקוזניץ, שנתגדל ונתחנך בסטאלין אצל... ר' אהרן... בעה"מ (בעל־המחבר) בית אהרן... בכ"י (בכתב־יד) כתוב, שרוב המאמרים הם מכ"ק... מור"א (ר' אשר הראשון) מסטאלין... ויש אחדים מכ"ק... מיהר"א (ר' אהרן) הגדול... וגם אחדים מכ"ק... מור"א (ר' אהרן השני)... בע"מ בי"א (בעל־מחבר בית אהרן)... ולא מסומן איזה הם האחדים". הספר מכיל פירושים לפסוקים ולמאמרי־חז"ל ודברי־חסידות, בדומה לרעיונות אשר אנו מוצאים בספר "בית אהרן". בסוף הספר מביא המחבר סיפור־מעשה על ר' אהרן הגדול מזמן ישיבתו בבית רבו במזריץ', שני מכתבים מאת ר' אהרן השני

ז. הינוקא (תרל"ג—תרפ"ב, 1873—1921)

יורש כסאו של ר' אהרן השני היה ר' אשר השני בנו. על המצב ששרר אותה שעה ב"חצר" בסטולין מעיד מכתב שחתום עליו ר' אשר השני ונכתב בידי אחד מאנשי־שלומו ונשלח אל חסידיו אחר פטירת אביו.

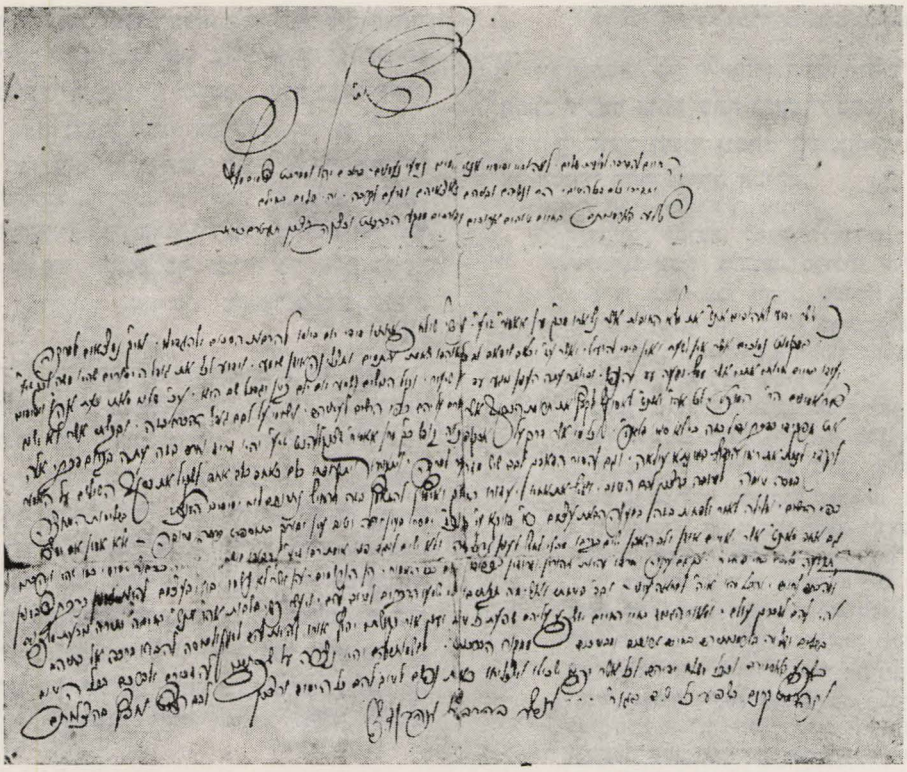
"(ב)הי"ת (בעזרת ה' יתברך)

החיים והברכה למשמרת שלום, לאהוביי, ידידיי אנשי שלומינו, נטעי נעמנים, ברוכים יהיו ומברכת שמים מעל יתברכו כלם בכל הטוב, הם ונשיהם ובניהם וצאצאיהם וזרעם לברכה, יהי שלום בחילם, שלוה בארמנותם, בחיים טובים ארוכים ומבורכים ממקור הברכות, וכצנה רצון תעטרם כיר"א (כן יהי רצון אמן).

כאשר ידוע לאהובינו אנ"ש את משא החובות, אשר נשארו מכ"ק (מכבוד קדושת) מרן אאמו"ר זי"ע והש"י (?) שולח פארותיו מידי יום ביומו להרבות הסכום ולהגדילו.. נמצאים למרבה במקומות נמוכים, אשר אין לשער מאין בידי להועיל. ואשר ע"ז יכאב וידאב לב כל אוהבו באמת ובתמים ותצלינה אוזן שומע. וידוע לכל את גודל היסורים שהיו מזה לכ"ק זי"ע בעודו בחיים חיותו אתנו אשר ממש נגעה עד הנפש. וביותר עתה הענין נוגע עד אין שיעור. וקול הנושים נשמע יום יום קטן וגדול שם הוא. ע"כ שלוח מאתי כעת אהו' וידידינו ציר אמונים הר' המו"כז לכל אהו' ואנש' לאסוף ולקבץ את תרומת הכסף אשר הורם (?) עליהם כפי הרשום לעיניהם. וישימו על לבם גודל ההכרח בזה. ובקשתי אשר לא ישנו את תפקידי בדבר גדול כזה כי לא סגי בלא"ה (בלאו הכי). וכל מי אשר דרך על אסקופה נוה קודש כ"ק מרן אאמו"ר זצוקלה"ה (?) זי"ע יהי' זריז וחכם בזה עתה בקיום דברי אלה לכבדו לנחת את רוחו הקדוש בגינתא עילאה. וגם להסיר הדאבון לבב שיש מזה עד למרבה. ויתעוררו ויתעודדו כלם כאחד בלב אחד לשקול את כסף השילום על האמור במדה טובה מרובה ברצון לבם הטוב. ואיש את אחיו יעזורו בחיזוק ואימוץ להתאמץ בזה ולהחיש נתינתם ליד ידידינו המוכ"ז בשליחות המרוצה כפי הרשום. וחלילה לאחר ולדחות בזה במענה הבאת עצמם (ז.א. שיביאו בעצמם) כ"א דוקא ע"י המוכ"ז ימסרו בעין יפה וטוב עין יבורך בתוספת ברכה מרובה. ולא אמון אם ימצא גם אחד מאנ"ש אשר יאטום אוזן ולב האבן ישים בקרבו מבלי לחוש לענין גדול ולא ישים לנגד פניו אימת רבו זי"ע וכבודו... כמו שהי' אהבתו תקועה בליבם בחיים חיותו (?) כן גם עתה יחרדו (?) להיות זהירים וזריזים בכבודו... ככל (?) האמור הן הנרשמים, והן אשר לא נרשמו יביאו (?) בעצמם להיות נימנין בדבר שבמנין ולהכתב לחיים. והכל יהי' אי"ה למראה עיני ובד' בטחתי' ואשימה תקותי בו כי ישמעו הדברים לטוב להם. ויעשו פרי בלבות אהו' אנ"ש בחיבה יתירה נובעת (? נודעת) מלפנים והי' להם לזכרון עולם. ומאור הגנוז בחיי החיים יושפע עליהם שפעת כל טוב, וענן אור קדושתו יפיץ אורו להיות להם למגן ולמחסה להביא ברכה אל בתיהם בשלום ושלוה בארמנותיהם בחיים ארוכים ומבורכים

אל חסידיו בארץ־ישראל ופרטים כרונולוגיים חשובים לתולדות צדיקי קארלין.

ישעיה תשבי פירסם את ספרו האנטי־חסידי־סאטירי "מסכת הסידים" של צבי־הרמן שפירא (צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, "מולד", כרך ד', חוברת 23, עמ' 556—579, וחוברת 24, עמ' 696—712, תל־אביב 1972), ולאחר דיון וניתוח ממצה הוא סובר כי ר' אהרן השני מקארלין שימש לשפירא בתור דגם של צדיק, כמתואר ב"מסכת" זו, ותכונות רבות, אשר שפירא מייחס לצדיק הן מתכוניתיו של ר' אהרן השני.



פאקסימילה של מכתב בחתימת ידו של ר' אשר השני מסטולין אל חסידיו (תרל"ב/ג—1872/3)

רכים ממקור הברכות. ושמותיהם יהי' נצרה על שפתינו להזכירם ולברכם בכל הטוב בשפע באסמיהם ובכל משלוח ידיהם לכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו כאות נפשם לטוב להם כל הימים ורצון לבם... וחפץ בהצלחתם ובהרמת קרנם בשפע כל טוב בגו"ח.

אשר בהרב ר' אהרן זצ"ל"

ר' אשר השני ציין בשם אביו את ההבדל בין מצב החסידות בליטא ומצבה בווהלין באמרו:

"א"א (אדוני־אבי)... טרם ששם פעמיו לדרך ההוא שנתבקש בשם לישיבה של מעלה אמר לי בזה"ל (בזה הלשון): על הציון הקדוש של אא"ז (אדוני־אבי־זקני) הקדוש הרב ר' אהרן הגדול... יש לקונן ולפרש הפ' (הפסוק): 'דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד' — שהדרכים של אותו הציון (של ר' אהרן הגדול) המה אבלות מבלי באי מועד. ולא כן ציוני הצדיקים שהמה במדינות וואלין, שרבים משתטחים עליהם בתפלה ותחנונים לפני השי"ת".

מבחינת דרכו בחסידות תופס ר' אשר השני בין צדיקי קארלין מקום מיוחד. מושפע היה ביותר מתורת המסתורין והדגיש יותר מקודמיו ערך הטבילה במקווה, ה"מטהרת את טומאת הגוף ומעלה במקומה את הקדושה". במשך שעות רצופות היה ר' אשר השני, לפי עדויות רבות, טובל במקווה, דבר שנראה מוזר ותמוה בעיני האוכלוסיה המתנגדית. אף דברי־תורה המעטים, שהובאו בשמו בספר "בית אהרן", דנים ב"טהרת הטבילה במקווה". את "סדר היום", שהובא בשמו בספר "בית אהרן", מעמיד ר' אשר על עיקרון אחד והוא "עבודה שבלב" בשמחה ולא "בעצבות ויגון ח"ו", ביראה, באהבה ובענווה, שהיא "מטהרת ומתקנת כל המדות". גם "התקשרות לצדיקים פועל מאוד, שלא לטעות בחשבון הנפש" ו"מדת הליצנות הוא ההיפך הגמור מהחסידות"[154].

ימי "הנהגתו" כרבי בסטולין היו קצרים. הוא נפטר שנה אחת לאחר פטירת ר' אהרן השני, ביום ט"ו באב תרל"ג (1873) בעיירה דרוהוֹביץ' (גאליציה) והובא שם לקבורה. לפיכך הוא נקרא בפי חסידי קארלין גם בשם "הדרוהוֹבּיצ'אי", או "הרבי הצעיר", להבחין בינו לבין "הסטולינאי הזקן" — ר' אשר הראשון, ובין "הסבא קדישא" — ר' אהרן השני[155].

אחר פטירתו של ר' אשר השני חל משבר במחנה חסידי קארלין. ר' אשר לא הניח אחריו יורש מבוגר. בנו היחידי, ישראל, היה אז כבן־ארבע (לפי מסורת החסידים נולד ביום י' בכסלו תר"ל — 1869), ויחד עם ישראל הקטן נתייתמו כל חסידי קארלין. בשעת סכנה זו לחסידות קארלין החליטו

---

154. בית אהרן, בראדי 1875. כאן נדפסו מאת ר' אשר השני: "סדר־היום" (עמ' 10) ו"דברים" בשמו (עמ' 161, 198, 289, 314). על העתק פוטוגראפי של המכתב בחתימת ר' אשר השני חייב אני תודה למר ע. בן־עזרא, תל־אביב. א. הויזמן מביא בספרו, "דברי אהרן", עמ' 81—88, מכתבים מאת ר' אשר השני ואליו, המכילים פרטים היסטוריים אחדים. ובספרו, "ברכת אהרן" עמ' 129—136, הוא מביא סיפורים עליו. ראה גם להלן הע' 161.

155. כדי להנציח את שמות צדיקיהם נוהגים היו חסידי קארלין לקרוא את בניהם בשם "אהרן" או "אשר". על החתונה המפוארת של חנה, בתו של ר' אשר השני (בשנת תרי"ט/1859) ראה פרטים חשובים בספרו של י. קאטיק, מיינע זכרונות, חלק ב', עמ' 195—199, בערלין 1922. פרטים אלה עשויים ללמדנו את הרוח, ששררה ב"חצר" הקארלינית בימים ההם.



ר' ישראל ה"ינוקא" מסטולין

החסידים לעמוד בנאמנותם לשושלת הקארלינית והכריזו על ה"ינוקא" ישראל כעל רבם. מאורע זה, הכרזת ילד קטן כרבי, עורר הד בעיתונות ומצא ביטוי בייחוד בסאטירה "התגלות הינוקא בסטאלין"[156]. הסאטירה ערוכה בצורת איגרת ארוכה, ומחברה, חסיד כביכול, המהקה את לשון החסידים, מספר בהתפעלות עצומה על ה"נסים" וה"נפלאות" של צדיקי קארלין ובכללם ה"נסים" שמחולל ה"ינוקא".

כשגדל ר' ישראל נודע כאיש חכם ורב־פעלים, וביחסו האבהי־האינטימי נתחבב מאוד על קהל חסידיו. הללו אהבוהו על שום שלא היה לפניו משוא־פנים והיה מטיף מוסר ותוכחה כשראה צורך בכך, ולא הבדיל בין עשיר לעני, בין בעל־ייחוס לאדם פשוט. בחוש המציאות שלו ובקיאותו בהוויות העולם ידע לסייע בעצות לחסידיו בשעת דחקם. ר' ישראל היה גם סובלני מאוד כלפי הזולת ומעורב עם הבריות מכל שכבות האוכלוסיה, וגם מתנגדיו רחשו לו כבוד. הוא ידע שפות זרות (רוסית, גרמנית), עמד בקשרים עם הרשות והש־תדל לפניהם לטובת הכלל והפרט. החסידים מספרים, שלאחר שמחנה־פורעים תפס את סטולין, הזמין ר' ישראל אליו לסעודה את מפקד הגדוד, והלה אמר לו שלא בא לסטולין לשם סעודה אלא לשם "עניינים אחרים", ושאל את ר' ישראל מי הם ילדיו, שכן בהם אין הוא רוצה לפגוע. "כל יהודי סטולין ילדי הם" — היתה תשובתו של ר' ישראל. "ובסטולין לא היו פרעות" — מסיימים החסידים את סיפור־המעשה[157].

על־פי מסורת אבותיו שימשה "חצרו" של ר' ישראל בסטולין, בייחוד בשבת וביום־טוב, בית־מועד לחסידי קארלין. תורה לא היה ר' ישראל "אומר". בימים נוראים היתה סטולין — לפי דבריהם של עדי־ראייה — הומה מחסידים, שהיו באים לשם מקרוב ומרחוק, מקיוב ועד וארשה ואודיסה. אף מארץ־ישראל באו יחידים. בשמחת־תורה ובליל ה"סדר" של פסח היו ניגוניו של ר' אהרן השני — שהושרו בהתלהבות ובשמחה — ממלאים עד שעה מאוחרת בלילה את חלל האוויר בעיירה. שלא כחסידי קארלין היה ר' ישראל עורך תפילתו בלחש ובשקט. "מלווה־מלכה" היה ר' ישראל עורך בליווי תזמורת. הוא עצמו היה משתתף, יחד עם שלושת בניו, ברביעייה שהיתה מבצעת לעתים גם דברי מוסיקה שונים. המוסיקה היתה לר' ישראל אחת הדרכים לעבודת־הבורא, "שיש לנהוג נטילת־ידים לפניה"[158].

השפעת תנועת ההשכלה, שתחילתה נעוצה בימיו של ר' אהרן השני, גברה בזמנו של ר' ישראל. התנועות הלאומיות־חילוניות והסוציאליסטיות שעל סף המאה העשרים וכן התמו־רות בחיגוך היהודי, שפשט בחלקו את לבושו הדתי, הרחיקו את הדור הצעיר מן החסידות. בקרב חסידיו היו מספרים, שר' ישראל דיבר מתוך צער על חסידות קארלין כעל פרשה ההולכת ומסתיימת.

על החסידות הקארלינית בפינסק וקארלין בימים ההם מספרות לנו שתי כתבות. בכתבה משנת 1877 אנו קוראים: "בית תפילה, אשר לעדת חסידי קארלין ובית תפילה לעדת חסידי פינסק. אם אמנם שניהם מחזיקים בכנף צדיק אחד, בכ"ז יתרון להשניה על הראשונה (קארלין)... ועל כל אלה עלינו לשבח להני הנקובים בשמותם לתפארת. הראשון הוא הרב הישיש הנכבד, חכם מהולל, גבר רם מעלה זאב וואלף ניידיץ שמו, חוטר מגזע היחס... בכל מקום שאתה מוצא ענוותנותו שם אתה מוצא חכמתו... כל דין ודברים אליו יבואו... לא יחוס על טרחו... שם ניידיץ כשמן תורק... אין אסיפה... אשר לא יחד בה כבודו... בלעדו לא יעשה דבר קטן או גדול... בחרוהו להיות ב'בית נכבדי עירנו' (ועד העיר)... לשאת המשרה הכבודה... וביתר שאת האדון הבאראן פון וויטע... ואחריו נחמיה קאלאדני..., כשלישי האברך שמואל ראבינאוויץ". זאב ניידיץ ונחמיה קאלאדני היו בין 16 גבירי פינסק, אשר חתמו בשנת 1862 על העצומה בפני הממשלה להקמת מסילת ברזל בין פינסק ובין ביאליסטוק, יחד עם הגבירים המתנגדים, בני משפחות לוין ולוריא. לפי דברי עדותו של מרדכי קרמן, הציעו שניהם לר' אהרן השני לעבור מקארלין ולגור בפינסק, כשנדרש על ידי הרשות, בהשפעת חיה לוריא, כמתואר לעיל, לעזוב את קארלין, אולם הוא סירב ועבר לסטולין. "אם קארלין אינה רוצה בי אף אני איני רוצה

---

156. חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין "השחר", כרך ו', עמ' 25—44. המחבר הוא הסופר־המשכיל יהל"ל (יהודה־לייב לוין), כפי שהוא בעצמו מעיד על כך בספרו "זכרון בספר", עמ' 45, זיטאמיר 1910.

157. ע. בן־עזרא, ה"ינוקא" מסטולין, עמ' 16, ניו־יורק תשי"א.

158. בן־עזרא, שם, עמ' 11. לר' ישראל היו לו ב"חצרו" מלחיני זמירות. במיוחד נתפרסם ר' יעקב טלחאנר (טלחאן — עיירה סמוכה לפינסק). ניגוניו קנו להם שם בקרב החסידים והיו מושרים במשך שני דורות בבתי הכחידי קארלין, לאכוביץ' וקוידאנוב. המלחין השני של ניגוני קארלין היה ר' יוסלה טאלנר. הספר "בית אהרן" יצא בימיו של ר' ישראל במהדורה שנייה (פיעטרקוב 1914) ללא שנוי לגבי ההוצאה הראשונה (בראדי 1875).

בעיר התאומים שלה פינסק", היתה, לפי דברי קרמן, תשובתו של ר' אהרן השני. הפרטים האלה בדבר ראשי חסידי קארלין עשויים להעיד על השפעתם בחיי הקהילה והעיר. "האברך שמואל ראבינאוויץ", האיש השלישי, שנזכר בכתבה הזאת, דאג להוצאה השנייה של הספר "בית אהרן", בשנת 1914, כפי שהובא בשער הספר.

הכתבה השנייה משנת 1884 מספרת על היחס השלילי של חסידי קארלין אל ספרים "בלשון לעז": "לבית התפילה, הנקרא על שם ר' אהרן ז"ל (קרוב לוודאי שבקארלין) בא מוכר ספרים ובידו ספרים שונים. ויהי כאשר שמו החסידים את עיניהם בהם ויראו, כי נמצא שם ספרים, הכתובים בלשון לעז, ויחר אפם על המוכר ספרים על טמאו את בית מקדשם בספרים טמאים ויתנפלו עליו ויכוהו הכה ופצוע... המכים נענשו לשבת 3 חדשים בבתי האסורים וגם בית התפילה סגור על מסגר מטעם פקידי הפאליצייא". מקרה דומה, אשר אירע בראשית המאה הנוכחית, מספר יוסף הרמן, איש פינסק, ב"מחברת זכרונותיו". באחד הימים, בשעת תפילת מנחה, נכנס לבית התפילה של חסידי קארלין שבקארלין נער, ובידו ספרים ומחברות. התנפל עליו אחד החסידים על "חילול" המקום הקדוש בספרים "טמאים", וקרע את הספרים ואת המחברות. מחשש תביעה משפטית מצד אבי הנער שילם החסיד את דמי הנזק אשר גרם. עזריאל שוחט מוסר, כי חסידי קארלין לא התירו לאחד החסידים לעלות לתורה או לעבור לפני התיבה, משום שבנו למד בבית ספר כללי ואנוס היה לכתוב בשבת. מקרים מעין אלה היו ספוראדיים בין חסידי קארלין. כאן לא שררה הקנאות הדתית של חסידי פולין וגאליציה.

סובלנות זאת היא אחת התכונות המאפיינת את החסידות הקארלינית ומקורה נעוץ בעיקרו במנטאליות של היהודי הליטאי בפרט בתקופה הזאת. על כך עשויים להעיד דבריו של הכתב, איש פינסק, בכתבה משנת 1877, שנזכרה לעיל, בה הובא "האברך שמואל ראבינאוויץ", אחד משלושת ראשי חסידי קארלין, שהוא גם "איש הספרות העברית אהובת נפשו. כל מכ"ע בישראל ימצאו מקום בביתו, וגם יד ושם לו בשפת רוסי' ואשכנז... עד כי נפלא דרכו לעדת החסידים, לראות איכה אש ומים יעשו שלום ביניהם".

כמה מעיקרי ה"אני מאמין" שלו העלה ר' ישראל בשתי צוואות: האחת למשפחתו, והשנייה לחסידיו[159].

בצוואת ר' ישראל למשפחתו נאמר:

"ככלות הנפש אל שרשה לא ישתו לעשות כבוד. ואם יבא קצי בדרך לא יוליכו לביתי, חוץ אם יהיה קרב איזה שעות למלינאוו, קארלין, דראהאביץ. אם יהיה מנהג המקום שמעמידים שטיבלאך, לא יעשו גדולה, רק בינונית. ואם יהיה המנהג להעמיד מצבה, לא יכתבו שום תוארים, רק שמי ושם אבי זצ"ל. הקיטל יקחו את שלי ויתר המלבושים יעשו מהמלבושים של אבותי נ"ע. בשנה הראשונה בכל הערים, אשר יש שם מהמסתופפים בצלי, ילמדו עין יעקב. ואם יש שם הברה ש"ס ילמדו גמרא אחת בשבילי. ומהחברות אשר אני נכתב שם לחבר יראו לחלק ש"ס באופן כזה, שבמשך 10 שנים ילמדו כל הש"ס לשמי. הנני מבקש את בני בכל לשון של בקשה, שיתאמצו לחנך את בניהם (גם לפעל על אחרים בכל כחם) על ברכי היהדות המסורה והחסידות בסדר החנוך הישן, בלי שום פשרות. והעקר הוא למוד התלמוד, כמאמר חז"ל (הלואי איתי עזבו ואת תורתי שמרו, שמתוך שעוסקים בה המאיר שבה מחזר אותם למוטב). אפילו בדרך ארץ מזכים כל יודעיו. וכאשר יגדלו ילמדו אותם כתב ולשון, דברים הנחוצים הטבעיים, ולא כהשוטים בזמן הזה, אשר כל השכלתם היא מידיעת מכ"ע (מכתבי עתים) וספורים, אך ישגיחו שיהיה המורה בא בימים והנודע ישרו. גם ישגיחו על חנוך הבנות, כי בזה תלוי עקר היהדות המשפחה ויתאמצו להשיאם (להשיאן) סמוך לפרקן. הנני מיעץ את בני שלא יתערבבו מעניני הקהלות, בעניני גשמיים בכלל, ובפרט בדיני ממונות והרשות. כי נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי מי שיצא בשלום, בלי בזיונות, חוץ בענין תלמוד תורה ומקוה. והעקר הגדול היא שלא להחניף לשום אדם בעולם, כי זה מביא פעם פעולה הפוכה, כמאמר חז"ל: כל החונף סוף נופל בידו. וזה יהיה לסמן להמסתופפים בצלי למי מבני לפנות: הוא אשר לא יבא [לפניו] כל חנף, ולא ישא כל פני איש, ולא ירבה בהשתדלות למשוך אחריו אנשים, ולא יתעסק בעניני הרשות".

אחר־כך באים בצוואה פרטי חלוקת הירושה, בכללה:

"ספרי התורה יחלקו בני ביניהם. אך הספר הקדוש של אבי זקני זצ"ל יעמד בסטולין כל זמן שיהיה בית המדרש שלי והמתפללים בו יתנהגו בדרך החסידות. ואח"כ יעשו איזה פשר ביניהם עכ"י אנשים יראי ה' ".

"הצוואה נכתבה בכתב יד רבנו הקדוש ונתאשרה ונתקימה ביום ב' ב' ימים לח' טבת, שנת תרפ"א בסטאלין בחתימת יד העדים".

חתימת שני עדים.

וזו צוואתו של ר' ישראל לחסידיו:

"יום ב' לסדר מה טובו, י"ב תמוז שנת תפאר סטאלין

למען אחי ורעי אדברה זכרון דברים היוצאים מן הלב לאנ"ש המקושרים בעבותות אהבה, שיהיו הדברים האלה רשומים על לוח לבבם, אשר עקר הרשימה מנקודת אבותנו (אבותינו) הקדושים צ"ס"ע (צדיק יסוד עולם) בדרך החסידות נתיסדה, על דרך האמת. שיהיה כ"א (כל אחד) דובר אמת בלבבו, ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב, אלא תוכו כברו, ולקיים מאמ"ה (מאמר הכתוב): בכל דרכיך דעהו. וכל אחד ינצר את לשונו מרע ושפתיו מדבר מרמה, ולרחק את עצמו משקר עד קצה האחרון ומגדלות, כמאמר: תעבת ה' כל גבה לב, ואין אני ות"א יכלים לדור כאחת. ואני תפלה שיאריך ה' את ימנו (ימינו) ושנותנו (ושנותינו) בטוב ובנעימים כיד ה' הטובה. אמנם כן, שהמצודה פרושה על כל החיים ובהיות כי זה כל האדם, אני מבקש ומזהיר לאנ"ש שיחי', אשר לאחר מאה שנים, שלא יהיה ביניהם שום פרוד לבבות, מכת החנפים והצבועים, כי לפניו חנף לא יבא, ויהיו כלם באגודה אחת. וזה יהיה להם לאות אמת: אשר מי מבני שיחי' שיהיו בו כל המדות הללו ולא

---

159. על הנ"ל ראה: הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244 (העצומה אל שר הפלך במינסק בדבר מסילת הברזל בין פינסק לביאליסטוק); מפי מרדכי קרמן, בן דורו ושכנו של ר' אהרן השני בקארלין; הצפירה, 1877, גל' 49, עמ' 388—389; המליץ, 1884, גל' 10, עמ' 253; מפי ע. שוחט, לפי "מחברת זכרונות" של יוסף הרמן מפינסק. העתק שתי הצוואות, שנמצא בידי חסיד סטולינאי ממקורביו של ר' ישראל בפינסק. הצוואות נתפרסמו על־ידי בן־עזרא, שם, עמ' 19—24. הצוואה לחסידיו נכללה בהוצאה השלישית של הספר "בית אהרן", עמ' 314 (ברוקלין 1952). יש שינויים קלים בין שלוש הנוסחאות האלה.



קברו של ר' ישראל מסטולין בפראזנקפרנקדמיין

יהיה מכת החנפים והצבועים וירחק א"ע (את עצמו) מן השקר ולא יהיה מערב בין חבורת חוברי חבר (הוספה בכת"י קדשו בין השטות בזה"ל: ומה גם מהציונים והמזרחים בפרט)[160] כ"א הבר ליראי ה', ולא ילמד את בניו ובנותיו בבתי הספר, אפילו של עברים, ולא יעשה שום השתדלות להנשיאות — זה יהיה להם לראש ולנשיא (מכאן ואילך כתב בכת"י קדשו וז"ל): וכאשר עיני כהו מראות ולא אוכל לכתב בכתב ידי צויתי לב"ב לכתב. מפי יקרא והוא כותב. הנני מקים בהתימת ידי חתימת שני עדים.

ישראל בהרב מהר"ר אשר זצ"ל".

160. על יחסו השלילי של ר' ישראל אל התנועה הציונית יעיד הסיפור ששמעתי מפיו של ד"ר משה לוצקי, ספרן לכתבי־יד עבריים באוניברסיטה קולומביה שבניו־יורק, מיוצאי העיירה קוז'אנהורודוק (הסמוכה לפינסק). הלה פנה בצעירותו אל ר' ישראל לשאול בעצתו לאן יסע ללמוד תורה. השיב לו ר' ישראל ואמר: אם ברצונך ללמוד חסידות, סע אל אחת מישיבות ליובאביץ', ואם ברצונך לנסוע אל ישיבה מתנגדית, סע אל ישיבת ה"חפץ חיים" שבראדין, רק — הוסיף ר' ישראל ואמר — בנסעך לראדין אל תתעכב בלידא (רמז שלא ייכנס אל הישיבה הידועה של הרב ריינס, מייסד ה"מזרחי"). כנגד זה נמצאו בין "הכתבים הקדושים" שבגניזה הסטולינאית שטר־מכר על בתים, שקנה ר' ישראל בארץ־ישראל, וכן היה משגר שליח מיוחד לאיסוף כספים למען "הכולל הקארליני" בארץ־ישראל (בן־עזרא, שם, עמ' 24, הערה 20).

ר' ישראל נפטר בן חמישים ושתים שנה, ביום ב' של ראש־השנה תרפ"ב (1921), רחוק ממכורתו, בבית הבראה בהומבורג (גרמניה). הוא הובא לקבורות בפראנקפורט־דמיין ונקרא עד היום בפי הסידי קארלין גם בשם "הפראנק־פ'רטי"[161]. בעולם החסידים ואף בין המתנגדים נודע בשם "הינוקא מסטולין".

ח. אחרית

(תרפ"ב—תשל"ו, 1921—1976)

אחרי פטירתו של ר' ישראל מסטולין (ראש־השנה תרפ"ב—1921) כונסה בסטולין אסיפת חסידי קארלין. שישה בנים היו לו לר' ישראל. לאחר חילוקי דעות בין החסידים[162] הוחלט שבן אחד, ר' משה, יישאר רבי בסטולין; בן שני, ר' אברהם־אלימלך, ישתקע וישמש רבי בקארלין; בן שלישי, ר' יוחנן — בלוצק (וולהלין); ואילו בן רביעי, ר' יעקב, הוזמן על־ידי חסידי קארלין שהיגרו לאמריקה לבוא אליהם. אבל לא העיקרון הגיאוגראפי קבע את השתייכות החסיד לרבו, אלא — ודבר זה אופייני הוא לתנועת החסידות — התקשרותו האי־שית של החסיד עם הרבי "לפי שורש נשמתו". לפיכך היו בסטולין חסידים קארליניים, ובקארלין — סטוליניים. על־ידי כך אבדו לה לחסידות הקארלינית מבחינה מסוימת שלימותה ואחדותה. כך, דרך־משל, משני בתי־התפילה שהיו לחסידים בפינסק היה האחד סטוליגי (חסידי ר' משה), והשני — קארליני (חסידי ר' אלימלך). אותו דבר חזר ונשנה במ־אוחר — בשנות השלושים — בתל אביב. ואילו ר' יוחנן בלוצק ור' יעקב באמריקה נשאו את שמן של סטולין ושל

161. הויזמאן בספרו "דברי אהרן" (ירושלים 1964) פירסם אוסף של מכתבי צדיקי קארלין, המהווים השלמה בעלת ערך לספר החסידות הקארלינית "בית אהרן" (ראה לעיל הערות 123, 141, 154). בספר זה נדפסו (עמ' 89—124) שלושים ושישה מכתבים מאת הצדיק ר' ישראל ודברים בעל־פה המיוחסים לו. חומר זה משקף את הקרבה האישית שהיתה קיימת בין ר' ישראל והחסידים שלו, דאגתו לקיום חסידי קארלין בארץ־ישראל — בירושלים, צפת, חיפה ובפרט בטבריה — ולבית־הכנסת של ר' מנדל מוויטבסק אשר חסידי קארלין קנו להם בימיו של ר' אהרן השני כמתואר לעיל. מכתביו חדורים רוח החסידות מתוך הדגשת ערך לימוד התלמוד. הוא התנגד לייסוד בית־ספר החורג מתכנית ה"חדר" המסורתי, הוא כותב ברגשי גאווה על ערכי היהדות והתנגד לתנועה הציונית, כפי שנמסר גם בעל פה. "מילי דחסידות" ומכתבים אחדים מאת ר' ישראל מביא הויזמאן בספרו "ברכת אהרן", עמ' 139—161 (ירושלים 1970).

לאוסף הגדול של המכתבים צירף מחבר הספרים בקפדנות ובדייקנות של "שולחן ערוך" כל פרט ופרט ממנהגי החסידות הקארלינית (עמ' 210—240) ופירוט גניאלוגי של צדיקי קארלין והסתעפות משפחותיהם (עמ' 242—253) מתוך ביקורת במידת האפשר של המקורות.

פרטים על ר' ישראל מסטולין וכיצד הוא חי עד היום בזכרונם ובדמיונם של חסידיו וצאצאיהם ראה: סטולין, ספר זכרון, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, מדור: חסידות, תל־אביב 1952, והקונטרס "אור זרוע" בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל־אביב 1952.

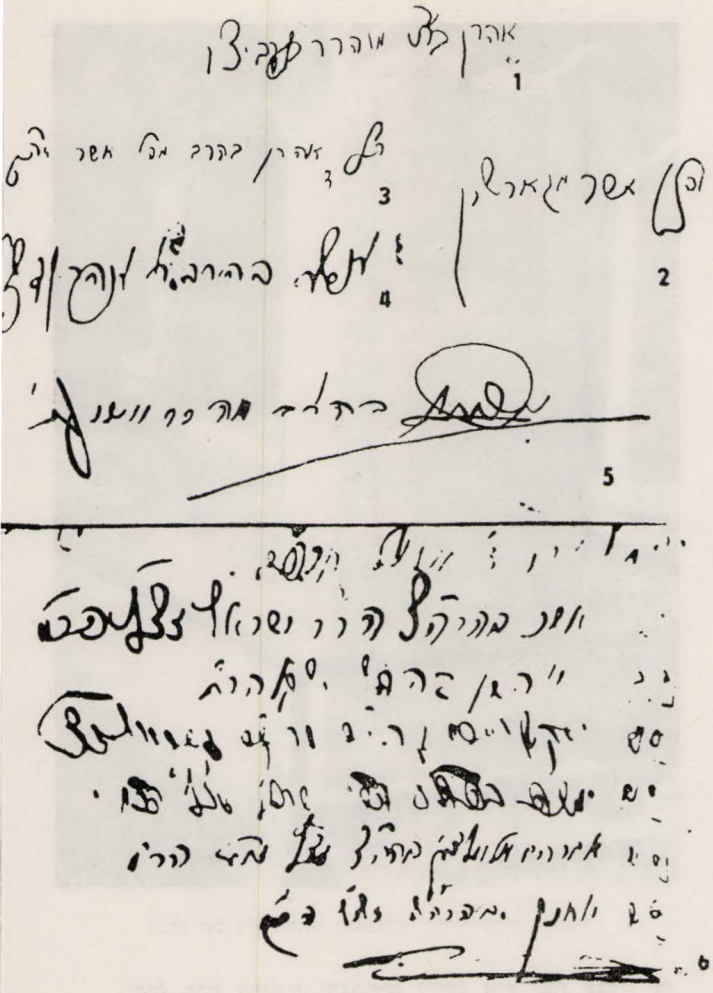
162. י. בנימיני, חלוף משמרות בחצר ה"רבי", סטולין, ספר זכרון, עמ' 176.

קארלין כאחד. עוד בן אחד של ר' ישראל, ר' אשר, התגורר בסטולין ונודע בכשרונותיו המוסיקאליים, שזכו להכרה מצד יודעי נגן, אף נסע ללמוד בקונסרבאטוריון שבברלין.

מקום מיוחד בין בניו של ר' ישראל נועד לר' אהרן בנו (ר' אהר"לה). על אף בקשת רבים מן החסידים סירב להיות רבי. הוא היה כולו "לא־מעלמא הדין". את מושבו קבע בוורשה, שגם בה היו מחסידי קארלין, חי חיים צנועים, הסתפק במועט והקדיש חייו לעזרת הבריות: לחולים, לעניים ולאומללים, והיה ידוע ונערץ בתכונותיו אלו לא בחוגי החסידים בלבד. הוא מת על קידוש־השם בימי השואה בוורשה (כנראה בשנת תש"ב—1942). על מותו, מות קדושים, יסופרו דברים שנראים כדברי אגדה והם מצבת־זיכרון לרוממות אישיותו שהגיעה למדרגה גבוהה של מסירות־נפש בקדושה. הם מצאו גם הד בשירה[163].

ר' משה מסטולין, שהיה מוסמך להוראה וגם בעל השכלה כללית, קנה לו שם כאדם בעל־מרץ וגילה אהדה לרעיון התחיה הלאומית. פעמיים (בשנים תרצ"ג—1933 ו־תרצ"ז—1937) ביקר בארץ־ישראל והביע דעתו להסכים לחלוקת ארץ־ישראל ליהודים ולערבים — שאלה שעמדה אז על סדר היום — כדי ליצור מיד (תרצ"ח—1938) אפשרות של עלייה חופשית לארץ[164]. הוא ידע לקרב אליו את הדור הצעיר, דאג לחינוכו ויסד (בשנת תרפ"ב—1922) ישיבה בסטולין. היתה זו תופעה חדשה בתולדות החסידות הקארלינית. שם הישיבה היה "בית ישראל" ועיקר הלימוד בה היה לימוד גמרא, מתוך שאיפה למזג את רוח הלימוד הליטאי עם רוחה של חסידות קארלין. הישיבה נעשתה במשך זמן קצר למקום־תורה לסביבה כולה ומספר תלמידיה הגיע עד מאה; בעול הדאגות לקיומה נשא ר' משה[165]. היא התקיימה עד ימי השואה.

עגומות היו שנות חייו האחרונות של ר' משה. בשנת תרצ"ט (1939), כשנכבשה סטולין על־ידי הרוסים, נישלוהו השלטונות הסובייטיים מביתו[166] וכצל היה מסתובב ברחובותיה של סטולין, בין הבריות שאהבוהו, בסבלם נשא ויחד עם בני סטולין נספה כעבור שלוש שנים, בשעת חורבן העיר על־ידי הנאצים (כ"ט באלול תש"ב—1942). על ימיו האחרונים אנו למדים מפי עד ראייה: "בפעם האחרונה ראיתי את



חתימותיהם של צדיקי השושלת הקארלינית: 1) חתימת ר' אהרן הגדול. 2) חתימת ר' אשר הראשון. 3) חתימת ר' אהרן השני. 4) חתימת ר' אשר השני מקארלין. 5) חתימת הינוקא מסטולין. 6) חתימות בני הינוקא מסטולין.

ה'רבי' ואת בני משפחתו... יום לפני השואה הגדולה... בגיטו שררה חשכה איומה... הכל הרגישו שהרגע האחרון מתקרב... מלאך המות פרש כנפיו על קהילת סטולין... סרנו (אני ובעלי) לבית ה'רבי'. השעה היתה אחרי חצות. בבית ה'רבי' שררה חשכה. בחדר הכניסה מצאנו את הרבנית וכלתה פרלה וקול בכי קורע לבבות נישא בתוך החצר... נכנסנו בפתח פתוח לחדר ה'רבי'. שם הבחנו בחשכת הליל צללי אנשים ליד שולחן והם עטופים טליתות ומתנועעים בקצב. בקושי הכרתי ביניהם את ה'רבי' משה'לה ואת בנו בכורו נחום־שלמה... והנה נגש ה'רבי' אל עמוד התפילה ולחשו הגיע לאזנינו (בעלי קלט כמה בטויים והסביר לי אחר־כך, שהיו אלה דברי וידוי). לפתע הרים ה'רבי' את שתי ידיו למעלה וקרא בהתרגשות רבה: 'אבינו מלכנו, חמול עלינו ועל טפינו' ופרץ בבכי מר... בבקר של ערב ראש־השנה תש"ג, כשרוכזו כל יהודי סטולין בכיכר השוק להובלה לטבח, ואנו הצצנו דרך סדק מחבואנו במחזה האיום, לא ראינו שם את ה'רבי' ובני משפחתו... כשבקרתי בסטולין בשנת 1945 שאלתי את הגויים

---

163. ש. שלום, דודי רב אהר'לי, שירים, עמ' 349, תל־אביב 1949; ה. זיידמן, ר' אהרן פרלוב בגיטו וורשה, סטולין. ספר זכרון, עמ' 209; י. בן־זכאי, הכתר שנופץ, "אור זרוע", קובץ רשימות ותמונות, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, עמ' 45, תל אביב תשי"ב; ד"ר ש. שז"ך, שמחת ר' אהר'לה, עיתון "הצופה", תל־אביב, ערב־סוכות תשי"ב—14.10.1961; י. פיינגולד, גלגולו של ניגון, עיתון "דבר", תל־אביב, 28.12.1945; המחבר מציין את היום בו נספה ר' אהרן: י"א באב תש"ב (25.7.1942) וראה גם: הויזמאן, דברי אהרן, עמ' 252. מ. אונגר, האדמורים שנספו בשואה, עמ' 206—209, ירושלים 1969.

164. בשיחה פרטית.

165. מ. קופלוביץ, "הישיבה", סטולין, ספר זכרון, עמ' 83.

166. ב. קמפינסקי־ליברמן, ימיו האחרונים של ה"רבי" משה'לה פרלוב, סטולין, ספר זכרון, עמ' 226.

המקומיים לגורל ה'רבי' והם וכן השוטרים האוקראינים, שנכחו ביום המר בכיכר השוק, אמרו לי שלא ראו את ה'רבי' בין הקדושים. אחדים מהם מסרו גירסה, שלפיה הסתתרו ה'רבי' ואחיו ר' אשר'קה וכן גיסם ר' יעקב'לה עם משפחותיהם בבית־המרחץ שבחצר ה'רבי'. שלושה ימים אחרי הטבח פרצה שם דליקה מסיבות בלתי ידועות, וכולם נשרפו חיים. הלך הרועה הנאמן בעקבות צאן מרעיתו: הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״ [167].

כך נחרב הקן הסטולינאי של החסידות הקארלינית.

ישיבתו של ר' אלימלך בקארלין הביאה עמה את תחיית הקיבוץ החסידי במקום, אלא שהשפעתו לא חרגה מגבול החוג המצומצם שלו. בימי ראש־השנה, עם תקיעת שופר, או בשעה שהיו מוליכים את ר' אלימלך לתשליך, ובשמחת־תורה כשהיו רוקדים בהקפות עד שעה מאוחרת בלילה, כמעט עד אור הבוקר, לאחר שבילו כל היום של שמיני־עצרת בסוכתו של הרבי בזמירות ובריקודים — באותם הימים עדיין ניתן לראות בקארלין מזוהר העבר ולשמוע הד ימים מקדם [168]. בין אורחיו של ר' אלימלך לימים־טובים בקארלין היו חסידים מפולסיה, ווהלין, פולין וארץ־ישראל. גם ר' אלימלך היה מתעניין בשאלות מדיניות ותרבותיות הנוגעות לחיי ישראל. כך, דרך־משל, מצוי היה אצל הספרות החסידית החדשה (בובר וכדומה) ויחסו אל הסופרים ואל הספרות היה יחס של דרך־ארץ. כר' משה בסטולין כך גם ר' אלימלך יסד ישיבה בעיר הסמוכה לוּנינץ (שבין פינסק לסטולין) ודאג לקיום הישיבה. כניגוד לרוח כבדת־ההגות של תנועת ה״מוסר״, שררה בישיבה המתנגדית בקארלין עצמה, קרוב לביתו של הרבי, שלטה בישיבתו רוח החסידות הקארלינית וזיקתה החיובית לחיים. ניגוד זה הבליט את היסוד החסידי העיקרי של הישיבה, אם כי עיקר תכליתה, כשל הישיבה המתנגדית, היה לימוד התלמוד. ר' אלימלך זכה להוקרה מיוחדת בעיני חסידים ותיקים וזקני ירושלים — שבעיר העתיקה ובמאה שערים — וכן תושבי טבריה וצפת, היו מחסידיו. במשך השנים תרפ״ב—תרצ״ט (1922—1939) ביקר ר' אלימלך פעמים אחדות אצל חסידיו בארץ־ישראל ואף חנך בירושלים, בשכונת מאה שערים — כפי שמעידה על כך טבלה מיוחדת — את הישיבה הקארלינית, ששמה ״בית אהרן וישראל״. עם חסידיו בארץ־ישראל עמד ר' אלימלך בקשר־מכתבים הדוק, וביקוריו בארץ נחשבו להם כימי חג [169]. זמן קצר לפני מלחמת־העולם השנייה (קיץ תרצ״ט—1939) ביקר ר' אלימלך בפעם האחרונה בארץ, ואחר שובו לקארלין מצאתהו השואה ושם נספה על קידוש השם. עדי־ראייה מספרים: ״בבקר אפור אחד מימי אלול ת״ש (1940) (בזמן כיבוש פינסק על־ידי הבולשביקים) נזדמן לי לבקר בביתו של הרבי (מקארלין) זצ״ל. הרבי לא היה בביתו. עדיין לא שב מבית־המדרש מתפילת־שחרית. כשנכנסתי הביתה נתגלתה לפני עיני תמונה מדאיבה מאוד של עוני, המבצבץ מכל פינות הבית. בייחוד בלט לעין היעדר ריהוט כלשהו מן החדר, חוץ משולחן צר וארוך, לא מכוסה, ששימש בשעתו למסיבות חסידים בימי שבת ומועד, ובמיוחד לשלוש־סעודות ומלווה־מלכה, כשהיו מאריכים בזמירות ו'אומרים ניגון'. על סף המטבח עמדה אשה כחושה, עטופה שמלה בלה ומטפחת קרועה על ראשה. זו היתה הרבנית ז״ל. פניה נפלו והצטמקו כל כך, שקשה היה לי להכירה. בכאב עמוק ובצער רב סיפרה לי על ה'צרה החדשה' שבאה עליהם: לפי רשיון מטעם מחלקת השיכון של המועצה העירונית נכנס אליהם לגור שכן־זר, פקיד ממשלתי, ובידו רשות לשימוש משותף במטבח. מאז ניטלה היכולת ממשפחת הרבי זצ״ל להשתמש במטבח, כי השכן החדש, רוסי מבטן ומלידה, מרוסיה־הגדולה, לא היה נזהר, כמובן, בענייני כשרות... ורגיל היה אפילו לצלות חזיר קטן בתנור, ועוד ידו נטויה להביא גם את יתר בני־משפחתו לגור אתם יחד... יצאתי מן הבית שבור ומדוכא... בחול־המועד סוכות תש״א (1940), כשעבדתי בתור מנהל המחסנים של איגוד הצרכניות הממשלתיות במחוז פינסק באו אלי כמה מאנשי־שלומו של האדמו״ר זצ״ל... ואחרי השתדלויות רבות רשמו את הרבי לעבודה בתור שומר־לילה של המחסנים... הדבר נעשה על־ידיהם כדי ל'הכשיר' את הרבי זצ״ל כאזרח בעל זכויות מלאות, שיש לו עבודה קבועה במקום, וכך לא יהא צפוי לגירוש מגבולות פינסק, כיתר האנשים ה״לא־פרודוקטיביים״ שהיו בפינסק ושגזר־דינם היה גירוש לעיירות הנידחות במרחק חמשים קילומטר מגבולות העיר... מסתבר, שהרבי ר' אלימלך זצ״ל לא היה עומד בעצמו בשעות המאוחרות בלילה על משמרתו, אלא שאנשי־שלומו מהמקורבים אליו, שנשארו לפליטה, היו מתחלפים באשמורות־הלילה עד הבוקר וממלאים את התפקיד במקום הרבי ועל שמו. הדבר הזה נמשך, לפי ידיעתי, עד יום 6 בנובמבר 1940... ואולי המשיך הרבי בתפקידו זה עוד זמן רב״.

״וכן סיפר לי ידידי מר נתן נטע ויינר מוולאדימירץ שעל־יד ויסוֹצק... אחד מאנשי־שלומו הוותיקים של האדמו״ר, שב־ערב־פורים תש״א (1941) ביקר בבית הרבי בפינסק בענייני־משפחה שלו ומצא את הרבי כשהוא כולו מדוכא, שבור ורצוץ, ופניו רעים מאוד. הרבי אמר לו, שהוא נמנע מלקבל את אנשי־שלומו, כדרכו, שכן כל יום מביא עליו נגישות חדשות, פורענויות ורדיפות, המתגברות יום־יום, והדברים הגיעו לידי כך, שהוא ירא אפילו מפני האנשים שנמצאים ורוקדים מסביבו. 'כל כך מר לי, משום שאינני יודע היום מי ומי האנשים הרוקדים סביבי', אלה היו דברי הרבי כפי שמוסר מר ויינר הנ״ל״ [170].

פרטים על חייו של ר' אלימלך בימי כיבוש פינסק על־ידי הנאצים ועל מותו מות־קדושים אין בידינו. עד־ראייה מספר על מיתה הטראגי של חנה'לה, בתו של ר' אלימלך. כדי

167. הנ״ל, שם, עמ' 226. אונגר, שם, שם.

168. הייתי עד להווי חסידי זה.

169. מ. בונים, אחרון האדמו״רים בקארלין, סטולין, ספר זכרון, עמ' 227; א. ש״ך, ישיבת ״בית ישראל״, יזכור קהילות לוּנינץ—קוז'נהוֹרודוק, בעריכת י. זאבי ואחרים, עמ' 45, תל־אביב 1952; י. קולה, אֵ חסידישער שבת אין לוּנינץ, יזכור קהילות לוּנינץ־קוז'נהוֹדוֹדוק, עמ' 147—152.

170. פייבל גינזבורג מפינסק, כעת ברמת־גן, במכתב בשמו ובשם נתן־נטע ויינר מוולאדימירץ (ווהלין), אף הוא כעת ברמת־גן.

להימנע ממות־קלון בידי הנאצים טרפה נפשה בכפה — בלעה רעל ומתה כעבור ימים אחדים[171]. אותו עד אינו זוכר אם ראה את ר' אלימלך בגטו פינסק. יום י"ד בחשוון תש"ג (1942) נחשב אצל החסידים כיום פטירתו של ר' אלימלך. ימי החורבן של גטו פינסק־קארלין הם י"ח—כ' בחשוון, תש"ג (1942).

ר' יעקב, בנו של ר' ישראל הובא בשנת תרפ"ג (1923) לארצות־הברית ושם התייצב בראש חסידי אביו. ר' יעקב אף הוא גילה עניין בבעיות החיים הציבוריים. בניו־יורק העיר התקיימו לראשונה ארבעה "שולכענס" של חסידי סטולין. אחד מהם, הנמצא בקרבת־מקום לביתו של הרבי, מקנת כספם של חסידי סטולין, נקרא בשם "בית אהרן". גם בדטרויט (מישיגן) נמצא בית־כנסת סטולינאי, שנוסד על־ידי פועלים חסידי סטולין, העובדים כמכונאים בבתי־החרושת שבמקום. לימים־נוראים היו באים אל הרבי חסידיו מערים שונות כדי להתפלל יחד אתו "לפי נוסח־קארלין" לשנה טובה. ר' יעקב היה גם מבקר אצל חסידיו בערי מגוריהם. אישיותו וריכזה מסביבו את נאמני החסידות הקארלינית. הוא נפטר ו' אייר תש"ו (1946), שעה שביקר אצל חסידיו בעיר דטרויט ושם הובא לקבורה.

הצעיר שבבני ר' ישראל, ר' יוחנן, עמד בראש חסידי קארלין בווהלין ובסביבתה עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה. משנתקרבו חיילות הנאצים לעיר מושבו לוצק נמלט ר' יוחנן יחד עם אשתו ושתי בנותיו — כך מוסרים — עם הפאר־טיזאנים. הם גלו כולם לרוסיה ושם מתו אשתו ובתו הבכירה. אחר תלאות בדרך ארוכה, מברית־המועצות דרך גרמניה, הגיעו ר' יוחנן ובתו, בזכות השתדלות חסידיו, בשנת תש"ו (1946), לארץ־ישראל והשתקע בחיפה. כמעט כל חסידי קארלין וסטולין, שנתייתמו לאחר שנספו ר' משה ור' אלימלך, הכירו בו כרבם. נוסף על בתי־התפילה הקארליניים בצפת, טבריה וירושלים, נבנה בית־תפילה בתל־אביב וקם "מניין" קארליני בחיפה, ליד הישיבה הקארלינית, שהתקיימה בירו־שלים מקודם, יסד ר' יוחנן עוד ישיבה, קטנה יותר, למתחילים. לימים־נוראים ולשמחת־תורה היו חסידי קארלין באים אל רבם לחיפה, וכאן ניתן עוד לשמוע את ניגוני קארלין המסור־תיים. בשנת תש"ח (1948) יצא ר' יוחנן לארצות־הברית לפי בקשת חסידי קארלין שם, וקבע מושבו בבית שבו התגורר קודם לכן ר' יעקב אחיו. הוא יסד שם ישיבה, ומשם היה שולח תרומות לישיבות שבירושלים. מסביבו התרכזו חסידי קארלין המתגוררים באמריקה.

ר' יוחנן הוציא את "סדור בית אהרן וישראל" (ניו־יורק 1952), לפי הנוסח והמנהגים של שושלת הצדיקים הקארלינית, ובו אמרות ודרשות של צדיקי קארלין, לקוחים מתוך הספר "בית אהרן" וערוכים לפי התפילות וסדרן. בסוף באים "מכתבי קודש" של צדיקי קארלין, וגם הם לקוחים מן הספר "בית אהרן". ה"סדור" נועד להפיץ ברבים את דברי־התורה של הקארליניים, ונעשה תשמישו היומי של החסיד הקארליני. — לראש־השנה תשט"ז (1955) ביקר ר' יוחנן בפעם השלישית אצל חסידיו בארץ־ישראל (קודם לכן ביקר בארץ בשנת תרצ"ח—1938) ובילה אתם את החגים בירח־האיתנים. בירו־שלים נבנה בינתיים בתרומות חסידיו שבארץ ובארצות־הברית בניין גדול — "ישיבת קארלין". ר' יוחנן שב לארצות־הברית ונתכוון לחזור ארצה ולהשתקע בה. אולם זמן קצר לאחר בואו שמה חלה ונפטר ביום כ"א בכסלו תשט"ז (1955). אחר פטירתו הוציאו חסידי קארלין "הוצאה שלישית בהוצאת... מוה"ר יוחנן זצוקללה"ה" את הספר "בית אהרן" (ברוקלין 1952, כמו שנדפס בבראדי 1875). ביום י"ח אדר ב' תשי"ז (1957) העלו חסידיו את ארונו מארצות־הברית לארץ־ישראל ובחרו בטבריה למנוחת עולמים לו, היא העיר ששיכנה לראשונה את החסידות הקארלינית ואצלה מרוחה על בית־קארלין כולו.

א. הויזמן בספרו "דברי אהרן" (ראה לעיל הערה 161) פירסם שישים מכתבים מאת הצדיק ר' אלימלך (עמ' 125—186) ושלושים ושניים מכתבים מאת הצדיק ר' יוחנן (עמ' 187—208), המשקפים את דעותיהם של שני צדיקי קארלין אלה. רוב מכתבי ר' אלימלך כתובים אל חסידיו בירושלים לכבוד החגים, מכתבי עידוד וברכה, "להתחזק בשמחה ולא להעמיק בפרומקייט... דרך החסידות להיות תמיד בשמחה והיא שעומדת לאדם להינצל מכל דבר רע חלילה; ומפרום־קייט יתירה יכולים ליפול חם ושלום בעצבות, אשר זה היה שנוא מאד לאבותינו הקדושים... נתקשר יחד... באחדות וחיבה לנטוע בליבות ישראל אהבה ויראת השם יתברך להו־ציא מלבם האפיקורסות שנתפשטה כנגע... צריך כל אחד לשמור מפירוד לבבות... אשר התקשרתם כולכם אלי... ולפי מעשי אינני ראוי לזה". — רוב מכתבי ר' יוחנן — כמעט כולם ללא ציון פרט השנה — כתובים בהיותו בארצות־הברית אל בחורי ישיבת קארלין שבירושלים. אף הוא כר' אלימלך אחיו מדגיש את העיקרים האופייניים לחסידות בכלל ולקארלינית בפרט: "...להיות באחדות ואהבת אחים, להת־רומם מתוך חשיכה... לרומם קרן התורה והחסידות... ללמוד בהתמדה... והכל לעשות בהתלהבות כחפצנו תמיד...". ראוי לציון כתב־ההתקשרות מיום ט"ו בשבט תש"ח (1948) בשם "אהבת ואחדות חברים" חתום על־ידי עשרים חסידי קארלין, התקשרותם עם הרבי ר' יוחנן והתקשרות בינם לבין עצמם.

ר' יוחנן מקארלין הניח אחריו בארצות־הברית נכד, ברוך־יעקב־מאיר, שנולד לבתו שנה לפני פטירתו. שוב עבר על חסידות קארלין המשבר, אשר פקד אותה שמונים שנה קודם לכן, כשנפטר הצדיק ר' אשר השני והשאיר אחריו "ינוקא" בתור יורש, כמתואר לעיל. והפעם ביתר שאת, כי בינתיים נחרב המרכז בסטולין ואישיותו של הצדיק נשארה כגורם יחיד המלכד את שארית הפליטה של חסידי קארלין, הנפוצים בארצות־הברית ובישראל. בניגוד למשבר הראשון, שעה שחסידי קארלין, רובם ככולם, החליטו לשמור אמונים לשושלת קארלין, קמה עכשיו תסיסה ביניהם וחלק מהם, בפרט

---

171. א. דולינקו, כך נחרבו קהילות פינסק וקארלין, עמ' 73, 83, 84 (סטנסיל, תל־אביב, ללא ציון שנת השכפול); ב. בן־פורת, האדמו"ר מקארלין הי"ד, עיתון "הצופה", תל־אביב, 22.6.1945. אונגר, האדמורים שנספו בשואה, עמ' 9—11.

הזקנים שבהם, שלא יכלו לחיות בלי "רבי", לא רצו לחכות עד שיגדל ויתבגר היורש הקטן. ביום ט"ו באב, תשכ"ב (1962) הם הכתירו את הצדיק משושלת ללוב, ר' משה־מרדכי בידרמן, שהיה כאבותיו, קרוב לחסידות קארלין, בתור "רבי" שלהם והוא נקרא בשם: צדיק של חסידי ללוב־קארלין.

וזה נוסח ההכתרה: "בעזרת השם יתברך ועל דעת חסידי קארלין בירושלים עיר הקודש וכל ערי ארצנו הקדושה וב־תפוצות הגנו מקבלים עלינו לראות בך אדוננו, מורנו ורבנו את מנהיגנו נשיא אלוקים אתה בתוכנו והנגו מקום שתנהל את הקהילה הקדושה בדרך אבותינו הקדושים לבית קארלין־סטולין. תפלתנו שלוחה לפני היושב במרומים, שיזכה את כולנו ללכת יחד עם הרבי לקראת משיח צדקנו".

אולם חלק גדול של חסידי קארלין, אף מבין הזקנים, ובמיוחד הצעירים, העריכו את הכתרת הרבי מללוב, כסילוקה של השושלת הקארלינית ועקירתה מההיסטוריה. הם התנגדו בכל כוחם להכתרת צדיק זר בתור "רבי" שלהם ונשבעו אמו־נים ל"ינוקא". חילוקי דעות אלה פגעו עמוק אף במשפחות, כשהסב, למשל, הצטרף למכתירי הצדיק מללוב והבן והנכד נאמנים ל"ינוקא". חל גם פילוג בין בתי־הכנסת בירושלים. בב"ת־הכנסת הישן ההיסטורי של חסידי קארלין מתפללים חסידי ללוב־קארלין, וכאן עורך הרבי המוכתר בשבת את ה"שולחן". אולם בניין הישיבה הגדולה "בית אהרן וישראל" שבירושלים, בה המרכז הגדול ביותר של חסידי קארלין, מהווה מבצר של החסידות הקארלינית, נאמני ה"ינוקא". אליהם הצטרפו חסידי קארלין שבתל־אביב, ה"מניין" הקארליני בחיפה — רובם יוצאי פולסיה — ואין צריך לומר חסידי קארלין שבארצות־הברית.

הזמר הקארליני הנשמע עדיין זעיר שם בירושלים ובניו־יורק מפי שרידי חסידי קארלין הוא הזיק האחרון שנשאר לפליטה מקרן האור, שהאיר במשך שישה דורות לחסידי קארלין בחשכת הגולה.

☆

ערכה של החסידות הקארלינית מבחינה היסטורית נעוץ לא רק בתקומתה של החסידות בליטא בראשית ימיה, אלא גם בהתפשטותה בסוף המאה ה־18 ובמשך המאה ה־19.

כידוע, היה רווח — בפרט בראשית תנועת החסידות — המנהג, שמוריה ומנהגיה היו מקרבים מבין קהל חסידיהם תלמידים יחידים ומחנכים אותם לעתים בתוך ביתם. לאחר מות הרבי היה חלק מחסידיו, מתוך הכרה ורגשות קרבה נפשית לאחד התלמידים, בוחר בו לרבי. תלמידים אלה היו אחר־כך ממשיכים בדרך כלל בהפצת תורת רבם ויסדו שושלת עצמאית משלהם, מקבילה לשושלת רבם. כך קמו לתנועה הראשונה תולדות וענפים. מבין צדיקי קארלין, ר' אהרן הגדול ור' שלמה מקארלין היה תלמידו של ר' אהרן הגדול (אם כי היה גם אחד מתלמידי המגיד ממזריץ'), ותלמידיו של ר' שלמה היו ר' אשר מסטולין, ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אורי מסטרליסק. החסידות הקארלינית העמידה ארבעה ענפים: חסידות לאכו־ביץ, קוידאנוב, קוברין וסלונים, הוא ה"חדר" הקארליני. השפעתו נתרכזה בעיקר בתחומה של ליטא. פרק היסטורי זה חורג, כמובן, מהמסגרת: חסידות בפינסק וקארלין.

חסידים מחוץ ל"חדר" הקארליני

קיימות היו בפולסיה שלוש שושלות חסידיות שלא התייחסו על ה"חדר" הקארליני, ואלו הן: ליבשיי, הורודוק וברזנה. שלושתן מוצאן מווהלין. שתים הראשונות היו מבחינה גניאלוגית קרובות קרבת־משפחה[172]. מייסדה של השושלת הליבשאית היה חתנו של הצדיק והמגיד הידוע מווהלין, מחבר הספר "הנהגת אדם", ר' דוד הלוי מסטפאן, שהיה תלמידו וחתנו של תלמיד הבעש"ט, ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב; ומייסדה של השושלת הברזנאית היה בנו של ר' דוד הלוי. לכולם היו מצויים חסידים, אם כי במספר מועט, בפינסק ובקארלין.

א. השושלת הליבשאית

אבי השושלת הליבשאית, ר' שמריהו (ויינגארטן), היה בנו של ר' אברהם־אבא־יוסף מסורוקה (בסאראביה), שהיה תלמידו של המגיד הגדול ר' בער ממזריץ'[173]. ר' שמריהו שימש בתחילת המאה התשע־עשרה (לפי מסורת החסידים בשנת תקס"ב—1802) בתור רבי בליובשוב ("ליבשיי"), עיירה קטנה ליד פינסק, והיה בעת ובעונה אחת גם רב של ליבשיי וקוברין[174]. חסידים היו לו בפינסק ובעיירות הקטנות שב־סביבת פינסק (יאנובה, טלחאן, חומסק, מוטלה ועוד). תחומי השפעתו היו בין פינסק לקוברין, ובפינסק גופא נערכו "שול־חנות ליבשיי". אל מחנהו של ר' שמריהו נצטרפו גם מבין המתנגדים שבעיירות, וכך נתפשטה החסידות, אמנם במידה מוגבלת, בחלק זה של פולסיה.

---

172. גאטליב, אהלי שם, עמ' 103, פינסק, 1912; גרוסמן, שם ושארית, עמ' 31, 51, תל־אביב, תשכ"ד; צינוביץ, לתולדות הרבנות בקוברין, ספר קוברין, עמ' 26—27, תל־אביב 1951. ידיעות אישיות מפי הרבי הליבשאי האחרון, ר' יצחק־אהרן, על זמני כהונתם של צדיקי השושלת. ש. נ. גאטליב, מחבר הספר "אהלי שם", היה בן העיר פינסק ומעורב עם צדיקי השושלת בפולסיה, ויש לראות בידיעותיו מקור מוסמך. פרטי מותו הטראגי על קידוש השם של ר' יצחק־אהרן, אחרון האדמו"רים של השושלת הליבשאית, הובאו להלן מתוך מאמרו של ד. אפשטיין, היהודי היחידי, ילקוט מורשת, חוב' ב', עמ' 10—11, תל אביב 1975. בציון התאריך שם: תשעה באב, 2 ביולי 1942 נפלו שתי טעויות. ימי ההריגה בליבשיי היו בשנת 1941. שנה זו אף צויינה פעמים אחדות בהמשך דבריו של המחבר. תשעה באב בשנת 1941 חל ב־2 באוגוסט, והוא כתב: 2 ביולי. אף יום השבוע — יום א' — כיום ההריגה, אשר מביא המחבר, מתאים ליום המתוקן כנ"ל. תשעה באב באוהה שנה — 1941 — חל בשבת, ונדחה ליום ראשון. גם לי אמר כותב הזכרונות כי האדמו"ר ר' יצחק־אהרן נרצח על־ידי הנאצים בתשעה באב. אין בזכרוני, כי ציין אף את התאריך האזרחי.

173. גרוסמן, שם, עמ' 51.

174. גאטליב, שם, שם; Jewish Encyclopedia, כרך ז', עמ' 526, ערך: קוברין.

ר׳ שמריהו נפטר בשנת תר״ו (1846) בפינסק. אל קברו היו עולים חסידיו מן הסביבה להדליק נר־תמיד.

יורשו של ר׳ שמריהו היה בנו ר׳ יחיאל־מיכל, ולאחר־מכן בנו השני ר׳ אברהם־אבא, ששימש רב בעיירה הסמוכה יאנובה (בין פינסק וקובריו) ובליבשיי[175].

לאחר פטירתו של ר׳ אברהם־אבא בפינסק (תרכ״א—1861) שימשו כרביים בנו ר׳ חיים־יצחק (משנת תרכ״א—1861 עד תרל״ט—1879) ונכדו ר׳ יעקב־לייב (משנת תרל״ט—1879 עד תרפ״ב—1922). לפי ידיעות ממקורות חסידיים הגיע באותם הימים מספר חסידי ליבשיי עד אלפיים. בנו השני של ר׳ חיים־יצחק, ר׳ אבא, השתקע בתור רבי ביאנובה. הוא נפטר בשנת תרפ״ד (1924) בערך. בית־תפילה שלו ביאנובה שמו היה עד השואה ״בית־התפילה של ר׳ אבא׳לה״ (אפשר שהיה קשור בשמו של סבו ר׳ אברהם־אבא).

ר׳ יצחק־אהרן, בנו ויורשו של ר׳ יעקב־לייב בליבשיי, התגורר גם בפינסק וריכז סביבו את חסידיו. הוא היה מבקר בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם אצל חסידיו באמריקה. עם חורבנה של יהדות פולסיה נספה גם ר׳ יצחק־אהרן על קידוש־השם.

על מותו הטראגי יש בידינו עדות מאת דוד אפשטיין, בן העיירה ליבשיי. הוא כותב: ״ב־1 ביולי 1941 הגיעו לעיירתנו [ליבשיי] מן העיר קאמין קאשירסק עשרים אנשי גסטאפו רכובים על סוסים. ובעיירה קמה בהלה גדולה. איש לא ידע לשם מה באו עשרים איש, רוצחים היטלריסטיים. כל יהודי פחד... באמצע הלילה, השעה היתה אחת, נשמעו צעקות נוראות. הקולות היו של נשים וילדים יהודיים... יצאתי בלילה והלכתי דרך רחובות צדדיים לראות ולדעת מה חדש התרחש כאן, ובדיוק ראיתי כיצד אנשי הגסטאפו לקחו את רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן ויינגרטן ואת שני בניו היפים וסחבו אותם בזקנם הארוך הנאה ובפיאותיהם והכניסו אותם לתוך מרתף אפל ולח. עינו אותם ביסורים גדולים ובסבל עד שהביאו אותם לתוך המרתף האפל והלח, ואליהם למרתף הביאו עוד 45 יהודים מנכבדי העיירה: רופאים, מהנדסים ומנהלי חשבונות. במרתף... הם ישבו עד שהאיר היום. זה היה ביום א׳, תשעה באב, 2 ביולי [?] 1942 [?]. בבוקר הוציאו את 48 הגברים מן המרתף והריצו אותם לעבודה. גם הרבי הקדוש ר׳ יצחק אהרן הלך יחד אתם לעבודה. ברחובות הודבקו מודעות גדולות... בגרמנית, פולנית ואוקראינית, שהיום, 2 ביולי 1941, בשעה 12 בצהריים יוצג בקולנוע... סרט עם היהודים, שאתם בחייכם לא ראיתם סרט כזה... אלפי אנשים התאספו... וכעת אני יכול לתאר בפניכם את הדראמה הראשונה העצובה של רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן ויינגרטן. ההתחלה היתה שקצצו לו בסכין... מחצית אחת של זקנו הארוך והיפה; ועלילה נוספת: הפשיטו אותו עירום וציוו עליו לשיר ולרקוד ולצעוק... ציוו עליו לרחוץ את הסוסים עם הטלית־קטן שלו... הייתי גם אני בקולנוע יחד עם כל היהודים, אך תודה לאל הצלחתי לברוח... אחר השעה 2 הקיפו אנשי משטרה אוקראינים וגסטאפו את המרתף והחלו לגרש את האנשים האומללים... כשהם מכים אותם באלות גומי על ראשיהם. רבנו הקדוש ר׳ יצחק אהרן כבר לא היה לו כוח ללכת, לקחו אותו בעגלה... העבירו אותם אל מעבר לנהר סטוחוד... ושם ציוו עליהם... לחפור בורות לעצמם... ברוב עמל גמרו את החפירה ואז ציוו על כל היהודים לפשוט בגדיהם... מעל לחפירה שמו לוח וציוו לעמוד על הלוח לפי חמישה אנשים כל פעם, ובאופן זה ירו בכולם. ולרבי הקדוש ולשני בניו... עוללו יסורים חיים עד שהרגו אותם. ההריגה של רבנו הקדוש ובניו ושאר 47 האנשים נסתיימה ב־3 ביולי 1941״.

החסידות הליבשאית אמנם צמחה במרכזה של פולסיה הליטאית ושם מקומה, אף־על־פי־כן היתה לפי מהותה ענף לחסידות ווהלין, שמשם באו מייסדי שושלתה. באופיה היתה משותפת לתנועה החסידית כולה באותה שעה, שעיקרון קדושת הצדיק השתלט בה על שאר עיקריה של תורת החסידות. צדיקיה לא הניחו אחריהם ספרים. הם התנגדו לתעניות והטעימו חשיבותה של שמחה, אף־על־פי שלא ידעו להגשימה בחיים, כדרך שעשתה זאת חסידות קארלין. היו להם גם ניגונים משלהם. אופייני הוא החיזיון שצדיקיהם שימשו רבנים בעיירות ליטא (קוברין, יאנובה וליבשיי), וזו עדות ל״שלום בית״ ששרר בינם לבין הסביבה המתנגדית, וכן לסמכותו של מייסד השושלת הליבשאית, ר׳ שמריהו. מעידה על כך גם העובדה שמחותנו של ר׳ שמריהו היה הרב הפינסקאי המפורסם בזמנו, ר׳ חיים בר׳ פרץ הכהן[176], שעלה לארץ־ישראל ועמד שם בראש היישוב המתנגדי[177].

ב. השושלת ההורודוקאית

בתחילת המאה התשע־עשרה, בערך, נוסדה בעיירה דוידהורודוק שליד פינסק ובסמוך לסטולין שושלת חסידית עצמאית. הנוהים אחריה היו ידועים בפינסק והסביבה בשם ״חסידי הורודוק״ (להבחין בינם ובין חסידי ר׳ מנחם־מנדל מוויטבסק, שאף הם נקראו בשם זה). היה זה בין הקטנים שבעוגפי השושלות החסידיות שבליטא, וחסידיו נמצאו בחוג הצר: דוידהורודוק—לאכבה—לובינץ—פינסק—קוז׳אנהורודוק. בה בשעה שחסידי ליבשיי מצאו להם מקום אחיזה מערבה לפינסק, בין פינסק לקוברין, תקעה הקבוצה ההירודוקאית הקטנה יתד מזרחה לפינסק, בין פינסק ללאכבה.

מייסדה של שושלת זו היה ר׳ וולף, ששמו בפי החסידים היה ר׳ וולפצ׳י (גינזבורג), בנו של הצדיק ר׳ שמואל הלוי מקושיווקה (עיירה בווהלין, לא רחוק מן המרכז החסידי

175. גאטליב, שם, שם, ומפי צאצאי השושלת.

176. אברהם שישא הלוי, קובץ ״הדרום״, חוברת ה׳—ו׳, עמ׳ 178, ניו־יורק 1958; גרוסמן, שם, עמ׳ 51. א. ל. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג׳, עמ׳ 170, ירושלים תרפ״ט.

177. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ׳ 769, 777. בין ה״כוללים״ שהיו בארץ־ישראל ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה אנו מוצאים גם ״כולל ליבשאו״ (אוצר ישראל, העורך י. ד. אייזענשטיין, כרך ד׳, עמ׳ 286, ערך: חלוקה, לונדון 1935).

הידוע נסכיז׳)[178]. ר׳ שמואל היה חברו הקרוב של הצדיק הווהליני הידוע ר׳ מרדכי מנסכיז׳[179]. מן המכתב שכתב אליו ר׳ אשר הראשון מסטולין (בין תקס״ב—1802 ובין ראשית תקפ״ז—1826), אנו למדים שבין שני הצדיקים היו יחסי ידידות וקשרי חיתון[180].

כיצד יסד ר׳ וולף שושלת עצמאית במרכז ״האיזור הקארליני״ לא נודע לנו בדיוק. המקור החסידי היחידי שמזכיר את ר׳ וולף מציינו בתור ״הרב אב בית דין״[181]. כן מספרים היו בעם, שר׳ וולף נבחר תחילה כרב בדוידהורודוק ונעשה אחר כך, כנראה בזכות ייחוס אבותיו, גם לרבי באותו מקום. פרטים מדויקים על אישיותו, על חייו ועל שנת מותו חסרים לנו, אבל אגדות עממיות שונות על פטירתו מעידות על מידת פירסומו והשפעתו.

יורשו על כסא הרבי היה בנו ר׳ דוד, שלפי מסורת העם לא היתה חשיבותו מרובה. כך, דרך־משל, אין שמו של ר׳ דוד נזכר כלל בביוגראפיה המשפחתית הקצרה, שמוצאה ממקור חסידי[182]. כנגד זה היה בנו של ר׳ דוד, ר׳ ישראל־יוסף הלוי, אישיות מרכזית בענף חסידי זה. הוא קנה לו שם כלמדן ונהג את עדתו ביד רמה. בני עיירתו, כבני הסביבה כולה, רחשו לו יראת־כבוד. בין החסידים של ר׳ ישראל־יוסף היו גם בני־עלייה שבחברה ואפילו מבתי המתנגדים. כך, דרך־משל, בשעת ביקורו בבית־התפילה ההורודוקאי בפינסק היה בא אל ״שולחנו״ הרב־מטעם של העיר פינסק, העסקן והמשכיל ביילין[183] ואחרים. ר׳ ישראל־יוסף קשור היה קשרים אישיים וקשרי־חיתון בצדיק הידוע מווהלין ר׳ יצחק מנסכיז׳. ממכתבי ר׳ ישראל־יוסף אליו (מהשנים תרי״ז—1856, תחילת תרכ״ב—1861, תרכ״ד—1864) אנו למדים על תלותו בר׳ יצחק מנסכיז׳. בפיסקה: ״והנני להתנפל ולהתחנן... לבל ימיש זכרונינו מלפניו... שאוכל לישב בביתי בשלוה והשקט״[184] מתכוון הוא, כנראה, למחלוקת שפרצה בזמנו בין חסידיו לבין חסידי קארלין, שחסידי הורודוק נראו בעיניהם חסידים נחותי־דרגה. נוסח התפילה בבית־התפילה שלו בהורודוק, שנקרא ״בית־התפילה של הרב״, היה קרוב לנוסח־ווהלין.

ר׳ ישראל־יוסף נפטר בשנת תרנ״ט (1899) בערך, ו״אוהל״ משותף הוקם על קברו, על קבר אביו ועל קבר סבו בבית־העלמין שבהורודוק.

מבין צאצאיו של ר׳ ישראל־יוסף, נודעה עוד השפעה מסוימת לנכדו ר׳ יצחק (נפטר בשנת תרס״ח—1908).

כמו כן יש להזכיר את נכדיו ר׳ אהרן, שגר בלובניץ הסמוכה, ור׳ משה, הוא הרבי האחרון של השושלת ההורודוקאית. ר׳ משה למד תורה בישיבות וולוז׳ין ולידא והיה מטיף מחונן, התקרב אל הרעיון הציוני וזכה להוקרה כללית. על מותו הטראגי מידי הנאצים מספרים עדי ראייה: ״שלושה שבועות לאחר הרצח ההמוני של הגברים בהורודוק נוצר הגטו לנשים... בין הנשים היו כמה גברים, שהתחפשו בבגדי נשים, ביניהם הרב ר׳ משה בר׳ וולוולה גינזבורג. ה׳מישצ׳אנס׳ (האזרחים הנוצרים), אשר בדקו את פניהן של המגורשות הכירוהו, הוציאוהו והרגוהו״[185].

מלבד המכתבים של ר׳ ישראל־יוסף, שנזכרו למעלה, לא הניחו אחריהם צדיקי הורודוק דברים שבכתב. צמיחתה של השושלת באה, כנראה, עם בחירת בנו של צדיק לרב, שהיה לרב ולרבי כאחד. מבחינה זו דומה תקומתה של שושלת זו לתקומת השושלת הליבשאית. בענף ההורודוקאי הקטן בלטה רק אישיותם של הצדיקים ר׳ וולף ור׳ ישראל־יוסף, שהגדילו במקצת את מחנה החסידים בפינה זו של פולסיה[186] ומצאו להם חסידים, כאמור, במספר מצומצם מאוד גם בפינסק.

ג. השושלת הברזנאית

שלא כשושלת הליבשאית וההורודוקאית, שקמו בפולסיה, צמחה השושלת הברזנאית בווהלין — באותו איזור שבו מצויים היו חסידי קארלין — ומשם חדרה לפולסיה. אף בפינסק היו לשושלת זו חסידים מעטים.

אבי השושלת הברזנאית, ר׳ יחיאל־מיכל, הידוע בפי החסידים בשם ר׳ מיכל׳ה (פצ׳ניק), היה בנו של הצדיק והמגיד ר׳ דוד הלוי מסטפאן שבווהלין, והתגורר קודם בסטולין בבית חותנו ר׳ לייב[187]. אחר־כך, מן הסתם לאחר פטירת אביו (בראשית שנת תק״ע—1809)[188], קבע מושבו, בתור אחד

---

178. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב׳, עמ׳ 21.

179. זכרון טוב, לר׳ יצחק מנעסכאיז׳ הוצא לאור על־ידי י. לנדא, עמ׳ 94, פיעטרקוב תרנ״ב. ר׳ שמואל היה אביה של שושלת חסידית עצמאית, שנשכחה אפילו בחוגים חסידיים. יורשו של ר׳ שמואל בקושיווקה היה בנו ר׳ מיכל, ובשנת תרנ״ב (1892) היה נכדו ר׳ שמואל רבי בקושיווקה (זכרון טוב, עמ׳ 94).

180. בית אהרן, לר׳ אהרן מקארלין, עמ׳ 294. במכתב זה נזכר ״בני אהרן יחיה״ הוא ר׳ אהרן השני, שנולד בשנת תקס״ב (1802). ר׳ אשר הראשון נפטר בראשית שנת תקפ״ז (1826).

181. זכרון טוב, לנ״ל, עמ׳ 93. ממקור זה יוצא כי ר׳ וולף נפטר לפני חודש תמוז תרי״ט (1859), שכן נכדו ויורש־כסאו בהורודוק ר׳ ישראל־יוסף מזכיר אותו בצירוף ברכת המתים במכתבו, אשר כתב אל ר׳ יצחק מנסכיז׳ באותו זמן.

182. זכרון טוב, שם.

183. עיין עליו: טויזנט יאָר פינסק, עמ׳ 270, 329.

184. זכרון טוב, לנ״ל, שם.

185. עיין דויד־הורודוק, ספר זכרון, עמ׳ 208 ואילך, תל אביב (ללא ציון שנת הדפוס).

186. זכרונות ואגדות על הצדיקים של השושלת ההורודוקאית שהובאו כאן הועלו בספר: דויד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, עמ׳ 92, 95, 153, 155, 208, 412. במאמר הכתוב על־ידי אחת מצאצאי השושלת צ. קונדה־גינזבורג, זכרונות, שם, עמ׳ 97—99, ובספר: יזכור קהילות לוינץ—קוז׳נהורודוק, עמ׳ 36 ואילך, עמ׳ 139, 194, 207, 218 ואילך, תל אביב תשי״ב.

השושלת ההורודוקאית, כמוה וכמוצאה הקושיווקאית, נשתכחה אפילו מלבם של החסידים, שאין אנו מוצאים לא את זו ולא את זו בין ענפי האילן של השושלות החסידיות (״אילנא דצדיקייא״ וארשה 1927).

187. גרוסמן, שם, עמ׳ 31, 51. ר׳ לייב היה לפי מסורת המשפחה תלמידו של ר׳ שלמה מקארלין.

188. ב״ארכיון החסידות״ של דובנוב שבמכון ״ייוו״א״ בניו־יורק נמצא העתק המצבה של ר׳ דוד בר׳ יהודה הלוי מ״מ דסטפאן שנפטר ביום ה׳, מוצאי יום כיפור תק״ע (1809).

מיורשי אביו, בעיירה ברזנה, לא רחוק מסטפאן (בין סארני לרובנה). בעניין השתקעותו בברזנה מוסרים מקורות חסידיים, שהיא באה לאחר שהוזמן ונתמך על־ידי הפריץ מברזנה, שהתכוון לסייע על־ידי הקמת "חצר" חסידית בברזנה להת־פתחות העיירה, ולהפיק מכך טובת־הנאה לעצמו[189]. התגור־רותו בסטולין קודם שהיה לרבי גרמה לכך, שר' מיכל קשר עם בני סטולין קשרים שנמשכו גם לאחר־מכן, ובסטולין עצמה וכן בסביבתה (פינסק, לונינץ ועוד) התקיימו "בתי־תפילה ברזנאים", אף־על־פי שמספרם של חסידי ברזנה בערים אלו היה מועט. ייתכן, שפירסומו של ר' מיכל בסטולין נסתייע גם על־ידי כך, שבאותו זמן, אחר תק"ע (1810), עזב ר' אשר הראשון את סטולין ועבר לקארלין.

ר' מיכל נפטר בראשית שנת תר"ט (1848)[190].

בנו־יורשו ר' יצחק עמד בראש חסידי ברנזה עד שנת תרכ"ה (1865)[191]. הוא קנה לו שם כבעל־מופת ועיקר הש־פעתו היתה על ההמונים. גם נוצרים היו פונים אליו תכופות לקבל עצה וברכה מפיו[192].

אחרי פטירתו של ר' יצחק נפלגה השושלת. חלק ממנה, ובכללו החסידים הברזנאים שגרו בפולסיה, הכירו בבנו של ר' יצחק, ר' יוסף, וחלק אחר — בחתנו של ר' יצחק (שהיה גם בנו של הרבי הליבשאי ר' יחיאל־מיכל) ר' חיים (טויבמאן), שיסד בברזנה שושלת משלו.

ר' יוסף נפטר בעודו צעיר לימים בשנת תר"ל (1870).

בנו הבכור ויורשו ר' אברהם־שמואל שמר באמונה במשך ארבעים ושמונה שנים, עד תרע"ח (1917), את ירושת אבותיו. הוא זכה להערכה גם בעיני המתנגדים והיה בא לבקר אצל חסידיו בערי פולסיה (סטולין, פינסק, לונינץ), כדי לשמור על הקשרים עמהם.

יורשו של רבי אברהם־שמואל מברזנה היה: בנו ר' יצחק השני, ששימש בעת ובעונה אחת גם רב בברזנה והיה מבקר אצל חסידיו בפולסיה[193]. בעיתון "פינסקער שטימע" מיום 12.8.1938 אנו קוראים הודעה: "אורח נכבד בפינסק. ביום חמישי, 11.8 בא לפינסק... הרבי מברזנה, אדמו"ר הרה"צ ר' יצחק פעטשעניק שליט"א מברזנה. הוא מתגורר בבית פייוול מינקאווסקי וישהה כאן עד יום חמישי, 18.8... לשבת הבאה נוסע הרבי ללונינץ". ר' יצחק נפטר בסוף תרצ"ט או בראשית ת"ש (1939); בנו השני, ר' נחום, היה רבי בעיירה הווהלינית דומברוביץ (בין ברזנה וסטולין). הוא נספה בשנת תש"ב (1942); הבן השלישי, ר' יוסף, השתקע בסארני[194]. יורשו של ר' יצחק השני, רבי אהרן, התיישב ברובנה. הוא מת ברעב ובקור ביערות פולסיה, ושתי בנותיו כרו לו קבר ביער ששימש מסתור לפארטיזאנים.

בראש הענף המקביל לשושלת הברזנאית היו בניו של ר' חיים, ר' גדליה, ובנו השני, ר' אהרן, ואחריו ר' חיים, בנו של ר' אהרן. ר' גדליה ור' חיים נספו יחד עם עדותיהם על קידוש־השם.

אחד מנכדיו של ר' אברהם־שמואל מברזנה, ר' בן־ציון רבינוביץ, היגר לאמריקה ויסד שם בית־כנסת, הנקרא על שם סבו, "בית שמואל".

השושלת הברזנאית לא הניחה אחריה שום ספר ושום דבר שבכתב. כשושלת הליבשאית היתה גם השושלת הברז־נאית ילידת התנועה החסידית הווהלינית ודומה לה באופיה, בלא המגמה הלמדנית, שהיתה קיימת בענפים אחרים של החסידות באותו זמן. רוב חסידי ברזנה היו מפשוטי העם והאמונה התמימה ברבי חיזקה בלבם את ביטחונם באלהים ושמחתם בחיים.

✡

למעלה מארבעים בתי־כנסת ובתי־מדרש היו קיימים בפינסק וקארלין בתקופה האחרונה ורק שישה מהם היו של חסידים: שני בתי־כנסת של שושלת קארלין־סטולין, בית־כנסת אחד לכל אחת משאר השושלות שנזכרו לעיל — ליבשיי, הורודוק, ברזנה — ובית־כנסת אחד שנקרא: "בית־כנסת קונפדראק" (מהמלה: קונפדראציה), בו התפללו חסידים "זרים", שלא היו שייכים בדרך כלל לאף אחת משושלות החסידים, שהיו קיימות בפולסיה. המספר הקטן הזה של החסי־דים בפינסק וקארלין מעיד, כי למרות הערך הרב של חסי־דות קארלין בתולדות החסידות היתה פינסק עיר של מתנגדים.

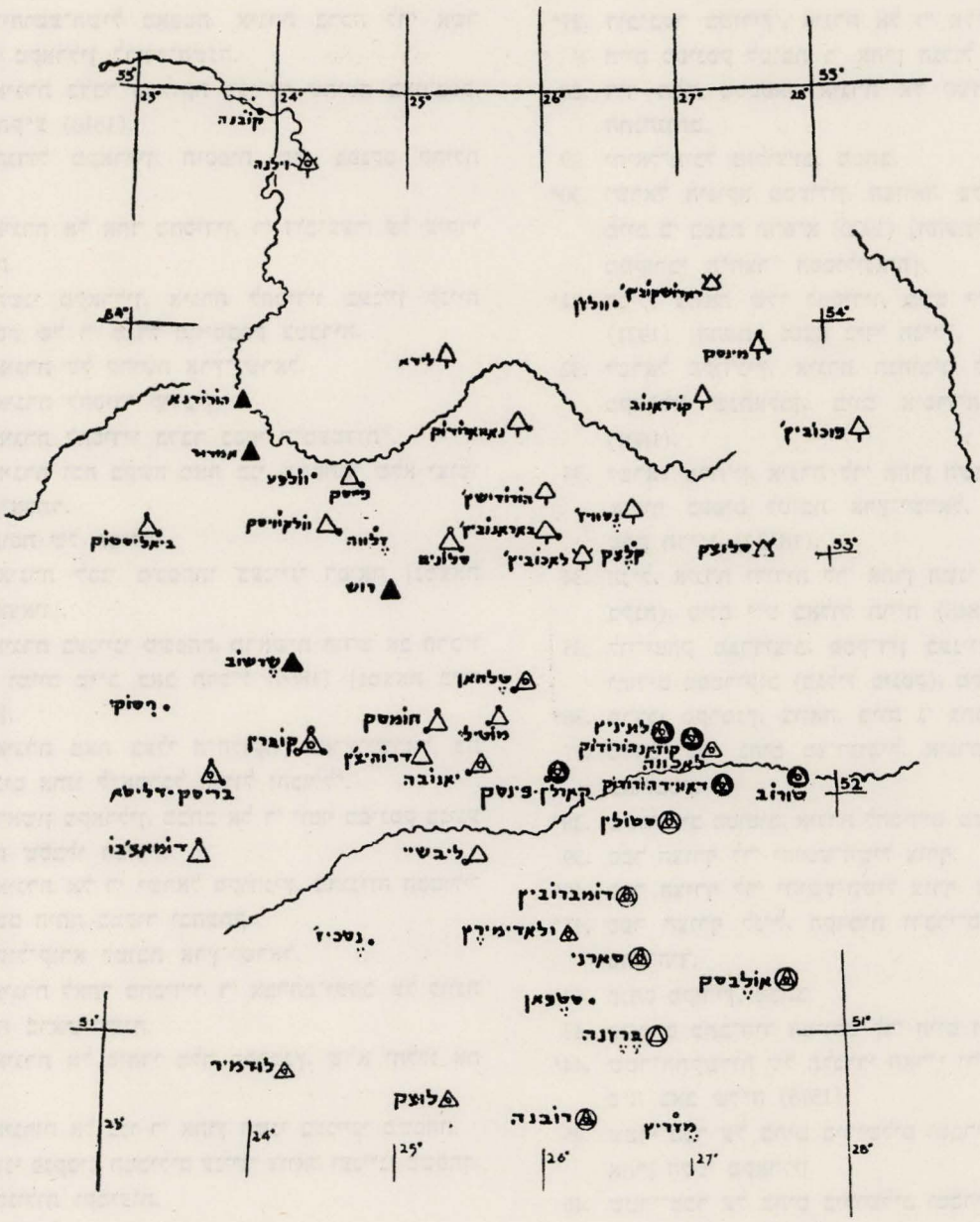
✡

עם חורבנו של בית קארלין־סטולין אבד בימי השואה גם האוצר הגדול של תעודות ומסמכים היסטוריים. אוצר זה, הנזכר במחקרנו פעמים מרובות ושימש מקור לו — הוא הגניזה הסטולינאית — נקרא בפי החסידים בשם "הכת־בים הקדושים". היה מצוי במרתפו של בית הרבי הישן (ה"חצר") שבסטולין, ובו, כפי שהובא למעלה, חליפת־מכתבים של צדיקי קארלין ושל בתי־צדיקים חשובים אחרים בכל דברי־ימיה של תנועת החסידות, תקנות שונות, צוואות, כתבי־יד שראו ושלא ראו אור, כתבי־התקשרות של מקוב־לים, ספרים עתיקים, אלפס, דפוס ויניציה משנת 1522, "ספר הצורף" (1,400 עמוד, 22×35) — כתב־יד של השבתאי ר' יהושע־השיל צורף — קונטרס בכתב־יד של ר' חיים ויטאל, כתב־יד, המיוחס למהר"ל מפראג ועוד. "בלווית נכדה (של הרבנית) — כך כתב דוד־צבי בכלינסקי ז"ל — ירדתי אל המרתף והוצאתי משם תיקים אחדים מלאים מכתבים שונים, והנה הוברר לי כי לא ראיתי בשנה שעברה, בהיכנסי בפעם הראשונה לתוך המרתף בלתי אם עשירית או חלק העשרים מכל הטוב הצפון שם. לפי השערתי, יש שם כאלף מכתבים וכתבים מגדולי החסידים מכל התקופות".

כך אבדו תעודות מקוריות חשובות, שעשויות היו לשמש אבני־בניין יקרות לחקר תולדותינו.

---

189. א. פצ'ניק, השושלות החסידיות בווהלין: ברזנה, ילקוט ווהלין, אוסף זכרונות ותעודות, חוברת ה', תל־אביב, 1946.
190. גרוסמן, שם ושארית, עמ' 31.
191. פצ'ניק, שם.
192. הנ"ל, שם.
193. גאטליב, אהלי שם, עמ' 30. פינסקער שטימע, 1938, גל' 32 (577), עמ' 4.
194. פצ'ניק, שם; ד"ר ג. ביגיל, עיירתי ברזנה, עמ' 23 ואילך, תל אביב, תשי"ד; בספר זה פרטים על אחרוני השושלת: י. ל. יונתן, נוף וגזע, עמ' 10 ואילך, תל־אביב, 1955.



מפת החסידות הליטאית

חסידות: קארלין ▲ קידאנוב △ ליבשי" △
אמדור ▲ קוברין △ ברזנה ⊛
לאכוביץ ☆ סלונים △ הורודוק ●

נספחים

כתבי־יד מתוך הגניזה הסטולינאית *

1. אברהם מקאליסק, איגרת אל ר׳ נחום מצ׳רנוביל לטובת ארץ־ישראל.
2. אברהם־יהושע־השיל מאַפטה, איגרת ברכה לר׳ אשר הראשון מקארלין לראש־השנה.
3. הנ״ל, איגרת בדבר מחלוקת בענייני שחיטה באולבסק, משנת תק״ע (1810).
4. * אהרן הגדול מקארלין, תוספות שלו בפנקס קהילת נסוויז׳.
5. * הנ״ל, איגרת אל אחד מחסידיו, ר׳ דוב־בער, על עיקרי החסידות.
6. * אהרן השני מקארלין, איגרת לחסידיו בעניין קניית בית־כנסת של ר׳ מנדל מוויטבסק בטבריה.
7. הנ״ל, איגרת על קדושת ארץ־ישראל.
8. * הנ״ל, איגרת לחסידי קוז׳ניץ.
9. הנ״ל, איגרת לחסידיו בדבר כספי ה״מעמדות״.
10. הנ״ל, איגרת ובה בקשה מאת בני משפחתו שלא יצומו בתענית־אסתר.
11. הנ״ל, נוסח של תפילה.
12. * הנ״ל, איגרת לבני משפחתו בענייני רפואה [נמצאת בידי צאצאיו].
13. * הנ״ל, איגרת בענייני משפחה, מראשית חודש אב תרכ״ו (1866) ומיום טו״ב באב תרכ״ו (1866) [נמצאת בידי צאצאיו].
14. לנ״ל, איגרת מאת בעלי ה״חלוקה״ בארץ־ישראל, בה הם ממנים אותו ל״אמרכל הגדול והכולל״.
15. * אשר הראשון מקארלין, מכתב אל ר׳ יוסף מפינסק בנוגע לרדיפות שסבלו חסידיו.
16. * הנ״ל, איגרת אל ר׳ ישראל מקוז׳ניץ, מהגניזה הסטולינאית, שם היתה במקור ובהעתק.
17. * הנ״ל, קול־קורא לטובת ארץ־ישראל.
18. הנ״ל, איגרת לאחד מחסידיו, ר׳ אברהם־יעקב, על כוונת התפילות בראש־השנה.
19. הנ״ל, איגרת אל סוחרי מלח בקרמנץ, שלא יחללו את השבת.
20. הנ״ל, איגרות אל בנו ר׳ אהרן השני בענייני משפחה.
21. הנ״ל, שני פנקסים המכילים ענייני צוואה וענייני משפחה.
22. הנ״ל, סגולות וקמיעות.
23. הנ״ל, רשימת ספריו.
24. הנ״ל, שוברות־קבלה על הכספים ששלח לארץ־ישראל.
25. * אשר השני מסטולין, איגרת אל חסידיו לאחר פטירת ר׳ אהרן השני, משנת תקל״ב—ל״ג (1872—1873) [נמסר למחבר על־ידי ע. בן־עזרא, תל אביב].
26. ברוך ממז׳יבוז׳, איגרת אל איש אחד — ר׳ יעקב־שמעון — בדבר נסיעה של משפחה אחת לראשקוב, מיום א, פרשת ויקהל, תק״ע (1810).
27. * דוב־בער ממזריץ׳, איגרת אל ר׳ אליעזר הלוי ואל ר׳ חיים מפינסק לטובת ר׳ אהרן הגדול מקארלין.
28. דוד הלוי מסטפאן, איגרת אל יהודי רוקיטנה בדבר התנהגותם.
29. יחיאל־מיכל מזלוצ׳וב, מכתב.
30. * ישראל הינוקא מסטולין, הצוואה שלו לבני המשפחה, מיום ב׳ בטבת תרפ״א (1920) [ההעתק נמצא בידי חסיד ממקורבי ה״חצר״ הסטולינאית].
31. * הנ״ל, צוואה שלו לחסידיו, מיום י״ב בתמוז תרפ״א (1921) [ההעתק נמצא בידי הנ״ל].
32. ישראל מקוז׳ניץ, איגרת תנחומים לר׳ אשר הראשון מקארלין שנתאלמן, מיום איסרו־חג סוכות תקס״ב (1801).
33. ישראל מרוז׳ין, איגרת לר׳ אהרן השני מקארלין בעניין איסוף כספים לטובת ארץ־ישראל, מיום ראש־חודש טבת תרי״ג (?1852).
34. הנ״ל, איגרת ידידות לר׳ אהרן השני מקארלין (כתובה בקנה), מיום י״ט באלול תר״ח (1848).
35. לוי־יצחק מבּרדיצ׳ב, פסק־דין בעניין סכסוך בין שני יהודים מפטריקוב (בגליל פינסק), משנת תק״מ (1780).
36. * מרדכי מקרמנץ, צוואה, מיום ג׳ בתמוז תק״פ (1820).
37. מרדכי בר׳ נחום מצ׳רנוביל, איגרת בענייני שחיטה באולבסק.
38. * משה־לייב מסוסוב, איגרת לחסידים, משנת תקנ״ו (1796).
39. ספר הצורף לר׳ יהושע־השיל צורף.
40. * ספר הצורף לר׳ יהושע־השיל צורף, דף ס״א.
41. * ספר הצורף לנ״ל, הקדמות ודברי־סיום מאת מעתיקי כתב־היד.
42. פנחס מקוריץ, מכתב.
43. קונטרס כתב־היד המיוחס לר׳ חיים ויטאל.
44. * שטר־התקשרות של תלמידי האר״י ור׳ חיים ויטאל מיום כ״ה באב של״ה (1575).
45. שטרי־מכר על בתים בירושלים וטבריה על שמו של ר׳ אהרן השני מקארלין.
46. שטרי־מכר על בתים בירושלים וטבריה על שמו של ר׳ ישראל הינוקא מסטולין.
47. * שלמה מקארלין, איגרת לר׳ אהרן סגל מוויטבסק.
48. שמואל־אברהם שפירא מסלאוויטא, איגרת־תשובה על ההזמנה לחתונה של ר׳ אהרן השני מקארלין.
49. * תקנות מפנקס קהילת נסוויז׳, מיום י׳ באדר ראשון תקכ״ט (1769).
50. תקנות של חברת משניות ביאנובה, חתומות בידי ר׳ אהרן השני מקארלין, מיום י׳ בניסן תק״צ (1830).

---

* כתבי־היד המסומנים בכוכב העתקיהם נמצאים בידי המחבר בשלימותם.

מן הגניזה הסטולינאית

[1]

שטר־התקשרות של תלמידי האר״י ור׳ חיים ויטאל
(שנת של״ה, 1575) *

״אנחנו ח״מ קבלנו עלינו להיות בחברה אחת לעבוד את השי״ת ולעסוק בתורתו יומם ולילה ככל אשר יורנו מורינו הרב החכם השלם האלהי כמוהר״ר חיים ויטאל נר״י ונלמוד עמו בחכמת האמת ונהיה נאמני רוח ומכסים דבר מכל מה שיאמר אלינו ולא נטריח עליו להפציר בו יותר מדי מהדברים שאינו רוצה לגלות לנו ולא נגלה לזולתנו שום סוד מכל מה שנשמע מפיו בדרך האמת וגם לא מכל מה שילימד אותנו לשעבר ואפילו ממה שילימד אותנו בחיי מורינו הרב הגדול כמהר״ר יצחק לוריא אשכנזי ז״ל בכל אותו הזמן ואפילו מה ששמענו מפי מורינו הרב ז״ל הנז׳ לא נוכל לגלותו בלי רשותו אחרי שלא היינו מבינים הדברים האלה על ידו שהיה מחזירם לנו וקבלה זו היא בשבועה חמורה בשי״ת ע״ד מורינו הרב כמהר״ר חיים נ״י הנז׳ והמשך קבלה זו היא מהיום ועד עשרה שנים רצופין והיה זה יום ב׳ כ״ה למנחם השל״ה ליצירה פה צפת תוב״ב והכל שריר וברור וקיים״.

[2]

״ספר הצורף״ לר׳ יהושע השיל צורף **
(נולד שצ״ג [1633], נפטר ת״ס [1700] או ת״פ [1720])

הקדמות מעתיקי כתב־היד

״בס״ד, אמר המעתיק הראשון. זה ספר הצורף הנמצא בבית אדונינו, מורינו ורבינו, הרב ריב״ש זצוקללה״ה, והי׳ כתוב עליו בזה הלשון: הספר הלז חברו ויסדו ה״ה החכם השלם רוח ה׳ דיבר בו ומלתו על לשונו כבוד שמו מו״ה העשיל צורף מ״ק קראקא אשר היה רוח אחרת אתו, כמאמר הכתוב לב טהור ברא לי וכו׳ ומן שמיא הוה דזכי לי לכמה וכמה סודות נפלאים ונוראים ומסמך סמך לפו (להו?) כמעט רובם ככולם על פי קטנה שבתורה שהיא שמע ישראל, כאשר תראה אתה הקורא בעז״ה והמה כתב יד המחבר עצמו, כאשר תראה אתה המעיין בדף ק״ל ומתוך כותלי כתבו ידע בו כי איננו שכל אנושי. ובפרט שמבואר איך חיבור ארבעה ספרים כמות זה על פסוק שמע ישראל. ע״כ (עד כאן) לשון אשר נמצא כתוב עליו. ואביו של המחבר הי׳ שמי ר׳ יוסף כמבואר דף ת׳ ברשימה המתחלת ״תשלט״ בסוף הרשימה. ושם מבואר שנצ־נצה בו נשמת משיח. וכמו שסיפר לי הרבני מו״ה שבתי מראשקוב זללה״ה בשם ריב״ש, ואמר לי בזה הלשון: באשר שבשנת ת״ח הי׳ עת רצון קול ה׳ יחולל אילות להוליד נשמת משיח. וכאשר היה בעו״ה קיטרוג ר״ל קיבל אותה הרב המחבר וחיבר כמה ספרים ע״י מעשה התשובה שהי׳ בידו בעת. ועיין בדף ל״א שכתב המחבר וכן היה בזמנינו ודף (?) אפשר כיון לזה. וספר זה הוא חלק רביעי. כמו שכתב המחבר בספר זה כמה פעמים. והמחבר היה צורף כמו שכתב בדף תט עיין שם. וסיפר לי מו״ר ר׳ שבתי שהיה בדעת הריב״ש להעתיקו. ונתן לו להעתיקו ולא גרמה הזמן עד שנתבקש הרב ריב״ש בישיב׳ של מעלה ובא בן הרב ר׳ צבי הירש זללה״ה ולקח מביתו הספר הזה עד שנתגלגל הדבר לעת ובא הספר הזה ליד בן ר׳ צבי הירש ה״ה החכם מו״ה אהרן נ״י והסכים בדעתו לדעת רבי ומורי ישעי׳ הלוי אשר היה מ״מ ב״ק דינאוויץ להעתיק את הספר הזה בראות את יקר הספר הזה אשר הולך לאיבוד כי הדפין הולכין למחוק. והנה קמתי אני הצעיר אשר מתאבק תחת רגלי הצדיקים, וציוה לי הרב מו״ר הרב ר׳ ישעי׳ להעתיקו, וגם בכתב שלח לי, וכה כתבו ואעתיק אותו אות באות. הנה אחדש״ט מודיע שהייתי ב״ק קאסניטין וראיתי ספר הצורף אצל התורני מו״ה אהרן נכד הבעש״ט ודברתי אדות הספר הלז שיהי׳ מועתק ויתגלה הספר הלז לאור עולם והזכרתי את רפ״מ שם שיוכל רפ״מ להעתיקו והסכימו וקבלו עליהם שיהיה רפ״מ אצל אחד מאוכלי שולחני הן בחול והן בשבת. כי האיש הנ״ל קיבל על עצמו בפני בחשק ובאהבה רבה. וייחודו חדר מיוחד לכתיבה ובכן אם רצונו הטוב ליסע לשם מה טוב ומה נעים. ע״כ תורף (תוקף) האגרת של מו״ר הרב המגיד מו״ה ישעי׳ הלוי. ובאשר שכמה שנים מימות ר׳ שבתי מראשקוב הייתי חושב תמיד איך יבוא לידי ואקיימנה ואעתיק אות באות כמו שעשיתי עתה. ובאשר שראיתי את הספר והנה הוא מראה מקום מדף לדף ואמרתי בלבי ארשום כל דף ודף. אך ורק שרבו כמו שרבו הכתב שעל הגליון. וא״א להעתיק דף על דף ממש ועשיתי ברצוני והבאתי כל ההגהות אשר היו בגליון בתוך הדף. אך זאת עשיתי בכל גליון וגליון רשמתי אותו בשני חצאי לבנה כזה (מראשיתו וכזה) מאחריתו. ובאשר שמצאתי עוד כתב אחר על הגליון

---

* העתק שטר ההתקשרות נעשה בסטולין על־ידי דוד־צבי באכ־לינסקי ז״ל בשנת 1937. החתימות הועתקו בידו על־גבי נייר שקוף. לפי הודעתו היו כעשר חתימות, והוא לא העתיק מהן אלא שבע (עיין: ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה חמישית, עמ׳ 125 ואילך, ירושלים 1940; ג. שלום, שטר ההתקשרות של תלמידי האר״י, שם, עמ׳ 133 ואילך); לעיל, חסידות קארלין־סטולין.

** כתב־יד זה, כפי שהודיע לי מר דוד־צבי באכלינסקי ז״ל, היה של שני כרכים והחזיק אלף וארבע מאות עמודים (35×22 ס״מ). כאן ניתנות הקדמות המעתיקים, שכן כתב־היד, שנמצא בין ה״כתבים הקדושים״ של הגניזה הסטולינאית, לא היה גוף כתב־היד אלא העתקה הימנו. הקדמות אלו מעידות על הגלגולים שעברו על כתב־היד, שהיה בשעתו ברשותו של הבעש״ט, והעתק שלו הגיע לבית גנזיו של ר׳ אהרן השני מקארלין. כמו כן ניתן בזה דף אחד (דף ס״א) מגוף כתב־היד (עיין ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, ״ציון״, שנה ה׳, עמ׳ 126 ואילך, ירושלים 1940; הנ״ל, על ״ספר הצורף״ לר׳ יהושע העשיל צורף, ״ציון״, שנה ו׳, עמ׳ 80—84, ירושלים 1941).

ורשמתי אותו ברשימה זו בתוך זו מראשיתו כזה ((מאחריתו כזה)) כדי להודיע שהוא כתב אחר. ואח"כ מצאתי ש ה כ ת ב ההוא הוא כתב בן המחבר כמו שמבואר בדף ר"ל ע"א יע"ש והכתב הזה הי' ישן נושן עד שהולך למחוק. ומן שמיא הוא דזכי לי להיות מעתיקו וב"ה שלא עזב חסדו מאתי ומעם הרב בעל המחבר שנתן לי כח וראי' טובה להעתיקו. וחסדי ה' אזכיר ותהלתו אספר שנתן לי רשות לראות במקום שאין בני אדם רואין כי נמחק הכתב מרוב ימים ושנים. וגם הכתב הי' קטן מאוד ובלתי ע"ה (עזרת־השם) לא הי' להעתיקו. רק השם הי' עמי ועזר לי. ועל הטוב יזכר שם החכם ר' אהרן נכד הבעש"ט ששאל לי הספר לביתי כי בראותי כי גדולה העבודה ולא ליום היא המלאכה. לכן הוכרחתי לשאול הספר לביתי מכח צוק העתים שלא יכולתי לישב חוץ לביתי כי אם אין קמח אין תורה. וב"ה (ברוך־הוא) שעזרני עד כה להעתיקו וזכות בעל המחבר וזכות הרב ריב"ש וזכות כל הצדיקים אשר הי' רצונם להעתיק הספר הלז יעמוד לי שאהי' מהעובדים את השם באהבה וביראה כרצון השם כ"ד המעתיק הראשון יהושע במה"ר אהרן מדינאוויץ מתגורר ב"ק דינאוויץ.

והיות כי הספר הלז הי' ג"כ בבית גנזי רבינו הקדוש א"ש אלקים הרב המגיד זצוקללה"ה מטשארנבל אשר נשאר לו לברכה מאביו הצדיק בוציו"פ(?) (בוצו"פ=בוצינא ופרישא) שהעתיקו מגוף הספר שמצא כתוב בבית הצדיק הרב ר"ה (ישעיה הלוי) מדינוויץ, ואחרי הולקח (הלקח) ארון ה' מאתנו נתחלק לבניו בני אל חי לשלושה מהם עפ"י הגורל כי הי' מכורך בג' חלקים, וחלק האמצעי כנגד הראשון והאחרון. ותנאי הי' ביניהם שכל אחד מהבנים שירצה להעתיקו לעצמו ונתנו לו כולם להעתקה. וראשון הוא לכם לפתוח בהעתקה הרב המפורסם מו"ה אהרן שליט"א בן רבינו הנ"ל ע"י הכותב מרדכי בן רבקה מקאוולי. ואחריו יאיר נתיב ישר לכת אחיו ר"מ (ר' משה) ישמח משה במתנת חלקו אשר עלה עליו הגורל חבל בנעימים וזכה בגורל בחלק האמצעי מגנזי אביו ז"ל ומחובר לטהור טהור גברא זה משה האיש להעתיק לעצמו גם החלק הראשון והאחרון ג"כ ע"י הכותב הנ"ל וטובים השנים מן האחד להעתיקם גם יחד לזה ולזה. ועתה נתעורר שלישי בקודש קרוב הבנים ה"ה הרב מו"ר אהרן מקארלין ונפשו איוותה להעתיק לעצמו הספר הלז ג"כ ע"י הכתוב (הכותב) הנ"ל ועל כי שארם ובשרם הוא נתמלא רצונו הטוב ברשיון להיות הספר הקדוש הזה בבית גנזיו מצוי ע"י הכותב ההוא המתגורר פה בטשארנאביל. ויען כי החלק האמצעי כפי שנתחלק בגורל בין האחים צי"ע (צדקתם יגן עלינו) יש בו דפין יותר מהחלקים בכפלים כאשר עוביו נראה לעינים, וכי קשה הוא לנטילת ידים לכן חלקו הכותב לשנים. בספרו של הרב המפורסם מוהר"א מכבר וגם עתה זה פעמיים. ונראין כולם זו"ז כמעט בשוה וככה למראה עינים נאוה ויאמרו הכל יישר חילא לפעלא טבא, אשר כולם ישתוו כמעט במראה וקומה, ובין כולם תורת ה' תמימה, כי כולם תלוין זה בזה. ובזכות המחבר נזכה במהרה לומר הנה אלקינו זה, והמעיין יתהלך במישרים ולאחד יחבר הדברים":

מגוף כתב־היד

"ששים (ששים בכאן החילותי לכתב אחר י"ב שנה מן ד"ר ודו"ר ואחר י"ב ימים עיני דילי מן יום ה' בז' ניסן תל"ד עד יום ב' ח' אייר תל"ד כידוע לי יה"ר שיחשוב קב"ה י"ב ימים לי"ב שנה שנה שלימתא של וו' שנה להשלים וו' מדה של קב"ה בשחרית עם וו' מדה של קב"ה דערבית שכל וו' דא סוד דור ודור ששים ושש שיתעורר קב"ה בעלמא לאות וו' של וזכרתי את בריתי יעקב כידוע לי וביום ח' אייר הנ"ל החילותי לכתב... ודוק)".

[רסד ע"ב] "ישועתך... בכור יהושע העשיל בכור שור שנולד ביום ו' ו"ו ימים לחדש אייר שנת שצ"ג לפ"ק".

[דף סא] "רזא דמלה כתיב לגבי צור שאיהי קרתא חייבתא אתמר בה ונתתי אותה לצחיח סלע משטח חרמים תהי' בתוך הים וכתיב עוד ונתתיך לצחיח סלע משטח חרמים תהי' לא תבנה עוד כי אני יהוה נאום ו"י אדוני כה אמר אדוני יהוה וכו' הלא מקול מפלתך וכו' וכתיב והרסו חומיתיך ובתי חמדתך יצתו וכו' כלא אתמר בקרתא חייבא הנקראת בח אלפין של אתוון מטר פולין דא פולין גי מקול דאתמר ביה קנה וסוף קמלו דא הרסו חומתיך כזה רזא דמלה כח של מטרפולין דא הן אתווין סביבותיו מסוד פנים ואחור חח אתווין גליפין כזה לחק עהכ"ם נישצזמכס. דה חושבנא של הה אתווין של בשגם הוא בשר כלל חושבנא ששים רבוא ח אתווין דששים רבוא מסטרא דנחש הקדמוני לפי פי הזוהר בראשית קפד דאתברך גכ בששים רבוא את זה לעומת זה הוא גכ בשר דאתמר בה קץ כל בשר בא לפני. ואמר רש דא מלאך המות רל' אשם התלוי דאיהו אשם ו' לשון שקר דא כבפט בדג. דא גי קך הסנה והיו ימיו מאה ועשרים שנה. אורינו ם דקוזפר' דקיטרא נ"ל בגין איהו אשם ו' בקץ כל בשר דא קץ שם לחושך דילה בקצה של בגמר דלתות מן האח שנשברו דלתות דהוה בכל ד' ששים רבוא בכרס אחד דא אתמלא בכרס אחד הה פעמים אלקים מסטרא דאלהים אחרים דה הה פעמים אלהים דא חושבנא ששים רבוא מחושבנא הה אתווין בשגם הוא בשר מחושבנא וי אתווין שאתבני סביבות מטרפולין. וכדין צווח ירושלים וי בגין דאסתלק מינה נהורא של הה פעמים אלהים מסטרא דאלהים חיים ומלך עולם. כח של תרין מקדשין הה דהוה כל ה' כליל ה אלהים ה פעמים אלהים כה אנפין דא תל תל ים כל דא מתהדר לעתיד ואתבנא הה מלאך ה' אלהים בים (כמו שנא ויסע מלאך האלהים דאיהו שורש שם ח' קנה כהת שירה שנעץ בים דא כהתי גי וכפטיש דא גי יהוה מטה משה) מסטרא דמשה שיפן כה וכה רל דא איהו הה אתווין של בשגם הוא בשר שאיהו כליל חושבנא של הה פעמים אלהים חיים דאית ביה כה כה אתווין מחושבנא ים שנחית בעומקי בתהום ים דאתמר ביה ותשליכם מצולה בלבב ים ים כנל וכדין בכה כה אתווין של הה פעמים אלהים דיליה דסליק כחושבנא דתלת עלין ש מן די אתווין דאתמר ביה וכפטיש יפוצץ סלע דא בההיא שדי יתבר חילא של ששים רבוא קליפין דשדים שהם מסטרא דנחש עלי צור דנעץ בים דא קץ כל בשר דזוהמת בשגם הוא בשר שכלל חושבנא

גי אתווין סביבות מטר פולין יתברו חיליהון של ח קנה ח של ששים רבוא דא חומת צר יהרסו שלא תבנה עוד ותהיה צר מטרפולין לצחיח סלע כלא כנפים דקנא דא וי אתווין דיליה יתבלעו תוך ים ויטבעו בים כה כה ביד אנפין וכפטיש יפוצץ סלע דא יד די מחית לצלם דזוהמת קין גי עמים דילי׳ מה שנתאספו ביה שנאמר תחילה העמים נסבה אלי דא כולין יטבעו וינערו רשעים בים סוף ואתתקין מה קנה וי אנפין הנל בסוד הנה מחושבנא יו דא ר פעמים ו דא ו פעמים י (?) גי הנה לפי פי׳ הזוהר (תסח תסט)״ *.

דברי־סיום של מעתיקי כתב־היד

״אמר המעתיק הראשון עד כאן נמצא כתיבת יד המחבר ה״ה הגאן מו״ה יהושע העשיל במהו׳ יוסף מ״ק קראקא והעתקנו כמו שמצאתי וכמו שהקדמתי בתחילות כתיבות הספר. ע״כ נגמר העתקה זו היא ההעתקה שניה ביום ה׳ פ׳ ראה כ״ח לחודש מנחם אב דהאי שתא תקמ״ב לפ״ק ע״י הק׳ יהושע במהור״ר אהרן נ״י מדינאוויץ מתגורר בק״ק דינאוויץ.

ועתה אני הכותב מרדכי בן רבקה אומר הנני לזמר בשבחין לאל הגומר עלי להעתיק זה חלק רביעי והוא חלק האחרון מספר הצורף הלזה לסימו עזרני ואקוה לאל אשר ירוממני וישוב ירחמני ובמהרה יושיענו, וזכות המחבר עלינו יופיע ויוגבר למען לא יחסר לנו שום דבר וכי הספר הזה מרוב גודלו ועוביו נחלק לארבעה חלקים, וזכות המחבר לנצח לנו יקום, להיות בספרי צדיקים אשר לזכרון בספר המה חקוקים, גם אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו נהיה מעובדי השם שומרי מצות וחוקים ובו ית׳ להיות דבוקים״.

* ה ע ר ה: בגוף כתב היד המקורי קיימים סימנים מעל האותיות השונות דבר שנבצר מאתנו להעתיקו כאן מפאת המחסור באותיות מסוג זה בבית הדפוס. בספרו של מחבר המאמר ״החסידות הליטאית״ הובא כתב יד זה בתעתיק על פי המקור.



בית־הכנסת של חסידי קארלין בטבריה

ג.

שושלותיה של חסידות קארלין וענפיה*

סימנים: | — תלמיד, || — בן, נכד, ||| — חתן

* ערשים כרונולוגיים על הצדיקים בשני הדורות האחרונים נספרו למחבר על־ידי צאצאיהם

בתי־אבות חסידיים אחרים בפולסיה

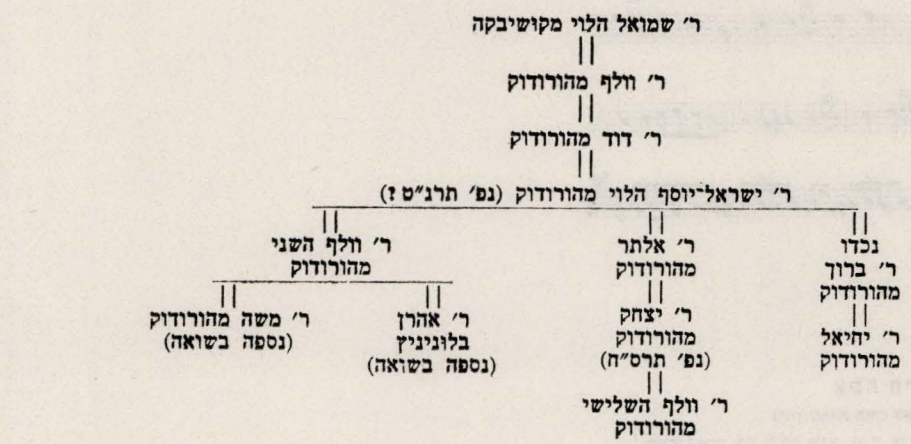
[א] השושלת הליבשאית והברזנאית*



סימנים: ‖ — בן, נכד; ||| — חתן

* פרטים כרונולוגיים על הצדיקים בשני הדורות האחרונים נמסרו למחבר על־ידי צאצאיהם

[ב] השושלת ההורודוקאית*



* פרטים כרונולוגיים על הצדיקים בדורות האחרונים נמסרו למחבר על־ידי צאצאיהם.

יא אכסף נעם שבת

פיוט זה, שחובר על־ידי ר' אהרן הגדול, נקרא בפי החסידים בשם "הזמר", והוא מושר על־ידי חסידי קארלין וענפיה בכל ערב שבת ומוצאי שבת. לפיוט זה נוצרו ניגונים רבים מאוד. הניגון שלפנינו נקרא בפי חסידי קארלין בשם "ניגון הינוקא". עכשיו הוא נקרא גם בשם "ניגונו של ר' אהר'לה". לפי המסורת, שנוצרה ונפוצה בקרב החסידים, ניגן ר' אהר'לה, בנו של ה"ינוקא" ניגון זה על כינורו, שעה שהוצא להורג על־ידי הנאצים בווארשה. בפי חסידי קארלין רבים מכונה הניגון הזה גם בשם "הניגון הקדוש", והוא מושו' בהתלהבות רבה בתפילת "היום הרת עולם" לזכרו של הינוקא, ביום ב' של ראש השנה, הוא יום פטירתו.

יה אכסוף נועם שבת

זמר לשבת לר' אהרן הגדול מקארלין

[מניניני קארלין מפי יהושע מירון, בן ר' מיבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]

בדבקות



אשת חיל

ניגון שמחת תורה לאחר הקפות

[מניניני קארלין. מפי יהושע מירון, בן ר' מיבל אורבך מצפת. רשם משה ביק]



משלי לא, י'

אשת חיל מי ימצא, ורחוק מפנינים מכרה.
בטח בה לב בעלה, ושלל לא יחסר.
גמלתהו טוב ולא רע, כל ימי חייה וכו'

מנוחה ושמחה

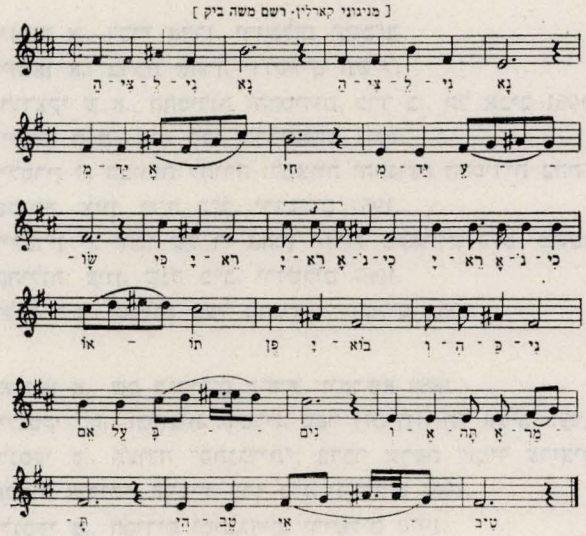
זמירות לליל שבת

[מנגינה ליבשיי, מפי דוד כהן, תל־אביב. רשם יהויכין זסוצ'בסקי]



הצילני נא מיד אחי

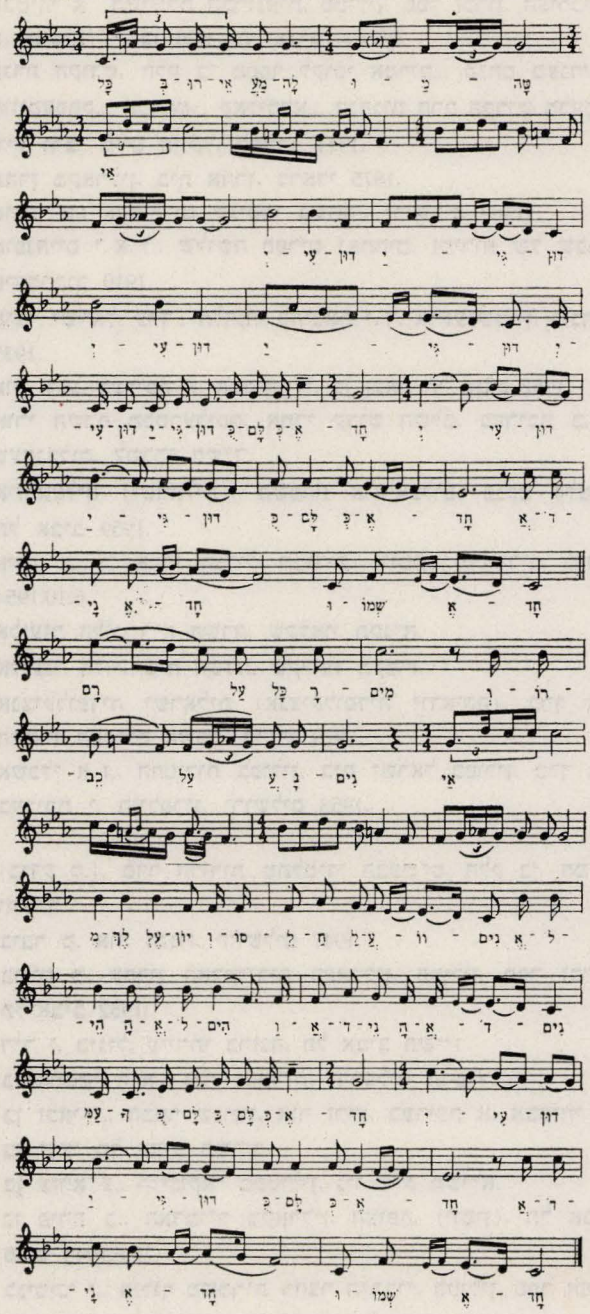
[מנגינני קארלין. רשם משה ביק]



בניגון עצוב זה היו חסידי קארלין מזמרים את הפסוקים שבגוף התווים בשעת שלוש הסעודות בשבתות שאחר חג הסוכות, משום שאז החלו ברוסיה ימי הגיוס לצבא.

כל ברואי מעלה

[מנגינני קארלין. מפי יהושע מידנין. בן ר' סיבל אוירבך מצפת. רשם משה ביק]



פיוט זה, שנתחבר בידי הפוסק והפייטן ר' משה בר' יצחק אלשקר (רכ"ה—ש"ב, 1465—1542), ובהלקו הראשון, כפי שסבורים נתחבר בידי שלמה אבן גבירול, נכנס לסידורי תפילה שונים ונתקדש במיוחד בידי חסידי קארלין וגם נכלל בסידור תפילה שלהם "בית אהרן וישראל" — בסדר תיקון חצות.

ביבליוגראפיה

אבטיחי א השושלת הברזנאית, סטולין, ספר זכרון, העורכים א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל־אביב תשי״ב.

אגרת הקודש, חלק ב׳ מספר לקוטי אמרים... מנחם מענדיל מוויטעפסק... אברהם... קאליסקא... הנהגות הרב הקדוש מלעכ־ וויץ ורבי חיים חייקל, למברג 1911.

אהרן מקארלין, בית אהרן, בראדי 1875.

אונגר מ., אדמו״רים שניספו בשואה, ירושלים 1969.

אופנהיים י. א. ל., שלושה ספרים נפתחים, זמירות של שבת, פיעטרקוב 1910.

אוצר ישראל, ערך: חלוקה, בהוצאת י. ד. אייזענשטיין, לונדון 1935.

אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל אביב 1952.

אורי השרף מסטרעליסק, אמרי קדוש השלם, בעריכת ב. ז. שעהנבלום, למברג חש״ד.

איזראעליט (ישראלית), משפחת איזראעליט, פנקס קלצק, תל אביב 1959.

אייזן א., ר׳ אהרן הגדול, המודיע, (יומון), ירושלים, מיום 6.10.1954.

אליעזר הלוי, ריח השדה, שקלאוו תקנ״ה.

אליעזר הלוי, שיח השדה, שקלאוו תקמ״ז.

אנציקלופדיה ישראלית (אנציקלופדיה יודאיקה), כרך א׳, הוצאת הספרים אשכל, ברלין 1929.

אשכלי א. ז., החסידות בפולין, בית ישראל בפולין, כרך ב׳, בעריכת י. היילפרין, ירושלים 1953.

[בודק מ.], סדר הדורות מתלמידי הבעש״ט, חלק ב׳, חמ״ד וחש״ד.

בובר מ. אור הגנוז, ירושלים 1947.

בונים מ. אחרון האדמו״רים בקארלין, סטולין, ספר זכרון, תל־אביב 1952.

ד״ר י. ביגיל, עיירתי ברזנה, תל אביב תשי״ד.

ביחאווסקי ח. א., גנזי נסתרות, ירושלים תרפ״ד.

בן זכאי י., הכתר שנופץ, אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי תל אביב תשי״ב.

בן עזרא ע., ה״ינוקא״ מסטולין, ניו יורק תשי״א.

בן פורת ב., האדמו״ר מקארלין, הצופה, (יומון), תל אביב מיום 22.6.1945.

בנימיני י., חילוף משמרות בחצר ה״רבי״, סטולין, ספר זכרון, העורכים א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב תשי״ב.

בראוור א. י., על המחלוקת בין הרש״ז מלאדי ור׳ אברהם הכהן מקאליסק, קרית ספר, כרך א׳, ירושלים 1924.

[י. ברגר], עשר צחצחות, פיעטרקוב 1910.

בריסק דליטא, ספר זכרון, בעריכת א. שטיינמן, ירושלים 1954.

גאטליב י. אין עונשין אלא מזהירין, פינסקער וואכנט, (שבועון), מס׳ 75.

גאטליב ש. נ., אהלי שם, פינסק תרע״ב.

גארדאן י. ל. אגרות, כרך א׳, וואַרשא 1895.

גארדאן, י. ל., עולם כמנהגו, ספור שני, אחרית שמחה תוגה, ווילנא 1873.

גרוסמן ל., שם ושארית, תל אביב תש״ג.

גרוסמן ל., שארית לשארית, תוספת לשם ושארית, חמ״ד וחש״ד.

גשורי מ. ש. ניגוני קארלין וסטולין, סטולין, ספר זכרון בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב 1952.

דוב בער... דק״ק מעזריטש, מגיד דבריו ליעקב, לובלין תרפ״ז.

דובנוב ש., מכתבים אל ז. רבינוביץ, ספר שמעון דובנוב, בעריכת ש. ראבידוביץ, ירושלים 1954.

דובנוב ש., כתבי התנגדות על כת החסידים, קובץ דביר, כרך א׳, ברלין 1923.

דובנוב ש., Chassidiana (כתבי התנגדות על כת החסי־ דים), הוספה לקובץ ״העבר״, כרך ב׳, פטרוגראד 1918.

דובנוב ש., תולדות החסידות, תל אביב 1932.

דויד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, תל אביב חש״ד.

דולינקו א., כך נחרבו קהלות פינסק וקרלין, תל־אביב, חסרה שנת השכפול.

דינור בן ציון, במפנה הדורות, ירושלים 1955.

הויזמאן א., דברי אהרן, ירושלים תשכ״ב.

הויזמאן א., ברכת אהרן, ירושלים תש״ל.

הורודצקי ש. א., החסידות והחסידים, כרך ב׳, תל אביב 1951.

היילמאן ח. מ., בית רבי, ברדיטשוב 1903.

היילפרין י., הבוות לתורה ולמצוות והתנועה החסידית בהת־ פשטותה, ציון, שנה כ״ב, ירושלים 1957.

היילפרין י., יחסו של ר׳ אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות, ציון, שנה כ״ב, ירושלים 1967.

הילמן ד. צ., אגרות בעל התניא, ירושלים 1953.

וואלדען א., שם הגדולים החדש, וואַרשא 1880.

ווילנסקי י. ז., זכרונות, קוברין, ספר [זכרון], תל אביב, 1951.

וילנסקי מ., תעודה ״מתנגדית״, בדבר שרפת ״זמיר עריצים וחרבות צורים״, תרביץ, כרך כ״ז, ירושלים 1961.

וילנסקי מ., חסידים ומתנגדים, ירושלים 1970.

וילנסקי מ., הערות לפולמוסים בין החסידים והמתנגדים, תרביץ, כרך ל׳, ירושלים 1961.

ויצמן־ליכטנשטין ח., בצל קורתני, תל אביב 1948.

זאבי י., עסקי קהל, לוניניץ־קז׳נהורודוק, ספר זכרון, תל־ אביב 1952.

זוין ש. ר., ספורי חסידים, מועדים, תל אביב תשי״ח.

זיידמן ה., ר׳ אהרן פרלוב בגיטו וורשה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.

זמירות שבת וימים טובים, בהוצאת א. ב., ירושלים 1947.

חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, השחר, כרך ו', וויען 1875.
חיים חייקא מאמדור, חיים וחסד, ירושלים, חש"ד.

טייטלבוים מ., הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק א', ורשה תר"ע.

יהל"ל [יהודה לייב לוין], זכרון בספר, זיטאמיר 1910.
יונתן י. ל., נוף וגזע, תל אביב 1955.
יערי א., שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א.
יערי א., הדפוס העברי בשקלאוו, קרית ספר, כרך כ"ב, ירושלים 1945.
יצחק מנעסכאיז, זכרון טוב, בהוצאת י. לנדא, פיעטרקוב תרנ"ב.
ישראל לייבל, ספר ויכוח, הובא מתוך: ש. דובנוב, תולדות החסידות, תל אביב 1932.
י. ז., ר' אהר'לה גינזבורג, לונינץ־קוז'נהורודוק, ספר זכרון, תל אביב 1952.

לונינץ־קוז'נהורודוק, יזכור, בעריכת י. זאבי ואחרים, תל־אביב 1952.
ליברמן ח., הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"ג.
ליפסון מ., מדור לדור, תל אביב 1929—1938.
ליפשיץ י., זכרון יעקב, חלק א', קאוונא־סלאבאדקא 1924.
לעווין י., מכתב, המליץ (יומון), 1886.
לעווינשטיין י., דור דור ודורשיו, ווארשה חש"ד.

מאהלר ר., תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946.
מאורות הגדולים, בהוצאת א. ציילינגאלד, בילגורייא חש"ד.
מאזעסזאהן, מסע ברוסיא, השחר, כרך ו', וויען 1875.
מאירסון מ. מ., השושלת הקובריגאית, קוברין, ספר [זכרון], בעריכת ב. שוארץ וי. ח. בילצקי, תל אביב 1951.
מלאכי א. ר., ספר שלא זכה לראות אור, ספר היובל של הדואר, ניו יורק תשי"ב.
מרגליות מאיר, סוד יכין ובועז, אוסטרהא תקנ"ד.
מרגליות מאיר, מאיר נתיבים, פולנאי תקנ"א.
משה מקאברין, אמרות טהורות בהוצאת י. י. הכהן, ווארשא 1910.

נדב מ., תולדות קהילת פינסק 1506—1880, פינסק, כרך א', חלק א', בעריכת ז. רבינוביץ, חיפה—תל־אביב 1973.

סדור אור הישר, תל אביב 1928.
סדר תפילת ישראל על פי אור הישר נוסח... רבי מקיידנאוו... ורבי מסטאלין, ווילנא 1928.
סטולין, ספר זכרון בעריכת א. אבטיחי וי. בן זכאי, תל אביב 1952.

עמדין יעקב, סידור "בית יעקב", ווארשא 1881.

פיינגולד י., גלגולו של ניגון, דבר (יומון), תל־אביב, 28.12.45.
פין ש. י., קריה נאמנה, ווילנא 1860.
פצ'ניק א., השושלות החסידיות בווהלין, ברזנה, ילקוט ווהלין, תל אביב 1946.
פנקס מדינת ליטא בעריכת ש. דובנוב, ברלין 1925.
פרומקין, א. ל., תולדות חכמי ירושלים, הוספות... מאת א. ריבלין, חלק ג', מלואים, ירושלים 1929.
[פרלוב] שלום מקאיידאנאוו, דברי שלום, ווילנא תרמ"ב.

צוואה... יד קודש... ר' אהרן... מקארלין... והנהגות... מבנו... ר' אשר... מקארלין. טשערנאוויץ 1855.
צוואת הריב"ש, ירושלים 1948.
צווייפעל א. צ., שלום על ישראל, חלק ב', זיטאמיר 1869.
צינובין מ., לתולדות הרבנות בקוברין, קוברין ספר [זכרון], בעריכת ב. שוארץ וי. ח. בילצקי, תל אביב 1951.
צ'מרינסקי ח., עירתי מוטילי, תל אביב תשי"א.

קהל חסידים, חמ"ד, חש"ד.
קוברין, ספר [זכרון], בעריכת ב. שוארץ וי. ח. בילצקי, תל אביב 1951.
קונדה־גינצבורג, זכרונות, דוד־הורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. עידן ואחרים, תל־אביב חש"ד.
קופלוביץ מ., הישיבה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.
קלויזנר י., וילנא בתקופת הגאון, ירושלים תש"ב.
קליינבוים י. מ., שמע שלמה, פיעטרקוב 1928.
קליינמאן מ. ח., אור ישרים, פיעטרקוב 1924.
קליינמאן מ. ח., מזכרת שם הגדולים, פיעטרקוב 1908.
קליינמאן מ. ח., זכרון לראשונים, פיעטרקוב 1912.
קמפינסקי־ליברמן, ימיו האחרונים של ה"רבי" משה'לה, סטולין, ספר זכרון, תל אביב 1952.

ראבינאוויטש ש. מ., על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895.
רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961.
רבינוביץ ז., מן הגניזה הסטולינאית, ציון, שנה ה', ירושלים 1940.
רבינוביץ ז., על "ספר הצ'רף", ציון, שנה ו', ירושלים 1941.
רבינוביץ ז., י"ט כסלו וה' חנוכה, העולם, שנה כ"ו, מס' 13, ירושלים 1937.
רבינוביץ ז., מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע עשרה, ציון, שנה ל"ג, ירושלים 1968.
רזי י., ממשיך השושלת, אור זרוע, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, תל אביב 1952.

שבחי הבעש"ט, הוצאת ש. א. הורודצקי, ברלין 1922.
שבחי הרב... ר' שניאור זלמן, בהוצאת דרוקר, חש"ד.

שז"ך ש., שמחת ר' אהרלה, הצופה (יומון), 14.10.1951.
שישא א., קובץ הדרום, חוברת ה'—ו', ניו יורק 1958.
ש"ך מ.א., ישיבת "בית ישראל", לונינץ־קוז'נהורודוק, ספר זכרון, בעריכת י. זאבי ואחרים, תל אביב 1952.
שלום ש., דודי רב אהר'לי, שירים, תל אביב 1949.
שניאור ז., הגאון והרב, תל אביב 1958.
שפירא א.א., משנת חכמים, ירושלים תרצ"ד.

אונגער מ., קארלינער רבי האָט זיך ניט געוואלט ראטעווען פון די נאצי מערדער, טאָג־מאָרגן זשורנאַל (יומון) ניו־יאָרק 30.8.1959.
בן עזרא ע., הרב אברהם אייזענשטיין ז"ל, דראהיטשין, רעדאַ־גירט פון ד. ב. וואַרשאַווסקי, שיקאגע 1958.
גד אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, ווילנא תרס"ג—תרס"ד.
דובנאוו'ס ארכיוו אין ייוו"א, ניו־יאָרק (כתבי־יד).
דראהיטשין, ספר זכרון, בעריכת ד. ב. וואַרשאַווסקי, שיקאגע 1958.
האראדץ, אַ געשיכטע פון אַ שטעטל, רעדאגירט פון ע. בן־עזרא און י. זוסמאן, ניו יארק, 1949.
טויזנט יאר פינסק, רעדאקטאר ד"ר ב. האפמאן, ניו יארק 1941.
לוריא א. די צוואה פון אַ פינסקער בעל הבית פון אָנהייב 19־טן י"ה, ייוו"א בלעטער, באנד 13, ווילנע 1938.
פרידקין א., א. ב. גאטלאבער און זיין שפּאָכע, ווילנע 1925.
קאטיק י., מיינע זכרונות, טייל 2, בערלין 1922.
קהל חסידים החדש, למברג 1904.
קולה י., אַ חסידישער שבת אין לונינעץ, לונינץ־קוז'נהורודוק, ספר זכרון, תל אביב 1952.
קרמן מ., מיינע זכרונות, (בהכפלה), [חיפה, 1953 ?].

תולדות אנשי שם, חלק א', בעריכת א. ז. ראנד, ניו יורק 1950.
תשבי י., הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות, ציון, שנה ל"ב, ירושלים 1967.
תשבי י., צבי הרמן שפירא — כסופר ההשכלה, מולד, כרך ד', ירושלים 1972.

Акты, издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов, том 29, Вильна, 1902.
Брафман Я., Книга Кагала по Дубнову, Восход, 1892, Книжка, 7.
Гессен Ю., Евреи в России, Петербург, 1906.
Гессен Ю., История еврейского народа в России, том 1, Ленинград, 1925.
Дубнов С., Вмешательство русскаго правительства в антихасидскую борьбу, Еврейская Старина, том 3, Петербург, 1910.
Еврейская Энциклопедия, том 7: Домбровицы, и том 14: Столинские Цадики.
Марек П., Внутренняя борьба в еврействе в 18 веке, Еврейская Старина, том 12, Ленинград, 1928.

Buber M., Tales of the Hasidim, Early Masters, New York 1966.
Buber M., Tales of the Hasidim, Later Masters, New York 1966.
Graetz H., Geschichte der Juden, Vol. XI, Leipzig 1900.
Jewish Encyclopedia, Vol. VII, s. v.: Kobrin.
Maimon Salomon, Lebensgeschichte, München 1911.
Rabinowitsch W. Z., Lithuanian Hasidism, London 1970 and New York 1971.
Wilensky M. L., The polemic of Rabbi David of Makow against Hasidism, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, Vol. XXV, New York 1956.

שישה דורות של גבירי פינסק וקארלין

פתח דבר

"גבירי העיר" היה כינוי מקובל בערים שונות, בפרט בליטא ורוסיה הלבנה (רייסן), כגון בשקלוב, הורודנא, ביכוב וכדומה. רבים מבין "גבירי העיר" היו מצוינים במעשי צדקה לטובת הכלל והפרט, בדאגתם למוסדות תורה, חינוך ובריאות בעירם ובייסוד של חברות צדקה וגמילות חסדים. אולם אלה היו על הרוב יחידים, מקרים ספוראדיים. מה שאין כן פינסק וקארלין. כאן קמו משפחות "נדיבי עם". מעין מעמד מיוחד, ואין אנו מוצאים תופעה דוגמתה בשאר הקהילות. משפחות אלה הצטיינו קודם כל בייחוסן, עשרן ואחדותן. הן היו קרובות זו לזו מבחינה גניאלוגית או על־ידי קשרי חיתון. מתוך הכרת האחדות של בני המשפחה והרצון לשמור על "טהרת המשפחה" היו נוהגים להתחתן ביניהם. ההכרה בדבר השתייכותם לאריסטוקראטיה היהודית לפי מגילת היוחסין שלהם חייבה אותם לשמור על הייחוס הזה ועל ממורת אבותיהם. ואף־על־פי שרבים מהם התבודדו בחברתם ויצרו כלפי חוץ מעין "כת" סגורה ומובדלת, לא פגעה תכונתם זו ביחסם הן לצרכי הכלל והן לצרכי הפרט. הם התייחסו ביראת הכבוד לערכי היהדות ובאהבה מיוחדת לקהילתם. הם בנו מפעלים כלכליים בפינסק וקארלין, פיתחו את המסחר והתעשייה, הקימו באנקים ציבוריים ופרטיים, ואותה שעה השתדלו לשמור על הכלל "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם". נוסף על הפעולות הקונסטרוקטיביות בשטח הכלכלה הם הצטיינו גם במעשי פילאנתרופיה ביד רחבה לצרכי הדת, בשדה החינוך, בהקמת מוסדות סוציאליים שונים ותמיכה בחברות של צדקה. הם בנו בפינסק וקארלין בתי תפילה, הקימו בניינים ללימוד תורה ובתי חולים לעניי העם, מושבי זקנים וכיוצא באלה. הם דאגו להחזקת המוסדות שהקימו, ותרמו להם מהונם ומאונם. הם הושיטו ידם לבני קהילותיהם בשעה שהיו זקוקים לעזרה דחופה, כגון, לאחר שרפות, עקב גירושים ופורענויות שונות. הודות למעמדם בתור עשירי העיר היו מקורבים לאנשי השלטון ורגילים היו לעזור בהשתדלויות לטובת הכלל והפרט בשעת דחקו. החל בסוף המאה ה־18, במשך כל המאה ה־19 וגם במאה ה־20, עד השמדת יהודי פינסק על־ידי הנאצים — במשך שישה דורות — היתה ניכרת השפעתם בהיסטוריה של קהילותיהם. לאור הערכה רטרוספקטיבית יש לציין את המשפחות האלה כאנשי האריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במשך התקופה הארוכה הזאת. כל אחד מהם נשא בחובו ערכי תרבות שונים, הן של תרבות ישראל והן של אומות העולם, דוגמת רוב האינטליגנציה היהודית במאה ה־19 וה־20. אולם זיקתם לערכים תרבותיים לא היתה אחידה ואינו דומה יחסו של האחד ליחסו של בן משפחתו, לחיוב או לשלילה, אל ערכי תרבות אלה. הודות להשכלתם, לעמדתם בחברה ולהשתתפותם הפעילה בחיי הקהילה או מחוצה לה היה מייצג כל אחד מהם — ברב או במעט — טיפוס מסוים, דמות ידועה בציבור היהודי בדורם. דבר זה חל גם על אלה מבין האחרונים במשפחות הללו, שהלכו בדרך ההתבוללות, "משם לא ישובו". בחייו ובמיתתו כתב כל אחד מהם את הצוואה שלו. ולא הרי צוואת אבי ה"משפחה" שאול קארלינר כהרי הצוואות של יחידים מבין אחרוני בני לוריא. בהיסטוריה של משפחות אלו יש משום ציון דרך לתולדות יהודי עירם ושל החברה היהודית בכלל, הן כגוף שמרני, הן כנושא רעיונות ההשכלה והציונות והן כיוצר תנאים לפיתוח התנועות הסוציאליסטיות, בלי היות בדרך כלל שותפים לפעולותיהן. לאור כל האמור לא תיתכן הרצאת ההיסטוריה של קהילות פינסק וקארלין ללא הערכה ותיאור פעולותיהם של האנשים האלה.

ואלה הן משפחות "גבירי העיר" פינסק וקארלין לפי הסדר הכרונולוגי: שאול קארלינר (לוין) וצאצאיו, חיה לוריא וצאצאיה, אליסברג והאלפרין לוקחי בנותיהם וכלותיהם.

משפחת לוין

אבי השושלת היה שאול בן משה קארלינר (לוין, 1775—1834). הצוואה המפורטת והמעניינת שלו נדירה בצורתה ותוכנה בין צוואות שונות, שהגיעו לידינו. היא מעידה, כי שאול קארלינר היה ירא שמים, מושפע מתורת הקבלה, עשיר מופלג, בעל נכסים, סוחר גדול, נדבן לטובת הכלל והפרט ביד רחבה, איש ציבור תקיף, לו השפעה מכרעת בקהילות פינסק וקארלין ועל היחסים ביניהן. השפעתו זו היתה פרוסה גם על העיירות הסמוכות לפינסק, מעין "פרנס הדור", אויב בלב ונפש לחסידים אשר התפשטו בימיו בקארלין ובעיירות פולסיה שמסביב, עד כי הוא מוציא אותם מכלל "יראים השי"ת [השם יתברך] לאמתו", ומכנה אותם "כ"ת החסידים". הוא השאיר אחריו "קרקעות ומטלטלין וסחורות ומזומן וחובות". בחייו הוא בנה שני בתי מדרש: האחד בפינסק והשני בקארלין, שנקרא לאחר מותו על שם בנו משה־יצחק ("משה־יצחק'ס שולכען"). מעזבונו הוא מצווה לחלק כספים אחר מיטתו, לתת לקרובי משפחתו העניים "ות"ח [ותלמיד חכם] קודם לע"ה [לעם הארץ], להכנסת כלה ולפדיון שבוים, ותיקון בהמ"ד [בית המדרש] שלי או לבנות מחדש כשיוחרב ח"ו [חס ושלום]. בחמש השנים הראשונים יופרש שליש ריוח המעשר ויהי' מיחד ושמור על בנין הבית מדרשים אשר בניתי ב"ק

[בקהילות] פינסק וקארלין... שנה הראשונה אחר הפטירה ילמדו בניי בבהמ"ד שלי... פרק משניות... מהריוח יופרש חמשה למאה לכל שנה על עניי ארץ הקדושה...". הוא מקציב סכומים למוסדות שונים כגון "לחברא ביקור חולים דפינסק... לחברה ת"ת [תלמוד־תורה] דשם, כמו כן לחברה ביקור חולים דקאר־לין... לחברא קדישא דק"ק קארלין... ומחצה יתחלק החצי לביקור חולים ומחצה לבמ"ח [לגמ"ח — לגמילות חסדים]". על רגש האחריות למעשיו הרבים לטובת הציבור מעידים דבריו בצוואה: "...שיצאתי י"ח [ידי חובתי] בחיי נגד בני עירי... מעודי עבדתי את אנשי עירי עבודה תמה". בצוואתו הוא מקציב תמיכות מכספו גם לטובת הקהילות של העיירות שמסביב לפינסק, להן עזר בחייו: ליובישוב (ליבשיי), סטולין, פוהוסט שעל־יד ליבצ'ין, פוהוסט שמאחורי הנהר והורודנויה. בכל העירות... יכריזו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם "בכל העירות... יכריזו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם ג"כ [גם כן] שמוחלים לי אם יעצתי אותם איזה וח"ו לא פעלו, אף שלא עשיתי לטובתי הן נגד יחיד והן נגד רבים... מעשה הצדקה וסדר החלוקה יקום לדור דור ודבר הצוואה זו לאלף דור... והיה מעשה הצדקה שלם... עד עמוד הכהן לאורים ותומים".

בעמודי השער של הספר "אפס דמים" נגד עלילת דם ברוסיה מאת סופר ההשכלה י.ב. לוינזון (וורשה 1884) נדפס מכתב בקשה מאת הרב הידוע ר' אריה־לייב קצנלנבוגן מבריסק דליטא אל שאול קארלינר (1833) לסייע למחבר "בשכר וממון לצורך העתקות... שמעלתו משגיח על האיש החכם הנ"ל בפרט לעת מצוא לכן יעשה כבודו... גם ימחול לעורר לבבות אחרים להתאמץ בזה לשלוח לו כפי שיוכל לעסוק בזה בשלימות". מכתב זה מאת אחד מגדולי הרבנים בליטא מעיד על מעמדו של שאול קארלינר בליטא ועשוי להבהיר את היחס שלו אל ההשכלה. לפי מסורת המשפחה סייע שאול קארלינר לייסד את ישיבת וולוז'ין, השתתף באספת קהילות ליטא ורייסן, עזר בהגנת היהודים, שהואשמו בעלילת דם, ולפי מקור רוסי נאמן היו לו זכויות גדולות מאוד לטובת רוסיה בזמן מלחמת נאפוליאון, בהצילו מהרס את תעלת אוגינסקי, ועל כך הוענק לו תואר כבוד וזכויות בשם הצאר אלכסנדר הראשון ואף הרשות לחגור חרב. הוא היה בעל האחוזה טלחאן, הסמוכה לפינסק, ומקורב למלכות. אגדות נתרקמו עליו, ואחד מצאצאיו, אנטון לוריא, הקדיש ניתוח מעמיק של צוואתו והערכת אישיותו, פעלו ומשפחתו.[1] המחבר הזה מביא את השורות דלקמן, שהיו בין השאר, כתובות על מצבת קברו של שאול קארלינר בבית העלמין של קארלין, המציינות ב"לשון סתרים" את פעולותיו: "הוציא עם רפה, בחורים מבתי כלאים החבאו, ריב רב עם צרי יומם, שכם אחד נקבצו באו לעמוד לימין אביון, להשים במרומם קנו, איש עצתו יכלכל מחלתו ולעור [ולאור] עינים... ושרעפיו לקדו־שים אשר בארץ שאפו וילכו ויצטירו ללכת לאור באור החיים. להתענג מזיו כבודי הנשקפה כמו שחר, הסתופף באהל שפרה בגן ה'".[2]

התלמודי הגדול הרב ר' דוד בר' משה, אשר שימש בראשית המאה ה־19 אב בית־דין בעיר נאבאהרודוק, ונפטר שם בשנת 1836, הכיר ללא ספק אישית, לרגל קרבת מקום כהונתו לקאר־לין, את בן דורו ר' שאול קאלינר, והוא כיתב עליו בספרו הידוע "גליא מסכתא" (ווילנא תר"ה) דברים, המאפיינים אותו כדברי ההערכה, שהובאו לעיל: "... נעדר מאתנו הטפסר המפורסם... ר' שאול מקארלין... ידוע... צדקתו כי רבה היא עד מאוד... אשר היה מפרנס עניים והרבה תלמידי חכמים היה מספיק להם מזון... וכמעט לא הניח דוגמתו מהפיזור אשר עשה בחייו... ואף גם זאת ידוע... אשר נשא חן וחסד בעיני גדולים... לעמוד בהיכל מלך ושרים... לדבר דבר על אופניו בדברים המתקבלים על לב שומעיהם. וכאשר נעדר מאתנו איש כזה מי יעמוד לנו בפרץ ומי יגדור גדר לאמץ ולחזק בעד עמינו בני ישראל...". את דעתו של האב בית־דין של נאבאהרודוק על פעולותיו של שאול קארלינר לטובת גדולי התורה, שהובאה לעיל, מאשרים דברי הקדמה דלקמן לספר קרן אורה על מסכת נדרים לר' יצחק בן ר' אהרן, אב בית־דין של קארלין. "...כאשר ירד מצבו מאד [של הרב ר' יצחק] נסע לקרלין... והרב הגביר המפורסם מו"ה שאול מקרלין... עם ב"ב... עמדו לישע לו ויפנו לו מקום לדור...".[3]

אף בניו של שאול קארלינר הצטיינו במעשיהם לטובת הכלל.

על בנו הבכור זלמן לוין, שהיה סוחר יערות ונדבן, ועל אחיו משה יצחק לוין אנו קוראים: "בא רעב בעיר פינסק, ועל טוב יזכר שם שלושת הרועים... הלא המה... הרב הגאון, אב"ד דקארלין... והגביר... יצחק שלמה פאמראנץ, והגביר המפואר נודע לתהלה ר' זלמן לעווין, והגביר המפורסם בכל קצוויי ארץ הר' משה יצחק לעווין... והם עזרו בעוז ותעצומות לאסף הכסף הזה וכמה פעמים נסעו בעצמם לבתי הגבירים הנכבדים בעיר".[4] ברשימת נדיבי ועסקני העיר מינסק הובא השם: ר' זלמן בר' שאול לוין. ברשימת התורמים במינסק לטובת הנוצרים בסוריה בשנת 1860 אנו מוצאים את ז. לוין.[5]

---

1. א. לוריא, די צוואה פון א פינסקער בעל־הבית פון אנהייב 19טן י"ה, ייוו"א בלעטער, כרך 13, מס' 5—6, עמ' 390—428, 1938 (להלן: די צוואה). י. ט. אייזינשטאט וש. ווינער, דעת קדושים, עמ' 210, 212, פטרבורג, 1897/98. ש. גינזבורג, מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך א', מס' 26, עמ' 36—39, תל־אביב 1962. יוסף זכריה שטערן, זכר יהוסף, חלק א', עמ' 208, ווארשא תרנ"ט.
С. М. Гинзбург, Отечественная война и русские евреи עמ' 89, פטרבורג 1912.

2. לוריא, די צוואה, שם, עמ' 395.

3. גליא מסכת מאת ר' דוד... אב"ד... נאווהארדאק, ח"ב, עמ' 90, ווילנא תר"ה, הוצאה ירושלים תשכ"ט. קרן אורה... על מסכת נדרים... חברו... ר' יצחק... אב"ד דק"ק קרלין, ווילנא תרכ"ט, הקדמה.

4. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 36. הכוונה כאן לזלמן, הבן הבכור של שאול קארלינר, כי לאחר מכן מזכיר בעל הכתבה את משה־יצחק לוין, בנו השני של שאול קארלינר. ואין הכוונה כאן לזלמן בן משה־יצחק לוין. ראה להלן טבלאות גניאלוגיות, טבלה 1.

5. מינסק, עיר ואם, העורך שלמה אבן שושן, עמ' 101, תל אביב 1975. הכרמל, החלק הרוסי, 1860, גל' 14.

מאידך נעדר שמו ברשימת אחיו ובני משפחתו, שחתמו על העצומה של סוחרי פינסק בשנת 1862 [6], ושל תושבי פינסק, שחתמו על הספר: מבחן החשבון ליחזקאל יעקב לטבלא, שהופיע בוורשה בשנת 1866. משום כך יש לומר, כי זלמן בנו של שאול לוין עבר מפינסק למינסק, כשם שעשה זאת שמואל בן אחותו חיה ואהרן לוריא, — כמפורט להלן — והוא שנזכר בין נדיבי העיר מינסק ועסקניה.

בנו השני של שאול קארלינר, משה־יצחק לוין (1802—1872) היה סוחר עצים עשיר, וכנראה סחר גם בתבואה ובחלב, ועסק בעבודות מטעם הממשלה. ההיסטוריון שאול גינזבורג, מצאצאי שאול קארלינר, מספר, כי בא כוחם של משה־יצחק (הוא כותב בטעות: משה־צבי) לוין, ושל אחיו וולף לוין, ביקר לרגל עסקיהם בפטרבורג [7]. משה־יצחק לוין בנה בקארלין יחד עם חיה לוריא אחותו את בית התלמוד תורה ואת בית החולים לעניי העיר [8]. בקארלין היה לו בית־מדרש — אשר בנה אביו — ואשר נשא את שמו עד הדור האחרון. בין פורים לפסח היה הרחוב הסמוך לבית־מדרשו הומה מאדם. לפי דבריו של עד ראייה (מרדכי קרמן) [9] היו כל העניים מוזמנים על־ידי משה־יצחק לוין לבוא לבית־המדרש לקבל "מעות חטים". שמש בית־המדרש היה עורך את הרשימות של העניים ומעבירן למשה־יצחק לוין לחתימה. תחילה קיבלו את האישורים ל"מעות חטים" עניי הסביבה ואחריהם עניי העיר. רבים קיבלו "מתן בסתר" על־ידי שליח מיוחד, כדי שלא לבייש. לשם קבלת הקמח היו נמסרים לנצרכים אישורים בשם משה־יצחק לוין ישר לטחנה. מלבד "מעות חטים" היה משה־יצחק לוין מעניק לאביונים תפוחי אדמה ושאר צרכי החג. בימים שלפני חג הפסח היתה נערכת בבית־המדרש שלו חלוקת הפתקאות לארבע הכוסות. מחמת ההמולה הרבה נאלצו חובשי בית־המדרש להפסיק כאן בימים אלה ממשנתם. בבית מדרשו של משה־יצחק לוין למד בצעירותו המשכיל הנודע משה־אהרן שאצקס, מחבר ספר "המפתח" (וואַרשה 1866, 1869), [10] והמשכיל, שהיה "חריף ובקי בחדרי תורה ומבאר דברי חכמים וחדותם על דרך ההתבוננות" ר' יחזקאל סלוצקר "קבע דירתו בבית מדרשו של הג' ר' משה יצחק לעווין" [11]. "מצה שמורה" היה משה־יצחק לוין נוהג לאפות בדירתו. הוא עצמו ובניו היו עוסקים בהכשרתה. בערב יום כיפור היה משה־יצחק לוין נוהג ללכת עם בניו אל בית־העלמין ובצאתו מבית־העלמין היה מושיט את ידו אל השמש לקבל ממנו במתנה פרוסה של עוגת דבש, יחד עם כל המבקרים ואף העניים בתוכם, כדי להוכיח שוויון כל בני־תמותה ביום הדין. בחשבון "התרומות והנדבות בעד יחידים שונים בארבעה ערי הקודש" אנו מוצאים רשום: "פינסק, מהרבני מו"ה משה יצחק לעווין נ"י 71.65 גולדן". ובמקום אחר רשום שם: "קארלין, מן הנגיד מו"ר מו"ה משה יצחק לעווין קבלנו 60 רייכסטאלר ומחירו 104.25 גולדן". משה־יצחק לוין משמש דוגמה לאורח חייו של נדבן פינסקאי בימים ההם והסופר יחזקאל קוטיק מעלה את מעשי הצדקה שלו בזכרונותיו. אחרי מותו כתב עליו בן עירו הסופר נחום־מאיר שייקעוויטש — שמ"ר: "זעקה מפינסק ושבר גדול מקארלין במות ר' משה־יצחק לעווין. נפטר ו' אלול תרל"ב. אלפי אנשים מקוננים ומתאבלים על כבודם כי גלה מהם ועל עטרת ראשם, כי נפלה מעליהם. שדד המות מקארלין את אביר נדיביה. הלא הוא הנדיב המהולל, עוזר דלים ואבי אומללים, מ' משה יצחק לעווין, הנודע לתהילה בכל קצווי ארץ רוסיה על־ידי חסדיו הרבים, אשר פעל ועשה כל ימיו עם כל מבקש עזרתו... כי... היה אביהם, עזרם ומגינם... ידו הרחבה היתה פתוחה בכל עת. לא נפריז על המדה אם נאמר, כי הוא היה אחד האנשים המצויינים... בדורנו. אלפי משפחות חיו על כספו. מכל אפסי ארץ רוסיה נהרו אליו המונים אומללים... בכל יום ויום בבואו בבוקר לבית תפלתו היתה דרכו תמיד להתעטף בטליתו ולהניח מגבעתו על שולחנו וכל איש מצוק ומר נפש הגיש עצומותיו ובקשותיו, כתובות על פסת ניר לתוך הכובע. ולאחר אשר השלים הנדיב הנפלא הזה את תפלתו ושם את כובעו זה על ראשו ומכל משמר שמר לבל יפול מן הפתקאות אחד ארצה, וימהר ללכת לביתו. לחיכו לא טעם מאומה עד אשר כלה לקרות את המכתבים ולמלאות משאלות כל דורשי עזרתו... ויחוננהו [השם] בארבעה בנים יקרים וישרים... כיהודים כנוצרים הוקירוהו... כיבד מאוד את לומדי התורה והוקיר גם את החכמים אוהבי ההשכלה... אלפי אנשים... נחלצו ממצוקותיהם בעזרת הנדיב הזה. רבים אומרים כי כסף נדבותיו, אשר פזר במרוצת ימי חייו, עולה לפי החשבון הנמצא כתוב בספר הזכרונות אשר לו, עד כדי מיליון וארבעים רו"כ... ביום, אשר בו עלה ר' משה־יצחק למרום כל החנויות נסגרו וכל העם מקטן ועד גדול התאספו... ללוות אותו למעונו הנצחי... כעשרים אלף איש מלאו את כל החוצות המכתירים את ביתו... וכאשר נגשו לביהכ"נ, אשר יסד אביו הישר באדם ר' שאול לעווין ז"ל, העמידו את מטתו על הארץ... כולם יחד הטו אזניהם לשמוע את דברי המגיד מקהל עדת פינסק, אשר עמד לספדו" [12].

בדרך אחרת של פילאנתרופיה בחר לו וולף לוין, בנו השלישי של שאול קארלינר. אף הוא היה סוחר יערות, ואולי

---

6. עצומה זו הופיעה בתרגום עברי מאת אהרן לוריא: הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244, והובאה להלן.
7. ש. גינזבורג, היסטאריישע ווערק, א', עמ' 225—226, ניו יארק 1937.
8. ש. מ. ראבינאוויטש (רבינוביץ), על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 16, ברדיטשוב 1895. המליץ, שם. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277—278.
9. קרמן, מיינע זכרונות (הונדערט יאר פינסק), עמ' 5—9, [חי־פה 1953], סטנסיל.
10. טויזנט יאר פינסק, העורך ד"ר ב. האפמאן, עמ' 351, ניו יארק 1941.
11. א. ד. דובזעוויץ, לא דבים ולא יער, עמ' 41, ברדיטשוב 1890.
12. המליץ, 1872, גל' 11, עמ' 79. התרומות לטובת היישוב בארץ ישראל מביא הספר אות אמת, דו"ח של "פקידי ואמרכלי ערי הקדש תובב"א, יושבי עיר תהלה אמשטרדם, ח"ג, אמשטרדם", תרט"ו, עמ' ל"ב, ל"ג. י. קאטיק, מיינע זכרונות, ב', עמ' 189—191, בערלין 1922. הערכת אישיותו של משה־יצחק לוין נתפרסמה גם בהוספה להמגיד, 1872, הוספה לגל' 45, עמ' 495—496, חתום: ישראל־גרשון ליפשיץ, "מגרי קארלין". דברי המלצה לפרסום הערכה זו ושבחים למשה־יצחק לוין כתב שם הרב ר' דוד פרידמן, אב בית־דין דקארלין.

גם תבואה וחלב, וביצע עבודות מטעם הממשלה. לפי המסורת בין אנשי פינסק, כנראה מפי בני המושבה החקלאית איבאניק, הגה וולף לוין כבר בראשית החצי השני של המאה ה־19 את הרעיון להעביר את בני קהילתו לחיי עבודה על־ידי ייסוד מושבה חקלאית למענם סמוך לפינסק[13]. לשם הגשמת תכניתו פנה אל הממשלה הרוסית בפטרבורג וביקש ממנה רשות לרכוש כברת אדמה בקרבת פינסק עירו. בכתב הבקשה הוא מפרט את רעיונו ומתחייב לשאת לבדו בעול כל ההוצאות המרובות וליישב את היהודים על הקרקע. בקשתו ניתנה לו. הוא קנה אדמה במרחק שבעה קילומטר בערך מהצד הצפוני של העיר סמוך למושב איבאניק, בנה בתים, קנה רכוש, צאן ובקר, רכש מכשירים לעבד בהם את האדמה — והכל, כאמור, על חשבונו. והמתיישבים — לא זה בלבד שניתן להם ליהנות מן המוכן, אלא פטורים היו מלשלם מסים לממשלה ובניהם היו פטורים משירות בצבא. לקריאתו נענו חמש עשרה משפחות.

אולם במהרה נתברר, כי המתיישבים שנענו לפנייתו של וולף לוין — רובם בני העיירה הסמוכה לוהישין — לא באו אלא כדי להשתחרר מהצבא ומתשלום המסים והרעיון של המייסד מהם והלאה. אמנם הם ישבו באיבאניק, אולם הוסיפו לטפל בעסקיהם בפינסק. וכשקמו במרוצת הזמן בתי־חרושת בפינסק פנו בניהם ובנותיהם של המתיישבים לעבודה בבתי־חרושת אלה ואת השדות היו משכירים לגויים מהכפר הסמוך. למתיישבים אשר עיבדו במקצת את המשק היתה תוצרתו מקור פרנסה בימי הקיץ ולמחיה לעת זקנתם. בימי המשבר הכלכלי, אשר פקד את פינסק בגמר מלחמת העולם הראשונה, פנו תושבי איבאניק לחקלאות ומצאו כאן את מחיתם. החברות "יק"א" ו"אורט" באו לעזרתם ואחדים מהמתנחלים נשארו נאמנים לרעיון הנעלה, אשר הגה ופעל למענו בכל לבו ומאודו וולף לוין מקארלין, אולם הוא עצמו נשתכח כמעט כליל מלבותיהם של אחרוני המתיישבים. לפי המסורת בנה וולף לוין מכספו את בית־המדרש הידוע בשם "פינסקער קלויז", שהיה מרכז הלמדנות בפינסק. בו היה מתפלל האב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר־משה הורוויץ, חבר בית־הדין שלו הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, התלמודי הגדול ר' ברוך עפשטיין ואחרים. בסוף ימיו איבד וולף לוין את כל הונו במשפט עם פריץ אחד בעסקי יער. הוא מת, כנראה, בשנת 1870[14].

עכסה, לפי אנטון לוריא, הבת השלישית של שאול קארלינר (בשנת 1865 היא היתה עדיין בחיים), נישאה להרב ר' יעקב־מאיר פאדווא, אשר חי קודם לכן בפינסק, ולימים היה אב בית־דין של בריסק דליטא. הוא חיבר את הספרים: "מקור מים חיים", "כתונת פסים", "שאלות ותשובות מהרי"ם"[15]. בנם אהרן־משה פאדווא חי בקארלין וחיבר את "באור הרא"מ" על המדרש "שוחר טוב", הוא מדרש תהלים (ווארשה תרכ"ה).

13. טויזנט יאר פינסק, עמ' 242 ואילך. קרמן, שם, עמ' 5. י. מורשטיין, חקלאיים יהודיים, פינסק, ב', עמ' 576—577, תל אביב 1966.

14. קרמן, שם, עמ' 5—6.

15. לוריא, די צוואה, עמ' 423. אייזנשטאט—ווינער, שם, עמ' 212.

מפינסק היה ר' אהרן־משה פונה בענייני הדפסת הפירוש שלו על ה"פסיקתא" ("פסקתא זוטרתא" — "לקח טוב" לר' טוביה בר' אלעזר) לספרים ויקרא, במדבר, דברים אל חוקר המדרשים הידוע שלמה בובר[16]. כפי שמוכיח ספרו "שוחר טוב" (בסוף הספר), היה אהרן־משה פאדווא מקורב הן אל האב בית־דין הידוע של פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ, והן אל משכילי פינסק עירו משה־אהרן שאצקס וצבי הכהן שרשבסקי.

דינה, לפי אנטון לוריא, בתו החמישית של שאול קארלינר, בנתה, או נבנה לזכרה, בית־כנסת בקארלין — ברחוב סיווער — שנקרא על שמה: "דינה'לעס שולכען" עד הדור האחרון. היא נפטרה בשנת 1865[17]. בעלה היה ישׁשכר־בר לוין מווילנא. הוא נפטר בשנת 1868[18].

תולדותיו של מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין (1818—1890) הידועות לנו ממקור ראשון, עשויות להדגים את עקרונות החינוך לא רק של גבירי פינסק וקארלין בחצי הראשון של המאה ה־19. זקנו, שאול קארלינר, "קרא מרחוק אל אחד מהגדולים הנודע בעת ההיא... ויתנהו למורה לנכדו... מהרה יצא שמו... גדול בתורה וחכמה"[19]. כשהגיע לגיל שמונה־עשרה "הביאו אביו במסרת הברית" עם שרה בת צבי־הירש ופראדל שמחוביץ ממינסק. אחר הנישואין היה מאיר לוין סמוך על שולחנו של אביו משה־יצחק בקארלין בערך שלוש שנים "ולא מש מאהל התורה והחכמה". לאחר מכן ישב כעשר שנים בבית חותנו במינסק, "וירכוש לו שם גם ידיעה רבה בשפות החיות ולבו ראה הרבה חכמה ודעת... גם שם לפעמים עיונו בספרי המחקר וההשכלה... לדעת מה הזמן דורש"[20]. בית חותנו היה בית ועד לגדולי התורה, כי "בביהמ"ד [בבית המדרש] אשר בחצרו היתה ישיבה גדולה, אשר ממנה יצאו רבנים גדולים ומורי הוראה". מאיר לוין התיידד אתם, ו"גם... כאשר יצאו ממינסק לשבת איש איש על כסא הרבנות לא חדלו מבא בכתובים אתו". לאחר שבתו בערך עשר שנים בתנאים אלה בבית חותנו במינסק חזר מאיר לוין לקארלין. הוא פנה למסחר והיה אחד הסוחרים הגדולים בעיר. הוא היה מבין הראשונים, אשר קנה אניית־

16. אהרן־משה פאדווא, אוסף שבדרון, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים. מדרש שוחר טוב, הוא מדרש תהלים עם... באור הרא"מ, עמ' קצ"ז, בהערה, וואַרשא 1865.

17. לוריא, די צוואה, עמ' 423.

18. הנ"ל, שם, שם. גד־אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 41.

19. י. צ. יאנאווסקי, תולדות הרמ"ה [הרב מאיר הלוי], עמ' 8, ברדיטשוב 1891. י. ג. ליפשיץ, "מגרי קארלין", כותב בהמגיד, הוספה לגל' 45, עמ' 496: "בנו הגדול [של משה־יצחק לוין], הרב הגדול בתורה, גביר מפואר, נזר תהלה מהו"ר מאיר הלוי". מחבר המונוגראפיה "תולדות הרמ"ה" יעקב צבי יאנאווסקי היה איש פינסק. על כך מעידה הכתבה שלו בדבר אוסף "נדבות עבור אחב"י בפרס ובבל" בין "אנשי בהמ"ד של... נימצאוויץ" בפינסק ופירוט שמות התורמים: "כי לא אלמן פינסק עירנו". המגיד, 1872, הוספה לגליון 3.

20. יאנאווסקי, שם, שם.

קיטור והפעילה בשנת 1855 בין פינסק ואוקראינה[21]. בפינסק היה ידוע כלמדן ומשכיל, טרח כאן לקיומה של התלמוד־תורה של קארלין, ודאג ל"חדרים" שבעיר, בהם למדו תלמוד. מערי ליטא שונות היה מביא "מלמדים" והקפיד, שיהיו מסורים וראויים להוראת התלמוד. את ה"מלמדים" האלה היה רגיל לקרב אליו. הם היו מתפללים בבית הכנסת שלו בקארלין, שנשא את שמו ("מייצ'עס שולכען" או "מאיר לעווינ'ס שולכען"). את הסעודה השלישית בשבת היו סועדים על שולחנו, אוכלים בביתו את הסעודה המפסקת לפני תענית ומסובין לשולחנו בסעודת פורים. הוא היה מקורב לאנשי השלטון לרגל עסקיו ומעמדו בעיר. כן למשל, נוהג היה שר הפלך בבואו לפינסק לבקר בביתו של מאיר לוין ולדון אתו בענייני העיר[22]. הוא היה זהיר אף במצווה קלה, "שהגבירים דשים בעקב", כבחמורה, והתיידד מאוד עם האב בית־דין של קארלין, מגדולי התורה שבדור, ר' דוד פרידמן, כפי שמעיד מכתב התנחומים שלו, אשר כתב אחר פטירת מאיר לוין אל בנו יחידו שאול לוין[23]. ב"שאלות ותשובות", "שאילת דוד", לר' דוד פרידמאן מקארלין אנו מוצאים "תשובה" מאת המחבר "לידי"נ הרב הג' הגביר מפואר השלם מ' מאיר הלוי לעווין מפה קארלין־פינסק... מ"ש כת"ר [מה שכתב כבוד תורתו]... ודברנו בזה הרבה עם כת"ר... דברי מוקירו כערכו ואוהבו בלב ונפש..."[24]. את בנותיו השיא מאיר לוין: האחת, פראדל או פייגה, לשבתי (שבסל?) שמחוביץ[25]. הוא עבר לגור בפינסק והיה בין שישה־עשר הסוחרים, נכבדי העיר, שחתמו על העצומה, שהוגשה לשר הפלך מינסק, והובאה להלן, "בדבר מסילת הברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק". יחד עם חותנו היה שבתי שמחוביץ בין מנהלי התלמוד־תורה בקארלין, אשר בנתה חיה לוריא, ואחד המנהלים של התלמוד־תורה בפינסק[26], כמו כן היה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין[27]. את בתו השנייה של מאיר לוין, ביילה, נשא בן דודנו אהרן בן משה לוריא[28]. הוא מכנה את חותנו במכתבו אל י. ל. גורדון מיום 19 לאייר תרכ"ג, שהובא להלן: "הרה"ג ר' מאיר לעווין... איש... משכיל ונבון דבר, את הגדולים אשר בארץ יתחרה בתורת ה', גם יחפוץ לאור הצווילזטיון"[29]. את בנו שאול חינך מאיר לוין "לאַחד התורה והחכמה, האמונה וההשכלה" בשנת תרל"ז (1876/77) עבר מאיר לוין לרגל עסקיו מקארלין לקיוב[30]. אולם הוא נשאר קשור לפינסק עירו, הן מבחינה רוחנית, על־ידי קשריו עם האב בית־דין של קארלין הרב ר' דוד פרידמן[31] והן על־ידי תמיכתו הכספית לטובת ענייני העיר[32]. בקיוב התיידד מאיר לוין עם הנדיב ישראל ברודסקי[33], ואף קשרי חיתון היו קיימים ביניהם זמן מסוים: בתו של זלמן לוין, אחיו של מאיר לוין, היתה עד לגירושין נשואה לאחד מצאצאי ברודסקי. יצוין, כי אב בית־דין של פינסק הרב הידוע ר' אלעזר־משה הורוויץ נתבקש על־ידי משפחות לוין־לוריא לבוא מפינסק לקיוב, בכדי להתגבר על הקשיים של הגירושין האלה מבחינת ההלכה[34]. ישראל ברודסקי הקים קרן, שפירותיה היו קודש לכלכלת עשרה לומדים בישיבת וולוז'ין במשך חמש שנים, ובעבור זמן זה קיבלו עשרה לומדים אחרים את הכסף לאותה מטרה ולאותה תקופה, וחוזר חלילה. ברודסקי מינה את מאיר לוין בתור משגיח על ביצוע פעולה זו. כי לוין הוא אשר הגה את הרעיון של התרומה בצורה זו[35]. אחר פטירת מאיר לוין המשיך שאול בנו במעשה אביו. בקיוב התווכח מאיר לוין עם ראש הכומרים פלאטון בענייני דת[36]. בשנת 1879 השתתף מאיר לוין בוועידת "ועדת הרבנים" בשם פלך מינסק[37], אם כי גר כבר בשנה זו בקיוב, ולא בפינסק, השייכת לפלך מינסק. שלוש פעמים נסע מאיר לוין לישיבות "ועדת הרבנים" הזאת לפטרבורג והשתתף בוויכוחים שונים בהלכות אישות וכדומה. בכתבה מקיוב משנת 1887 אנו קוראים: "ורק מיום שהתישב פה [בקיוב] הגביר הנכבד, בין העשירים בעשרו ובין תופשי התורה, בידעו את התורה כאחד הרבנים, אשר יצא למו שם לגאון ולתפארת, וגם המשכילים בדורנו יכבדוהו בעבור חכמת לבו ורוחב בינתו וידיעותיו הרבות, ה"ה [הלא הוא] מו"ה מאיר לעווין נ"י מפינסק — מיום קבע... שבתו ומסחרו בקיוב, הנהו כמבריח התיכון, המחבר את המפלגות... כפי צורך השעה"[38]. בשנת 1888, כשנתעוררה שאלת שנת השמיטה בארץ ישראל פרסם מאיר לוין קונטרס בשם: "על עניין השביעית בזמן הזה", לרמ"ה [לר' מאיר הלוי] (ברדיטשוב 1888). ובקיץ 1890 הוא הוציא לאור את הקונטרס: "דרך המלך" (ברדיטשוב 1890). תכנו: "לבאר דרך הרמב"ם בפירוי [בפירוש] הסוגיות מש"ס שנתקשו בהם לפסקיו בספרו יד החזקה"[39]. קונטרס זה מעיד, כי מאיר לוין היה תלמיד חכם

---

21. Ю. Янсон, Пинск и его район (להלן: יאנסון), עמ' 70—73, פטרבורג, 1869, ובעקבותיו: טויזנט יאר פינסק, עמ' 73. לפי מקורות אלה הפעיל מאיר לוין אניית קיטור כבר בשנת 1855. הוא שינה את שם האנייה "ויסלה", וקרא לה "לייב" ("לאב"), ייתכן בקשר לשם משפחתו: לוין.
22. קרמן, שם, עמ' 11—12.
23. יאנאווסקי, שם, עמ' 11, 12.
24. שאילת דוד, יורה דעה, סימן י"ז, עמ' 69—71, פיעטרקוב 1913.
25. יאנאווסקי, שם, עמ' 12. ראה להלן: טבלאות גניאלוגיות, טבלה VII.
26. המליץ, תרכ"ג, גל' 20, עמ' 312—313. הכרמל, תרכ"ג, גל' 37, עמ' 289—290. שם, שם, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. ראה להלן.
27. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.
28. יאנאווסקי, שם, עמ' 12. ראה להלן מכתבו של אהרן לוריא אל י"ל ג וטבלאות גניאלוגיות, טבלאות I, VII.
29. ראה להלן המכתב הנ"ל.
30. יאנאווסקי, שם, עמ' 14.
31. הנ"ל, שם, עמ' 10.
32. הצפירה, 1879, עמ' 388.
33. יאנאווסקי, שם, עמ' 14.
34. קרמן, שם, עמ' 35.
35. יאנאווסקי, שם, עמ' 14—15.
36. הנ"ל, שם, עמ' 15.
37. Еврейская Энциклопедия, כרך XIII, עמ' 234, ערך Равинская комиссия.
38. הלבנון, תרמ"ז, גל' 17, עמ' 133.
39. בשער הספר. יאנאווסקי, שם, עמ' 26. ש. גינזבורג, מן העבר הקרוב, הצופה, 24.4.1942. י. מארק, א פארגעסענער גדול,

ליטאי, מאסכולה של וולוז'ין. מאיר לוין נפטר בליל הושענה רבה תרנ"א (1890) [40].

הסופר חיים צ'מרינסקי, איש העיירה מוטלה, הסמוכה לפינסק, תיאר בזכרונותיו את אחד מבני לוין, הראוי לשמש דוגמא לבני משפחה זו בפינסק בחצי השני של המאה ה־19, אם כי הפרטים ההיסטוריים שבתיאורו כתובים ברוח סאטירית. צ'מרינסקי כותב: "...שייצה (שאול) — גביר פינסקאי, שבכל הסביבה העריצוהו בתור 'אדם עליון'. וגם לאחר עשרות בשנים היו הבריות מספרים בדחילו ורחימו: פעם אחת בא שייצה מפינסק למוטילי במרכבתו הרתומה לארבעה סוסים דוהרים... שייצה זה היה 'תל תלפיות' בפינסק: תורה וגדולה במקום אחד, למדן מופלג, חכם מחוכם ועל כולם — 'קרוב למלכות'. — אדון אחד היה בפינסק ובארון ויטה שמו [41], ול'מלכות' זו היה שייצה קרוב, וכל מי שהיה לו איזה עניין לרשות, בייחוד בענייני עבודת הצבא, היה פונה לשייצה, שיהיה לו לפה לפני 'הבארון'. ראה שייצה והנה פרחחי פינסק... בורחים מפינסק כשאין פרוטה בכיסם, עוברים במקלם את הדניפר ומרוויחים רבבות... התקנא... עקר דירתו אף הוא מפינסק והשתקע בקיוב ושמו הטוב הולך לפניו... ומספרים, שאפילו ישראל ברודסקי הזקן מבקרו בביתו ועם ראש הכמרים היה מתווכח בענייני אמונה. לאחר שנים הרבה גרתי בקיוב. הייתי יוצא ונכנס לביתו של שייצה. אז כבר סר צלו... אין כסף לאדון זה... פליטי פינסק מתפללים ב'מניינר'". [42] שייצה לוין, עליו מספר צ'רמינסקי, הוא אחד מבני בניו של שאול קארלינר, שנשא את שמו. מאחר והמחבר הכיר אותו אישית ומכנה אותו בשמו הפרטי פעמים רבות, ואף היה "יוצא ונכנס לביתו", קשה להניח, שכוונתו היא למאיר לוין, אף־על־פי שדברי צ'מרינסקי על חייו של שייצה לוין בקיוב זהים עם הידוע והמסופר לעיל על חייו של מאיר לוין: למדן מופלג, ידידו של ישראל ברודסקי, התווכח עם ראש הכומרים. ייתכן, ששייצה לוין, עליו מספר צ'מרינסקי, הוא שואל לוין, הנזכר בספר "מבחר החשבון" ליחזקאל יעקב לטבלא, בין החותמים על ספר זה בפינסק [43] (כתיב השם שם: שואל — בהתאם לביטוי של שם זה בפינסק).

בדבר זלמן, בנו של משה יצחק לוין, שהיה חתנו של ר' יעקב־אהרן לוריא ממינסק [44], כותב הסופר, איש פינסק נחום־מאיר שייקעוויטש (שמ"ר), כי במות אביו אמר אחר מיטתו "בנו הגביר המפואר גדול החסד ר' זלמן לעווין... העתירה נא לישוב שמים, אב יקר, מאמץ לבנו ללכת בדרכיך ולעשות במעשיך" [45]. בכתבה מאת המחבר יעקב גולדמן אנו קוראים: "כאשר היוקר פרש מוטות כנפיו ושמה [בקארלין] התעורר הרב הגאון מוהר"ד [מורנו הרב ר' דוד] פרידמאן נ"י והרב הגביר רודף צדקה ר' זלמן לעווין נ"י ויאספו נדבות. משפחת הגבירים המפורסמים לוריא אצלו מהונם 800 רו"כ לערך ונדבות קבצו מנדיבי עם. גם הרב הגביר מו"ה מאיר בן משה־יצחק לעווין, אשר העתיק אהלו משם [מקארלין] לקיעב לקח שכם אחד במעשה הצדקה, ומן הסך המקובץ הכינו קמח למכור בזול לטובת העניים" [46]. זלמן לוין היה אחד המפקחים על בית החולים שבקארלין [47]. בשכנות למקום מגורו עמדה כנסייה, שנקראה בפי תושבי פינסק בשם: "הכנסייה של זלמנ'קה" ("זלמנקעס קלויסטער"), לציון הכנסייה הזאת. עובדה זו עשויה להעיד על פרסומו של זלמן בן משה־יצחק בקהל [48].

צבי־הירש בן ישׁשכר־בר לוין, נכד שאול לוין, בן דינה בתו, עסק בהקמת בית החולים בקארלין ודאג לקיומו בעזרת בני משפחתו. במיוחד סייע לו דודו נטע־מיכאל שיינפינקל [49]. על הירש לוין כותב הכתב בשנת 1857, כי היה "מראשי המתנדבים, הזלים זהב מכיסם די ההוצאה", להקמת "בית חולים — הקדש לחולי עניי עם בני ישראל... הקדיש עתותיו להכין את הבית הזה ולסעדו". ועל נטע מיכאל שיינפינקל הוא כותב, כי "נטה שכמו לסבול עבודה רבה בהבנתו". המפקחים על בית חולים זה היו רובם ככולם מבני

מאמר בשני המשכים, שהופיע בעיתון, כנראה בריגה, בין שתי מלחמות העולם. קשה לזהות את העיתון לפי הטופס שבידי.

40. יאנאווסקי, שם, עמ' 32.

41. קרמן, שם, עמ' 158, מעלה בזכרונותיו את שמו של בארון ויטה בתור ראש העיר פינסק (מארשאלק). גם הכתב מפינסק מזכיר אותו בדבריו על וולף ניידיץ וראשי חסידי קארלין בפינסק: הצפירה, 1877, גל' 49, עמ' 388.

42. ח. צ'מרינסקי, עירתי מוטילי, עמ' 172—174, תל אביב 1951.

43. י. י. לטבלא, מבחר החשבון, ווארשא 1866. מבין 69 סוחרים פרנומראנטים לספר זה בפינסק, 19 חותמים היו מבני משפחות לוין—לוריא—אליאסברג. רובם הובאו במונוגראפיה הזאת.

44. אייזינשטאט—ווינער, שם, עמ' 212.

45. המליץ, 1872, גל' 11, עמ' 80.

46. הצפירה, 1879, עמ' 388. בכתבה מפינסק משנת 1880 מוזכר ז. [זלמן] לוין, כי ביוזמתו נמכר לעניים קמח למצות ב־30 קופייקות לפוד לשלושה סוגים של קמח, ולסוג רביעי — 45 קופ. Русский Еврей (להלן: ר"י), 1880, גל' 12, עמ' 455.

47. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.

48. מפי יוצאי פינסק. קרמן בזכרונותיו (שם, עמ' 6) כותב, כי למשה־יצחק לוין היו ארבעה בנים: מאיר, השל, שלמה וזלמן. אלה הובאו לקמן בטבלה הגניאלוגית של משפחת לוין. קאטיק בזכרונותיו (שם, עמ' 189, 202) קורא בשם שמואל לוין, אשר היה בנו של משה־יצחק לוין גר בקיוב, ו"היה שם בין העוסקים בצרכי ציבור המצוינים".

49. אייזינשטאט—ווינער, שם, עמ' 181. המגיד, 1857, עמ' 88. בחצי השני של המאה התשע עשרה חי בקארלין שאול יחזקאל שיינפינקל. שמו מופיע ברשימת סוחרי פינסק, שחתמו על הספר "מבחר החשבון" לי. י. לטבלא וואַרשה 1866), ובין התורמים בקארלין לטובת יהודי פרס ובבל בשנת 1872. יחד עם בני משפחת לוריא הוא התפלל בבית הכנסת של חיה לוריא. (המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221). בכתבה זו נזכר בין התורמים גם "הב' (הבחור) בנימין שיינפינקל", שהיה, כנראה, בנו. שאול יחזקאל שיינפינקל היה, כנראה, שותפם של אליהו אליאסברג ושמואל רבינוביץ — שהובאו להלן — בבעלות בית החרושת לנרות באלברכטובו, פרבר קארלין. (טויזנט יאָר פינסק, עמ' 231). קשה לברר את היחס בינו לבין נטע־מיכאל שיינפינקל, שהובא כאן. בכתבה בהמגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144, נזכר צבי שיינפינקל, בין המתפללים בבית הכנסת דניישטאט שבקארלין, יחד עם שמותיהם של אליהו אליאסברג ויוסף ומיכל אטינגר, שהובאו להלן, מבני משפחת לוריא.

משפחת לוין ולוריא: זלמן לוין, הירש לוין, "אשר הקדיש רובי עתותיו על הבית הזה", האחים משה ודוד לוריא, אליהו אליאסברג, שבתי שמחוביץ[50] — עליהם ידובר להלן. ועד המפקחים על בית החולים הזה כותב: "ידינו אמונות... לעשות לטוב סדרי הבית הזה בלוית הגבאי הקבוע הלא הוא הרב הגביר ר' צבי לעווין נ"י, העומד בראש השגחת הבית להשכיל להיטיב". הוא אף בנה את הבית בקארלין בו הוקם אחר כך "בית הספר המקצועי לנערים", שהיה בהנהלת הציונים[53].

בראשית הרבע האחרון של המאה ה-19 התחיל בית לוין לצאת את פינסק והשפעתו הלכה ונפסקה.

חיה לוריא ובניה

יורשת בית לוין בפינסק, הן מבחינה גניאלוגית והן מבחינת המעמד החברתי ואורח החיים, היתה משפחת לוריא. אֵם המשפחה היתה חיה (1791—1873), בתו של שאול קארלינר. לאחר שנתאלמנה מבעלה הראשון גד־אשר רוקח, בנו של ר' יהושע, אב בית־דין של פינסק, שהיה נכדו של הגאון ר' אלעזר רוקח מאמסטרדם (1815), ומבעלה השני יעקב־אהרן לוריא, בנו של ר' איסר לוריא ממוהילוב (1836), המשיכה לנהל בעצמה את עסקיה, כנראה עסקי תבואה, עצים, חלב ומלח. היא ניצלה את פינסק בתור תחנה מרכזית ופיתחה בדרך זו את עסקיה דרומה ומערבה, בין אוקראינה הפורייה לארצות הבאלטיות ופולין. הממשלה הרוסית הכירה בערכו הרב של מפעלה — פיתוח העיר פינסק בתור עיר הנמל וה־תעבורה — והצאר אלכסנדר השני העניק לחיה לוריא ול־צאציה אחריה "אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית[51]. מובן, שבראש וראשונה נהנו ממפעלה יהודי פינסק. זכות גדולה עמדה לה בימי הרעב, אשר פקד בשנות הבצורת 1866—1867 את פלך קובנה, שהיה מאוכלס ברובו יהודים. הרעבים ללחם אנוסים היו לעזוב את בתיהם ורכושם ולנדוד למחוזות הדרום. זרם הנודדים הגיע לפינסק כדי להמשיך מכאן דרכם דרומה באניות קיטור. בשעת מצוקה זו באה לעזרתם חיה לוריא. היא הקימה בפינסק מחנה גדול, בו הושיבה את פליטי הרעב. היא האכילה אותם, הלבישה אותם, דאגה לכל צרכיהם ובאניות קיטור של בניה משה ודוד לוריא ובן אחיה מאיר לוין העבירה אותם למחוז חפצם — דרומה. אף כסף וצידה לדרך נתנה להם. במשך שתי שנים עמדה חיה לוריא בראש מפעל עזרה זו והצילה אלפים מהרפת רעב ואף ממוות[52]. ואם לעניי ערים אחרות בשעת צרתם כך, לעניי עירה על אחת כמה וכמה. היא הקימה ארבעה בתים, מוסדות של צדקה: את התלמוד תורה בקארלין, את בית החולים בקארלין — אותם בנתה יחד עם אחיה משה־יצחק לוין, בית כנסת בקארלין, שנשא את שמה — "חיה'לעס שולכען", ויחד עם קרובת משפחתה פייגל לוין בנתה מושב זקנים בקארלין. "קארלין, אשר מגבי־ריה יצא חסד ומנגידיה חנינה... כי ידוע מכבר את גודל צדקת לבב הגבירה המפורסמת חיה לוריא תחיה... אשר התנדבה לבנות בית מפואר, בית תלמוד־תורה לטובת הנע־רים בני העיר". "...כי ממרחק נשמע צדקת הגביר המורם מעם ר' משה יצחק לעווין זלה"ה והאחות הגבירה המפורסמת מ' חי' לוריא זלה"ה, אשר פזרו, נתנו לאביונים, וכל צרכי צבור קבלו על עצמם, ומכספם בנו לנו בית ת"ת [תלמוד־תורה] ובק"ח [וביקור־חולים — בית חולים], אשר עד היום יתנוססו בעירנו. לשם ולתפארת". "מנשים באהל תבורך הגבירה המפורסמת נדיבת לב ייקרת רוח, מ' חי' לוריא תחי', ותרם מכספה תרומה... ותבנה בית תלמוד תורה, היכל גדול ומפואר עד כדי 3000 רובל כסף. תשא ברכה ותאריך ימיה... למזכרת ברכה לנצח".

בשנת 1861 מודיע הכתב מפינסק בעיתון בשפה הרוסית "ראזסבט", על "המצב העלוב בשנת 1855 של בית החולים שלנו [בקארלין] הסובל בעיקר מדוחק הדיור... והמכובדים והחשובים ביותר של קהילתנו מ.י. [משה יצחק] לוין וח. [חיה] לוריא אחותו קבלו עליהם במרץ להקים מוסד רחב יותר... הם תרמו לשם כך 5.000 רובל... הם אף מספקים לבית החולים את רוב הכסף להחזקתו... בבית 13 חדרים מרווחים עם 40 מיטות"[54].

לזכר ארבעה המוסדות שהקימה היו חקוקות על מצבת קברה צורות של ארבעה בתים. היא ירשה מאביה את השנאה לחסידות. בשכנות מקום מגוריה בקארלין עמדה "חצרו" של האדמו"ר ר' אהרן השני מקארלין. הרעש והה־מולה ששררו ב"חצר" הרבי, במיוחד בחגים, הדריכו את מנוחתה. על רקע זה פרץ סכסוך בינה לבין החסידים והרבי נאלץ לפי דרישת המשטרה לעזוב את קארלין והעתיק את "חצרו" לעיירה הסמוכה סטולין (לפני 1864)[55]. מאורע זה מעיד מה גדולה היתה השפעת משפחת לוריא בפינסק וקארלין בימים ההם. חיה לוריא מתה בראשית שנת תרל"ד (1873)[56]. עד ראייה (מרדכי קרמן) מספר, כי בדרכה למנוחת עולמים נישא ארונה קודם לבית הכנסת, אשר בנתה, כשעל ארונה מונחים ספריה, בהם היו רשומים מעשי הצדקה שעשתה והמוס־

50. הכרמל, 1863, גל' 28, עמ' 219, וגל' 32, עמ' 253.
51. א. לוריא, די צוואה, עמ' 423. אייזנשטאט—ווינער, שם, עמ' 181—185. A. Lourié, Die Familie Lourié, עמ' 44, וינה, 1923.
52. Lourié, שם, שם.
53. הכרמל, 1863, גל' 32, עמ' 253. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 173.
54. ש. מ. ראבינאוויטש (רבינוביץ), על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, עמ' 16, ברדיטשוב 1895. המליץ, 1868, גל' 5, עמ' 35—36. שם, 1880, גל' 14, עמ' 277—278. שם, 1891, גל' 83, עמ' 2. שם, 1863, גל' 20, עמ' 312—313. שם, 1862, גל' 2, עמ' 21—23. Разсвет 1861, גל' 41, עמ' 651.
55. ז. רבינוביץ, החסידות הליטאית, עמ' 73—75, ירושלים 1961.
56. לוריא, די צוואה, עמ' 423.



וולף לוין
בנו השלישי של שאול קארלינר



משה יצחק לוין (1802—1872)
בנו השני של שאול קארלינר



השע רוקח (1814—?)
בנה הבכור של חיה לוריא



חיה לוריא
(פינסק 1867)

דות שהקימה וקיימה[57]. היא הרבתה לתמוך גם בתלמוד־תורה של פינסק. לפי כתבה מימי ייסוד של התלמוד־תורה הזה נבנה אף הוא הודות לתרומתה[58].

חיה לוריא באה בקשרי חיתון עם משפחת הרב ר׳ עקיבא אייגר הידוע. השע רוקח, בנה הבכור מנישואיה עם בעלה הראשון (נולד בשנת 1814), נשא לאשה את בתו של הרב ר׳ שלמה בן ר׳ עקיבא אייגר. הוא עסק בהלוואת כספים. מבאי ביתו של השע רוקח הקרובים אליו היה אחי אשתו ר׳ ישראל אייגר, אשר שימש כרב בעיירה הסמוכה לפינסק אנטופול וגר אחר כך בפינסק. כאן היה בית־כנסת (ברחוב פרץ — ״בולוטנה״), אשר נשא את שמו (״ר׳ ישראל אייגר׳ס שולכען״). על השע רוקח כותב חותנו הרב ר׳ שלמה אייגר: ״תהלה לאל גם חתני הראשון ר׳ העשיל רוקח הדר בפינסק כלי נחמד, חריף ובקי בתורה ירא וחרד, סופר בכתב עברי, בעל רכוש לו, מן עשר עד י״ג אלף ר״ט [רובל טאליר]. אמו היא גבירה קרוב ק״ן אלף ר״ט לא באומד, כי אם בידוע, והוא בן אחר בן לגדולי עולם ונכד להגאון ר׳ אלעזר אב״ד דאמ־שטרדם בעל מעשה רוקח... גם היה אהוב ונכבד בעיני אאמ״ו [אדוני אבי מורי ורבי ר׳ עקיבא אייגר] והתפאר עמו הרבה, כי באמת ת״ח [תלמיד חכם] גדול הוא, כעת כבן כ״ד שנים[59]. הוא היה ראש התומכים בתלמוד־תורה של קארלין[60]. דיוקנו לפי תצלומו שלפנינו בהשוואה עם תצלומי דודיו משה־יצחק וולף לוין ואחיו משה לוריא מעיד על אדיקותו וללא ספק על הבדל השקפות בבעיות חינוך ותרבות בימים ההם בפינסק.

מקום מיוחד שמור לבנה השני של חיה לוריא, שנולד בשנת תקע״ו (1815 או 1816) אחרי מות אביו ונקרא בשמו גד־אשר לוין־רוקח (או גודיע, כפי שנקרא בפי העם). הוא נתן דעתו, כדוגמת דודו וולף לוין, להקנות לבני הנוער שב־עירו עיסוק יצרני. אלא שדודו שאף להשיג זאת על־ידי עבודה חקלאית וגד־אשר לוין נהג לפי העקרון: ״לעולם ילמד אדם את בנו אומנות״. שניהם התכוונו להגשים בתחומה של פינסק בימים ההם באמצעיהם הם את הרעיונות של החברות ״יק״א״ ו״אורט״. בנעוריו למד גד־אשר לוין מלבד תלמוד ונושאי כליו גם ״מורה נבוכים״ ו״יד החזקה״ של הרמב״ם, ״הכוזרי״ לר׳ יהודה הלוי וכדומה. לראשונה היה שותף לבני משפחתו בעסקי יער ואניות קיטור. סבורים שירש משאול קארלינר סבו הן מאפיו והן מנכסיו. מטעמים אישיים, שמקורם בהשקפותיו ובתכונותיו, נפרד מבני משפחתו והוסיף לנהל את עסקיו לבדו לפי שיטות חדשות. בבעלותו היו אניות הקיטור ״פינה״ ו״ניימאן״, ששטו בין פינסק וקרמנצ׳וג ועירים אחרות (1868). את ה״אני מאמין״ שלו בחיים העמיד על שני עיקרים: הוא הדגיש — להלכה ולמעשה — את המוסר שבתורת היהדות, את המאור שבה, ונמנע מקיום המצוות בבחינת ״מצוות אנשים מלומדה״, אף כי שומר מצוות היה. הביקורת הזאת על דרכי האמונה ועל אפיו של המאמין גרמה לחיכוכים רבים בפרט בינו לבין בני משפחתו. הוא ברח מן הכבוד ושנא את החנפים. בודד ועקשני עמד על דעתו, ובצדק נאמר עליו, כי אלמלא היה עשיר ונדבן היו גוזרים עליו חרם או מלקות. כי ״יוצא דופן״ היה האיש. העיקר השני בהשקפותיו היה הכלל: ״גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים״. הוא התנגד לתמוך באנשים היכולים להתפרנס מיגיע כפיהם, כי ״החי נושא את עצמו״. משום כך היתה עזרתו לזולת עזרה קונסטרוקטיבית ולא עזרה פילאנתרופית. בשנות השישים של המאה שעברה הכריז באזני בני קהילתו, כי כל הרוצה ללמד את בנו אומנות יפנה אליו והוא ישא בהוצאות הלימודים. מאחר ש״בעל־מלאכה״ נחשב בימים ההם בעיני העם לאיש נחות דרגא לא נענו להצעתו האדיבה אף העניים שבאוכלו־סייה. לשם הגשמת רעיונו גייס ילדים יתומים, ביחוד מהרובע של העיר ״ליניישצ׳ס״, בו התגוררו עניי העיר, ומדי שנה היה מוסר שלושים עד שלושים וחמישה מהם לידיהם של חייטים, סנדלרים, נגרים, שענים וכדומה. הוא היה עורך חוזה בכתב עם בעלי־המלאכה, בו נקבעה תקופת ההכשרה, פרטי הכלכלה, ותנאי העבודה, והיה משלם מכספו עבור כל נער, הכל לפי המקצוע ולימודו, בתנאי שילמד במשך שלוש שנים את המקצוע על בוריו ויאכל על שולחנו של האומן — המורה[61]. הוא עצמו השגיח לבל יהיו הילדים המתלמדים משרתים בבתי מלמדיהם אלא שוליות. כן דאג להשכלתם היהודית, ול״מלמ־דים״ שילמדום תורה. מקום הלימודים היה בית־הכנסת שעל שם דודתו־חותנתו דינה — ״דינה׳לעס שולכען״. מדי שבת היה גד־אשר לוין בא לבית כנסת זה ובוחן את אשר למדו הנערים ״שלו״ מפי רבם והיה נוהג לשאול כל נער ונער על כל אשר התרחש בעולמו במשך השבוע. כן היה מברר, אם מקפידים החניכים כראוי על קיום המצוות. להלבשתם דאג מכספו ותפר לכולם לבוש אחיד: בגדי חול ושבת, קיץ וחורף. עד ראייה מספר, כי מדי שבת היו הנערים ״שלו״ עוברים בסך לבושי בגד אחיד בחוצות העיר — גדוד שלם — בדרכם לבית־הכנסת. גדוד נערים זה נקרא בפי העם בשם: ״הגדוד של גודיע״ (״גודיעס פאלק״). אין צורך לומר כמה דאג לנערים בימי מחלתם. הוא לבדו נשא על שכמו תפקידים, שמבצעת חברה שלמה. בגמר הלימודים היה נותן לכל נער כסף לסידוריו הראשונים בדרכו לעצמאות או להמשך לימודיו במקצועו. ואלה דברי הכתב של הימים ההם: ״ובזה אספרה את טובת לב הגביר... גד אשר לעווין נ״י, אשר הקדיש את רוב עתותיו לפקח על הנערים עניים... אשר מהם לא תצא תורה, מהליכתם

---

57. קרמן, שם, עמ׳ 3. אותו עד ראייה מספר, כי הרב של קארלין, מתוך הערכה למעשי הצדקה של חיה לוריא, כיבד אותה, לאחר שבירך, בקביעת המזוזה בשער בית הכנסת החדש שנבנה. הנ״ל, שם, עמ׳ 10. קרמן אינו נוקב בשמו של הרב.

58. המליץ, 1863, גל׳ 20, עמ׳ 312—313. שם, 1868, גל׳ 5, עמ׳ 35—36. הכתבים לא תמיד הקפידו על ציון בית התלמוד־תורה — של פינסק או של קארלין — בדבריהם על תרומותיה של חיה לוריא לטובת שני מוסדות אלה. העדר פרט זה מקשה לזהותם. ראה לעיל המקורות בהע׳ 54.

59. אגרות סופרים... ממשפחת איגר סופר... סימן נ״ד, עמ׳ 70, וויען 1933.

60. המגיד, 1880, גל׳ 35, עמ׳ 300—301. כאן נקרא השע, כדוגמת אחיו גד־אשר, בשם: לעווין, ולא: רוקח.

61. המליץ, 1880, גל׳ 14, עמ׳ 277—278.

לבית הת״ת [התלמוד־תורה] לא תצמח פרי... כי לא יאבו ללמוד״.

כך גידל מאתיים וארבעה־עשר בעלי מקצוע מבין בני עירו. ארבעים מהם שלח לרוסיה להשתלמות, חלק מחניכיו עברו לגור בערים אחרות והשאר נשארו בפינסק, ביניהם נערים שהמשיכו לימודיהם בבית ספר תיכון[62]. יש אומרים כי בדרום אפריקה היתה קיימת עשרות בשנים אגודה בשם ״הגדוד של גודיע״. חבריה היו חניכי גד־אשר לוין שהגרו לשם. כדאגתו ללימוד מקצוע ולהשכלה יהודית כך תמך בהשכלה כללית. הוא היה משלם מכספו את שכר הלימוד בבית הספר הריאלי בפינסק בעד נערים שקצרה ידם מלשלם. הוא עשה זאת בתקופה שהיהודים בפינסק התנגדו ללימוד בבתי הספר בכלל ושל הגויים בפרט. תמיכתו זו מעידה על השקפותיו בנוגע לחינוך והשכלה. באותה שעה תמך גם במוסדות ה״תלמוד תורה״ ותלמידיהם. גם למבוגר עזר, אולם לא על־ידי מתן נדבות אלא רק על־ידי עזרה פרודוקטיבית. ל״בעל־עגלה״ עני היה קונה סוס, לחנוונים עניים היה עוזר בהלוואות לקנות סחורה. לפי הסדר מיוחד היו בעלי חנויות מכולת נותנים בהקפה ל״בעלי־עגלות״ מזון בימי החורף בתנאי שישלמו בימי הקיץ, כשפרנסתם מצויה, וגד־אשר היה ערב לחובות אלה[63]. לזכר אשתו ריקל, בת דינה דודתו, אותה נשא לאשה בגיל שבע־עשרה, ושנהרגה בגרמניה בתאונת רכבת תרם חמישה־עשר אלף רובל לרכישת בגדי חורף מדי שנה בחול המועד סוכות לזקנים וחולים. כשם שהיה מבודד בין בני משפחתו כן פעל כיחיד בציבור. דרכו היתה מתן בסתר, שלא ייוודע בקהל. לפני מותו חילק גד־אשר לוין סכומי כסף למוסדות של צדקה ולעניים שבקרב משפחתו. בית אחד ציווה אחריו לזקנים עניים. ״הוא היה האב ליתומים ללמדם מלאכה והדריכם כל ימיו כאב את בנו יחידו. ממנו נשאר לנו בית חומה מחסה לזקנים״.

במשך שנים רבות היו יוצאי חלציו נוהגים לחלק ביום פטירתו מדמי הירושה בגדים לעניים וחולים. צוואתו משקפת את אישיותו ודעותיו. הוא נפטר ביום כ״ב בכסלו תרל״ח/1877. אנו קוראים בכתבה מפינסק במלאות שנתיים לפטירתו. ״ביום 22 כסלו [יום פטירתו של גודיע], אם ידרוך איש מפתן בית התפילה... שבעירנו, תפגשוהו עיניו הודעות... היום... חלוקת בגדים לחולים ועניים בבית... לזכרון המנוח ר׳ גד־אשר רוקח ז״ל ובתו... ערך השמלות... אשר יחולקו ביום זה יעלו לסכום ארבע מאות רו״כ... [הוא] לא לבש גאות, רבים מבני דלת העם הגידו לפניו צרתם ושפכו לפניו מרי שיחם... והמציא ישע ועזר לאנשים רבים... חנף ודברי חלקות תעבה נפשו... ובזה העלה עליו חרון אפם של האנשים הצבועים... הודות לאל לא אלמן עירנו מנדיבים. אשר בדרך צדקות יהלכו... בעתות האל... אספו נדבות... ויקנו לחם לרעבים ויורידו מן המחיר בעד כל ככר לחם... ובכל יום שני וחמישי ישב איש אחד והוא יחלק פתקאות... לכל איש, אשר ישלם לו המחיר [המוזל]... לערך שמונה מאות פתקאות חלקו מדי שבוע [הכוונה לנדיבים בכלל]... מעת אשר הלך גד אשר למנוחות עזב בני עניים ויתומים לאנחות. כי עתה נתבטל מפעלו המרומם ולא ינתנו נערים עניים... לאמנים ללמדם אומנות...״[64]. כתב אחר מפינסק (חתום: יה״ל) כותב חדשים אחדים לאחר פטירת גד־אשר: ״...מה נעלות ונפלאות הן הצדקות, אשר יעשו גבירי עירנו רודפי צדק ונדיבי לב״[65]. הוא מפרט ומהלל כל אשר בנו ״נדיבי לב״: בנייני תלמוד תורה, בתי חולים, מושב זקנים, ״ויכלכלו הגבירים את שיבתם של הזקנים״. אולם הכתב מתאונן שלאחר הכל אין בית ללימוד מלאכה.

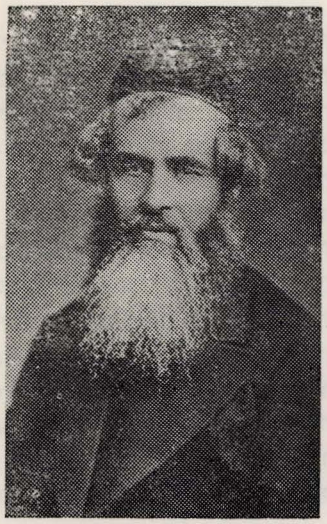
יהודי פינסק לא שכחו את גודיע. במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו פורסם בקובץ ״פינסקער שטאדט לוח״ (ווילנא 1903/4) מאמר לזכרו. במלאת חמישים שנה לפטירתו הת־אספו מטובי העיר בביתו, שבתוכו שיכנו יתומים בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, וערכו אזכרה לו ולפער־לותיו. זקני הדור, שעדיין זכרו אותו, העלו זכרונות על המצב הסוציאלי, הכלכלי והתרבותי בימיו, על השקפותיו ומאמציו לשיפורו של מצב זה ועל התמורות שחלו בעיר מיום מותו. כיצד נוצר פרולטאריון תעשייתי ופינסק היתה לעיר עמלים[66].

משפחת האלפרן

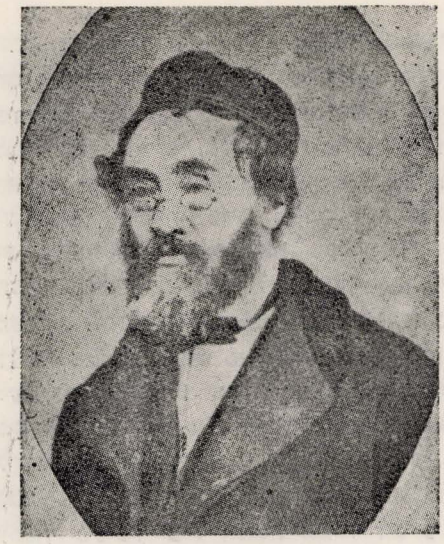
בין הגורמים ליצירת תנאי עבודה לבני פינסק היו שני חתניו של גד־אשר לוין (בנים לא היו לו). האחד יוסף האלפרן (בעל ביילה בתו). הוא רכש והרחיב בשנת 1897 את בית החרושת לגפרורים, אשר היה מקור פרנסה למאות משפחות בפינסק. 400—500 פועלים עבדו בו, 80 עד 90 אחוז מהם היו יהודים. לאחר בית החרושת של לוריא היה בית חרושת זה השני בגדלו בפינסק ואחד הגדולים ברוסיה. תוצרתו הגיעה לדרום רוסיה, לקאבקאז ולערים שעל־יד הים הכספי. כדוגמת בית החרושת של לוריא שררה גם כאן אווירה יהודית. בין הפועלים — שומרי מסורת וחברי ה״בונד״, שהגרו בימי הרבולוציה (1905) לאמריקה והיו בין המייסדים והפעילים בארגון הידוע ״פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג״ בניו־

62. המליץ, 1868, גל׳ 5, עמ׳ 35—36. קרמן, שם, עמ׳ 58.
63. הצפירה, 1877, גל׳ 47, עמ׳ 373.

64. שם, 1879, עמ׳ 387—388.
65. שם, 1878, עמ׳ 45—46.
66. פרטים עליו ראה: גד־אשר לעווין, פינסקער שטאדט־לוח, תרס״ד, עמ׳ 41—49, ווילנא. ז. רבינוביץ, ר׳ גד־אשר לוין מפינסק, העבר, י״ד, עמ׳ 185—190, תל אביב תשכ״ז. טויזנט יאר פינסק, לפי המפתח. הצפירה, 1877, עמ׳ 373. המליץ, 1868, גל׳ 5, עמ׳ 35—36. שם, 1880, גל׳ 14, עמ׳ 277—278. יאנסון, שם, עמ׳ 72—73. ר״י, 1879, גל׳ 6, עמ׳ 188—189. הלבנון, 1875, גל׳ 14, עמ׳ 109. כתבה זו מכילה פרטים חשובים על גד־אשר, אותו מכנה הכתב בשם המשפחה: רוקח.



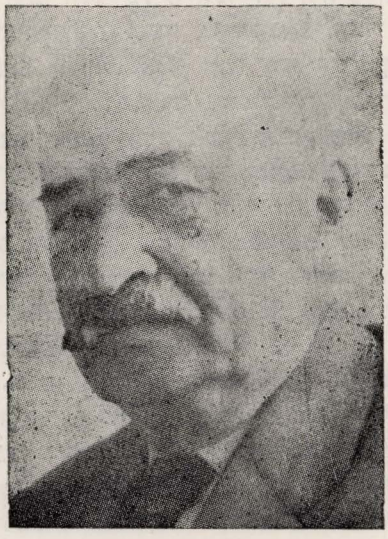
מאיר בן משה־יצחק לוין (1818—1890)



גד־אשר לוין (1815/16—1877)
בנה השני של חיה לוריא



יוסף האלפרן (מת בווינה 1919 בערך)



גיאורג האלפרן (1878—1962)



בית גד־אשר לוין ויוסף האלפרן, אשר תרם בני האלפרן להקמת
בית יתומים (פינסק 1921)



ברנרד (בני) האלפרן (נספה בגטו וארשה)

יורק, ובין הפקידים — חברי התנועה הציונית. בעבודתו של יוסף האלפרן לטובת הכלל היתה דאגתו נתונה למוסדות הסוציאליים. הוא עמד בראש בית החולים בפינסק כל השנים. לבית חולים זה היו עניי העיר מתקבלים לריפוי חינם. יוסף האלפרן חיפש תמיד מקורות לקיומו בנצלו את מצבו החברתי והשפעתו האישית. בשנת 1880, שנת משבר קשה למוסד זה, הצליח לעורר את רצון הקהל לתרום לטובתו בשעת העלייה לתורה ובית החולים הוסיף להתקיים. יחד עם בני משפחת לוריא עמד בראש החברה "סומך נופלים" בקארלין לעזרת אנשים שירדו מנכסיהם והיו זקוקים לתמיכה כספית לשם ניהול עסקיהם. כמו כן היה בין מנהלי מושב הזקנים בקארלין, שהקימה חיה לוריא. מאידך הוא היה מתנגד חריף ל"בית הספר היהודי לבנות" ול"בית הספר המקצועי היהודי לנערים" בגלל המגמה הלאומית שבהם, ומטעם זה סירב לתמוך בשיפור בית הכנסת הגדול אם כי היה גבאי בית כנסת זה[67].

חתנו השני של גד־אשר לוין היה שמואל רבינוביץ, מבעלי בית החרושת לנרות בקארלין, בו עבדו 120 פועלים, רובם ככולם יהודים. אליו ואל יוסף האלפרן פנו עסקני פינסק בבקשה לייסד חברה ללימוד יתומים וילדי עניים מלאכה, כרצון חותנם גודיע. הם כותבים: "מאז אשר הלך [גד־אשר לוין] למנוחות, עזב בני עניים ויתומים לאנחות... נתבטל מפעלו המרומם ולא ינתנו עוד נערים עניים... לאומנים... זאת נוכל לדרוש מחתנו... המרומם מו"ה שמואל ראבינאוויץ וביותר מאת חתנו השני... נדיב הלב... יוסף היילפערין, אשר בעקבות חותנו ילך... לקבוץ כסף... למסור נערים עניים ויתומים לבעלי מלאכות"[68].

יורשו של יוסף האלפרן (הוא מת ב־1919, בווינה) היה בנו בני (ברנארד). בגמר מלחמת העולם הראשונה הפעיל את בית החרושת, ולאחר שעלה באש (1923) בנה אותו האלפרן מחדש. 15% מהאוכלוסייה היהודית של העיר עבדו בבית חרושת זה. בלחץ הממשלה האנטישמית הפולנית אנוס היה בני האלפרן למכור את בית החרושת לטראסט השבדי. למעשה הולאם בית החרושת בידי הממשלה (1925). הקיץ הקץ על בית חרושת יהודי רב ממדים, אחד הגדולים בענף זה ברוסיה, אשר הוקם והופעל על ידי יהודים והועבר מאונס לידים זרות. מספרים, כי בשעה שהבעלים החדשים, הנוצרים, דרשו מבני האלפרן, בתוקף היותו עדיין מנהל בית החרושת, שיפטר בהדרגה את הפועלים היהודים, השיב להם, כי גזר הפיטורין יש להטיל לראשונה עליו. דבר זה אסור היה לפי תנאי מכירת בית החרושת לבעלים החדשים. מלבד התרומות, אשר היה תורם לטובת מוסדות שונים בפינסק, במיוחד לבית היתומים, חברת "אז"ע", וחברת "גמילת חסד" (1928) היה בני האלפרן עוסק במצוות שהזמן גרמן. לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיעו לפינסק פליטים ורבים מיהודי פינסק עצמה חזרו לבתיהם ללא מקור פרנסה. מטעם "ועד הצירים היהודים שעל־יד הסיים הפולני" הוקמה בפינסק ועדה לעזרת הפליטים האלה. בראש ועדה זו עמד בני האלפרן. בשנת 1924 הוא היה בין מייסדי הבאנק היהודי למסחר ותעשייה בפינסק וכיהן בתור יושב־ראש של המועצה המפקחת על הבאנק הזה. את בית המגורים של יוסף האלפרן, מעזבונו של גד־אשר לוין, מסר בני האלפרן לטובת בית היתומים, אשר הקימו יהודי פינסק לאחר מלחמת העולם הראשונה והפוגרום של קלגסי בולאק באלאכוביץ. בני האלפרן, כמוהו כאביו, לא הצטרף להסתדרות הציונית. בסוף ימיו ישב בווארשה. כאן נספה יחד עם אשתו (סוניה, בת ישעיהו ברלין מריגה) בגטו. לא השאיר בנים[69].

בנו השני של יוסף האלפרן, גיאורג (גד, נולד בפינסק חדשים אחדים לאחר פטירת סבו גד־אשר לוין ונקרא על שמו) הצטרף לתנועה הציונית ועמד בראש מוסדותיה בשטח הכלי עשרות בשנים. הוא היה אחד המנהלים של "אוצר התיישבות היהודים" (קולוניאלבאנק), יחד עם בן עירו יצחק־אשר ניידיץ היה בין מייסדי קרן היסוד, נבחר בקונגרס ה־12 בשנת 1921 כחבר המועצה הכלכלית והמשקית של ההסתדרות הציונית, היה חבר הדירקטוריון הראשון של קרן היסוד וחבר ועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית. בירושלים יסד את חברת הביטוח הגדולה "מגדל". בקונגרס החמישי היה חבר ה"פראקציה הדמוקראטית" של וייצמן ומוצקין, ומאז נשאר מתומכיו הנאמנים של וייצמן ומיועציו בענייני כלכליים של ההסתדרות הציונית. בשעה שבית החרושת לגפרורים בפינסק עמד להימכר לידי נכרים התנה שני תנאים: שהפועלים היהודים יוסיפו לעבוד בבית החרושת וכי אסור לבעלי בית־החרושת החדשים לפגוע בדרכי התחרות בבית־החרושת לגפרורים "נור", אשר הקים גרשון וייצמן ב־1924 בעכו. הוא רגיל היה בזמן פגישתו עם פינסקאי לומר: "אנא, אַל תקרא לי ג'ורג', קרא לי גודיע", כשם סבו בפינסק. גיאורג האלפרן מת בשנת 1962 בירושלים. בתו לאה בן דור, עיתונאית, גרה בירושלים. היינריך, בן שלישי, גר בברלין.

להשלמה יש לציין, כי ליוסף האלפרן היו ארבע בנות. האחת היתה אשתו השנייה של קארל בובר, אביו של מארטין בובר[70], הבת השנייה היתה נשואה לאחד מבני משפחת נתנזון מלבוב (גאליציה), השלישית גרה בגרמניה, והרביעית גרה בוורשה.

67. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 12, 16, 17. המליץ, 1880, גל' 17, עמ' 343. שם, 1891, גל' 83, עמ' 2. בכתבה משנת 1880 אנו קוראים, כי ביוזמת י. האלפרן הוזל מחיר תפוחי־אדמה תוך שימוש בכספי ה"קורובקה". ר"י, 1880, גל' 12, עמ' 455. טויזנט יאר פינסק, לפי מפתח השמות: האלפערן יוסף. עליכם שלום, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 107, ותרס"ד, עמ' 80. Пинский Листок (להלן: פ"ל), גל' 7, עמ' 3; גל' 8, עמ' 2; גל' 9, עמ' 2—3 וגל' 23, עמ' 1. ב. מ. אפשטין, קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו, 1938, גל' 9, (20), עמ' 2, פינסק.

68. הצפירה, 1879, עמ' 387—388. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. אחר השרפה הגדולה, אשר פקדה את פינסק בשנת 1901, תרם יוסף האלפרן לטובת נפגעי השרפה 400 רובל. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

69. טויזנט יאר פינסק, לפי המפתח: האלפערן בערנארד, ומפי פרייזמן, ג'נבה. ליסטע פון די איינגעפלאסענע נדבות לטובת דעם "גמילת חסד" אין פינסק פארן 1928 יאר, דו"ח ועד החברה, עלון.

70. מפי פרופסור גרשם שלום ומפי מרים גלבסקי בחיפה, נינתו של יוסף האלפרן.

משפחת לוריא

ממשיך "שושלת" לוריא בפינסק היה משה לוריא (1824—1906), בנה הבכור של חיה לוריא מנישואיה עם בעלה השני אהרן לוריא ("אורעלע פינסקער"). הוא הלך בדרכי אמו, הן בנוגע לפיתוחה הכלכלי של העיר והן בדאגתו למוסדות של צדקה, והיה אחד האישים החשובים ביותר בתולדותיה של פינסק. הוא האיש, אשר פיתח את המסחר בעיר והקים אחר כך את התעשייה בה, לאחר שהנהיג את דרכי הטכניקה של מערב אירופה. הוא היה ממפעילי אניות הקיטור בין פינסק לדרום רוסיה. על־ידי כך סייע לפיתוחה של פינסק כדרך שעשתה אמו, שהקימה בפינסק נמל פנימי ותעבורה בין הדרום למערב (החברה "האחים [משה ודוד] לוריא ושותפיהם"). סלילת פסי הרכבת דרך פינסק בשנות ה־80 של המאה ה־19 הפחיתה את ערכה של העיר בתור עיר הנמל ופגעה קשה במסחר שלה. אז הקים בה משה לוריא תעשייה ענפה ועשירה. בשנת 1862 היה משה לוריא יחד עם אמו, בנו אהרן ובני משפחתו בין החותמים על העצומה של סוחרי פינסק אל שר הפלך מינסק "בדבר מסילת ברזל בין פינסק וביאלעסטאָק"[71]. ואלה המפעלים אשר הקים: בשנת 1865 בנה טחנת קמח, אשר הופעלה בשנת 1872 על־ידי מכונת קיטור, שהביא מגרמניה; בית־בד לייצור שומנים, שאף הוא הופעל על־ידי מכונת קיטור; בשנים 1879/80 הוא הקים בית חרושת גדול למסמרי עץ, ראשון מסוג זה ברוסיה; בית חרושת לייצור קופסאות עץ לסיכת גלגלי עגלות (1881 בערך); בנה יחד עם שניים מבניו (בשנת 1890) מנסרה גדולה ובית חרושת (בשנת 1898/99) לייצור לבידים גדולים לבניין ולרהיטים. הקמת כל המפעלים האלה פיתחה פרולטאריון תעשייתי יהודי. פחת ערכה של פינסק בתור עיר הנמל והיא היתה לעיר העמל[72]. במפעלים שלו השכין משה לוריא יחד עם בניו ופקידיו הבכירים אווירה יהודית מסורתית, בהתאם להווי היהודי בעירו. בזמן קבלת פקידים לבית החרושת שלו היה מעדיף תלמידי התלמוד תורה. מתוך גאווה והכרה לאומית קרא את אחת אניות הקיטור שלו בשם "מונטיפיורי". יחידים היו בתי חרושת בתחום המושב בימים ההם, שהצטיינו באווירה יהודית ובקיום מנהגי ישראל כדוגמת בתי החרושת של משה לוריא בפינסק וכבית החרושת לגפרורים של קרוב משפחתו יוסף האלפרן, שתואר לעיל. בצדק נאמר, כי אלה היו בתי חרושת יהודיים ממש ולא רק בבעלותם של יהודים בלבד. בערב שבת וערב חג היו הפועלים מפסיקים את עבודתם בבתי החרושת שעה אחת לפני הדלקת הנרות. שתי צפירות ממושכות שיצאו מבית החרושת לוריא היו מבשרות את בוא השבת: האחת לציון מועד סגירת החנויות. השנייה, בערך חצי שעה אחר הראשונה, לאות, כי הגיע הזמן לברך על הנרות. לא פינסק בלבד, אלא כל היישובים שמסביב, מעבר לאגמים והנהרות, לפי דבריהם של עדים, שמעו את הצפירות וקידשו את השבת.

בתי החרושת של לוריא היו שובתים בשבתות ובחגים ורגל יהודי לא דרכה בהם בימים אלה. בבית החרושת סודר בית כנסת, בו היו מתפללים, בפרט ב"ימים הנוראים", בצוותא, מנהל בית החרושת והפועל הפשוט. "מניין" ל"ימים נוראים" היה קיים גם בבית החרושת לגפרורים של האלפרן. הפועלים בבית החרושת של לוריא, שהיו באים לעבודה למשמרת הראשונה לפני הנץ החמה, היו מפסיקים את עבודתם ופונים לעבודת הבורא. לשם כך תיקנו במיוחד בסידור העבודה הפסקה קטנה. אל אולם בית הכנסת הכניסו ארון קודש וספר תורה. הפועלים, אשר עבדו במוצאי שבת, נוהגים היו לבוא כשהם לבושים עדיין בגדי שבת שלהם. אחד הפועלים היה מבדיל "בין קודש לחול" ורק אז, כדברי עד נאמן, היו הפועלים מסירים את בגדי שבת מעליהם ולובשים בגדי עבודה. בפרוס הפסח היו פועלי בית החרושת ללבידים מקבלים לוחות עץ לכיסוי שולחנותיהם לשם הכשרתם לחג המצות. בשנים כתיקונן היו הפועלים מקבלים מצות חינם. היחס הלי־בראלי הזה בין בעלי בית החרושת משפחת לוריא ובין הפועלים היה קיים כל הימים. יותר מחמישים שנה לאחר מכן, כבר בימי שלטון פולין, קובע תעמלן סובייטי, כדברי מנהל בית החרושת יעקב אליאסברג, כי "בבית החרושת של לוריא לא כדאי להשקיע אף לא פרוטה אחת, הואיל והיחסים המשפחתיים והפאטריארכליים בין הפועלים ובין ההנהלה אינם משאירים כל פתח לחדירה לתוכו". באזור בתי החרושת האלה, של לוריא והאלפרן, במערבה של העיר, עמד בית כנסת, שהיה מכונה "מאנאסטירשצ'ינער שולכען", בו היו רוב המתפללים, רובם ככולם, פועלי בתי החרושת. לאחר עבודה משותפת על יד סדן העבודה בילו רבים מהם כאן בצוותא את השעות הפנויות בימי שבת ומועד ואף בערבים בימי חול. על יד בית הכנסת הזה גר דיין (הרב הינדין), ששימש מורה הוראה לפועלים, אליו היו פונים בענייני הלכה, ליישוב ענייני ממונות שביניהם ואף לשמוע מפיו דברי תורה, דף גמרא או פרק ב"עין יעקב". משה לוריא חינך את בניו מתוך שילוב לימודי קודש ולימודי חול, מפי מורים פרטיים, כפי שמעידים אהרן בנו במכתבו אל יל"ג מיום י"ט באייר תרכ"ג שהובא להלן, ונכדו פאול בן ליאופולד לוריא, בחוברת המוקדשה לזכר אביו.[73] בניו של משה לוריא, ליאופולד ואלכסנדר, למדו באוניברסיטאות בגרמניה, כשגירסא דינקותא, שלמדו בפינסק, לא נשכחה מזכרונם. שילוב זה עשוי לאפיין את החינוך של חלק גדול מבין יהודי "מדינת ליטא" בימים ההם. ואף משורר דור ההשכלה יל"ג כותב אל תלמידו מימי מגוריו בפינסק, אהרן לוריא, מתוך כבוד למשה לוריא, כפי שהובא להלן.

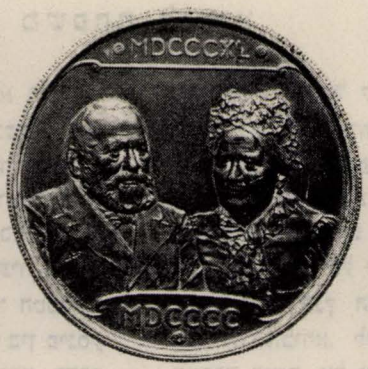
בשדה הפילאנתרופיה דאג משה לוריא כל ימיו להחזקת המוסדות, אשר הקימה אמו: תלמוד תורה, בית החולים ומושב זקנים בקארלין. הנהלת מוסדות אלה היתה בידי בני משפחת לוריא, והמסורת המשפחתית לתמוך בהם היתה קיימת עד הדור האחרון, מתוך רגשי כבוד למייסדת ולצאצאיה. ב"חיה'לס

71. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. ראה להלן.
72. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 10. טויזנט יאר פינסק, משה לוריא לפי המפתח. יאנסון, שם, עמ' 3, 72, 83, 154.

73. Paul Lourié, Leopold Lourié... in Commemoration, 1959.

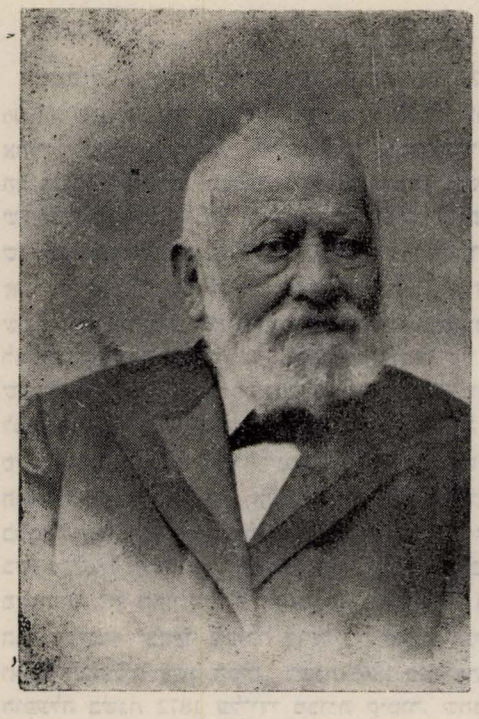


מרים־לאה לוריא (אשתו של משה לוריא)
(? —1911)





מדליה לזכר 60 שנה לנישואין של
משה ומרים־לאה לוריא (פינסק 1900)



משה לוריא
(1824—1906)



משה לוריא ובני משפחתו (פינסק 1900)

שולכען" היו מתפללים בני משפחת לוריא הענפה, ותומכים בהחזקתו. יחד עם שאר צאצאי חיה לוריא יסד משה לוריא את החברה "גמילות חסדים" בקארלין (1872)[74] ומסר דירה שבבית אמם לרשות חברה, אשר הקימה כאן בית ספר למלאכה, שהיה מיועד בעיקר לעניי העיר (1885, 1888), ואף "הרים תרומה" והשתתף בניהול התלמוד־תורה של פינסק[75]. כאשר חגג משה לוריא את יום חתונת הזהב שלו תרם למוסדות, שהקימה אמו, אלף רובל (1890), ובמלאות שישים שנה לנישואיו (1900) תרם עשרת אלפים רובל לבניין חדש לתלמוד תורה בקארלין במקום הבניין הישן, אשר בנתה אמו. בשנת 1903 השתתף בתיקוני בית החולים בפניסק. הוא היה לעזר החברה "סומך נופלים", אשר יסדה אשתו מרים־לאה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין (בערך 1875). חברה זו היתה בהנהלת נשי משפחת לוריא: מרים־לאה, אשת משה לוריא, רושקה, אשת דוד לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן[76]. בימי הרעב, אשר פקד את פינסק בשנת 1887, נדב משה לוריא יחד עם דוד אחיו מדי שבוע שישים פוד קמח דגן, תוצרת הטחנה שלהם, ובשנת 1891 קיבל על עצמו לטחון חמשת אלפים פוד קמח שיפון חינם לעניי העיר. לאחר השרפה הגדולה, שפרצה בפינסק בשנת 1901, תרם משה לוריא 800 רובל. מאידך מתאונן אחד הכתבים בימים ההם: "בעיר פינסק נשרפו 330 בתים, כמעט כלם של יהודים, שהיו אמידים ונעשו עתה לעניים. ...הגבירים קמצו בעזרתם, והנשרפים נזקקים לעזרה מן החוץ". בנו אהרן לוריא תרם לטובת "הנשרפים" 300 רובל, נכדו גריגורי לוריא תרם 100 רובל, חתנו משה חיים אליאסברג תרם 400 רובל. לאחר הפוגרום בקישינוב (1903) לא נענה משה לוריא ביד רחבה לטובת הנפגעים, ייתכן משום שתרומה זו חרגה מהכלל "עניי עירך קודמים", שבו, כנראה, היה נוקט משה לוריא. כשנוסדה אגודת הספנים היהודים בפינסק (1890) תרם משה לוריא להקמתה. כתב הימים ההם (1880) מודיע: "אחריהם [אחר חיה לוריא, משה־יצחק וגד־אשר לוין]... לא רפו [בניהם]... מעשות צדקה אין מספר ומחזיקים הת"ת [התלמוד תורה] והבק"ח [והביקור חולים — בית חולים] ביתר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם". באותה שנה (1880) מודיע הכתב מפינסק בשבועון "רוסקי יבריי", כי לאחר מתן רשיון מטעם הממשלה ליהודי פינסק לייסד בתי יתומים ליהודים עניים ליד בתי הספר בפינסק וקארלין, התחילה התרמה, "והידועים אצלנו הנדבנים האחים [משה ודוד] לוריא עומדים לנדב בנין לבית יתומים זה". עד ראייה (מרדכי קרמן) מתאר דיוקנו של יהודי אחד, שעל ידו הועברו דמי צדקה של לוריא: בכל יום חמישי בזמן תפילת מנחה היה מחלק אותו יהודי בבית־המדרש בשם משפחת לוריא, ומשה לוריא בראשם, מתן בסתר לנצרכים לבל תראה עין זר. לפי דבריו של אותו עד היו משה לוריא ואהרן בנו בין הקובעים בחירת "הרב מטעם" לעיר.

משה לוריא לא נמנה עם "חובבי ציון" ואף לא עם חברי ההסתדרות הציונית ולא תמך בהם מהונו כדרך שתמך במוסדות עירו. רעיונותיו של הרצל לא מצאו הד בלבבו, אף־על־פי שבעירו קמה תנועה חזקה של "חובבי ציון" ושל הציונות. הדבר חרה מאוד לציונים שבעיר. עם זאת לא התנגד לתנועה הזאת ובדירתו קיימו הציונים בשנת 1899 מסיבת חנוכה בעלת אופי ציוני מובהק, בהשתתפות נושאי רעיון הציונות בעיר והלוחמים לה (שמשון רוזנבוים ואחרים). ללא ספק סייעו לכך חתנו של משה לוריא, משה־חיים אליאסברג, מוותיקי "חובבי ציון" שבעיר, וציר פינסק לקונגרס הציוני השני והשישי, ושני נכדיו גריגורי בן אהרן לוריא, ציר פינסק לקונגרס הראשון, ושאול בן אידל לוריא, אף הוא ציר הקונגרס הראשון. אולם משה לוריא היה חבר "חברת מפיצי השכלה"[77].

חלפו הימים, נשתנו הזמנים. עקב התנועות הסוציאליסטיות השונות שגרמו לתסיסות בקרב הפועלים בסוף המאה התשע־עשרה, התחילו בני משפחת לוריא לעזוב את העיר, כשם שעשו זאת לפניהם בני משפחת לוין מטעמים אחרים. את שינוי היחס למשפחת לוריא באותם הימים מאפיינת העובדה דלקמן, שמוסרת חיה וייצמן־ליכטנשטיין: "ר' ו. לוריא ואשתו [ביילה] גרו עשרות שנים באותו בית ובאותו רחוב. והיא היתה רגילה לצאת יום יום על הגזוזטרה ולהסתכל במתהווה ברחוב ולהעיר הערות — — כך היתה יושבת שנים על שנים ומטיפה מוסר לעוברי הרחוב על פגימות בחיצוניותם, והכל שומעים בקולה ביראת הכבוד, כיאה להתייחס ל'גבירה' כזאת. והנה באה שנת 1905, ומרת לוריא מוסיפה לשבת על הגזוזטרה ולהורות בהטפותיה. והנה עוברים בחור ובחורה. היא קוראת לבחורה ואומרת לה שאיננה מסורקת, ומדברת בקול רם ברחוב. הבחורה מביטה ישר בעיניה ועונה: 'זה לא ענינך שלך, ביילקה! אַל תתערבי בעניינים לא שלך, אַת עלולה לקבל מכות בעד התערובתך'. מרת לוריא נכנסה הביתה חיוורת ובעיניה בהלה, ופנתה ואמרה לבעלה: 'זמננו עבר. שוב אין לנו מקום בפינסק'. ואמנם, לאחר זמן מועט יצאו מפינסק והשתקעו בויסבאדן ושם ישבו עד סוף ימיהם"[78].

אף משה לוריא עזב בסוף ימיו את פינסק עירו ועיר אבותיו ויצא לוויסבאדן. הוא נפטר שם בשנת 1906 ואשתו — בשנת 1911.

יורשי בית החרושת של משה לוריא היו שני בניו ליאופולד

---

74. ש. מ. רבינוביץ, שם, שם. המליץ, 1885, גל' 46, עמ' 740. שם, 1890, גל' 47, עמ' 2. שם, 1891, גל' 291, עמ' 3. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221. הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. הצפירה, 1900, גל' 76, עמ' 322. שם, 1901, גל' 104, עמ' 418. הדור, 1901, גל' 21, עמ' 8. המליץ, 1887, גל' 51, עמ' 532. ר"י, 1880, גל' 15, עמ' 575—576. י. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 13—16, ירושלים 1965. ח. ווייצמן, מסה ומעש, עמ' 31, ירושלים תש"ט. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 77. קרמן, שם, עמ' 22, 48, 49, 50, 145 ואילך. דוחו"ת של "חברה מפיצי השכלה" — "אוטצ'וט" — של השנים 1865,1869, 1871, 1872, 1873. Welt, 1899, גל' 49. עמ' 9.

75. חיה ויצמן־ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 79—80, תל אביב 1953. בשנת 1891 מתאונן הכתב מפינסק: "עינינו הרואות, כי רבים הגבירים בעירנו העתיקו מושבם לערים אחרות והכנסות הבית [מושב זקנים] נתמעטו". המליץ, 1891, גל' 83, עמ' 2.

76. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.

75. המליץ, 1863, גל' 20, עמ' 312—313.

76. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 77, 80.

(ליפא) ואלכסנדר לוריא. עוד בימי חייו של אביהם, כאמור לעיל, הם שיפרו והגדילו את מפעלו. בנו מנסרה ובית חרושת ללבידים. יחד עם בית החרושת ירשו ושמרו את "יהדותו" של בית החרושת: צורתו מבחוץ ותכנו מבפנים. פקידים ופועלים יהודים, אווירה יהודית ומנהגי ישראל שררו כאן כבימי אביהם. עד הדור האחרון היתה מצויה במשרד הראשי של בית החרושת רשימה של מוסדות צדקה אליהם היו נשלחות מדי שנה תרומות, בהתאם למסורת המשפחתית. מקום בראש היה, כמובן, למוסדות אשר הקימו או נתמכו במיוחד על ידי אבותיהם. תרומה של ליאופולד לוריא, לטובת הקופה "גמילות חסדים 1" הניחה את היסוד לקופה זו בשנת 1927. בתור סמל לבית החרושת, לדמותו הרוחנית, ראוי לשמש שומר בית החרושת, הידוע בשם "שמואל'קע דער שומר", שאף הוא עבר בירושה מימיו של משה לוריא לתקופת בניו. הוא היה אחת הדמויות הפופולאריות ביותר במפעל. עשרות בשנים שימש שומר על יד הכניסה לבתי החרושת הגדולים האלה והיה קובע למי מותר ולמי אסור להיכנס או לצאת. יהודי מהדור הישן היה, בעל זקן שירד לו על פי מידותיו, חבוש כובע חסידי אופייני, בעל מצחון, חסיד מחסידי הצדיק מליבשיי הסמוכה. בשעת מילוי תפקידו האחראי היה נוהג לעבור על פרשת השבוע, שניים מקרא ואחד תרגום, עם פירוש רש"י ודברי צדיקים (ראה תמונתו), ואף פעם לא קרתה לו תקלה כל שהיא במילוי תפקידיו. יהודים דוגמתו היו רבים בין הפועלים, ממלאים את המוטל עליהם ללא דופי (ראה התמונה: פועלי בית החרושת לוריא, 1934). בשנת 1889 עבר ליאופולד לוריא לגור בווינה, לאחר שנשא לאשה (את פאני) לבית לנדא מברודי, מצאצאי הגאון ר' יחזקאל לנדא בעל ה"נודע ביהודה" מברודי ופראג. הוא היה רגיל לבוא לפינסק, כי ההשגחה הטכנית על בתי החרושת היתה נתונה בידו. אף לאחר צאתו את פינסק לווינה לא שכח ליאופולד לוריא גירסא דינקותא שלו שלמד בפינסק. "בכל המתרחש בעולם" — כותב עליו בנו פאול בחוברת המוקדשה לזכרו — "הוא דן כיהודי. השקפת חיים יהודית הוריש לבניו אחריו... הוא היה בן תורה והיה הוגה בה בשעות הפנאי... עשות צדקה ירש מאבותיו"[79]. ליאופולד לוריא הכיר את ד"ר הרצל ונפגש אתו פעמים אחדות, אם כי לא היה ציוני פעיל, וד"ר הרצל פרסם בשנת 1898 בשבועון שלו Die Welt את מאמרו המוקדש לפינסק בשם: Eine jüdische Arbeiter-stadt (Karliner: חתום), המכיל פרטים חשובים ביותר על מצבה ועל חייה הכלכליים של פינסק. בשנת 1904, כשזרם פליטי הפוגרומים הגיע מרוסיה לווינה, עמד ליאופולד לוריא בראש ועד ההצלה. הודות למאמציו מצאו פליטים רבים עבודה בווינה ולרבים אחרים עזר להמשיך בדרכם, לרוב לאמריקה[80].

בקרב משפחתו נועד לו מקום מיוחד. הוא חונן בכשרון למכניקה והתקין שיפורים במבנה מכונות ופעולותיהן. הוא פיתח מכונות חדשות והפעיל ישנות למטרות חדשות, כשהוא עצמו מעבד את התכניות לכל פרטיהן. המכונות, אשר הביא מחוץ לארץ ואשר פיתח בפינסק, היו לברכה לבני עירו וקנו להן שם בתעשייה ברוסיה ואף במערב אירופה. כשגמר חוק לימודיו בטכניון בקארלסרוהה שבגרמניה — בשנת 1881 — נסע לצרפת והשתלם בתורת ההנדסה למכונאות. כאן ראה לראשונה מכונת קילוף מיוחדת, בה התחילו להשתמש באותו זמן לייצור לבידים עדינים. בשעת נסיעתו בחזרה הביתה קנה מכונה זו בגרמניה, הביא אותה לפינסק והפעילה בבית החרושת של אביו לייצור קופסאות לסיכת גלגלי עגלות. כיוון שהמרכבה היתה באותו זמן כלי רכב מקובל מאוד ברוסיה זכו הקופסאות האלה לתפוצה רבה ובית החרושת היה מקור פרנסה רב ערך ליהודי פינסק. בשנת 1894 עלה על דעתו לייצר חלקים חזקים וקלי־משקל לקופסאות סיכה אלה על ידי הדבקת הלבידים שתי וערב בעזרת מכבש הידראולי לכבישת שמן, שהיה ברשות בית־הבד של אביו. הוא התקין במכבש זה לוחות מברזל יציקה, הניתנים לחימום, ובין חלקי המכבש נלחצו לוחות הלבידים. אז (1898) התחיל בייצור לוחות לבידים גדולים לבנייה ולרהיטים. תודות להמצאה זו של ליאופולד לוריא קמה בפינסק תעשייה חדשה, שהתפתחה במהרה ברחבי רוסיה, בכל מקום בו היה מצוי עץ האלמון ("אולחה"), כי מעץ זה ניתן היה לעשות לבידים לפי שיטתו. וכיוון שעץ זה גדל בפולסיה, בסביבות פינסק, בביצות רוקיטנה ובמקומות אחרים של תחום המושב, היתה תעשייה זו למחיה לאלפי יהודים, ובעיקר ליהודי פינסק עירו. בטכניון בחיפה נשמר לוח ברזל יציקה של אחד המכבשים הראשונים, אשר בנה ליאופולד לוריא. נוסף להמצאתו הזאת הכשיר את ניצול עץ האלמון, ה"אולחה", המצוי, כאמור, בסביבות פינסק והמחוזות הסמוכים, על ידי השימוש בדבק לח במקום הדבק היבש, שהיה מקובל בימים ההם, לשם חיבור לוחות העץ הזה. המצאה זו הקימה ענף מסוים בתעשיית הלבידים, אשר היה לברכה ליהודי פינסק והמקומות הסמוכים. תודות לשיפורים האלה היה אחד מאוצרות הטבע שבמקום מקור פרנסה ליהודי המקום. מספר הפועלים בבתי החרושת של החברה "ל. [ליאופולד] ואל. [אלכסנדר] לוריא", רובם ככולם יהודים, הגיע עד לשמונה מאות איש. ליאופולד לוריא נפטר בלונדון בשנת 1938 בגיל 79[81].

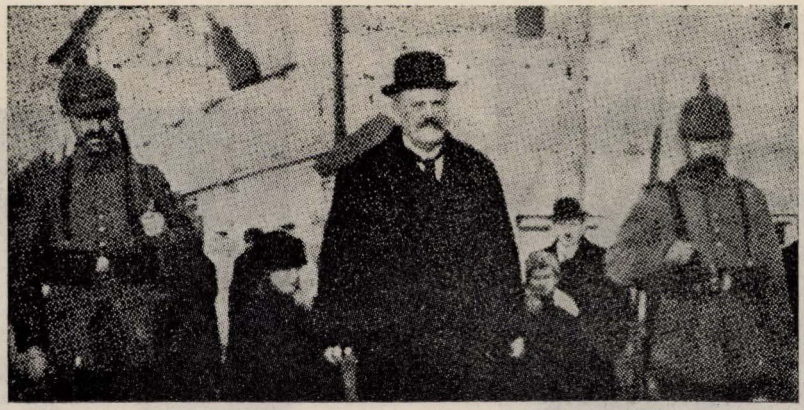
אחריו ואחרי אחיו אלכסנדר לוריא, שמת לפניו (1924), ניהל את בית החרושת בנו הבכור פאול (שמואל, כעת בקנדה) עד כיבוש פינסק על ידי הבולשביקים והלאמת בית החרושת (1939). כדרך אבותיו נוהג היה אף הוא להפריש מדי שנה לפי רשימה שבידו תרומות למוסדות של צדקה בפינסק. כן עשה גם אחיו הצעיר ארתור (כעת בווינה). הבן השני אנטון (כעת בארצות הברית) פרסם, כאמור לעיל, ב"ייוו"א־בלעטער" את הצוואה של אבי חיה לוריא, "פרנס הדור" שאול קארלינר, בצירוף ניתוח על טהרת הדיוק ההיסטורי של הצוואה. מחקר זה מכיל פרטים חשובים מאוד למצבה

---

79. Paul Lourié, שם. ליסטע פון די איינגעפלאָסענע נדבות לטובת דעם "גמילות חסד" אין פינסק פאר 1928 יאר, דו"ח ועד החברה, עלון. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 222: "הב' (הבחור) ליפא בר' משה לוריא".

80. מפי פאול לוריא, בנו של ליאופולד בן משה לוריא.

81. טויזנט יאָר פינסק, לפי מפתח השמות. Paul Lourié, שם. ראה לעיל, הע' 73. ידיעות, אשר מסר לי פאול לוריא בכתב על ליאופולד אביו.



אלכסנדר לוריא במאסר בימי הכיבוש הגרמני בפינסק (1916)

של פינסק בראשית המאה התשע־עשרה. הוא הוציא את המ׳נוגראפיה Die Familie Lourié ובה פרטים גניאלוגיים לתולדות משפחה זו החל במאה הארבע־עשרה, כולל יחסה לפינסק, והדורות האחרונים שחיו ופעלו בתוכה. בתקציב ועד הקהילה, אשר קם בפינסק בין שתי מלחמות העולם, מופיעה תרומה מיוחדת של משפחת לוריא[82].

ד״ר אלכסנדר לוריא (1861—1924) היה הצעיר משמונת בניו ובנותיו של משה לוריא והיה ידוע ביותר בין תושבי העיר פינסק. הוא ייצג בעיני העם את ״לוריא״, שהיה בפינסק למושג. רוב בני המשפחה הזאת — אף אחיו של משה לוריא, שמואל ודוד וצאצאיהם — עזבו את פינסק עד ראשית המאה העשרים. אלכסנדר לוריא היה האחרון מצאצאי משפחה זו שנשאר קשור לפינסק עד פטירתו ב־1924. אף לאחר שליאופולד אחיו עבר לווינה (1889) הוסיף אלכסנדר לוריא במשך זמן מסוים לגור בפינסק, וגם אחרי שהעתיק אף הוא את מושבו לווינה היה בא תכופות לפינסק לרגל ענייני בתי החרושת. כל הגורמים האלה קירבו אותו לפינסק. בילדותו למד לימודי קודש וחול וכשגדל המשיך בלימודיו בגרמניה. הוא פנה למדעי הרוח ורכש באוניברסיטה בהיידלברג את התואר דוקטור לפילוסופיה. בשובו לפינסק יסד יחד עם ליאופולד אחיו את החברה ״האחים ל. ואל. לוריא״. הוא היה רגיל לתת העזקות שונות לפועלים לעת מצוא, וישלם ״להם בעד עבודתם בכסף מלא למען יכלכלו נפשות ביתם ברוח ולא בצמצום״ (ש. מ. רבינוביץ), אך נהג לפרקים ביד חזקה ובעקשנות. כשפרצה בחודש מארס 1905 שביתה בבית החרושת שלו, העמיס את הסחורה על הקרונות בעזרת המשטרה וקוזאקים. מתיחות שררה בתקופת השביתות (1905) בינו לבין הפועלים, חברי מפלגת ה״בונד״. כאמור, תלמיד מדעי הרוח היה. השכלתו הטביעה את חותמה עליו. על אף היותו עסוק בענייני בתי החרושת שלו בפינסק ובווינה קבע עתים לתורה. במשך שנים אחדות היה לומד תלמוד ופילוסופיה יהודית מפי המלומד והחוקר הנודע הרב ד״ר אהרן קמינקא בווינה. בפינסק שמר מסורת אבותיו. נוהג היה בשם עצמו ובשם ה״חברה״ לתמוך ביד רחבה במוסדות של צדקה, בפרט במוסדות אשר הקימה אם אביו חיה לוריא. לאחר השרפה הגדולה, שפרצה בפינסק בשנת 1901 עמד אלכסנדר לוריא יחד עם אהרן אחיו בראש ועדת ההצלה. כספי התורמים לטובת נפגעי השרפה בסך 7.000 רובל נשלחו לידיו של אלכסנדר לוריא. החברה לוריא תרמה 800 רובל, בשנת 1903 תרם אלף רובל לשיפור בניין בית החולים בפינסק. חליפת המכתבים בבית החורשת נוהלה יידיש, רוסית וגרמנית, הכל לפי לשון מקבל המכתב. את נאמנותו ליהודי פינסק הוכיח אלכסנדר לוריא בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר נכבשה בשנת 1915 על ידי הגרמנים. כידוע, היתה העת ההיא עת צרה: אויב חרב ורעב. ואף כי יכול היה לחזור למשפחתו לווינה, הצהיר לידידיו, כי לא יטוש את בני עירו במצוקתם. היה סבור, בצדק, כי תודות למעמדו, להשכלתו ולידיעת השפה יוכל להגן על זכויות תושבי עירו בפני הכובש הגרמני. ואמנם, נתמנה כיושב ראש ״ועד האזרחים״, זאת אומרת כראש העיר. כמיטב יכלתו עמד על משמרתו השכם והערב. אף הצליח בימי הרעב ששרר אז בגרמניה, בפרט בחלקי רוסיה הכבושה, להשיג אי־שם קרון חיטה לפסח לאפיית מצות, וכל יהודי קיבל פונט אחד מצות לחג. אולם נוכח, כי הכובש הגרמני עושה את ״ועד האזרחים״ לכלי שרת לביצוע תכניותיו ולניצול האוכלוסייה ורכושה לצרכיו. כשהיה לו האומץ להתנגד לדרישות הגרמנים — בין השאר לדרישתם למסור מבנות העיר לתרבות רעה — נאסר והובל בחוצות פינסק בלווית חיילים גרמנים וישב זמן מסוים במאסר. פעם שנייה לקחו אותו הגרמנים יחד עם עוד ארבעה אנשים מנכבדי העיר כבן תערובות (ראה התצלומים). היו זמנים והרשות להיכנס אל קצין העיר ניתנה רק לו ולחבר שני ב״ועד האזרחים״ מבין כל תושבי העיר. האוכלוסייה, אם כי ראתה את אזלת ידו למרות מאמציו, רטנה נגד ״ועד האזרחים״ ועל היושב־ראש שלו. מאוכזב מהמצב התפטר אלכסנדר לוריא מתפקידו ועזב את העיר בקיץ 1916 וחזר אל משפחתו לווינה. שלא כאחיו ליאופולד היה אלכסנדר לוריא מתנגד לתנועה הציונית. על כך הצטערו והתרעמו הציונים שבעיר, כגון, חיים וייצמן[83]. בימיו, בפרט בראשית המאה העשרים, ניתן היה

82. ראה הע׳ 52. פינסקער שטימע, 1934, גל׳ 38, עמ׳ 4.

83. הצפירה, 1901, גל׳ 104, עמ׳ 418 וגל׳ 113, עמ׳ 455. ווייצמן, מסה ומעש, עמ׳ 31. הנ״ל, אגרות, ג׳, עמ׳ 279, ירושלים 1972.



ליאופולד בן משה לוריא (1859—1938)



ליאופולד ואלכסנדר לוריא בילדותם (1870 בערך)



בני תערובות של תושבי פינסק בימי הכיבוש הגרמני. השני מימין: אלכסנדר לוריא (1916)

להבחין בתחום בית החרושת, בדומה לבית החרושת לגפרורים של האלפרן, פועלים — שומרי מסורת או חברי המפלגה הסוציאליסטית "בונד", פקידים — נושאי רעיון הציונות לזרמיה השונים, ובעל הגות פילאנתרופית לצורותיה השונות — אלכסנדר לוריא[84]. לאחר שהצליח לבנות מחדש את בית החרושת שלו בגמר מלחמת העולם הראשונה הוא נפטר בשנת 1924. בתו פאולה שטרויס, שנולדה מנישואיו עם נתליה לבית ואהל מקינגסברג, חיה כעת בקנדה.

אהרן, בנו הבכור של משה לוריא, נמנה עם העסקנים החשובים, שהיו בפינסק בחצי השני של המאה ה־19 וראשית המאה ה־20. הוא הקים מוסדות סוציאליים, עמד בראש בתי חינוך ובריאות, היה מקורב לשררה ופעל לטובת בני עירו. מטיבו היה אדם תקיף, בעל רצון לשלטון יחיד, אולם מסור בכל מאודו למוסדות קהילתו. אם כי נהג מנהגי "גביר" היה מעורב עם הבריות, נענה לפונים אליו והיה ידוע בקהל בשם "אורע לוריא". הוא נולד בשנת 1841. נוסף לחינוכו המסורתי הוא למד מפי מורים שונים. כפי שהוא כותב אל יל"ג במכתבו מיום 19 באייר תרכ"ג (1863), שהובא להלן, לימד אותו המנהל של הגימנסיה הרוסית, נוצרי, "איש יודע לשונות שונות ומבין בכל מדע". הוא נשא לאשה את בייֶלה בת מאיר לוין, דודנו של אביו, שנזכר לעיל. בשנים 1860—1868 כתב אהרן לוריא קורספונדנציות מפינסק ב"ציון" הרוסי, ב"הכרמל" הווילנאי וב"רוסקי יבריי". ב־1851 נזדמן לפינסק המשורר יהודה־לייב גורדון ואהרן לוריא זכה להיות במשך 2—3 חדשים תלמידו. שניהם התיידדו וידידות זו נתקיימה ביניהם כל ימיהם. על כך מעידים מכתבי גורדון אליו (אל אבר"ם ראשי תיבות: אהרן בן רבי משה) משנת 1862 עד 1888, שנתפרסמו ב"אגרות יהודה ליב גארדאן" (ווארשא 1894). קטעים אחדים מתוך מכתבים אלה עשויים להדגים את יחסו של משורר תקופת ההשכלה אל אהרן לוריא. ביום כ' בשבט תרכ"ג (1863) כותב אליו גורדון: "...הנני חש להודיעך, כי אני הוא האיש, אשר אתה מבקש! אני ישבתי לפני שנים שתים־עשרה בעיר מגורך ואסתופף בבית הוריך הנכבדים; מפי לקחת לקח שנים שלושה ירחים. ועוד אזכרך — ילד רך וענג... ואנכי נבאתי אז לאביך הנכבד, כי תהיה לאיש משכיל וחכם, וכן היית. רואה אנכי את פני מכתבך הקטן הערוך בטוב טעם ודעת... כי באה חכמה בלבך והדעת מלאה את נפשך. ומאד מאד ינעם לי לראות, כי עוד צפנת זכרי בלבבך... וכן יקרת גם אתה בעיני. ואנכי אהבתיך... ותודיעני את כל הנעשה בך מיום לכתי מעמכם... השלום לאביך הנדיב היקר והנכבד ר' משה, ולאמך טובת שכל, אשת החיל... העוד חיה אמך הזקנה חיה [לוריא]? השלום לדודך רב תבונות ר' יוסף איטינגור [בעלה של גיטא אטינגר, אחות חורגת של משה לוריא]? ומה הערים, אשר אתה יושב בהנה, פינסק וקארלין — האם עלו במעלה ההשכלה לפנים אור [או] ירדו לאחור?... הגידה נא לי ג"כ, אם אתה הוא הכותב בעלי העתים לבני ישראל בשם א. לוריא?... מצפה אני בכליון עינים ליום יבואו דבריך אלי... אולי גם יש תחת ידך... תבניתך... ושלחת לי... תמונתך... אני, אני... אוהבך וידידך עד נצח נצחים יל"ג".

בנוסח דומה כותב גורדון אל לוריא ביום י' בניסן תרכ"ג (1863): "...בשנת תר"י שלחני אבי ז"ל לעיר פינסק לתבוע סך כסף, אשר הגיע לו מאדון אחד, אשר היה מורה בביה"ס שם, ואני אז כבן תשע־עשרה שנה ועוד לרגלי התביעה נאנסתי להעצר בעיר ההיא [פינסק] שבועות אחדים ואועץ לפרנס את עצמי בהוראת שעה... אז ידעתיך, אותך ואת אביך ואמך הנכבדים ואת אמך הזקנה, תפארת מינה, ושאר אנשים ישרים ויקרים מבני משפחתך ומגרי עירך, אשר מקצתם עודם שמורים בזכרוני ולבי ערג אליהם...". במכתב מיום י' באדר תרכ"ד (1864) כותב יל"ג אל לוריא: "...ובפרשי היום את מכתבך שנית לפני ואמצאהו מלא דברים נכחים, נאמרים בהשכל ודעת, מעידים על רחב לבך וישוב דעתך. מעמד ערי מושבך [פינסק וקארלין] בנוגע אל ההשכלה כמעמד רב ערי ארצנו, אשר אחינו יושבים שמה, עוד ההמון הרב הולך חשכים... אבל... נראו קרני השמש יוצאים על מורדי אור אלה... סגנון לשונך טוב ויפה ועטך עט סופר מהיר... במכתבך... נמצאו מילים נכריות... וכזה ראיתי גם במאמריך ב'כרמל'. למד לשונך דבר יהודית [זאת אומרת: עברית] שלא תצטרך למלות לועזיות...".

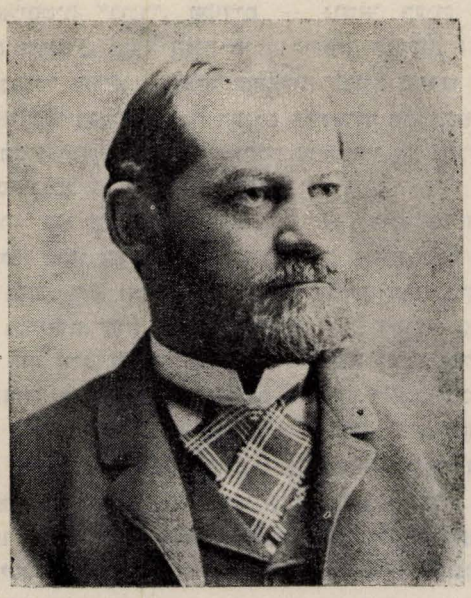
ביום ט"ו באייר תרכ"ח (1868) מודיע גורדון ללוריא, בדבר החיבור הסאטירי שלו, המתאר תיאור של גנאי את הצדיק ר' אהרן השני מקארלין, את ההווי החסידי מסביבו, על הסכסוך בין חסידי קארלין ומשפחת לוריא, שגרה לא הרחק מ"חצרו" של הרבי, ועל גירוש ר' אהרן השני מקארלין. "...ואתה דע, כי יש תחת ידי ספורים רבים.... בין הספורים האלה יש ספור אחד בשם 'אחרית שמחה — תוגה'... מחיי כת החסידים. בו בניתי במה... לכבוד אמך זאת הזקנה, תפארת בנות ישראל, ולכבוד אביך הנכבד. מובן מאליו, כי הסתר הסתרתי שמם וזכרם, אבל כל יודעיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה'... ידעתיך, ידידי, לאיש תבונות, מלא דעת את רוח ה', על כן אבקשך להודיעני דעתך על שירי... החדשים... רק אותך ידעתי מכל... נכבדי ערי מושבך [פינסק וקארלין]... והספר... תמסור בטובך לה' שאצקיס בעל המפתח [מ. א. שאצקעס, המפתח, 1866, 1869, מחלוצי ספרות ההשכלה, איש קארלין]...". בהופיע ספר חדש מאת גורדון הוא שולח אותו אל לוריא בצירוף מכתב (תרכ"ח—1868): "...כשבועים אנכי עוסק בהפצת ספרי החדש... ולעיר מושבך עד כה לא שלחתי... בלעדיך אין לי על מי להשען בעירך...". פרטים על עסקי אביו ודודו של אהרן לוריא מוסר גורדון במכתבו ממחרת יום הכיפורים תרכ"ט (1868). הוא כותב: "...הגידה נא לי, שאהבה נפשי, מה טיבה של פרקמטיא של חברתכם 'האחים [משה ודוד] לוריא ואחזת מרעיהם'? שמעתי, כי יש להם אניות הקיטור; אנה פניה

---

84. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 10. דער מאמענט, 1911, גל' 299, עמ' 4. כאן מציין הכתב בהדגשה, כי המנהל של בתי החרושת של לוריא ש. [מ.] רבינוביץ הודיע לפועלים, כי במשך 10 שבועות של ימי החורף הם יקבלו 50 קופיקות נוסף לשכרם הקבוע. הטבה זו מדגיש הכתב של העיתון היינט, 1911, גל' 301, עמ' 3. טויזנט יאר פינסק, עמ' 92—95, 116, 179, 184, 187, ולפי מפתח השמות שם: לוריא אלעקסאנדער. שוחט, תולדות קהילת פינסק 1881—1941, כתב יד, במקומות שונים. פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 80. בשנת 1911 עבדו בבתי החרושת של לוריא 500 פועלים. היינט, שם, שם.



שמואל'קה השומר (1914)



אהרן בן משה לוריא (1842—1910)



פועלי בית־החרושת לוריא (1934)

מועדות? ומה משאכם ומתנכם? האם בעצים וביבול האדמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם או מסלות הברזל אתם סוללים?". כשהופיע הספר "עולם כמנהגו" כותב יל"ג אל לוריא (א' דחול־המועד פסח תרל"ג, 1873): "שולח אנכי לכם, לך ולאביך ולאמך זקנתך אחד... מספרי 'עולם כמנהגו', ספור ב', אשר יצא לאור. ידעתי, כי אמך הזקנה שומעת אם מעט ואם הרבה שפת עבר, על כן לא יכלתי עצור ברוחי לבלי שלוח לה ספר אחד מיוחד לאות תודה על החסד, אשר משכה עלי לפני שנית רב"ת. בקראכם את ספורי בנקל תכירו פני האנשים היקרים ופני האנשים המכוערים, אשר אליהם ירמזון מלי. אבל אתם סתמו וחתומו הדברים והייתם כלא יודעים, פן ימצאני עון... הודיעני ג"כ את הפעולה, אשר יפעול הספור על לב קוראיו ושומעיו בקרב ביתכם...". יל"ג כותב אל אהרן לוריא (כ"ב אב תרל"ד—1874) בדבר הפצת ספרים ובנוגע לעיתון "הצפירה": "... מכה"ע [מכתבי העתים] ידוע לך, כי הועד נכון להוציא חח"ת [חמישה חומשי תורה] בתרגום רוסי חדש לתועלת צעירי עמנו וכי מאסף הוא חתומים על הספר הזה... כי מנויה וגמורה, שלא להוציא התורה בטרם יאספו לנו אלפים חתומים משלמים במזומנים... ועל כן אקוה, כי לא תחדל מעזור לנו באסיפת החתומים בעיר מושבך, ולתכלית תקבל בזה... גליון נדפס לרשום עליו את שמות האנשים, הבאים על החתום... גליון כזה שלחתי גם להרב המאוה"ג [המאור הגולה] דק"ק מושבך ה' ראזענבערג ["הרב מטעם"]... עוד זאת. הר"ר חיים זעליג סלאנימסקי חדש עלינו את 'הצפירה' ואותי שם לסוכנו הכללי בכל ארץ רוסיה; על כן עשה נא חסד והראה לי בעיר מושבך איש אמונים, אשר אבחר בו להיות סוכן לי ואני אתן את שכרו... ידידך כל הימים באמת ובתמים יל"ג". בשבת יל"ג במאריינבאד הוא כותב אל לוריא (13 באוגוסט 1876): "... הורתך היקרה... מאד שמחתי לראותה פנים בפנים אחרי עבור עשרים וחמש שנים... והנני שולח לך ברכתי מרחוק... ועוד נשוב נראה איש את אחיו בפ"ב [בפטרבורג]... ולא תשכחני בבאך שמה... אחיך א. [איסר או אלכסנדר] הגיד לי אמש, כי פקדתני לשלום במכתבך אל אמך... כמדומה לי, שבעתו הודעתיך, כי ארשתי את בתי לאיש... יוריסט... על כן אבקשך למלאות את ידי חתני זה בדיני דברים, בין משלך ובין משל אחרים, כי יוריסט מהיר במלאכתו הוא...". ביום ראשון בנובמבר 1876 כותב יל"ג אל לוריא בדבר מאמר, אשר קיבל ממנו: "...מכתבך... עם המאמר הרצוף בו... אבד עד היום ובגלל הדבר הזה לא השיבותיך עליו... עתה הגיעני גם מכתבך השני עם... י"ב רו"כ... ומי יתן והיו לנו אלף אלפים חברים כמוך... בשבוע הבא תקבל מנחה קטנה ממני את שירי החדש אשר כתבתי... ברך בשמי לשלום את אמך הכבודה, אשר התענגתי לשוב ולראותה פנים בפנים אחרי עשרים ויותר שנים, ידידך יל"ג".

בשנת 1888 פרסם אהרן לוריא ב"המליץ" וב"ווסחוד" מודעה, כי הוא מחפש מורה לבית־הספר למלאכה, אשר הקים בפינסק וכי המועמדים מתבקשים להודיע על פרטי השכלתם לפי הכתובת של יל"ג בפטרבורג. דבר זה מעיד על הקשרים ההדוקים, שהיו קיימים בין יל"ג ואהרן לוריא. ביום י"ב באב תרמ"ח (1888) כותב יל"ג אל לוריא בדבר המועמדים, שפנו אליו: "לרגל ההודעה, אשר פרסמת בהוואסחאד ובהמליץ מרבים עלי לבא נגרים, חרשי ברזל, המבקשים למו את העבודה בבית ספרך, וגם מרחוק ישלחו אלי מכתבים... טרם הודעת לי את התנאים... מה משכורת המורה... על כן... הודיעני את כל הפרטים... למען אשר אדע להשיב להשואלים... אוהבך ומוקירך באמת ובתמים כל הימים יל"ג".

שני המכתבים דלקמן של אהרן לוריא מדגימים את יחסו אל יל"ג. הם מכילים פרטים על מצבם של יהודי פינסק בימים ההם ומביעים דעתו של לוריא בשאלות חינוך ותרבות[85]. במכתב האחד הוא כותב:

"יום 19 איר תרכ"ג

ראש־דבר אחל את אשר החלותי במכתבי העבר:

— (סוף) שבוע הביתה והאיש פערל [המורה מרקוס פרל בפינסק] שב לעבוד עבדת נפשי באין כל כלי בידו למעשהו זה. ואני בראותי ושמתי אל לבי ואדע כי ערום אנכי מכל ידיעה (כי מלבד לה"ק [לשון הקודש] אשר עבדתי בה בלי כל מורה ומנהל לא פ' [פירשו] לי עוד שום ידיעה ברורה בשפה אחרת, ומה גם ביתר הלמודים הנחוצים)... גליתי את אוזן אבי י' [יחיה] לאמר: בקש נא לי, כחסדך עלי, איש נבון להורות דעה לשון וספר, כי לא זה הוא הלמוד אשר אני עוסק לענות בו לבלות עתות ללא הועיל.

אבל המורה פערל הוא אחד ואין שני לו בעירנו; בבית־הס' [הספר] לעברים מטעם הממשלה... אז שני מורי אליל,.....

---

85. ארכיון יל"ג, תיק לוריא אהרן, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים. אהרן לוריא הדפיס בהכרמל, תרכ"א, שנה א', גל' 16, 40, 41, 44 מאמר בשם: הארץ והכוכבים, "העתקה מלשון רוססית ממ"ע 'בן עמי'", ובהמשכים, שם, תרכ"א—תרכ"ב הוא הדפיס מאמרים בשם: דרי מעלה או מי לי בשמים, אשר דן בבעיות צבא השמים. בשנת תרכ"ב הוא פרסם שם בהמשכים מאמר: חשכת שכל האדם וחושיו. שלושה מאמרים אלה הופיעו קודם רוסית, ואהרן לוריא עיבד אותם עברית. ראה ההערה בהכרמל, תרכ"א, שנה א', עמ' 213. ראה גם כתבה: ר"י, 1880, גל' 4, עמ' 131—132. בציון הרוסי, גל' 30, עמ' 478 הופיעה כתבה חתום: A-рьe כי בגימנסיה לנערות בפינסק אין יהודיות מתקבלות. נערה אחת, אשר ביקשה להתקבל לגימנסיה זו, בקשתה נדחתה. החתימה היא, קרוב לוודאי, של אהרן לוריא. בכרמל הרוסי מיום 28.9.1861 פרסם אהרן לוריא מאמר על שלמה אבן גבירול ועל יצחק אבן יהודה גיאת. במכתבו של מנדלי מוכר ספרים אל א. ב. גוטלובר מיום י"ח בתמוז תרכ"א (14 ביוני 1861), ברדיטשוב, אנו קוראים: "הגיעני אגרת מפינסק, אשר אחד ממשפחת תושביה הגבירים יחלה פני, כי אשלח לידו חמשה עשר ספרים מספרי 'משפט שלום'... אבל אין שם רק ספר אחד שהובא במקרה על ידי איש אורח, והבטיחני עוד, כי נכון למלאות בקשתי על דבר ספרי "תולדות הטבע", אשר שמע אדותיו במכתב העתים ויאסוף למענו פרענומעראנטן. האח אלפי! ברא ה' חדשה בארץ, איש יהודי יסובב מחבר!". (שריפטן אקאדעמיע פאר יידישער קולטור בא דער אוקראיניישער וויסענשאפטליכער אקאדעמיע, ליטע־ראריש און פילאלאגישע סעקציעס, שריפטן, כרך א', קיעוו 1928). נוסח מכתב זה דומה למכתביו של אהרן לוריא אל יל"ג, המובאים להלן, ואין ספק כי, "אחד ממשפחת תושביה הגבירים" — כלשון מנדלי מוכר ספרים — הוא אהרן לוריא, אשר דאג להפצת דברי ספרות בעיר.

ממלמדים ריקים מכל ידיעה — אז גזר אבי נ״י אומר לעשות חדשה לבחור לי מורה והועיל ממורי־הגימנזיום אשר בעירנו, וה׳ נחהו בדרך־אמת לבחור באינספקטור הגימנזי׳ ושמו אווטשיניקאוו (עי׳ ציון מס׳ 34 מכתבי מפינסק) איש יודע לשונות שונות ומבין בכל מדע ויתרון הכשיר לו לכלכל למודיו בדרך הנסיון (פראקטיש), כי זה לו יותר מעשרים שנה במשמרת־המלמדות וכבר העמיד תלמידים הרבה בשטתו החדשה להורות בלי כל ספרי החוקים והמשפטים שנפשו של אדם קצה בהם, והיותם חבילות חבילות של כללים יבשים מכל... והוא יודע להכניס בלב תלמידיו כל ההלכות החמורות שבכל למוד ולמוד, בדרך ישרה וקלה, מעילה ונעימה לבלתי ישתכחו לעולם ועד. ולכל אלה הוא איש הולך לתומו, אוהב ומכבד את הבריות מבלי הפלא [הפלה] בין לאום ולאום, והוא משכיל בכל דרכיו! —

...בימים האלה ושדכנים רבים שוקדים דלתות בית אבי נ״י כי נער בן שש־עשרה הולך בגפו הי׳ לצנינים בצידיהם; ועד מעט והנה קול ׳חתן׳ באזני; כי הורי י׳ בחרו לי עלמה משכלת ושולמית בת הרה״ג ר׳ מאיר לעוין (בעירנו) וארשתיה לי לעולם. — והאיש ר׳ מאיר לעוין משכיל ונבון דבר, את הגדולים אשר בארץ יתחרה בתורת ה׳, גם יחפץ לאור הצווילזטיון. — אף השכילו הורי י׳ להגביל יום חתונתי לשנתים ימים, עד היותי כבן 18 לחופה. במשך הזמן הזה (וגם אחר־כן) הגיתי בלמודי את מורי האינשפקטור הנבר וברי־הלבב; ומלבד אשר למדני לשון וספר ואיזה ידיעות נחוצות הי׳ עמלו תמיד להשכלני בדרך בנה ולהבנני מאיזה צד ומקום ראוי לא [לו] לאדם להביט על כל סביביו, על כל מפעל ומעשה תחת השמש.

כה חלפו הלכו למו עשרת השנים מיום לכת כבודו מאתנו עד יום שמחת־לבי (11 אלול תרי״ט). בכל משך הזמן הזה היו רובי עתותי מקודשים ׳לתלמוד׳, ואף כשתים, שלש שעות ביום הגיתי בלמודי־חול. בכל מלמדי בתלמוד לא הי׳ מבין במלאכתו אף מעט, מלבד זקן אחד ור׳ משה־ליב שמו אשר למדני בשנות החמש־והשש־עשרה לימי־חיי, והוא למדן גדול ומבין בלה״ק (לפ״ע [לפי ערך] הדור שלפנים) ואוהב את הפשט, וביחוד העמיק לחקור בפירש״י ז״ל בין בתורה בין בתלמוד כי לדעתו אין קץ לעומק מחשבות המפרש הזה בכל אות וקוץ. — כה״ק לא למדוני מלמדי מעולם בחשבם את הלמוד הזה לאינם שווה בהפסד העת, או בחשבם כי דברי החוזים נותנים יד לפושעים. — הוי, מתי תחכמו, בית־ישראל?!

זה לי עתה כשנים ארבע בבית חותני הרה״ג נ״י, ועוד לי השנה החמישית לחיות — בחסד ה׳ — בביתו חיי מרגע; וה׳ ברכני בשני ילדים זכרים יופי תואר ומראה. תואל נא ההשגחה לעמד לימיני לחנכם בסוד התורה המצוה והחכמה! —

יושב אני בתמידות בעיר מגורת הורי היקרים השלמים — בחסד היושבי־בשמים — מנפש ועד בשר. לא עוד (בן —) יחיד אני להם, כי ארבע אחים לי, מלבד שלש אחיות שכבר יצאו לעולמם בשבת כבודו אתנו פה. שלום לנו מסביב ושלום לאמי הזקנה חי׳, חי׳ תחי׳.

זה לי יותר משתי שנים אשר החלותי לשלח במסחר ידי להביא חֶלֶב כבשר פלך יעקאטרינאסלאוו באניות פינסקה. המסחר הזה ירד אחרנית בשנה זאת בנסבת מסלת הברזל בין פ״ב ובין ווארשא, אך תקוה טובה משחקת לפניו כלכל סחר פינסק, ...אם תבנה מסלת־ליטא בין פינסק וביאליסטוק, מקום מעברי מסלת ווארשה השולחת ...גם לחוץ לארץ *.

עד כה לא רפף ידי מתורה וחכמה, וקריאה בספרים אשכנזים, ...צרפתים וביחוד רוסים ועברים היו שעשועי יום — גם מקדיש אני לפעמים... וכתוב מאמרים בשפות... עבר ורוסי׳ לכתבי־העתים בלשונות אלה. עפ״י רוב חתום שמי מפורש: א. לוריא ולפעמים אשים נוטריקון סתרי לפסעוודונים חתימ־תי [?]. אני היא אברם העברי אשר רבים קמו עליו על ׳דבריו הפילולוגיים׳ במ״ע ׳המגיד׳ עד צאתי נגדם ׳בתשובה לרעצענזענטי׳.

עוד לא יצאתי ידי חובת שאלתו ע״ד מעמד ההשכלה בעיר פינסק בימים האלה ועוד תדון למועד למכתב אחר.

מכתבו האחרון קבלתי, וישמח לבי לראות בקצהו כי אמונות ידיו לתת במכתביו אלה מקום נכבד לדברי תבונתה.

ברוב... הואיל להוכיחני כי אין תועלת לי בשמעי את פרשת דברי ימי חייו, אבל לא כן אנכי עמדי, כי דברים הרבה אני לומד מבין שורותיו, והעולה על כולנה: כי יש איש אשר לא עמלו מוריו בו, וחנוכו הי׳ נתון ונעזב בידי מלמדי־אליל אשר תורת החינוך מוזרה למו — ובאחרית הימים הי׳ האיש הזה גדול בחכמתו והשכלתו למופת לאחיו רבים ישתאו לתנובות תבונות פיו, ושלמים בעמו יברכו לאמר: ירבו כמותו בישראל! — הלא תורה היא, ולמדתיה!

ישלח נא לי עשרה עקז׳ מספרו ׳משלי יהודא׳ ואחלקם בעירי. יודע נא כי זה לפני שנתיים ימים קניתי לי ג״כ מווילנא עשרה עקז׳ מספרו זה ואחלקם בין מיודעי, לכן לא אוכל כעת להבטיח לו שכר טוב בעד העשרה החדשים, יקצוב נא מעט, ואנכי אשתדל לטובתו, אף כי שנער [?] היא.

הדרך היותר נבונה לשלוח הספרים הוא ע״י ר׳ יצחק מיכאלאווסקי בווילנא. והי׳ כי יכתוב אליו כי למעני המה הס׳ האלה ישלחם לי ע״י אחד טראנספארטי הספרים אשר הוא שולח לעירי. —

גם עקז׳ אחדים ׳אהבת דוד׳ ישלח נא, אם יש את נפשו לקצוב מחירם, — 30 קאפ׳. — כי רבים המה בעירנו.

הנני ידידו אוהבו מוקירו מכבדו כערכו

א. לוריא

ב״ד [בן דודי] ר׳ חיים לוריא אשר הוא שואל עליו במכתבו הוא חתן ר׳ הענך אייזנשטאדט במינסק, לו כעת חנות [?] בשותפות עם בן־אייזנשטאדט תחת פירמא: אייזנ־שטאדט עט לוריא (במינסק)״.

---

* ידעתי, כי עוד לא פג זכרון עירנו מלבו, אמרתי, כי לעונג יהי׳ לו לקרות את בקשת סוחרים אל כ׳ הגוב׳ [כבוד הגוברנאטור] ע״ד מסלת הברזל. אנכי חברתי את הבקשה הזאת. [ההערה במקור. נדפס ב־הכרמל, 1863, הוספה לגל׳ 30, עמ׳ 241—244].

במכתב אחר אל יל"ג כותב לוריא:

"יום א' 29 יאנואר, פינסק

כבוד ידידי היקר!

על מכתבו הנכבד מן 20 דנא אשר קבלתי זה יום אתמל, הנני חש להשיבו, למען ימצאוהו דברי לבטח בטעלש.

מתוך מכתבו, האמור, רואה אני אשר שלח לי קונטרס משלים, אשר לא קבלתיו עד היום. ואבקשו לשלחו לי בשובו שנית.

מחיר ה־5 עקז' 'משלי יהודה', וששי להם העקז' 'עולם כמנהגו א' ס"ה 6 א [?] 75 קאפ. ...יטיב לקבל בזה.

בצאת סוף סוף עולמו השני, לא יחדל בשובו משלחו אלי.

בטח ראה את הספר 'מלחמת סופרים' (מאת מיללער), אשר חשבו ידידי לנפל בל יחזה שמש... הספר הזה הוא גם חאראקטעריסטיש לכתה ידועה בישראל ברוסי', והיא כת בני הישיבה אשר עברו על איזה ספרים הנוגעים בעניני חכמה כתובים עברית, יחשבו כי בלעו כל התורה כולה, וכאיסתר' [כאסתירא] בליגינ' [בלגינא] קיש קיש קוראים; ביחוד הביאני למלאות שחוק פי, באמרו ראי' לעקדה שהיא פאקט קיים, כי בשמנה עשרה לר"ה כתוב מפורש 'עקדת יצחק לזרעו תזכור'. והיא רי' [ראיה] שאין עליה קושי'.

והנני מוקירו ומכבדו ודו"ש

א. לוריא"

בשנת 1860 בוצעה ברוסיה התרמה "לעזרת הנוצרים האומללים בסוריא". רוב "הנדבנים הנכבדים אשר הרימו נדבות" לטובת התרמה זו בפינסק היו מבני משפחות לוין ולוריא, וה"מאסף כסף התרומה" היה אהרן לוריא. ברשימת התורמים אנו קוראים: מ. י. [משה יצחק] לוין (32 רו"כ), הגב' ח. [חיה] לוריא (20 רו"כ), מ. [מאיר בן משה יצחק] לוין (5 רו"כ, א. [יתכן צריך להיות: מ — משה] לוריא (5 רו"כ), ד. [דוד] לוריא (5 רו"כ), ש. [שלמה בן משה יצחק] לוין (2 רו"כ), ה. [השל בן משה יצחק] לוין (2 רו"כ), גד־אשר רוקח (3 רו"כ), א. [יצחק אייזיק בן משה] אליאשבערג (2 רו"כ), א. מ. [אהרן מויסייביץ] לוריא (1 רו"כ), ש. [שמואל], ראבינאוויטש, חתן גד אשר לוין (1,5 רו"כ). "הכסף הוגש לשר הפלך ע"י ראשי המתנדבים ר. [ייתכן צריך להיות: מ. י.] לוין והנדיבה ח. לוריא".

בשנת 1862 ערך אהרן לוריא עצומה בשם סוחרי פינסק אל השר של פלך מינסק (גובערנאטור) "בדבר מסלת ברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק". במכתבו אל יל"ג מיום 19 אייר תרכ"ג, שהובא לעיל, מעיר לוריא כי הוא חיבר את העצומה רוסית, בעצמו תרגם אותה עברית ופרסם ב"הכרמל". הוא מתאר את מצבה הכלכלי של פינסק. עשרה מבין שישה־עשר הסוחרים נכבדי העיר שחתמו על העצומה היו בני משפחת לוין, לוריא והמקורבים אליהם על־ידי קשרי חיתון, דבר המעיד על הערך הרב, שהיה למשפחות אלה בחיי המסחר בפינסק. ואלו הם החותמים על העצומה:

"פינסק 8 נאוועמבער 1862

משה [יצחק] לעווין סוחר גילדא שניה

חיי' לוריא סוחרת גילדא שניה

מאיר בר' משה [יצחק] לעווין סוחר גילדא שניה

משה לוריא בן סוחר גילדא שניה

שלמה [בן משה־יצחק] לעווין בן סוחר

העשיל בר' משה [יצחק] לעווין בן סוחר

הירש פאמעראנץ, סוחר

אפרים גרינבערג, סוחר

יוסף עטינגער [בעלה של גיטע לבית לוריא] סוחר

יצחק בר' פינחס פאמעראנץ, סוחר

נחמי' קאלאדנא סוחר

וואלף ניידיץ סוחר

שבתי שימחאוויטץ בן סוחר

[יצחק] אייזיק בר' משה אליאשבערג [חתנו של וולף לוין,

בן שאול קארלינר] בן סוחר

משה גרינבערג, סוחר

אהרן בר' משה לוריא בן סוחר".

נחמי' קאלאדנא וואלף ניידיץ היו מנכבדי העיר ומראשי חסידי קארלין[86].

אהרן לוריא הקים בפינסק ארבעה מוסדות. בשנת 1880 יסד את ה"חברה לאשראי הדדי" ושימש בתור יושב־ראש של הוועד המפקח עד 1905. יושב ראש ההנהלה של מוסד זה היה בנו של אהרן לוריא, גריגורי, ומנהל החשבונות היה זמן ידוע התלמודי הנודע ר' ברוך עפשטיין[87]. בשנת 1885 ו־1888 יסד אהרן לוריא ושיפר את בית הספר למלאכה לנע־רים. הוא עמד בראש המוסד הזה ונידון בבית המשפט יחד עם בני משפחתו יונה שמחוביץ ומשה־חיים אליאסברג על פתיחתו. הוא דאג לקיומו ושאף להקנות לנערי ישראל אומנות. כדברי הכתב משנת 1895: "...אז נשארה אך דאגת הדירה [לבית הספר למלאכה לנערים], כי בחדרי תלמוד התורה לא היה מקום פנוי לזה. גם לזה מצא ר' אהרן לוריא עצה, כי הוא הטה את לבב יורשי אשת החיל [חיה לוריא]... לנדב משכן בחדרי מגורה לבית לימוד המלאכה". בשנת 1884 התחייב אהרן לוריא לתרום כל שנה 150 רובל לטובת הקרן להקמת בית־ספר מקצועי ליד בתי התלמוד תורה של פינסק וקארלין[88].

---

86. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244. בין החתומים על העצומה הזאת היו נחמיה קאלאדנא (קולודני) וואלף ניידיץ, ראשי חסידי קארלין. ראה: הצפיר"ה, 1877, גל' 49, עמ' 388. רשימת התורמים בפינסק לטובת הנוצרים בסוריה ראה: הכרמל, תרכ"א, גל' 30, עמ' 233.

87. טויזנט יאר פינסק, עמ' 245. פ"ל, 1910, גל' 4, עמ' 2.

88. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16—17. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. שם, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470. שם, 1895, גל' 113, עמ' 3—4. פ"ל, שם, שם. ר"י, 1884, גל' 37—38, עמ' 12. דאגותיו של אהרן לוריא לבית הספר למלאכה בעיר הן מעין תשובה לפנייתו של הכתב מפינסק בנוגע לבית־ספר זה אל משפחת לוריא: "הלא רבים המה אנשים נכבדים... ...ומה גם משפחת לוריא הנכבדה... מדוע להם... לא צר". המליץ, 1880, גל' 3, עמ' 57. בשבועון Разсвет, 1881, גל' 4, טורים 139—140 הופיעה כתבה מפינסק בה מדובר על הצורך ביסוד בית ספר מקצועי בפינסק, לאחר מיזוג שני בתי התלמוד־תורה — פינסק וקארלין — ועל הקמת גימנסיה לנערות. יש להניח, כי החותם על הכתבה Кто он הוא אהרן לוריא לאור הידוע לנו על דאגותיו לחינוך בפינסק.

יחד עם "הרב מטעם" סמז'ובסקי יסד בשנת 1900 את "חברת הצדקה היהודית"[89]. בשנת 1901 יסד את הבאנק "הלוואה וחסכון", מיועד למעמד הבינוני ולסוחר הזעיר[90]. לוריא דאג ששני הבאנקים אשר הקים ינוהלו על יסודות כלכליים מהימנים. הוא עמד בראש הנהלת בית החולים בקארלין[91]. יחד עם גיטע אטינגר, אחות חורגת של אביו, ניהל אהרן לוריא את "בית גמילות חסדים", אשר הוקם בעזרת משפחת לוריא ואחרים בשנת 1872. בשנת 1900 "נוסדה פה [בפינסק] חברה חדשה של גמילות חסדים מאושרת מאת שר הפלך... ובהשתדלות ראשי האגודה ובראשם הגביר הנאור מר אהרן לוריא מחלקים לבעלי־בתים... כמה עשרות מדות עצים להסקה"[92].

החל בשנת 1884 היה אהרן לוריא בין מנהלי התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה חיה לוריא. כשהוקם בשנת 1902 בית חדש לת"ת זה, הודות לתרומתו של אביו משה לוריא, היה אהרן לוריא המשגיח על הבנייה. בני משפחת לוריא יחד עם המשפחות, אשר באו אתן בקשרי חיתון, דאגו כל השנים לקיומם של שני בתי התלמוד־תורה, של קארלין ושל פינסק, הן מבחינה כספית, הן מבחינה רוחנית (תכנית הלימודים, הוראה ובחירת המורים), והן מבחינה אדמיניסטראטיבית (בתור מנהלים). במיוחד התמסרו לכך, מלבד אהרן לוריא, אחיו איסר־איזידור, בנו ליאופולד וגיסו משה־חיים אליאסברג, גיטע אטינגר, לבית לוריא, בעלה יוסף אטינגר ומיכל בנם, שבתי שמחוביץ ויונה שמחוביץ — קרוב לוודאי בנו — חתן דוד לוריא[93].

בשנת 1881 הגיש אהרן לוריא לוועד הכל רוסי של הקרן להתיישבות חקלאית רשימה של יהודים, הרוצים לעסוק בחקלאות. הוא היה חבר "יק"א", החברה להתיישבות יהודית מיסודו של הבארון הירש, כתב על המצב של בית הספר הממלכתי היהודי בפינסק ודאג לו[94]. בדומה לאביו היה אהרן לוריא חבר "חברת מפיצי השכלה". שניהם היו החברים הראשונים של ה"חברה" בפינסק[95]. במשך שנים רבות היה אהרן לוריא החבר היחידי בעיר, ומבקר הספרות בתקופת ההשכלה אברהם־אורי קובנר קורא לו: "ידידי ה' אהרן לוריא"[96]. אופיינית העובדה, שבפינסק רק מבני לוריא הצטרפו ל"חברה" והם: אחיו של אהרן לוריא, אלכסנדר, בנו גריגורי וגיסו משה־חיים אליאסברג[97]. אהרן לוריא היה פעיל בבחירת ביילין בתור "רב מטעם" בפינסק ובשעה שכומר הכנסייה ביקר בביתו של ביילין הצליח לוריא לרכוש מידי הכנסייה שטח אדמה להגדלת בית־העלמין הקארליני[98]. במשך 25 שנה שימש אהרן לוריא "יועץ" ("גלאסני") בעירייה, אולם התפטר בשנת 1905 כשה"אגודה להשגת שוויון זכויות מלא לעם היהודי ברוסיה" הורתה ל"יועצים" היהודים להתפטר, משום שהם אינם נבחרי הציבור היהודי אלא ממונים מטעם השלטונות[99].

למרות היותו יהודי משכיל וכעדותו של הסופר א. מוקדוני[100] אף איש עממי, התנגד אהרן לוריא לשינויים בחיים התרבותיים והפוליטיים של קהילתו, כדוגמת החידושים והשיפורים אשר הנהיג בה מבחינה כלכלית. הוא התנגד לציונות, לתנועות הסוציאליסטיות, להשלטת עקרונות הדמוקראטיה במוסדות ולשינויים בתכנית הלימודים של הנוער, אם כי הוא עצמו שלח שניים מבניו ללמוד בבית־הספר הריאלי הממלכתי בפינסק[101]. במאבק זה בין האיש התקיף של הקהילה ובין הזרמים החדשים בקהילתו הכריעו החיים לטובת מתנגדיו.

בבחירת מורשים בימי הדומה (בית הנבחרים) הראשונה ברוסיה נכשלה הרשימה, שבראשה עמד אהרן לוריא, ונבחרו המועמדים הציונים[102]. בעת סכנת פוגרום בפינסק פנו אל לוריא שליחי המפלגה הסוציאליסטית היהודית ס"ס וביקשו ממנו תרומה לטובת ארגון ההגנה היהודית. לכתחילה סירב לתת ואף העליב אותם. אולם אחר כך הסכים ואף תרם 500 רובל. באותם הימים, כפי שנמסר, תקפו אותו בלכתו מבית הכנסת ביום הראשון של ראש השנה והכוהו, ובדירתו התפוצצה פצצת הפחדה פרימיטיבית, אשר פגעה במרפסת ביתו[103]. שינוי התקופות מציינת אי־בחירת אהרן לוריא בתור ראש הבאנק "הלואה וחסכון", אותו יסד ופיתח, ובחירת מועמד הציונים — פנחס מאנדלבוים — במקומו[104]. יורשו

89. פ"ל, שם, שם.

90. טויזנט יאר פינסק, עמ' 246. פ. מאנדעלבוים, די פינסקער לייה און שפאר געגאסענשאפט, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 82—94, ווילנא תרס"ד.

91. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16.

92. הנ"ל, שם, עמ' 17. הצפירה, 1900, גל' 29, עמ' 116.

93. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 11, 16. המליץ, 1863, גל' 20, עמ' 312. שם, 1887, גל' 114, עמ' 1203. הצפירה, 1876, גל' 15, עמ' 113. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300, וגל' 47, עמ' 400. א. ביגון, תלמוד תורה דקרלין, פינסק, ב', עמ' 104. ראה גם: המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144, וגל' 18, עמ' 221.

94. Отчет... Еврейского колониального Общест-ва в Вильне, עמ' 3, פטרבורג 1913, הכרמל (החלק הרוסי), מיום 19.1.1860, עמ' 4. בשנת 1864 נדפס בהכרמל, בהמשכים מאמרו של אהרן לוריא: היהודים במרוקה. ר"י, 1881, גל' 35, עמ' 1383. יחד עם א. [אליהו] אליאסברג, היה אהרן לוריא בפינסק חבר הוועד של "החברה למלאכה ולחקלאות בין היהודים ברוסיה" (ר"י, 1882, גל' 9, עמ' 348).

95. דוחו"ת ה"חברה מפיצי השכלה" — "אוטצ'וט" — לשנים 1865—1873, 1880.

96. הדוחו"ת הנ"ל לשנים 1888—1893. א. א. קאוונער, חקר דבר, עמ' 16, הערה, ווארשא תרכ"ו.

97. הדו"חות הנ"ל לשנים 1894, 1895. אהרן לוריא היה בין כותבי ההמלצה אל ה"חברה מפיצי השכלה" בדבר סיוע לאשה אחת להקים בית־מלאכה בפטרבורג, ר"י 1882, גל' 9, עמ' 348. ראה כתבה חתומה: לוריא, שם, 1882, עמ' 871.

93. קרמן, שם, עמ' 52—54.

99. פ"ל, מיום 4.10.1910, גל' 3, עמ' 1. פריינד, 1905, גל' 180, עמ' 3. כאן נזכר בתור יועץ ("גלאסני") בעירייה: א. לוריע. יש לומר, כי הכוונה כאן לאהרן ולא לאלכסנדר לוריא, כי רק על אהרן לוריא ידוע לנו, בתור "גלאסני". פ"ל, גל' 3, עמ' 1.

100. ד"ר א. מוקדוני, מיינע באגעגענישן, עמ' 244, בוענאס איירעס 1949.

101. קרמן, שם, עמ' 57.

102. טויזנט יאר פינסק, עמ' 341. קרמן, שם, עמ' 87.

103. טויזנט יאר פינסק, עמ' 129, 157. קרמן, שם, שם.

104. טויזנט יאר פינסק, עמ' 246. פ. מאנדעלבוים, שם, עמ' 92—93.

של אהרן לוריא בתור ראש הבאנק של ה"חברה לאשראי הדדי", שאף אותו יסד ובראשו עמד יותר מעשרים וחמש שנה, היה הציוני משה סולובייצ'יק. פולמוס קשה התלקח בין לוריא והציונים בשנת 1900, בעקבות הוראת שר הפלך לערוך בחירת גבאי לתלמוד תורה של פינסק. הציונים רצו לכבוש בזמן בחירות אלה את המוסד החשוב הזה לשם חינוך הדור הצעיר לציונות. לוריא יחד עם אנשים אדוקים שבעיר נלחם נגד הציונים, כשבנו גריגורי הציוני מורד באביו בימי המאבק. בהשפעת הציונים נעשו שינויים בתכנית הלימודים של מוסד זה. יחד עם יוסף האלפרן וקבוצת אנשים אדוקים פעל לוריא נגד בחירתו של הרב ר' צבי ואלק בתור אב בית־דין של פינסק, על כסאו של הרב ר' אלעזר־משה הורוויץ שנפטר. רצונו היה, כדברי בנו של הרב ואלק, להכתיר את הרב ר' דוד פרידמן, אב בית־דין של קארלין, חתנו של שמריהו לוריא ממוהילוב, בתור אב בית־דין של שתי הקהילות גם יחד. אולם יהודי פינסק ברובם לא קיבלו דעה זו ודעתם ניצחה[105]. אהרן לוריא לא שלח ידו כאביו בתעשייה בפינסק. הוא היה קבלן לאספקת אדנים לרכבת במרכז אסיה, ברזל ולבנים לגשרים ולתחנות רכבת, היה שותף בעסקי יער וסוכן ה"חברה הצפונית לביטוח". הוא מת בעיר בוברויסק, פלך מינסק, והובא לקבורה בבית העלמין בקארלין (1910). בדרך מתחנת הרכבת לבית העלמין עברה הלוויה על יד המוסדות בהם פעל. תלמידי התלמוד־תורה של קארלין ומקהלת בית הכנסת הגדול של פינסק "אמרו" פרקי תהלים. באי־כוח של החברות אשר יסד או ניהל ליוו אותו בדרכו האחרונה[106].

בין בני משפחת לוריא מצטיינת דמות אידיאליסט, שהאידיאלים עקרו אותו מהמציאות, על כל היתרונות והמגרעות המיוחדים לאנשים אלה, ושפעילותו הציבורית — הציונית בעיקר — חרגה מגבולות עיר מולדתו לרחבי תחום המושב ברוסיה ואף מחוץ לגבולותיה. האיש הזה היה גריגורי (גבריאל) בנו הבכור של אהרן בן משה לוריא. למעשה ראוי הוא האיש למונוגראפיה מיוחדת[107]. חייו ופעילותו בהיותו בפינסק שייכים לראשית ימיה של הציונות בתקופת הרצל. הוא נולד בפינסק בשנת 1861. בנערותו שלח אותו אביו לגרמניה ללמוד בגימנסיה בפראנקפורט דמיין. לאחר מכן נסע לקארלסרוהה ללמוד שם בטכניון[108]. בטרם גמר חוק לימודיו בחימיה נסע לצרפת ושהה שנתיים בפאריז. בשובו לפינסק הקים טחנה לעיבוד שמן (1888), בנה בית חרושת חימי קטן, בו עבד חיים וייצמן כחימאי שנה שלמה (1895—1896) בהיותו סטודנט[109] ופיתח מפעל לעשיית גיר[110]. סמל לאישיותו עשוי לשמש מעשהו המהפכני — מבחינת התנאים והרוח ששררה אז בחברה — להנהיג לפועלים במפעליו שמונה שעות עבודה[111]. מעשהו הנעלה והליבראלי הזה היה משולל בימים ההם יסוד ריאלי מבחינה כלכלית לקיום ופיתוח של מפעלים תעשייתיים. ידוע, כי הנסיון הזה היה מן הראשונים, וייתכן אף הראשון מסוג זה באירופה כולה. בהתאם לסידור עבודה זה היתה טחנת השמן שלו המפעל הראשון, שבו עבדו שלוש משמרות של פועלים ביממה. גריגורי לוריא יסד באנק בפינסק ויחד עם אחיו שמואל פתח באנקים בעיר הומל ובעיירות קלינצ'י פוצ'פ וז'לובין[112]. כשאר בני משפחת לוריא דאג למוסדות חינוך ותרבות, אלא במקום התלמוד תורה, אשר הקימו וקיימו אבותיו ואבות אבותיו, באו ה"חדר המתוקן", המועדון היהודי הראשון, הספרייה ואולם הקריאה[113]. באותם הימים היתה קיימת בפינסק "חברה לאשראי הדדי", שהקים אהרן לוריא, אביו של גריגורי, בשנת 1880. עד 1905 שימש אהרן לוריא יושב־ראש של הוועד המפקח שלה. יושב־ראש ההנהלה של חברה זו היה גריגורי לוריא[114]. למוסד זה היה ערך כלכלי וסוציאלי רב. הוא היה אחד הגורמים החשובים ביותר לשים קץ לריבית הקצוצה, שעדיין היתה נהוגה בימים ההם בפינסק: ניתנות היו הלוואות בערבון חפצים יקרי ערך ובריבית גבוהה, שזמן פרעונם — קרן וריבית — היה מדי שבוע בשבוע ("וואכערניקעס"). רצה גריגורי לוריא להשלים את דאגתו למצב התרבותי של בני עירו על־ידי שאיפתו לשיפור מצבם הכלכלי. אולם יש להניח, כי אביו, איש העסקים אהרן לוריא, היה למעשה המנהל של מוסד לאשראי זה ולא גריגורי בנו, שלא היה איש המסחר כל עיקר. כבר בתקופת חיבת ציון נמצא גריגורי לוריא במחנה של "חובבי ציון". אליו באו לטכס עצה, למשל, בדבר ה"חדר המתוקן", אשר נוסד בפינסק בשנת 1895[115], והביוגראף של הרצל (א. ביין) מציין את גריגורי לוריא כאחד החשובים בין "חובבי ציון"[116]. בקום

---

105. א. א. פינשטין, מגלת פורענויות, עמ' 9, תל אביב תרפ"ט. מ. ד. אדלער, שטאדט פראגן, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 19. גם מפי בנו של הרב ואלק, אשר גר בירושלים, ידוע על התנגדותם של "גבירי פינסק וקארלין" לבחירתו של הרב ואלק בתור אב"ד של קהילת פינסק. על עצם המחלוקת ראה גם: המליץ, 1896, גל' 126 וגל' 143.

106. פ"ל, 1910, גל' 4, עמ' 2.

107. מונוגראפיה מפורטת על גריגורי לוריא, המהווה פרק מימי ראשית הציונות, מופיעה ב"מחקרים", כרך ד' בהוצאת האוניברסיטה חיפה.

108. ל. יפה (עורך), ספרות, ב' (רוסית), עמ' 187, מוסקבה 1918.

109. ח. וויצמן, אגרות, א', עמ' 42 (הערה), ועמ' 44, ירושלים 1969. הנ"ל מסה ומעש, עמ' 39. ח. ויצמן — ליכטנשטין, בצל קורתנו, עמ' 138. אליאסברג, שם, עמ' 23.

110. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. Karliner Welt, 1898, גל' 11, עמ' 3.

111. טויזנט יאר פינסק, עמ' 223.

112. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7.

113. אליאסברג, שם, שם. בהצפירה מיום 1.5.1901, גל' 97, עמ' 391 אנו קוראים: "פינסק. תלגרמה מיוחדת להצפירה. העיר בוערת באש, למאות כבר עלו על המוקד. ג. [גריגורי] לוריא". גריגורי לוריא תרם לטובת נפגעי השרפה הגדולה, אשר פקדה את פינסק באותה שנה, 100 רובל. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

114. טויזנט יאר פינסק, עמ' 245. פ"ל, גל' 35—37.

115. ויצמן—ליכטנשטין, שם, עמ' 85. אליאסברג, שם, שם. מ. ליבערמאן, חדרים מתוקנים, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג, עמ' 66. וויצמן, אגרות, א', עמ' 48, מכתב אל מוצקין מיום 29.11.1895.

116. א. ביין, מבחר כתבי הרצל, א', חלק ב', עמ' 318, תל־אביב 1939.



אהרן בן משה לוריא ומשפחתו

יושבים — באמצע יושבת ביילה אשת אהרן לוריא. משמאלה: אהרן לוריא. לרגליו: סאשא בנו הבכור של גריגורי לוריא. משמאלו של אהרן לוריא: רבקה אשת גריגורי לוריא. האחרון משמאל: גריגורי לוריא. לרגליו: בנו הצעיר מירון. מימינה של ביילה לוריא: שאול וייניריי, בעל רחל בתה. על ידו: רחל אשתו. האחרון מימין: ליאופולד בנו של אהרן לוריא. עומדים — באמצע: סוניה, אשת שמואל בנו של אהרן לוריא. משמאלה: בעלה שמואל. מימינה: שאול בן אהרן לוריא. האחרון משמאל לבוש מדים: אסיר (אשר) בנו של אהרן לוריא. האחרון מימין: אובסיי, בנו של אהרן לוריא.

הציונות היה גריגורי לוריא בין ראשי התנועה בפינסק. הוא משתתף בקונגרסים ובוועידות הציוניות. הוא נוסע בתור אחד מצירי פינסק אל הקונגרס הציוני הראשון. בשובו מהקונגרס דאג לפתיחת מועדון ציוני, שהיה למרכז הפעולה הציונית בעיר. הוא היה בין ראשי הנואמים באספות הציוניות בבית־הכנסת הידוע "מוכעס שולכען"[117]. בהתיעצות הציונית, שהתקיימה בביאליסטוק כשלושה חדשים לאחר הקונגרס הראשון, בה דנו בדבר ביצוע החלטות הקונגרס הראשון ועל תכנית העבודה הציונית ברוסיה, היה גריגורי לוריא אחד משני צירי פינסק שנבחרו להתיעצות הזאת[118]. גריגורי לוריא התמסר במיוחד להקמתו ופיתוחו של "אוצר התישבות היהודים" ("קולוניאַלבאַנק"). הוא היה בין הפעילים בזמן הגשמת התכנית לייסוד הבאנק, כמובן, ללא טובת־הנאה לעצמו. כבר לפני הקונגרס השני, שעה שוועדת הבאנק הזמנית הכריזה על חתימה מוקדמת על מניות, התחילו להפיץ בפינסק, בדומה לערים אחרות ברוסיה, את המניות של הבאנק[119].

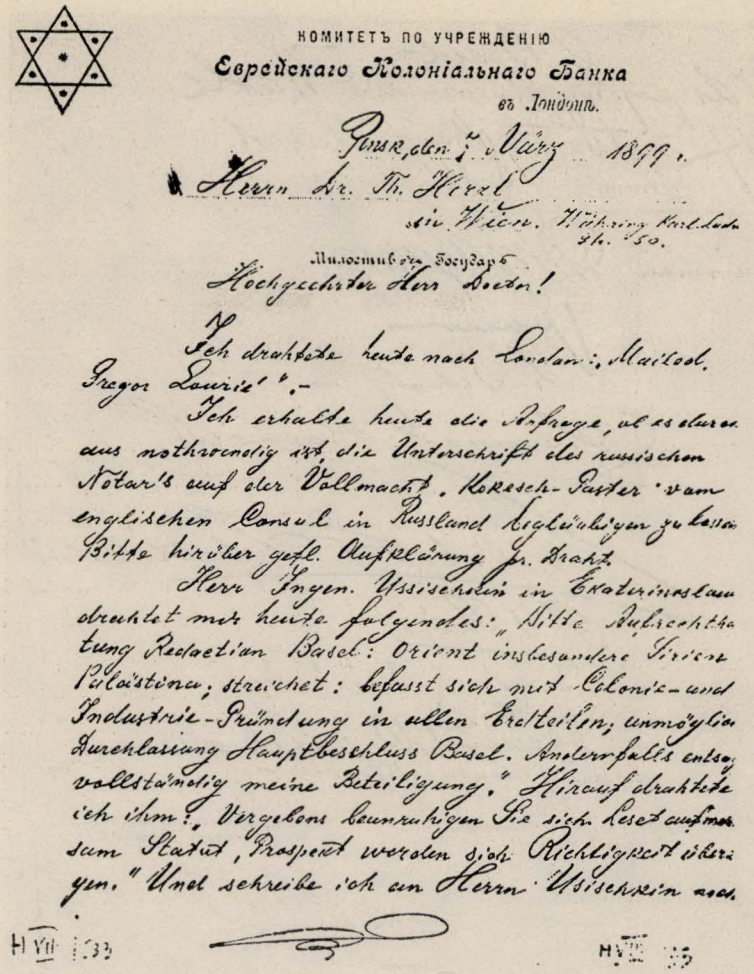
בפרוס הקונגרס הציוני השני התקיימה בוארשה הוועידה הראשונה של ציוני רוסיה, בה השתתפו הצירים שנבחרו לקונגרס השני, ביניהם צירים מפינסק, ודנו בדבר "בית האוצר והקולוניזציה". מאחר וגריגורי לוריא היה ציר פינסק גם לקונגרס השני אין ספק שהשתתף בכינוס הזה, בפרט שדנו בו, כאמור, ב"בית האוצר והקולוניזציה"[120]. לאחר הכינוס נסע גריגורי לוריא לקלן מקום שם התקיימה ועידה

117. הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, עמ' 165, ירושלים, 1947. ויצמן־לייכטנשטין, שם, שם.

118. הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z/1/279. צנציפר (רפאלי), פעמי הגאולה, עמ' 108, "לשכת הדואר", תל אביב 1952. י. ורפל, זכרון שמואל, סיני, ג', עמ' 127 (שם כתוב בטעות: מ. לוריא), תרצ"ח/תרצ"ט.

119. איש מבית לוי, המליץ, 28.7.1898. בעל הכתבה הזאת הוא, כנראה, ש. מ. רבינוביץ, כתב המליץ בפינסק. השווה את הכתוב כאן בדבר השימוש באתרוגי קורפו עם מאמרו: ע"ד אתרוגי קורפו, המגיד 11.6.1891. ש. מ. רבינוביץ היה לוי. ראה החתימה שלו למאמרו: על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895. Welt, 1898, גל' 23, עמ' 5.

120. א. אטינגן, 50 שנה לועידה הציונית ברוסיה, העולם, 30.9.1948, כרך 35, גל' 49־50, עמ' 756. צנציפר, שם, שם. Stenographisches Protokoll... des II. Zionisten-Kongresses, 1898, עמ' 151. Welt, 1898, גל' 34, עמ' 4.



КОМИТЕТЪ ПО УЧРЕЖДЕНІЮ
Еврейскаго Колоніальнаго Банка
въ Лондонѣ.

Pinsk, den 7. März 1899.

Herrn Dr. Th. Herzl
in Wien. Währing Parkladen 9h. 50.

Милостивый Государь
Hochgeehrter Herr Doctor!

Ich drahtete heute nach London: „Maitool, Gregor Lauriè".-
Ich erhalte heute die Anfrage, ob es absolut aus nothwendig ist, die Unterschrift des russischen Notar's auf der Vollmacht, Koresch-Justiz-Amt am englischen Consul in Russland legalisirt zu lassen. Bitte hierüber gefl. Aufklärung per Draht.
Herr Ingen. Issisehsohn in Ekaterinoslaw drahtet mir heute folgendes: „Bitte Aufklärung Redaction Basel: Orient insbesondere Syrien Palästina, streichet: befasst sich mit Colonie- und Industrie-Gründung in allen Erdteilen, unmöglich Durchlassung Hauptbeschluss Basel. Andernfalls entsage vollständig meine Beteiligung." Hierauf drahtete ich ihm: „Vergebens beunruhigen Sie sich. Lesen aufmerksam Statut, Prospect werden sich Richtigkeit überzeugen." Und schreibe ich an Herrn Issisehsohn ausf.

H VII 533 H VII 533

מכתב מאת גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל בענייני הקמת הקולוניאלבאנק (פינסק 1899)
הכותרת ברוסית: הוועד לייסוד הקולוניאלבאנק היהודי בלונדון
(מתפרסם באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: H VII 533)

מוקדשת לבעיות ייסוד הקולוניאלבאנק. אנו מוצאים את חתימתו בין חתימות המשתתפים בוועידה זו, בה הוחלט להציע לקונגרס השני לייסד את הבאנק. בין המשתתפים בוועידה זו אנו מוצאים גם את חתימת דודו של גריגורי לוריא משה־חיים אליאסברג, מי שהיה ציר פינסק לקונגרס השני והשישי[121] (ראה התצלום).

בקונגרס השני השתתף גריגורי לוריא בעיבוד ההחלטה לייסוד הבאנק לאלתר. הוא היה חבר בוועדת הבאנק, בת תשעה חברים, שנבחרה בקונגרס הזה והיה אחד מבין שבעה החברים, אשר חתמו על תזכיר היסוד של הבאנק ושימשו באי־כוח של הבאנק מבחינה משפטית[122]. השנה שבין הקונגרס השני והשלישי היתה שנת פעולה מאוד נמרצת של לוריא הן בפינסק עירו, שהיתה למרכז של הפצת מניות הקולוניאלבאנק ברוסיה כולה, והן על־ידי השתתפותו בהתיעצויות בלונדון והישיבות בווינה בענייני הבאנק. גריגורי לוריא היה בתקופה זו להרצל הכתובת בענייני הבאנק ברוסיה[123]. בפרוס הקונגרס השלישי הציע הרצל ללוריא לקבל עליו את משרת המנהל בלונדון, מתוך הדגשה, כי "מינויו של לוריא יעשה ברוסיה רושם טוב" ואף יבקש "את המנהיגים הרוסיים, שיזמינו אותו גם הם להביא קרבן זה למען העניין"[124].

וכשהטיל הוועד הפועל הציוני תיכף אחר הקונגרס השני על גריגורי לוריא את התפקיד לנהל ברוסיה את ההחתמה על המניות של הקולוניאלבאנק, היתה פינסק, כאמור, למרכז התעמולה להפצת המניות. מווארשה ומווילנה היו באים ראשי התנועה הציונית לפינסק בקשר עם ארגון פעולות הבאנק.

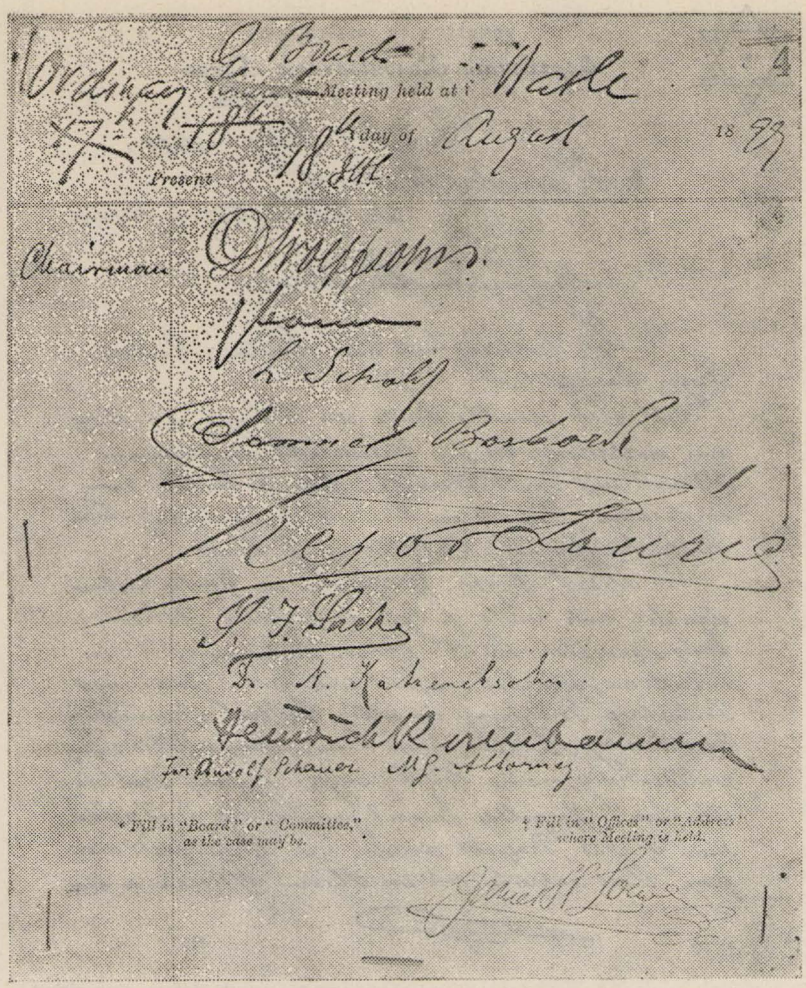
---

121. ה. ח. בודנהיימר, בראשית התנועה, התצלום בנספחים לספר, ירושלים 1965.

122. Welt, 1899, גל' 5, עמ' 10. Б. А. Гольдберг, Наши Банки, עמ' 7, וילנה 1909.

123. הדעה, כי גריגורי לוריא היה ממעט לשהות בפינסק בענייני עסקיו הפרטיים ורגיל היה לנסוע תכופות בענייני הבאנק לחוץ לארץ הולמת במיוחד לשנה זו. ראה: הרצל, איגרות, ג', עמ' 258, איגרת 729 ועמ' 313, איגרת 818, ירושלים 1957.

124. הרצל, איגרות, שם, עמ' 381, מס' 934.



חתימות הנוכחים בישיבת הדירקטוריון של הקולוניאלבאנק שהתקיימה ביום 18 באוגוסט 1899 בבזל
דוד וולפסון, יאקובוס קאן, ל. שאליט, שמואל ברבש, גרגור לוריא, מ. י. זקס
ד"ר נ. קצנלסון, היינריך רוזנבוים — באכוח של רודולף שאואר.
(מתוך הארכיון של הבאנק לאומי לישראל — נמסר באדיבותו של מר א. דורון).

מהערים והעיירות שבתחום המושב ומחוץ לגבולותיו היו פונים בענייני הבאנק לפינסק[125].

לוריא יצר קשר בין פינסק ללונדון ולקהל הרחב היתה פינסק בעיניו הבאנק ידועה יותר מלונדון. העבודה היתה בלתי לגאלית. המניות מלונדון הובאו לפינסק לא על ידי הדואר אלא על־ידי שליח מיוחד, שנסע אל גבול רוסיה והביא אותן לפינסק בחבילה. את הכתובות, שהיו מגיעות לפינסק מווארשה ומלונדון, היו כותבים בחדרי חדרים על גבי חבילות הפרוספקטים של הבאנק, שמים אותן בתוך שקים ובלילה היו מביאים אותן אל הדואר ומוסרים אותן לפקיד, שבא על שכרו, והוא היה שולח אותן לפי הכתובות. גריגורי לוריא היה הדואג לכל הפעולות האלה והאחראי להן[126]. באותם הימים, לאחר הקונגרס השני, הופיעה בדפוס "תכנית בית האוצר הלאומי" (הקולוניאלבאנק) בתרגומו של איש פינסק אפרים־דב ליפשיץ, מראשי הציונות שבעיר. אין ספק, שהדבר נעשה ביזמתו של גריגורי לוריא, אשר מילא את ידי בן עירו וידידו, שהצטיין כפובליציסטן ופליטוניסטן, לתרגם מגרמנית לעברית את תכנית הקולוניאלבאנק כדי להפיצה בקרב העם ולנצלה לשם תעמולה[127]. לאותה מטרה רצה גריגורי לוריא להוציא לאור את התקנות של הקולוניאלבאנק בשפה הרוסית, אולם הדבר נאסר עליו מטעם הצנזור הממשלתי. אז נסע בן עירו הציוני הדגול, מי שהיה יחד עמו ציר פינסק לשני הקונגרסים הראשונים, יהודה־לייב ברגר, מפינסק לווילנה לטכס עצה כיצד להעביר את רוע גזרת הצנזור ואף הצליח בשליחותו[128]. אין

125. י. אפל, בתוך ראשית התחיה, עמ' 485־486, תל אביב 1936.

126. א. א. פינשטין, מגלת פורענויות, עמ' 9, תל אביב תרפ"ט. נ. מ. ליפשיץ די ציוניסטישע בעוועגונג אין פינסק, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ד, עמ' 67.

127. תכנית בית הלאמי... המשא אשר נשא הד"ר באדענהיימער בהקונגרס השני בבזל... העתק משפת אשכנז ע"י אפרים דב ליפשיץ, 1898.

128. י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, עמ' 72, 97—98. וילנה 1939.

ספק, שנסיעה זו לשם הוצאת תקנות הקולוניאלבאנק בשפה הרוסית בוצעה ביזמתו של גריגורי לוריא.

פעילותו של לוריא בכינון הבאנק הביאה אותו לצמרת הציונות. כבר בראשית פעילותו זו הוא מקבל בפינסק את הידיעה על הפגישה שהתקיימה בין הרצל והקיסר וילהלם השני בקושטא (ביום 13.10.1898), והוא מעביר הודעה זו לערים אחרות[129]. ואף לאחר רדתו מבמת ההסתדרות הציונית העולמית פונה אליו — בשנים 1902, 1903 — חיים וייצמן מג'נבה בקשר למצב התנועה הציונית ובדבר ייסוד אוניברסיטה עברית בארץ ישראל ומבקש ממנו המלצתו ועזרתו[130].

כשאנו עוקבים אחר הקמת הקולוניאלבאנק מתבלטת לפנינו השתתפותו הפעילה של לוריא בהקמת מוסד חשוב זה בתוקף תפקידו כחבר ועדת הבאנק, שנבחרה בימי הקונגרס השני. בימי החנוכה תרנ"ט (1898) הוא משתתף בישיבות ועדת הבאנק בלונדון, לאחר שייסודו של הבאנק נסתיים מהצד הפורמאלי ונקבעו התקנות[131]. הוא מופיע יחד עם וולפסון ויאקובוס קאן מהאג באספה ציונית רבת עם לפני חברי אגודת "בני ציון"[132]. בזמן ישיבת הוועד הפועל המצומצם, שהתקיימה שלושה שבועות לאחר מכן (ביום 1.1.1899) בווינה, חותם גריגורי לוריא יחד עם הרצל, וולפסון, קאן ואחרים על סך מאתיים לירות לכיסוי ההוצאות של ייסוד הבאנק. בישיבות הוועד הפועל הגדול, שנערכו בווינה (בימים 26—28 ביאנואר 1899), הוא מוסר יחד עם וולפסון והיימן מלונדון דין־וחשבון על תקנון הבאנק, על הכנות להרשמתו ולהכשרת התנאים להחתמה[133]. לאחר מכן נוסע לוריא ללונדון לשם עריכת הסידורים בקשר לבאנק, והרצל כותב אליו: "דירקטור נכבד מאד..." ומעמיד לרשותו את עמודי העיתונות הציונית. בימים שלפני הרשמת הקולוניאלבאנק בלונדון לא פסק הרצל ממושבו בווינה לדרוש על־ידי מברקים ומכתבים מאת משרד הבאנק לשלוח במיוחד אל גריגורי לוריא לפינסק פרוספקטים ושאר חומר על הבאנק לשם החתמה על המניות. באחד ממכתביו אל וולפסון (11.3.1899) כותב הרצל: "מכתבו של לוריא הרצוף בזה מן ההכרח שיושם לו לב. העיקר הוא רוסיה. אל תעזוב את האיש [לוריא] בצרתו...". בו בזמן שדוד וולפסון בסיועו של קאן (האג) פעלו לטובת הקולוניאלבאנק בארצות מערב אירופה[134], נוהלה העבודה הזאת על־ידי גריגורי לוריא ברוסיה מתוך קשיים מרובים. ולמרות הקשיים קובע הרצל (27.5.1899): "לפי הודעות... מובטח סוף סוף המינימום לקולוניאלבאנק (250.000 מניות). אמנם לוריא הביא לשם זה 175.000"[135]. בתקופה זו נקבעו ברחבי רוסיה הבאנקים לקבלת חתימות ותשלומים עבור מניות הקולוניאלבאנק. בפינסק נקבעו לשם כך — ללא ספק על־ידי גריגורי לוריא — ארבעה באנקים והם: הבאנק של גריגורי לוריא, באנק החברה לאשראי הדדי (שבו שימש גריגורי לוריא בתור ראש ההנהלה), הבאנק של אידל וסאמ. ד. לוריא (בני משפחתו של גריגורי לוריא) וסניף הבאנק המינסקאי למסחר. בשנים הראשונות לקיומו של הבאנק נמכרו בפינסק 2150 מניות. כמו כן נתקבלו חתימות ותשלומים עבור מניות הקולוניאלבאנק בבאנקים של ג. (גריגורי) וש. (שמואל, אחיו של גריגורי) לוריא בהומל, קלינצי, פוצ'פ וז'לובין[136]. הרצל העריך מאוד את פעולותיו של לוריא בימים הקשים ההם, כפי שמסתבר ממכתבו אל יאקובוס קאן מיום 16.5.1899 והמברק שלו אל וולפסון מיום 8.6.1899[137].

בינתיים גברו הקשיים ללוריא ברוסיה: שר האוצר ויטה נתן הוראה לצנזורה לאסור את הפצת דברי הדפוס של הקולוניאלבאנק ברוסיה[138]. כשהרצל קובע, שיש צורך "להמליץ... על מנהל חרוץ לבאנק" (17.9.1898) הוא בוחר בגריגורי לוריא. הרצל מודיע לוולפסון את תשובתו של לוריא המאפיינת את לוריא ואת דרכו בעבודתו לטובת האידיאלים שלו. הרצל כותב (6.7.1899): "...לפי עצתו של קאן... הצעתי אתמול טלגראפית ללוריא להיות מנהל במשכורת שנתית של אלף לירות. הוא השיב תשובה מהססת, שמא יטילו ספק בשנאת בצע שלו". באותו יום כותב הרצל אל קאן: "...מלוריא קבלתי מברק בתשובה על הצעתי לעשותו מנהל, במשכורת שנתית של 1000 לירות: 'חוששני לאכזבתם של ציונים רבים, שחתמו [על מניות הקולוניאלבאנק] בגלל פעילותי המסורה ללא שכר בצדה, אך אעיין בדבר'"[139].

במכתבו אל קאן מיום 12.7.1899 כותב הרצל: "אני עושה ככל האפשר כדי להביא את לוריא ללונדון. הוועד הפועל יזמין אותו רשמית לכהונת מנהל. מלבד זה אבקש מאת המנהיגים הרוסיים, שיזמינו אותו גם הם להביא קרבן זה למען העניין. מתוך כך יהיה מובטח כולו. גם הצעתך לעשות את לוריא תחילה לדירקטור — מנהל, כלומר בעל קול במועצה, נראית לי טוב למדי... מינויו של לוריא יעשה ברוסיה רושם טוב..."[140]. בימי הקונגרס השלישי נבחר לוריא שוב בתור אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק[141]. באותם הימים קצרה ידו מלהשתתף אישית, דוגמת שאר מנהלי הבאנק מרוסיה, במימון תכניותיו של הרצל בטורקיה. שבעה מנהלי הבאנק, שנבחרו בזמן הקונגרס הזה, כחרו מקרבם ועדת מנהלים מצומצמת בת שני חברים והם: קאן ולוריא. מכתביו של הרצל אל וולפסון, שנכתבו אחרי הקונגרס השלישי — 18.9.1899 ו־30.9.1899 — מעידים, כי הרצל לא זנח עדיין את הרעיון להעמיד את לוריא בראש הבאנק כדי לשפר את מצבו[142]. הרצל כותב: "כלום

---

129. אפל, שם, עמ' 465.
130. כתבי חיים וייצמן, אגרות, ב', מכתבים 5, 73, 97, 149, ירושלים 1970.
131. הרצל, איגרות, שם, עמ' 225, מס' 675, Welt, 1899, גל' 5, עמ' 10.
132. Welt, 1898, גל' 50, עמ' 9, וגל' 52, עמ' 12־13.
133. שם, 1899, גל' 5, עמ' 10.
134. ביין, שם, שם, עמ' 425.
135. Th. Herzl — Gesammelte Zionistische Werke, ג' עמ' 315, 1934.
136. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7.
137. הרצל, איגרות, שם, עמ' 366, מס' 906. הנ"ל, שם, עמ' 347, מס' 876.
138. הנ"ל, שם, עמ' 371, מס' 914. Herzl, שם, שם.
139. הנ"ל, איגרות, עמ' 379, מס' 929, 930.
140. הנ"ל, שם, עמ' 381, מס' 934.
141. Welt, 1899, גל' 34, עמ' 15, וגל' 35, עמ' 3.
142. הרצל, מכתבים, עמ' 169, תל אביב 1937.

The Subscription List will be opened on the 28th March, 1899, and closed on or before the 28th April, 1899, in London, at The London & Provincial Bank, Limited, and its Branches and Agents, and at The Jewish Colonial Trust (Juedische Colonialbank), Limited, and its authorised Agents in all parts of the World. The Bank of Africa, Limited, and its branches will receive subscriptions throughout South Africa.

THE JEWISH COLONIAL TRUST

(JUEDISCHE COLONIALBANK)

LIMITED.

(Incorporated under the Companies Acts, 1862 to 1898, whereby the liability of Shareholders is limited to the amount of their Shares.)

CAPITAL - - - £2,000,000

DIVIDED INTO

£1,999,900 ORDINARY SHARES of £1 each, and

£100 FOUNDERS' SHARES of £1 each.

THE FOUNDERS' SHARES will be vested in the Council of the Company or their nominees and can only be transferred with the approval of the Council. They will not confer any right to participate in the profits of the Company.

PRESENT ISSUE—£1,999,900 IN £1 SHARES

Payable at the option of the Applicant in any one of the following modes, namely:—

(a) 20 per cent., or 4s. per Share, on Application, and the balance in four instalments of 20 per cent., or 4s. per Share, each at intervals of 3 months from the date of the first payment, with 6 per cent. interest in the meantime payable with the last instalment.

(b) 20 per cent., 4s. per Share on Application, and the balance on Allotment.

(c) The full amount of £1 per Share on Application.

The Council.

Dr. THEODOR HERZL,	Littérateur,	VIENNA.	Dr. I. BERNSTEIN KOHAN,	Doctor of Medicine,	KISCHINEW.
Dr. MORITZ SCHNIRER,	Doctor of Medicine,	VIENNA.	SAMUEL PINELES,	Merchant,	GALATZ.
Dr. OSER KOKESCH,	Counsellor at Law,	VIENNA.	I. H. ELLMANN,	Merchant,	BRAILA.
Dr. LEOPOLD KAHN,	Counsellor at Law,	VIENNA.	Dr. ALEX. MARMOREK,	Doctor of Medicine,	PARIS.
OSKAR MARMOREK,	Architect,	VIENNA.	WLADIMIR TEMKIN,	Engineer,	ELSABEDGRAD.
Dr. MAX MANDELSTAMM,	Doctor of Medicine,	KIEW.	CARL HERBST,	Civil Servant,	SOFIA.
Dr. RICHARD GOTTHEIL,	Prof. at Columb. Univ	NEW YORK.	Dr. E. W. TSCHLENOW,	Doctor of Medicine,	MOSCOW.
Dr. ISRAEL JELSKY,	Doctor of Theology,	LODZ.	Dr. SALOMO ROSENHECK,	Doctor of Medicine,	KOLOMEA.
Dr. I. W. JASSINOWSKY,	Counsellor at Law,	WARSAW.	SAMUEL SCHUR,	Doctor of Chemistry	STANISLAU.
Dr. M. L. BODENHEIMER,	Counsellor at Law,	COLOGNE.	MICHAEL USSISCHKIN,	Engineer,	EKATERINOSLAW.

And three other persons to be appointed by the Council.

Board of Directors.

DAVID WOLFFSOHN (Messrs. Bernstein & Wolffsohn), COLOGNE
J. H. KANN (Messrs. Lissa & Kann, Bankers), The HAGUE.
S. L. HEYMANN (Messrs. Heymann & Martin), LONDON, and (Messrs. Heymann, Gordon & Co.), SOUTH AFRICA.

GREGORIE LOURIE, Manufacturer, PINSK
HEINRICH ROSENBAUM, Banker, JASSY.
S. RAFFALOVICH, Banker, ODESSA.
SALOMO SACHS, Manufacturer, DWINSK.

LEIB SCHALIT, Merchant, RIGA.
Dr. RUDOLPH SCHALER, Counsellor-at-Law, MAYENCE. } Governors.
ABR. ROSENSTEIN, Merchant, KIEW.

Two of whom will be represented in London by their Attornies.

Bankers.

LONDON AND PROVINCIAL BANK (LIMITED), 7, Bank Buildings, Lothbury, London.

Solicitors.

BENTWICH, WATKIN WILLIAMS & GRAY, Corporation Chambers, Guildhall Yard, London.

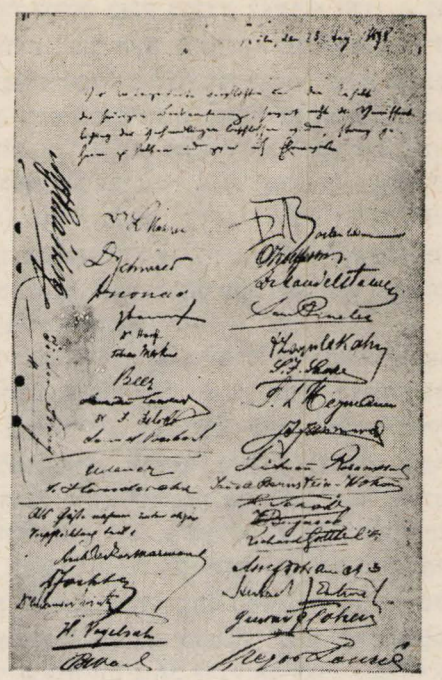
Auditors.

JACKSON, PIXLEY, BROWNING, HUSEY & Co., 53, Coleman Street, London.

Secretary.
JAMES H. LOEWE

Registered Offices.
BROAD STREET AVENUE, LONDON, E.C.

פרוספקט לחתימת מניות של הבנק הציוני, „איצר התישבות היהודים" (1899)



חתימות המשתתפים בוועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן ביום 25.8.1898. חתימת גריגורי לוריא מצד ימין למטה. חתימת משה־חיים אליאסברג בשוליים של התצלום משמאל למעלה.

נמצא לוריא בלונדון?... לוריא יארגן את הבאנק בלונדון", והוא מבקש מאת וולפסון (18.9.1899) להטיל על לוריא את ארגון הבאנק בלונדון. מניות הקולוניאלבאנק הוצאו (23.3.1900) בחתימת ידו של לוריא. אולם הנהלת הבאנק על־ידי קאן בשבתו בהאג ועל־ידי לוריא בשבתו בפינסק, בהעדר מנהל בעל סמכויות בלונדון, לא הובילו את הבאנק להתפתחות הרצויה. דבר זה גרם לחילוקי דעות בין הרצל מצד אחד ובין קאן ולוריא מצד שני[143], כשוולפסון ואף בודנהיימר תומכים בהם[144]. מחלוקת זו מצאה הד ביומנו ובמכתביו של הרצל, בפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני, בישיבות של המועצה המפקחת של הבאנק, בספרות הציונית ובמכתביו של לוריא, הנמצאים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים. התפתחות זו מעידה על חבלי יצירה בהם נתנסו הרצל, וולפסון, קאן ולוריא. ביום 8.5.1900 שולח לוריא מפינסק מכתב פרידה אל מנהלי הבאנק ואל המועצה המפקחת שלו[145]. אף בשעה זו של משבר

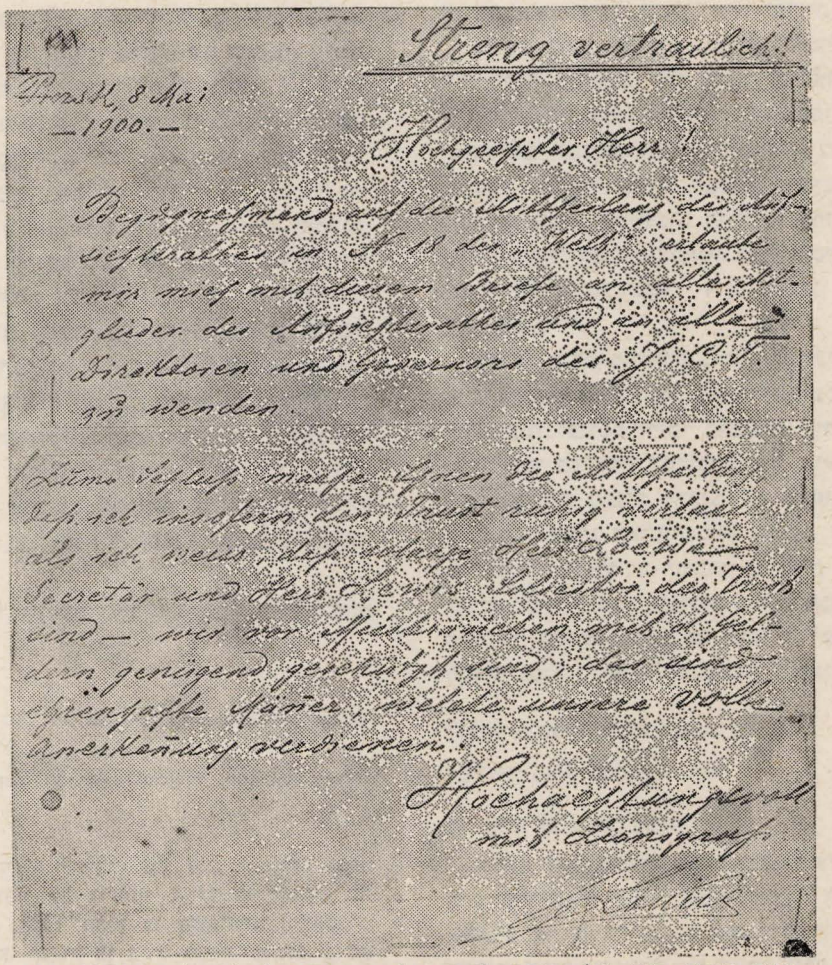
143. מכתב חוזר מאת ועד הפועל המצומצם מיום 15.5.1900 (כתב־יד): הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/510. הרצל, מכתבים. עמ' 165, 186. Herzl, שם, שם, עמ' 388, 398, 402.

144. הרצל, מכתבים, עמ' 181 (הע' 2), 183 (הע' 1), 190, 196: מכתב אל וולפסון מיום 14.10.1900.

145. מכתב חוזר זה נמצא בכתב־יד בשפה הגרמנית בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק: z 1/510.


THE
JEWISH COLONIAL TRUST
(JUEDISCHE COLONIALBANK)
LIMITED.
SHARE WARRANT
CAPITAL £2,000,000.
£1 Ordinary Shares
№ 3889
DIVIDED INTO
ORDINARY SHARES OF £1 EACH & 100 FOUNDERS SHARES OF £1 EACH
P. T.
This is to Certify that the Bearer of this Warrant is entitled to One fully paid up Ordinary Shares of One Pound each numbered 03300 both inclusive in the Jewish Colonial Trust, Juedische Colonialbank, Limited, subject to the regulations of the said Company obtainable free of charge at the Office of the Company and to the conditions for the time being affecting Share Warrants under or by virtue of the said regulations and of any Resolution of the said Company for the time being passed in pursuance thereof.
GIVEN under the Common Seal of the said Company
this day of 1900
THE COMMON SEAL OF THE COMPANY WAS HEREUNTO AFFIXED IN THE PRESENCE OF
SECRETARY

מניה של הקולוניאלבאנק מיום 23.3.1900 בחתימת ידו של גריגורי לוריא (מצד ימין למטה)
(מתוך הארכיון של הבאנק הלאומי לישראל — נמסר באדיבותו של א. דורון)


Streng vertraulich!

Pinsk, 8 Mai
— 1900. —

Hochgeehrter Herr!

Begnügt sich die Mittheilung der Aufsichtsräthe in § 18 der Statuten mir mit diesem Briefe an die Mitglieder der Aufsichtsräthe und an die Direktoren und Gouverneure des J. C. T. zu wenden.

Zum Schluß möchte ich Ihnen die Mittheilung machen, daß ich in dem Comité Trust nicht wirken will, weil wegen des Benehmens des Herrn Secretär und des Herrn Direktor des Trusts sind — wir vor Mitarbeitern mit solchen genügend gesichtigt und das sind ehrenhafte Männer, welche unsere volle Anerkennung verdienen.

Hochachtungsvoll
mit Empfehlungen

מתוך מכתב חוזר של גריגורי לוריא אל האחראים לקולוניאלבאנק (8.5.1900)
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/510)

ופגיעה קשה בכבודו היה נגד עיניו של לוריא האידיאל של הקמת הבאנק וקיומו ובענווה האופיינית לו הוא פונה אל האחראים לבאנק לאמור: "...עזיבתי את הקולוניאלבאנק היא אבדה ללא ערך רב ובנקל ניתן למלא את החסר. אולם מר קאן מילא בקולוניאלבאנק תפקיד של מומחה פעיל שאין לו תמורה, וחובה מוטלת עלי לעוץ לכם, שתואילו לדרוש ביתר שאת דרך הטלפון מאת מר קאן שיחזור בו מהתפטרותו... ברוח שקטה עוזב אני את הקולוניאלבאנק, מכיוון שיודע אני, כי כל עוד מר לווה הוא מזכיר הקולוניאלבאנק והפרקליט מר לואיס הוא העורך דין, מגן הם לנו במידה מספקת מפני ניצול הכספים לרעה..." [146].

לוריא מכיר בעליונותו של קאן בתור מומחה לענייני באנקאות ואף בשעת פרידה זו דאגתו נתונה לגורלו של הבאנק, יציר טיפוחים שלו. עד הקונגרס הרביעי (אוגוסט 1900) עדיין היה קיים קשר רופף בין לוריא והבאנק. בזמן הקונגרס הזה הוא אף צורף לוועדה הכלכלית שלו [147]. אולם לאחר הקונגרס הרביעי חדל לוריא מהיות בין ראשי הפעילים בענייני הבאנק. בקונגרס הציוני החמישי בשנת 1901, בו השתתף לוריא בתור ציר פינסק עירו, הוא נבחר לוועדת הקולוניאלבאנק [148]. שלא כדעת בן עירו — אף הוא ציר פינסק לקונגרס — משה י. רום [149], התנגד לוריא לייסוד הקרן הקיימת לישראל על־ידי הקונגרס החמישי על סמך ראשי פרקים של התקנות בלבד, ודרש לעבד כהלכה עד לקונגרס השישי את כל התקנות של מוסד כספי זה על־ידי משפטנים מנוסים. מסקנה זו באה לו, כנראה, לאחר שנתנסה קשות בזמן ייסוד הקולוניאלבאנק. הצעתו של לוריא עוררה ויכוחים רבים, בהם השתתפו הרצל, בודנהיימר, קוקס, ויקטור יעקובסון, שליט, אחיו ליאופולד לוריא ואחרים. גם עבודת התרבות היתה קרובה ללבו של גריגורי לוריא. הוא היה בין המצדדים להכללתה בעבודה הציונית. את שמו אנו מוצאים ברשימת הצירים, אשר ביקשו את רשות הדיבור בשאלה זו. כשעזבה ה"פראקציה הדמוקראטית" בשעת המשבר לרעיון הזה את אולם הקונגרס יצא גם לוריא את האולם, אם כי לא היה חבר ה"פראקציה" [150]. בוועידה הציונית השנתית, שהתקיימה בווינה בין הקונגרס החמישי והשישי, בימים 30.10.1902—28, אין אנו מוצאים את שמו של גריגורי לוריא לא בין המשתתפים ולא בין מנהלי הבאנק, שנבחרו באותה ועידה [151].

הערכת אישיותו וכוח השפעתו של לוריא אף בימים ההם בקרב התנועה הציונית אנו למדים מתוך ארבעה מכתבים, אשר כתב אליו מג'נבה חיים וייצמן בסוף 1902 ובראשית 1903, הנמצאים בכתב־יד בגנזך וייצמן (שלושה מכתבים כתובים גרמנית והרביעי רוסית) [152]. וייצמן מזכיר ללוריא את שיחותיהם בפינסק ומודיע לו כי נתארגנו קבוצות להפצת רעיון הייסוד של "בית ספר יהודי גבוה" (אוניברסיטה), והוא מבקש ממנו "...לסייע אותנו בעבודתנו... אנו מאמינים, שבכוחך לעשות שירותים גדולים לענייננו, הן אתה בעצמך והן בקשריך... לאחר שתמליץ עלינו לפני מר קאן האג... נשלח לו את כל דברי הדפוס...".

במכתב הרביעי כותב וייצמן בדבר "בית הספר היהודי הגבוה" ודן במפורט במצב המעורער, לפי דעתו, של התנועה הציונית. וייצמן מדגיש במכתבו את כוח השפעתו של לוריא — אף בימים ההם — הן בנוגע לייסוד בית הספר הגבוה והן להבטחת ולשיפורו של המצב הכללי בציונות. וייצמן מדגיש: "חייב אתה לסייע בידינו... גוללתי את כל הבעיות הללו לפניך, בדעתי את יחסך המפוכח אל פעולות מפלגתנו ומתאווה אני לשמוע את דעתך...". מתוך מכתבו של וייצמן יש הרושם, כי לוריא, בתשובה על מכתביו הקודמים של וייצמן, הביע ספקות ביחס להגשמתה של תכנית באזל. פעולותיו של לוריא לאחר קבלת מכתביו של וייצמן אינן ידועות לנו.

בשנת 1902 השתתף לוריא בוועידה הציונית הידועה, שהתקיימה במינסק. הוא נבחר, כנראה בזכות היותו בעבר אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק, בתור חבר הוועדה לארגון "מועדונים למניות הקולוניאלבאנק" ברוסיה. בוועידה הזאת במינסק נתקבלו דעתו לפרסם פרטים על הקולוניאלבאנק, כולל המאזנים, בעיתונות היהודית ברוסיה, וכן עצות שונות שלו לשיפור הנהלת הבאנק. הוא הופיע לפני הוועידה בשם ועדת הביקורת ומסר דין וחשבון על מצב הכספים והחשבונות [153].

בדרכו חזרה מוועידת מינסק (הוועידה נגעלה 10.11.1902) פגש גריגורי לוריא את מיג'ור אוואנס־גורדון, חבר ה"ועדה המלכותית לכניסת זרים" באנגליה. לוריא הביא אותו לפינסק וסייר עמו בעיירות הסמוכות, כדי שיעמוד על מצב היהודים כאן. בפינסק הפגיש לוריא את אוואנס־גורדון עם הציונים שבעיר, וגיאורג האלפרן, איש פינסק, זכר (1961) את ביקורו של גורדון. בסיור זה השתתף גם חיים וייצמן. לאחר מכן כתב לוריא מכתב (נמצא בארכיון הציוני המרכזי בירושלים) לנחום סוקולוב, והעתק מכתב זה שלח לוריא להרצל. כידוע, הרצל הופיע בפני ה"ועדה המלכותית האנגלית".

לוריא כותב (בשפה הגרמנית):

"פינסק, 3/16 ספטמבר 1902

מר סוקולוב מאוד נכבד,

נראה לי, שעכשיו, לאחר ביקורו של מיג'ור גורדון ביישובים אחדים ברוסיה נתגבשה אצלו הדעה דלקמן: היהודים אוהבים את המלאכה, חרוצים ומשכילים. אולם לנגישות אין שיעור. הסטאטיסטיקה של האדון יוסף (ולט, מס' 29, עמ' 3) אינה נכונה ויש לציין: פירושה של המלה רדיפה בעיני

---

146. שם.

147. Stenographisches Protokoll des IV. Zionisten-Kongresses, 1900, עמ' 247.

148. Stenographisches Protokoll des V. Zionisten-Kongresses, 1901, עמ' 170.

149. שם, עמ' 271.

150. י. קלויזנר, אופוזיציה להרצל, עמ' 147, ירושלים 1960. מאידך, שניים מבני משפחתו של גריגורי לוריא היו חברים של ה"פראקציה הדמוקראטית", והם: אהרן בן משה־חיים אליאסברג, בן דודו של גריגורי לוריא, ושאול בן אידל לוריא. פרטים עליהם מובאים להלן.

151. Welt, 1902, גל' 44, עמ' 2.

Григорій Лурье
пинскъ
минской губ.
Grigory Lourié
PINSK.

Pinsk 16 Mai 1900

An
Dr Th. Herzl
Wien

Hochgeehrter Herr Doktor!

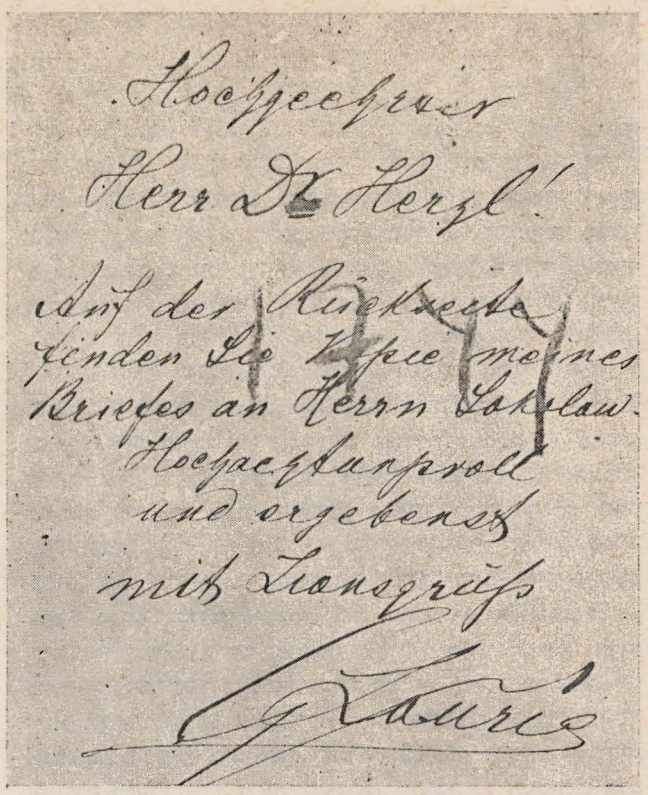
Meine Ergebene von Freude ist mein letzter Eingriff in die Angelegenheiten der Trusk! Ich rufe Ihnen nochmals zu: Sie ruiniren den Trusk!!!

Der Monat Mai sollte uns große Geldeingänge von den Aktionären geben, es war alles so schön vorbereitet — und auf einmal bleibt der Trusk gerade für Mai ganz ohne Direktorium!

Sie ruiniren den Trusk weil Sie ein Direktorium entschlafen ohne ein anderes eingesetzt zu haben. —

Sie müssen doch Wahlen - Reise -

מכתב גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל בדבר המשבר במצב הקולוניאלבאנק (פינסק 16.5.1900).
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק : z 1/510)



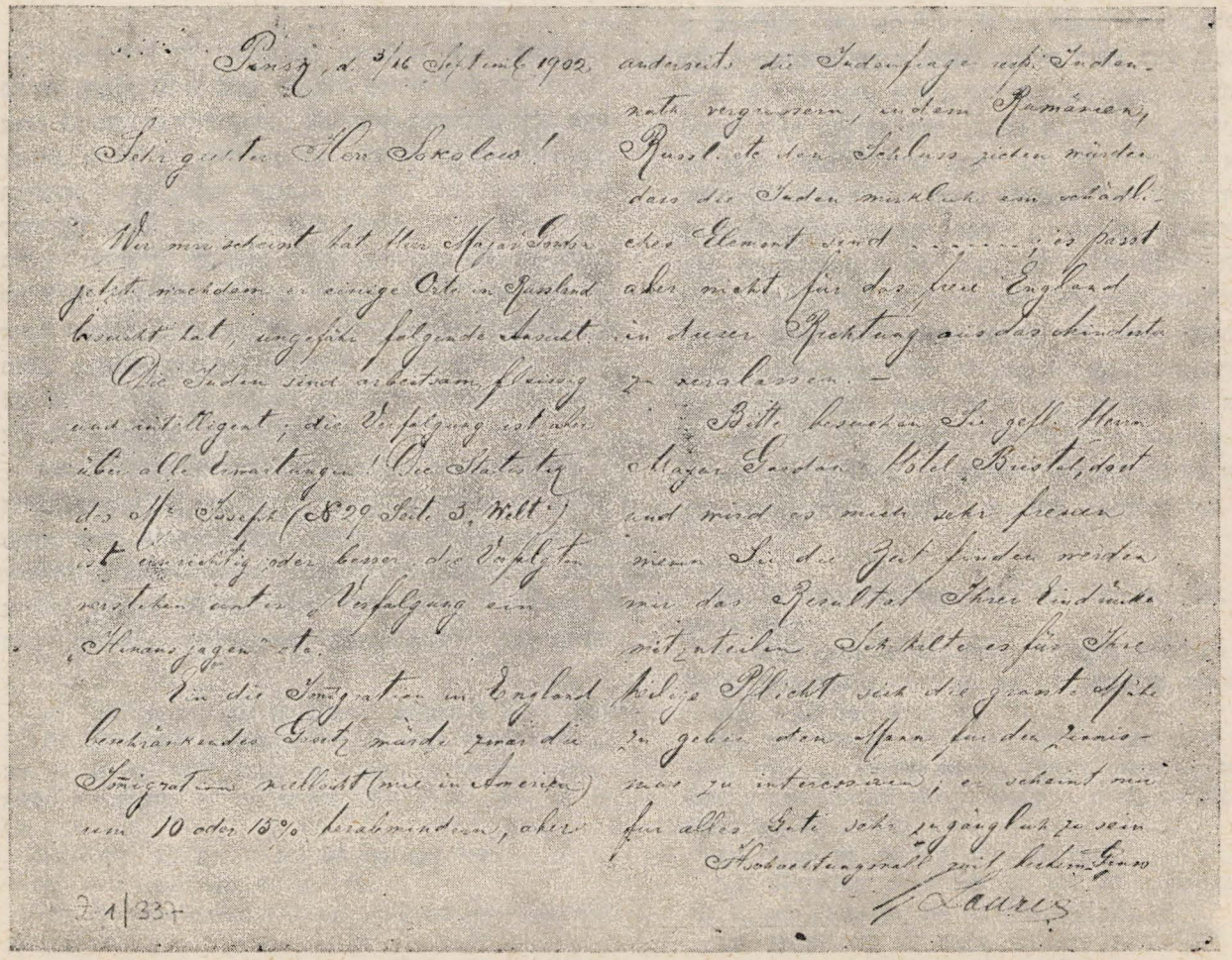
Hochgeehrter
Herr Dr Herzl!

Auf der Rückseite finden Sie Kopie meines Briefes an Herrn Jakulow.

Hochachtungsvoll
und ergebenst
mit Handgruß

Laurié

מכתב גריגורי לוריא אל ד"ר הרצל, מצורף אל העתק מכתבו אל נחום סוקולוב (3/16.9.1902).
(נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק : z 1/337)



Pinsk, d. 3/16 September 1902.

Sehr geehrter Herr Sokolow!

Wie mir bekannt hat Herr Mayer Sachs jetzt nachdem er einige Orte in Russland besucht hat, ungefähr folgende Ansicht:

Die Juden sind arbeitsam, klug und nützlich; die Verfolgung ist über alle Erwartungen! Die Statistik des Mr Joseph (1829 Seite 3, Welt) ist unrichtig oder bezieht sich auf verschiedene andere Verfolgungen, „Pogroms" etc.

Die Emigration in England beschränkende Gesetz würde zwar die Emigration — vielleicht (wie in Amerika) um 10 oder 15% herabmindern, aber andererseits die Judenfrage auf Juden-noth vergrößern, indem Rumänien, Russland etc den Juden ziehen würden das die Juden merklich ein schädliches Element sind ..... es passt aber nicht für das freie England in dieser Richtung eine Handlung zu verlassen. —

Bitte besuchen Sie gefl. Herrn Mayer Sachs Hotel Bristol, dort und wird es mich sehr freuen wenn Sie die Zeit finden werden mir das Resultat Ihrer Eindrücke mitzutheilen. Ich halte es für Ihre heilige Pflicht sich die grosse Mühe zu geben den Herrn für die Zionisache zu interessiren; es scheint mir für alles Gute sehr zugänglich zu sein.

Hochachtungsvoll mit herzlichem Gruss

Laurié

z 1/337

מכתב גריגורי לוריא אל נחום סוקולוב (3/16.9.1902). (נמסר באדיבותו של הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק : z 1/337)

הנרדפים היא 'עקירה ממקום' וכו'. החקיקה להגבלת הכניסה לאנגליה עשויה אולי להקטין כניסה זו (כמו באמריקה) ב־10% או 15%, אבל היא גם תגדיל את ערכה של בעית היהודים ואת סבלם. רומניה, רוסיה והדומים להן עלולים לבוא לידי מסקנה, שהיהודים גוף מזיק למדינה... ואין לכבודה של אנגליה, שוחרת החירות, לסייע להשקפה זו.

נא לבקר את המיג'ור גורדון במלון בריסטול, ומאוד אשמח, אם כבודו יואיל למסור לי את התרשמותו. לדעתי חובה נעלה מוטלת עליו לעורר בלבו [של גורדון] את ההתענינות בציונות; דומני, כי כל דבר טוב קרוב ללבו.

בכבוד רב ודרישת שלום נאמנה
(—) ג. לוריא"

להעתק המכתב הזה צורף מכתב לד"ר הרצל (נמצא בארכיון הציוני המרכזי בירושלים).

"ד"ר הרצל מאוד נכבד!

מעבר לדף ימצא כבודו העתק מכתבי אל מר סוקולוב.

בכבוד רב ובנאמנות
ובברכת ציון
(—) ג. לוריא
פינסק 3/16 ספטמבר 1902"

בזמן ביקורו של הרצל אצל המיניסטר פלבה בפטרבורג בחודש אוגוסט 1903, לאחר שנאספה מכירת מניות הקולוניאל־באנק ברוסיה, לא שיתף הרצל את לוריא בפעולותיו אלה, אלא נסתייע על־ידי ד"ר ניסן כצנלסון, אחד המנהלים של הבאנק. וברשימת ששת נציגי הבאנק ברוסיה, אשר מסר הרצל למיניסטר פלבה בפטרבורג ביום 27.12.1903, נעדר שמו של גריגורי לוריא[154]. בקונגרס השישי, שהתקיים באוגוסט 1903, לוריא לא השתתף. בקונגרס השביעי — אוגוסט 1905 — אמנם השתתף לוריא שוב בתור ציר העיר פינסק אולם אינו מופיע ברשימת הנואמים או כחבר אחת הוועדות[155]. לאחר מכן הוא השתתף רק בקונגרס האחד־עשר בשנת 1913, אולם אף כאן אינו נזכר בין הנואמים[156].

מזמן הוועידה של ציוני רוסיה במינסק — בשנת 1902 — היתה פעילותו הציונית והציבורית של לוריא בעיקר בתחום פינסק עירו. הודות לערנותו נתגלה והומת בפינסק היהודי המלשין ארנאצקי, שהלשין לפני הרשות הצארית על חברי התנועה היהודית הסוציאליסטית "בונד" (1903). לוריא היה בין ראשי הפעילים לגילוי האמת בעניין העלילה על שלושה

152. כתבי חיים ווייצמן, איגרות, ב', מכתבים 5, 73, 97, 149.
153. א. ר. רפאלי, ועידות ארציות של ציוני רוסיה, קציר, א', עמ' 69, 74, תל אביב תשכ"ד. מ. י. פרייד, די גרויסע ציוניסטן אסיפה אין מינסק, עמ' 51, קראקוי 1903. Welt, 1902, גל' 38, עמ' 5, 6.
154. Herzl, שם, כרך ד' עמ' 535, תל אביב 1934.
155. Welt, 1905, גל' 29, עמ' 27.
156. Stenographisches Protokoll... des XI. Zionisten-Kongresses, 1914, עמ' 3.

יהודים בפינסק שהכו ופצעו, כביכול, בסכין נער נוצרי (יוסף קיסילוב)[157]. בשנת 1904 יסד לוריא ספרייה, מועדון ואולם קריאה, להפצת השכלה כללית, בפרט בקרב הנוער היהודי שבעיר. בשנת 1902, בישיבת המועצה של ה"חברה מפיצי השכלה", הגה גריגורי לוריא את הרעיון לכלול מוסדות התלמוד תורה במסגרת פעולותיה של ה"חברה" הזאת. הודות לו, בתוקף תפקידו בתור מורשה של ה"חברה" בפינסק, נבחרו למועצת התלמוד־תורה בשנת 1905 חמישה חברים, כולם ציונים[158]. בזמן התסיסה בכתלי בית־הספר הריאלי בפינסק נגד המשטר הצארי היה לוריא בין הלוחמים לשוויון האזרח[159]. באותם הימים שימש לוריא בא־כוח לשכת המודיעין של החברה להגירה "יק"א", למתן הסברים בשאלות ההגירה[160]. בעת שדרויאנוב ביקר בפינסק — בערך 1910 — וקיים אספה בביתו של עזר וייצמן (אביו של הנשיא חיים וייצמן) לשם הפצת מניות הקולוניאלבאנק, היה לוריא בין המשתתפים[161]. הוא הגן במרץ רב על זכויותיו של בית־הספר הציוני הידוע בשם "לאה־פייגעלעס שולע", פעל לטובת בית הספר המקצועי ודאג לבית החולים שבקארלין[162]. לוריא היה הגבר היחידי ב"אגודת הנשים היהודיות לעזרה" בפינסק, שסייע לחברות האגודה בפעולותיהן (ראה התמונה). כמובן, כל תפקידים אלה מילא לוריא שלא על מנת לקבל פרס.

כבר אמרנו, כי האידיאליזם של גריגורי לוריא עקר אותו מן המציאות. עקב עבודותיו לטובת הציבור הזניח כליל את ענייניו הפרטיים. פקידי מפעלו, אנשים רודפי בצע, ניצלו את העדר עינו המפקחת, הונו אותו ועשקו את ממונו[163]. הוא ירד מנכסיו והיה במצוקה רבה. במצבו הנואש נטש לנושים את כל רכושו, שעדיין נשאר בידיו, עזב את עירו ועיר אבותיו ועבר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לגור בפטרבורג. אם כי ייתכן שחוסר כשרונו המסחרי אף הוא היה בעוכריו, אין ספק כי האידיאליזם שבו היה גורם חשוב למצבו החומרי הירוד. בפטרבורג עסק לוריא בימי מלחמת העולם הראשונה בענייני מסחר שונים. אולם פרנסתו לא היתה מצויה אלא בדוחק. חברי המרכז הציוני, שמושבו היה זמן ידוע בפטרוגראד, התייחסו אל גריגורי לוריא בכבוד. הוא הדין יחסו של אוסיש־קין אליו. זכרו לו חסד נעוריו ועבודתו במחיצתם של הרצל, וולפסון וקאן בראשית ימי הציונות. לוריא עצמו לא השתתף בעבודה הציונית בימים ההם ורק לפרקים היה מבקר

157. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 151־152. הזמן, 1903, גל' 71, עמ' 4.
158. הזמן, 1903, גל' 11, עמ' 3. פ"ל, מיום 24.11.1910, גל' 8, עמ' 3, ומיום 16.12.1910, גל' 14, עמ' 2־3. אליאסברג, שם, עמ' 23.
159. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 138.
160. קרמן, שם, עמ' 173. הצפירה, 1905, גל' 201, עמ' 3. גריגורי לוריא היה חבר האגודה הציונית "מתתיהו הרצל", אשר קמה בפינסק והיה ממתנגדי אוגנדה. מכתבי י. ברגמן בארכיון הציוני המרכזי תיק, A 24/III/2.
161. קרמן, שם, עמ' 218. פ"ל, 24.11.1910.
162. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 225. פ"ל, גל' 8, עמ' 2, גל' 9, עמ' 3, מיום 28.11.1910, וגל' 23 מיום 19.1.1911.
163. הודעות מפי בני פינסק.

ב"מרכז"[164]. למערכת העיתון הציוני "פעטראָגראַדער טאָג־בלאַט" לא היה מזדמן בכלל[165]. חיה וייצמן־ליכטנשטיין, אשר השתתפה בוועידה הציונית בפטרוגראד, בחודש מאי 1917, ושהכירה מקרוב את בן עירה והשכן שלה בקארלין גריגורי לוריא, אינה מזכירה את שמו, אם כי היא מזכירה רבים ממכיריה שהשתתפו בוועידה ההיא, וביניהם את איש פינסק הציוני הוותיק מאיר ליברמן[166].

גריגורי לוריא נפטר בפטרוגראד משבץ לב בסוף שנת 1917[167].

רבקה, אשת גריגורי לוריא — "רבקה סאבלייבנה", כפי שהיו נוהגים לקרוא לה בעיר מגוריה פינסק — היתה בתם של שבסל (שבתי?) שמחוביץ, אשר גר אז בקיוב, ואשתו פראדל או פייגה, בת מאיר לוין מפינסק, שעבר לגור בקיוב. מאיר לוין היה, כאמור לעיל, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, אחיה של חיה לוריא ובנו השני של שאול קארלינר. מאחר שגם אמו של גריגורי לוריא — ביילה — היתה אף היא בתו של מאיר לוין, כדברי אהרן לוריא במכתבו אל י"ל מיום 19 אייר תרכ"ג, שהובא לעיל, היתה רבקה דודניתו של גריגורי לוריא, אף זאת, כמקובל, בין בני משפחת לוריא להתחתן בינם לבין עצמם או עם הקרובים אליהם מבחינה גניאלוגית — משפחת לוין[168]. שבתי שמחוביץ עבר ממינסק, לאחר הנישואין שלו עם בתו של מאיר לוין, אל עיר חותנו פינסק. כמפורט לעיל, אף מאיר לוין גר זמן מסוים במינסק, בבית חותנו צבי־הירש שמחוביץ. בפינסק היה שבתי שמחוביץ איש אמיד ואנו מוצאים את שמו בין סוחרי פינסק שחתמו על העצומה אל שר הפלך מינסק מיום 8 בנובמבר 1862, שהובאה לעיל[169]. הוא דאג לתלמוד־תורה בפינסק ויחד עם יוסף אטינגר, עליו מדובר להלן, היה בוחן את התלמידים, עומד על כשרונותיהם וקובע, מי ראוי להמשיך בלימודים ואת מי יש למסור ללימוד מלאכה ואומנות[170]. הוא היה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין והשתתף בניהולו יחד עם שאר בני לוין ולוריא[171]. כמאיר לוין חותנו עבר אף שבתי שמחוביץ מפינסק לקיוב. יונה שמחוביץ, קרוב לוודאי בנו, נשא לאשה את אודל, בת דוד לוריא, ונשאר לגור בפינסק. כאן הוא המשיך, כמפורט להלן, במסורת אביו, והיה שותף לבני משפחת לוריא בדאגתם לחינוך בתלמוד־תורה בקארלין ולפתיחת בית הספר למלאכה על יד התלמוד־תורה הזה ואף עמד, כפי שהובא לעיל, יחד עם בני משפחתו אהרן לוריא ומשה־חיים אליאסברג במשפט על פתיחתו[172].

רבקה לוריא היתה חברה נאמנה לגריגורי בעלה. שניהם דאגו לקיומו של בית הספר למלאכה לבנות בפינסק. בצנעה ובענוותנות נשאה כל חייה בעול וסבלה מדרכו של בעלה, שנוהג היה להזניח את הנהלת עסקיו והתמסר להגשים את האידיאלים שלו. הימים ימי הקונגרסים הראשונים, ימי ייסוד הקולוניאלבאנק בלונדון וגרגורי לוריא שקוע ראשו ורובו בארגון הפצת המניות של הבאנק ברחבי רוסיה. בתור אחד המנהלים של הבאנק (שלא על מנת לקבל פרס) עליו לנסוע בימים ההם לישיבות ללונדון ולווינה ולפעמים אף לשהות בלונדון לשם סידור ענייני הבאנק. חיים אלה ופעולותיו לטובת הציבור היהודי בפינסק עירו בשטחים שונים פגעו, כאמור לעיל, בניהול עסקי מסחר שלו. משום כך אנוסים היו גריגורי ורבקה לוריא להיעזר על־ידי קרובים וידידים. מצבים אלה גרמו ללא ספק לרבקה לוריא סבל נפשי רב. אולם כל ימיה הבינה לרוחו של בעלה, העריצה אותו והיתה לו לשותפה בהגשמת שאיפותיו. אצילות רוחה היא שעמדה לה בשעה שביתם בפינסק היה בית־ועד לאינטליגנציה שבעיר ולציונות בפרט. דלתות ביתם היו פתוחות תמיד לכל הזקוק לעזרה ועצה. אלמלא הסכמתה וסיועה של רבקה לוריא לא היתה שורה רוח נדיבה בביתם. לא באקראי היה חיים וייצמן בימי לימודיו בבית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק מבאי ביתם של גריגורי ורבקה לוריא. הוא הדין בבואו אחר כך בתור סטודנט מחוץ־לארץ אל עיר הוריו לפינסק[173].

לפני מלחמת העולם הראשונה ירד גריגורי לוריא, כאמור לעיל, מנכסיו. הוא עזב את רכושו, אשר היה לו בפינסק, לנושים, ויחד עם בני משפחתו עבר לגור בפטרבורג. מספרים, כי לפני צאתו מהבית בחוסר כל רצתה אשתו לקחת אתה רק דבר אחד — פמוטי שבת שלה. אולם גריגורי לוריא אסר עליה, באמרו: גם פמוטי השבת אינם שלי, אף הם שייכים לנושים. בפטרבורג חיתה רבקה לוריא בתנאים קשים. כשנפטר גריגורי לוריא, בסוף 1917, חזרה רבקה לוריא עם בנה הצעיר מירון לפינסק. היא נתקבלה על־ידי בני משפחתה (לוריא, אליאסברג) ועל־ידי ידידותיה מימים עברו בלבביות רבה. בנה מירון עזב את פינסק ונסע לאודיסה להמשיך במקצועו בתור מלח. סאשא, בנה בכורה, נשאר בארצות מערב אירופה והיא איבדה את הקשר גם אתו, ותישאר לבדה מבעלה ומשני בניה. למרות החיים הקשים והתלאות אשר מצאו אותה, שמרה רבקה לוריא על תכונותיה ומרצה. בתור גזברית באחד הבאנקים היא הרוויחה את לחמה. רבקה לוריא היתה אחת הפקידות במוסד, שדוגמתו יסד חמיה אהרן לוריא ארבעים שנה קודם לכן לטובת

164. מפי חבר המרכז הפטרוגראדי בימים ההם, יעקב קליבנוב.
165. מפי עורך העיתון "פעטראגראדער טאָגבלאט", יצחק גרינבוים.
166. ח. ויצמן־ליכטנשטין, שם, עמ' 226.
167. יפה, שם, שם.
168. ב"עצים הגניאלוגיים", שנמסרו לי על־ידי חוה ובנימין הראלי, מצאצאי המשפחות לוריא־אליאסברג, אנו מוצאים את השם: רבקה שמחוביץ, אשתו של שמואל בן משה־חיים אליאסברג מאיבניץ, שמתה בשנת 1873. היא היתה בתו של הירש שמחוביץ — מת 1852 — ונכדת חיים שמחוביץ, בעלה של רבקה מארגולין — מת 1826 — שהיה בנו של הירש־שמש שמחוביץ ממינסק, שמת 1799. זהות השם — רבקה שמחוביץ — בדורות הקודמים ושל אשת גריגורי לוריא עשויה להעיד על היחס הגניאלוגי ביניהן. ראה להלן הטבלאות הגניאלוגיות, טבלה VII.
169. הכרמל, 1863, הוספה לגל' 30, עמ' 241—244.
170. המליץ, תרכ"ג, גל' 20, עמ' 312—313. הכרמל, תרכ"ג, גל' 37, עמ' 289—290.
171. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.
172. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. שם, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470. פ"ל, גל' 28, עמ' 2.
173. אליאסברג, שם, עמ' 22—24.

הציבור בפינסק ובעלה גריגורי היה ראש ההנהלה של מוסד זה ובעצמו יסד באנקים בפינסק ובארבעה מקומות אחרים ברוסיה. היא נפטרה בפינסק (1935 או 1936) [174].

סאשה לוריא, בנם בכורם של גריגורי ואשתו רבקה לוריא (נולד קרוב לוודאי בפינסק בשנת 1891), סיים בגיל שבע־עשרה את חוק לימודיו בבית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק. בימי נעוריו התגורר בבית אביו הסטודנט חיים וייצמן ובתור מורה־בית עזר לסאשא לוריא בלימודיו. כשגדל, הצטיין סאשא לוריא בתור איש המחשבה והספר, למד וידע שפות שונות והיה נואם מוכשר. כשהתחיל להופיע בפינסק בשפה הרוסית העתון "פינסקי ליסטוק" ("עלון פינסק") (1910/11), היה סאשא לוריא אחד משלושת חברי המערכת. הוא כתב בעיקר פליטונים ומאמרים לבעיות השעה והמקום. לפני מלחמת העולם הראשונה עזב את פינסק ועבר יחד עם הוריו לפטרבורג. כאן למד בשנת 1912 ארכיאולוגיה והיה חבר אגודת הסטודנטים היהודים. בשנת 1915 עבר לסטוקהולם וערך שם בשפה הרוסית את העתון: "סקאַנדינאבסקי וסטניק" ("מבשר סקאנדינאביה") או "סקאנדינאבסקי ליסטוק" ("עלון סקאנדינאביה"). בגמר מלחמת העולם הראשונה נעשה, כידוע, הנסיון להקים "רפובליקה בלורוסית לאומית". רעיון זה של אוטונומיה לבלורוסיה, דוגמת מדינות פולין והארצות הבאלטיות, נתמך על־ידי מעצמות הברית אף לאחר שרובה של ארץ זו, כולל העיר המיועדת להיות עיר הבירה, מינסק, נפלו בידי הבולשביקים וחלקה המערבי — בידי פולין. ל"רפובליקה הבלורוסית האוטונומית" הערטילאית הזאת היו "צירים" בארצות, שתמכו מתוך מגמות פוליטיות ברעיון האוטונומיה הבלורוסית. אחד ה"צירים" האלה היה סאשא לוריא. הוא שימש בשנת 1921 כ"ציר בלורוסיה האוטונומית" בבירה של מדינת ליטא — בקובנה. במדינה זו — ליטא — הקים ידידו, חברו ובן עירו של גריגורי לוריא, איש העיר פינסק, העורך־דין שמשון רוזנבוים את האוטונומיה היהודית ועמד בראשה בתור יושב־ראש הוועד הלאומי היהודי, ואחר כך היה מיניסטר לענייני היהודים. באותה מדינה ובאותה תקופה כיהן בנו של גריגורי לוריא בתור ציר של מדינה זרה, בעצם — מדינה מדומה, וכולו נתון בשירות הרעיון לרכוש עצמאות למדינה זרה זו. הפגישה הזאת של שני אנשים בני אותה עיר ואותו מוצא, אולם בעלי שתי השקפות כה מנוגדות, מציינות שתי דרכים בהיסטוריה הישראלית, ומבליטה במיוחד מה רחוקה הדרך, שבחר בה סאשא לוריא, מהדרך בה הלכו אבותיו. בשנת 1922 כיהן סאשא לוריא "ציר" בעיר דאנציג. בשבתו בקובנה ובדאנציג בשנות הנדודים לאחר מלחמת העולם הראשונה סייע למחוסרי־נתינות רבים על ידי מתן דרכונים ואישורים. אף אני נעזרתי על ידו בשנת 1921, כשמצאתי מקלט בקובנה הליטאית בברחי מידי קלגסי פולין. סאשא לוריא נשא אשה נוצרייה ממוצא פינלאנדי, בעלת אחוזה על יד צופוט, הסמוכה לדאנציג, מקום מגוריו. לאחר שנתבדו התקוות להקמת בלורוסיה עצמאית אנו מוצאים את סאשא לוריא יושב בתור כתב עיתון גרמני בעיר קיל שבצפון גרמניה, עיר ללא אוכלוסייה יהודית, הידועה לשמצה בתור עיר אנטישמית אף בימי הרפובליקה הוויימארית. כאן הוא ישב עד עלות הנאצים לשלטון. הידיעה האחרונה עליו שהגיעה אלינו אומרת, כי נדד לרפובליקה הכושית האיטי והוא חי שם.

לפנינו אפוא שישה דורות:

שאול קארלינר (לוין) — "פרנס" הקהל ובעל צדקה.
חיה לוריא בתו — אשה צדקנית.
משה לוריא בנה — אישיות יהודית פאטריארכאלית.
אהרן לוריא בנו — מראשי הקהילות פינסק וקארלין.
גריגורי לוריא בנו — לאומי, ציוני, אוהב ישראל.
סאשא לוריא בנו — מרוחק מן היהדות ותועה בדרכי החיים.
שישה דורות — שישה פרקי היסטוריה.

מירון לוריא היה בנם הצעיר של גריגורי ורבקה לוריא. שמו היהודי היה, כנראה, מאיר, על שם הסבא של אביו ושל אמו מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, שתואר לעיל. מירון נולד בשנת 1900. לפי מקצועו היה מלח והיה מפליג באניות אשר עגנו בנמל אודיסה. אחר מלחמת העולם הראשונה, בשוב אמו לפינסק, חזר מירון אתה יחד. אולם הוא שב מהר לנמל שלו. פרטים על חייו ופעולותיו חסרים.

ליאופולד אחיו של גריגורי לוריא היה אף הוא איש משכיל וציוני. מתוך רצון להפיץ השכלה ואומנות בין הדור המתלמד בעירו לימד בשנת 1888 בתלמוד־תורה בקארלין לימודי חול. מאחר שלא היה לו רשיון להוראה הוטל עליו קנס על־ידי המשטרה. הקנס היה אמנם קטן, רק שלושה רובל, מאחר "שעשה את מלאכתו שלא על מנת לקבל פרס" [175]. הוא עבר לגור לעיר לודז. בתור ציר העיר הזאת השתתף בקונגרס הציוני החמישי. שמו מופיע בין המתווכחים בבעיות הקרן הקיימת לישראל ובנוגע לקולוניאלבאנק [176]. בשנת 1903 השתתף בקונגרס הציוני הששי [177]. בשנות השלושים של המאה הזאת חזר ליאופולד לוריא יחד עם אשתו (דורה) ואחיו אסיר (אשר) מלודז לפינסק. בערוב ימיהם חזרו לעיר אבותיהם. הם לא עסקו בצרכי ציבור. כנראה ניספו בשואה בפינסק.

שאר בני אהרן לוריא היו: שמואל, שפתח יחד עם גריגורי אחיו באנקים, שנזכרו לעיל, בהומל ובעיירות קלינצי, פוצ'פ וז'לובין. הבן אלכסנדר לוריא נשאר במוסקבה. לאובסיי (השל, הושע, יהושע?) בן אלכסנדר, גר בתל־אביב, ובת מאריה גרה בפאריז. הבן שאול לוריא, גר בדרזדן. הבת רחל נישאה לשאול ויינרייך. היא עברה יחד עם אמה לגור בדרזדן. שתי בנותיה עלו לישראל. האחת פרידה האנף־ויינרייך, גרה בחיפה ונפטרה כאן (1965). השנייה, ד"ר אני סמואלסדורף פעילה בהסתדרות הציונית, גרה ונפטרה בשנת 1971 בתל־אביב. אח שלהן, איסמר, גר בלונדון. ואח שני מאקס, חי ונפטר בתל־אביב. יצחק בן אהרן לוריא גר בווארשה.

לפי דין־וחשבון, שהגיע לישראל ממוסקבה, כנראה דרך

174. מפי יוצאי פינסק.

175. המליץ, 1888, גל' 139, עמ' 1469—1470.

176. Stenographisches Protokoll... des V. Zionisten-Kongresses, עמ' 283, 359.

177. Stenographisches Protokoll... des VI. Zionisten-Kongresses, עמ' 224. Welt, 1903, גל' 31, עמ' 3.

קופנהגן, כתוב בשפה הרוסית, נוסדה ביום 2 בדצמבר 1917 במוסקבה בביתו של איש פינסק יצחק־אשר ניידיץ "אגודה לעזרת יהודי פינסק". חברי "אגודה" זו היו יוצאי פינסק, אשר קמו לעזרת אחיהם בפינסק בימי מצוקתם, לאור הדין־וחשבון של הוועד המרכזי היהודי בקופנהגן. בין חברי "אגודה" זו אנו מוצאים את אס. [אסיר] וי. [כנראה: יצחק] בני א. [אהרן] לוריא. כל הפרטים האלה מספרים על דרכי פיזוריו של ענף מענפי משפחת לוריא הפינסקאית.

שאר בני משה לוריא היו: שמואל לוריא (נולד 1850), אשר מת בנעוריו (1888) והיה נשוי לתרזה, אחות יוסף האלפרן, שתואר לעיל.

איסר־איזידור לוריא (נולד 1851) נשא לאשה את אגתה (כנראה גיטל), בת אחי אמו וגיסו אליהו אליאסברג, שנזכר להלן, ואשר היה אחד מבעלי בית החרושת לנרות בקארלין. איסר לוריא תרם בשנת 1880 סכום כסף גדול לטובת בניין התלמוד־תורה בפינסק, לזכר אשתו הראשונה ביילה[178]. היא היתה, לפי מסורת בעל־פה, בתו של השל לוין, הוא כנראה בנו של משה־יצחק לוין, שניהם חתומים על העצומה של סוחרי פינסק משנת 1862, שהובאה לעיל. גם לתלמוד תורה שבקארלין דאג איסר לוריא. שלושה מבני משפחות לוין־לוריא עמדו זה אחר זה בראש התלמוד־תורה בקארלין: עד שנת תרל"ז (1876/77) עמד בראש מוסד זה, כפי שהובא לעיל, ר' מאיר בן משה־יצחק לוין. אחריו היה מיכל אטינגר, מבני לוריא, גבאי־מנהל של התלמוד־תורה, במשך שנתיים, עד 1879 בערך, כפי שהובא להלן. ולאחר שמיכל אטינגר עזב את פינסק עמד איסר לוריא בראש התלמוד־תורה כשנתיים: 1879—1880.



כותרת הבאנק של אידל בן שמואל לוריא ודודנו שמואל בן דוד לוריא בפינסק וסניפי הבאנק בערים רובנה, דובנה, פולונואה ופרילוקי

178. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ' 11. ב. מ. אפשטין, קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו 1938, גל' 9 (20), עמ' 2, פינסק.

הכתב של הימים ההם מתאר את פעלו של איסר לוריא לאמור: "...הגביר הנעלה ה' איזידור לוריא (אשר יתערב בעניני בית הת"ת וגורל הנערים המקשיבים בו לקח יגע ללבבו ביותר) לראות... למנות כל חסרון"[179]. באותם הימים קמו חילוקי דעות בציבור בדבר הכללת לימודי חול בתכנית הלימודים. כשפרש איסר לוריא מהנהלת התלמוד־תורה מתאונן הכתב: "...גם המפקחים על בית הת"ת הגביר הנעלה ה' איזידור לוריא ומשנהו המשכיל ה' [יהושע אליעזר] ראטין סרו את עין השגחתם ממנו ופרקו את עול ההנהגה מעל צוארם ולא ישימו לב לתהלוכות הנערים ולדרכי הלמודים..."[180]. הכתב פונה אל איסר לוריא ומבקש אותו: "...התעורר והתעודד גבור נדיב ונעלה ה' איזידור לוריא...", לשוב בו מהחלטתו לפרוש מהנהלת התלמוד־תורה[181]. איסר לוריא עבר מפינסק לגור בליבאו (לאטביה). כאן הוא הקים מפעלים גדולים — "מפעלי פלוטו". הוא נפטר בשנת 1920 בוויסבאדן[182].

הבת ביילה (נולדה 1844) היתה נשואה לאידל לוריא, בן אחי אביה שמואל לוריא. כמתואר להלן היה אידל לוריא חלוץ המייסדים של באנקים פרטיים בפינסק ובערים אחרות בתחום המושב.

הבת זלדה (נולדה 1845, מתה בגיל 33) היתה נשואה לאחי אמה אליהו אליאסברג. הוא הובא לעיל ולהלן.

הבת רחל (נולדה 1847, מתה בפינסק 1931) היתה אשת משה־חיים אליאסברג, בן דודנה של אמה. אישיותו הערכה להלן.

אף פרטי הנישואין האלה באו לציין את הנוהג בין בני משפחת לוריא בדור ההוא, להתחתן בינם לבין עצמם או עם בני משפחות ידועות הקרובות להם.

שמואל לוריא, בנם השני של חיה ואהרן לוריא (נולד בפינסק בשנת 1826), עבר לגור בעיר הפלך מינסק. כאן פתח באנק פרטי. בנו אידל — יהודה (נולד 1845)[183] חזר לפינסק, לאחר שהיה לחתנו של אחי אביו משה לוריא (בעל בתו ביילה) בשנת 1861. כשם שחיתנו הקים את התעשייה בפינסק במשך החצי השני של המאה ה־19, כן הקים אידל לוריא בסוף המאה ההיא את הבנקאות הפרטית לשירותם של המפעלים והסוחרים שבעיר. הוא ודודנו שמואל בן דוד לוריא איחדו את הבאנקים שלהם ונוסף לבאנק בפינסק הקימו רשת שלמה של באנקים — עשרה סניפים — בערים דובנה, לוצק, ז'יטומיר, פולנואה ועוד. המרכז של הבאנקים האלה היה הסניף שבעיר רובנה (ווהלין), ומשום כך נקראה רשת באנקים זו בשם: "הלשכה של רובנה" ("רובנער קאנטאר"). הבאנקים נוהלו לפי המקובל בכל הבאנקים הגדולים שבאירופה והיו ידועים בעולם המסחר

179. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300.
180. שם, 1880, גל' 47, עמ' 400.
181. שם, 1880, גל' 48, עמ' 408.
182. A. Lourié, שם, עמ' 47.
183. תאריך זה כתב לי שאול, בנו של אידל לוריא. בכתבי חיים ווייצמן, אגרות א', עמ' 32, (הערה), כתוב בטעות, כי אידל לוריא נולד בשנת 1840. על פרטי משפחה שונים מכיר אני תודה לשאול לוריא המנוח.



גריגורי לוריא וחברות "אגודת הנשים היהודיות לעזרה" בפינסק — "ברייסקוייה ז'נסקוייה בלאגוטבוריטלנוייה אובשצ'סטבו" — (מתוך: טויזנט יאָר פינסק בעריכת ד"ר ב. האפמאן, ניו יאָרק 1941)



אידל בן שמואל לוריא ובני משפחתו (פינסק 1900)

עומדים: משמאל — שאול לוריא. באמצע — זיגמונד אנדלמן (חתן אידל לוריא). מימין — אובסיי לוריא.
יושבים: משמאל — תקלה פרידלאנד (בת אידל לוריא). על ידה — ביילה (אשת אידל לוריא). באמצע — אידל לוריא. מימינו — פרידה אנדלמן (בת אידל לוריא) ובנה אדולף אנדלמן. למטה: סוסיה אנדלמן (קראמסטק) ומקס אנדלמן או בן למשפחת פרידלאנד.



מערכת "פינסקי ליסטוק" (1910/.11). באמצע: סאשא לוריא.
משמאל: אשר הולצמן, העורך. מימין: בוניה רובינשטיין, חבר המערכת.

ברוסיה בשם "באנק של אידל וסאמ. [סאמואיל] ד. [דוידוביץ] לוריא"[184]. פקידות יהודית ענפה עבדה בבאנקים אלה. הם עסקו במימון מסחר תבואות בשלושה פלכים. מלבד הבאנקים בשותפות עם דודנו היו לאידל לוריא באנקים משלו, כגון: במינסק, במוזיר. יהודי פינסק היו נוהגים לפנות אל החברה הזאת בענייני צדקה ותרומות לטובת מוסדות סוציאליים ואף היו נענים, אם כי לא כדאגה והמסירות ל"ענייי עירך", המציינות את מורשת משפחת לוריא. בסוף ימיו חי אידל לוריא בוויס־באדן, שם נפטר בשנת 1928 ואשתו — בשנת 1931. בערך בשנת 1890 היה חיים וייצמן מורה־בית לבנו של אידל לוריא, שאול. וייצמן גר בדירתו של אידל לוריא והדריך את שאול בנו בלימודיו. בגנזך וייצמן נמצאים שישה מכתבים מאת וייצמן אל אובסיי — יהושע לוריא, אחיו של שאול, לאחר שאובסיי עבר להמשך לימודיו בעיר מיטאו (לאטביה). המכתבים האלה משנת 1890 עד 1892, שנכתבו על־ידי וייצמן בשבתו בדירת אידל לוריא, מעידים על הידידות הנאמנה, שהיתה קיימת בין וייצמן ואובסיי לוריא, ועל האווירה ששררה בין בני הדור המתבגר בבתים היהודים בפינסק כבית לוריא ווייצמן[185]. במכתביו מופיע וייצמן כפדאגוג, המטיף מוסר לחברו הצעיר ממנו בשנה אחת בלבד. וייצמן מצטט, מתוך אי־דיוקים, דוגמה מהתלמוד, אולם בעיקר הוא כותב על הספרות הרוסית — המכתבים אף כתובים בשפה הרוסית — ועל קריאת ספרי היסוד של ספרות זו. ניכר, כי המכתבים נכתבו בהשפעת האווירה של בית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק ללא פגיעה בהכרה היהודית. את השקפת אידל לוריא, שהיא דעתם של כלל יהודי ליטא, על החינוך היהודי בפרט בימים ההם, מביע וייצמן במכתבו מיום 11.11.1890 אל אובסיי לוריא. הוא כותב: "הוריך... רוצים, שתהיה בעל מידות טובות ובחור אציל הרוח וכשתגדל תהיה אדם משכיל ומפותח ויהודי טוב למופת". המזיגה הזאת בין איש המידות והנימוסין, בעל השכלה כללית ויהודית, המתגאה ביהדותו, היתה, לפי עדותו של וייצמן, גם השקפת בית לוריא. אובסיי לוריא למד אחר כך בריגה. עד שנת 1914 עזר לאביו, אשר העביר בימי מלחמת העולם הראשונה את הבאנקים שלו לייקאטרינוסלאב. כאן נסגרו. בעבור אובסיי לוריא בשנת 1920 ללונדון היה שותף לשאול אחיו בעסקיו. הוא נפטר בשנת 1941 בלונדון.

שאול בן אידל לוריא (נולד 1879) היה תלמידו של חיים וייצמן מ־1888 בערך עד 1892, אף לאחר שאובסיי אחיו נסע ללמוד במיטאו (קרוב לוודאי בשנת 1890). מהמכתבים דלעיל אל אובסיי ניכר כמה דאג וייצמן לשאול לוריא, שהיה צעיר ממנו בחמש שנים. בשנת 1897 נסע שאול לוריא לגרמניה ולאחר שנרשם בתור סטודנט בטכניון בדארמשטאט נסע לבאזל בגיל 18 אל הקונגרס הציוני הראשון. נמסרים בזה קטעי זכרונותיו על הימים ההם במכתבו אלי בתשובה על שאלותי: "באתי לבאזל משום [שהקונגרס] עורר בי עניין. זוכר אני מה גדול היה עלי רישומה של הנפת דגלים גדולים על בניין הקונגרס וכתובות ציוניות עליהם. והרי ברוסיה היה השם 'יהודי' תמיד הס מלהזכיר בחברה. טלפנתי אל מזכיר הקונגרס מר רייך מאוסטריה, לברר מפיו אם אוכל להשתתף בקונגרס. הוא ענה לי: כן. יש קהילות אחדות בדרום אפריקה, שאין ידן משגת לשלוח צירים, והן ביקשו ממני למנות מתנדבים בתור נציגיהן בקונגרס, אשר ישלחו לקהילות אלה דינים־וחשבונות. דומני שאני הייתי נציגה של בולאביה, שבדרום רודזיה, ובדין־וחשבון, אשר פרסם מר רייך לאחר הקונגרס, רשום שמי בתור נציג ארץ זו. עוד אחד נתמנה

184. טויזנט יאָר פינסק, עמ' 92, 235, 245. Welt, 1899, גל' 17, עמ' 7, וגל' 18, עמ' 8.
185. כתבי חיים וייצמן, אגרות, א', עמ' 33—40.

כמוני בתור נציג קהילה מאפריקה והוא ליאון סימון, שהיה אחר כך ציוני מפורסם ותרגם כתבי אחד־העם. בקונגרס אוגאנדה השתתפתי לא בתור ציר, אולם הייתי בקשר הדוק עם וייצמן. אף את הרצל הכרתי. בשעה שהחל הקרע מחמת תכנית אוגאנדה הייתי עם הפראקציה, שהתנגדה לאוגאנדה. לאחר מכן עזרתי להשכנת שלום בין מצדדי התכנית והפראק־ציה הדמוקראטית. בתצלום אחד מבין צילומי הקונגרס, שהופיעו בדפוס, אני מצולם יחד עם הרצל ווייצמן"[186]. בשנת 1901 עבד שאול לוריא במעבדה של חיים וייצמן בג'נבה. כשחזר לדארמשטאט היה בין מייסדי אגודת הסטודנטים הציונית "מכביה". את שמו של שאול לוריא אנו מוצאים ברשימה יחד עם מוצקין, וייצמן, בובר, לייב יפה, שאר בשרו ובן־עירו גיאורג האלפרן ואחרים, אשר קיבלו עליהם (בשנת 1903) לנסוע ולהפיץ את רעיונות הפראקציה הדמוקראטית בערים אוניברסיטאיות, בגרמניה, בשווייץ, בבלגיה ובארצות אחרות[187]. במשך השנים 1905—1939 היה שאול לוריא בעל עסקים בלונדון. אחר כך עבר לארצות הברית ונפטר בגיל 91 בסאנטה־מוניקה (קאליפורניה).

דוד לוריא, בנם השלישי של חיה ואהרן לוריא (נולד 1828)[188], יסד יחד עם משה אחיו את החברה "האחים לוריא ושותפיהם". זו היתה החברה המסחרית היהודית הראשונה בפינסק. משה ודוד לוריא הביאו שלוש אניות קיטור מגרמניה והיו בין החלוצים שהפעילו כלי שייט אלה בין פינסק וערי דרום רוסיה. בעל המונוגראפיה על פינסק מהימים ההם (יאנסון) מציין אותם לשבח ומביא, כי החברה "האחים לוריא ושותפיהם" היתה בעלת שלוש אניות, ששטו בשנת 1867 במימי הפריפט והדנייפר[189]. גם יל"ג במכתבו אל אהרן בן משה לוריא משנת 1868 כותב: "...הגידה נא לי... מה טיבה של פרקמטיא של חברתכם 'האחים לוריא ואחזת מרעיהם'? שמעתי, כי יש להם אנית הקיטור... האם בעצים וביבול האדמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם...?"[190]. באניות הקיטור שלהם היו משה ודוד לוריא מובילים עצים, תבואה וחֵלב. דוד לוריא לא עסק בצרכי ציבור. ידוע, כי בשנת 1887 נדב יחד עם משה אחיו שישים פוד קמח כל שבוע לעניים[191], וללא ספק נכלל בין "נדיבי העיר קארלין", אשר הכינו בשנת 1878 "שולחן ערוך לשבעים נערים", הלומדים בתלמוד תורה של קארלין, פעמיים ביום -- פת־שחרית וסעודת צהריים — והכינו להם בגדים לחורף ולקיץ[192]. לפי עדותו של בן זמנו (מרדכי קרמן) היה דוד לוריא עוזר לפרט בשעת דחקו והיה נוהג כבוד רב באב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ, וככל בני משפחת לוריא היה רגיל לבוא בערב ראש השנה אל האב בית־דין של קארלין הגאון ר' דוד פרידמן לברכו בברכת השנה ולקבל ברכתו[193]. גם לדוד לוריא מכוונים דברי הכתב משנת 1880 שצוטטו לעיל: "...אחריהם [אחר משה־יצחק לוין, חיה לוריא, גד־אשר לוין], נשארו בניהם הגבירים המפורסמים וגם הם לא ירפו ידיהם מעשות צדקות אין מספר ומחזיקים ת"ת [התלמוד תורה] והבק"ח [והביקור חולים — בית החולים] ביתר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם... ועד מתי יאמרו [אנשי קארלין] יתנו הגבירים [בני לוריא] אנחנו פטורים"[194]. אף דוד לוריא גר בקארלין והיה תומך בתלמוד־תורה שבנתה אמו[195]. הוא היה אחד המפקחים על בית־החולים בקארלין[196].

ישיבת כל בני משפחת לוריא בימים ההם בקארלין הטביעה חותמה עליהם והבליטה את ההבדל בין קארלין לפינסק. בכתבה דלעיל אנו קוראים: "אישי פינסק... אין בהם גבירים... לא כן עירנו קארלין, אשר בה גרו הגבירים אנשי שם מאז ומקדם ועד היום נשארו בהם בניהם וגבירים המפורסמים לשם ולתהילה... ואם תשאלו... מי הוא נקרא... גביר על זאת יענו תיכף 'הגבירים לוריא'." מאידך מתאונן באותה שנה כתב אחר מפינסק: "מדוע משפחת לוריא הנכבדה תחשה בצרת העניים. היא גם שאלתי: אתפלא על הקפאון הגדול השורר בלב... נדיבינו ולא יתעורר ליסוד דברים בעדם"[197]. דברים אלה מכוונים, כמובן, לכל בני משפחת לוריא. מנהג היה בפינסק לקרוא את צאצאיהם של משה ודוד לוריא על שם אבי המשפחה בכינוי רוסי. לבני משפחת משה לוריא קראו: "מויסייבצי", ולבני משפחת דוד לוריא קראו: "דוידובצי". דוד לוריא מת בשנת 1888. — ארבעה בנים היו לו. כולם פנו לבנקאות. אולם בו בזמן שאהרן בן משה לוריא דאג לייסד באנק בעל ערך ציבורי — "חברה לאשראי הדדי", "הלוואה וחסכון" — בפינסק עירו, פתחו בניו של דוד לוריא באנקים פרטיים בערים אחרות.

---

186. התצלום בספרו של צנציפר (רפאלי), פעמי הגאלה, עמ' 112, תצלום 360, מס' 34.
187. י. קלויזנר, אופוזיציה להרצל, עמ' 236.
188. A. Lourié, שם, עמ' 43.
189. יאנסון, שם, עמ' 3, 72, 83, 154.
190. הובא לעיל.
191. המליץ, 1887, גל' 51, עמ' 532.
192. שם, 1878, גל' 20, עמ' 393. שם, 1880, גל' 14, עמ' 277—278.
193. קרמן, שם, עמ' 22.
194. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277. הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. האחים משה ודוד לוריא היו בין ראשי התורמים לטובת יהודי פרס ובבל בשנת 1872. המגיד, 1872, גל' 18, עמ' 221.
195. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300—301.
196. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219.
197. המליץ, 1880, גל' 14, עמ' 277, וגל' 3, עמ' 57. ראה גם: הלבנון, 1875, גל' 14, עמ' 109. כאן אנו קוראים דברי שבח ומוסר כאחד למשפחות לוריא: "וביותר נאוה תהלה לישרים 'האחים [משה ודוד] לוריא' ומשפחתם הכבודה והנשאה... נדיבי לב... יאחזו בסנסיני הדעת... גם מעץ הדת לא ירפו ידם... וכל דבר קודש קדוש להם... ישלחו מעינותיהם... להשקות לרויה את עניי עירם ממבועי העושר, אשר פתח להם ה'... מי ימלל נדבת לב כל בני לוריא!... הלא הם חרותים פה על לוח לב כל איש... אולם מידי השמיעי יקרת גבירי עירנו... לבי לא יחשה... מדוע לא יביטו על מקדשי ה', ומבתי תפלותיהם יעלימו עין והמה [בתי התפלה] בשפל ישכונו!... אמנם רגלי עשירי העם לא ידרכו על סף בתי תפלות העיר, ולהם בית מקדש לבד [בית הכנסת אשר הקימה חיה לוריא] אשר הוא יגיד ויעיד על כבוד המתקבצים בו, ועין רואיהן [של בית כנסת זה שלהם] תקרא: אכן הבית הזאת (הזה) בית קודש... אבל הזה תפארתכם גבירים יקרים! בדלתכם עצמיכם מתוך עדת העיר, והקימותם לכם בית מקדש מעט, ומבית תפילות הצבור משכתם ידיכם מלרוממם ומלהדרם!".

בנו האחד, אהרן, פתח באנק בקיוב. איזידור (?) פתח באנק במינסק, איסר — בווארשה, ורק שמואל בנו פתח באנק בפינסק, שהתאחד עם הבאנק של דודנו אידל בן שמואל, אחי אביו. הם שפתחו באנקים, כפי שהובא קודם לכן, גם בערים אחרות, כגון ברובנה, בדובנה, בלוצק, בז׳יטומיר, בפולנואה ועוד. שמואל בן דוד לוריא פתח באנק לבדו בקוברין[198]. אשתו היתה תרזה, אחות יוסף האלפרן, לאחר מות בעלה הראשון שמואל בן משה לוריא, שנזכר לעיל. דוד לוריא לא יסד מוסדות סוציאליים ולא עסק בניהולם. מאידך דאגו להם אשתו רושקה, בת שמואל אליאסברג מאיבניץ, וחתנו, בעל אודל בתו, יונה שמחוביץ[199]. רושקה לוריא, יחד עם אחותה מרים־לאה לוריא, אשת משה לוריא, ואחותו החורגת של בעלה גיטע אטינגר ויוסף האלפרן, היתה מנהלת החברה הסוציאלית ״סומך נופלים״[200]. חתנו של דוד לוריא יונה שמחוביץ יחד עם משה־חיים אליאסברג, חתנו של משה לוריא, ואהרן לוריא ניהלו את התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה חיה לוריא. הם היו נוהגים לבחון את התלמידים בלימודיהם ויחדיו כאמור לעיל, יסדו בית־ספר למלאכה בעיר[201]. הגזברית של התלמוד־תורה הזה, אשר דאגה יחד אתם לקיומו, היתה האחות החורגת של דוד לוריא, שנזכרה כבר, גיטע אטינגר, אשת יוסף אטינגר, ואם מיכל אטינגר, שנשאו כולם בעול הנהלת התלמוד־תורה[202].

גיטע אטינגר, בת חורגת של חיה לוריא, היתה בתו של בעלה אהרן לוריא, מנישואיו הקודמים עם מושא בת סנדר אלכסנדרוב משקלוב[203]. שנים רבות היתה אחת הנשים הכי פעילות לטובת המוסדות הסוציאליים בקארלין, יחד עם שאר בני משפחת לוריא. גיטע חיה עדיין בשנת 1895[204]. כאמור, היא היתה הגזברית של התלמוד־תורה של קארלין וחברה פעילה בהנהלת מוסד זה ושל המוסדות: גמילות חסדים, מושב זקנים והחברה סומך נופלים[205].

גם לבעלה של גיטע, יוסף אטינגר, מיועד מקום נכבד בפינסק, כשהתיישב כאן לאחר הנישואין שלו בחצי הראשון של המאה ה־19, והצטרף למשפחות לוין ולוריא בפעולותיהן לטובת הציבור. היה בו מן התכונות המציינות את המשפחות האלה. הוא היה סוחר אמיד, ואנו מוצאים את שמו בין החותמים על העצומה לשר הפלך מינסק ״בדבר מסלת ברזל בין פינסק ובין ביאלעסטאק״, שהובאה לעיל[206]. הוא דאג לתלמוד־תורה של פינסק[207], בוחן את התלמידים ועומד על כשרונותיהם והמשך לימודם[208]. הוא היה מקרב תלמידי חכמים[209] ו״אומר״ שיעור בפני הלומדים בבית הכנסת ניישטאט שבקארלין[210]. מאידך היה גם איש משכיל, כפי שעשויים להעיד דבריו של יל״ג במכתבו אל אהרן לוריא, שהובאו לעיל: ״השלום לדודך רב תבונות ר׳ יוסף איטינגור?״[211].

קרמן מזכיר שלושה בנים, שהיו ליוסף וגיטע אטינגר: יעקב, סנדר, ובפרט מיכל, שהלך בדרכי הוריו[212]. אף הוא היה מקורב לתלמידי חכמים[213], והתמסר מאוד להתפתחותה של התלמוד־תורה בקארלין. קרמן קורא לו: ״גבאי הת״ת״[214]. הוא היה גבאי־מנהל הת״ת בקארלין החל משנת 1876, במקום מאיר לוין, שעזב את פינסק ועבר לקיוב, כפי שהובא לעיל, בשנת תרל״ז[215]. הכתב מספר, כי בימים ההם התחילו ״גם מבני פינסק להביא יום־יום איש איש את בנו בחפץ לב לבית. הגבאי המנהל הוא הרב הגביר, השנון החכם ויקר הערך הר׳ מיכל עטינגער נ״י, עד כי נתרבו השנה הזאת מספר הנערים לשלוש מאות״[216]. מיכל אטינגר עמד בראש התלמוד־תורה בקארלין שלוש שנים, והצליח לשפר את מצב הבית עד צאתו מפינסק בערך בשנת 1879. בכתבה מיום כ״ח אלול תר״מ (1880) בדבר התלמוד־תורה בקארלין אנו קוראים: ״אמנם גם חסרון גדול נראה בהבית הזה. כי מעת אשר עזב הג׳ הנכבד מ. עטינגער את עירנו לרגל עסקיו נשאר בית הת״ת בלי משגיח ומפקח נאמן, אשר ישגיח בשבע עינים על תהלוכות הנערים...״[217].

ליונה שמחוביץ, חתן דוד לוריא, היו ארבע בנות. האחת תקלה, היתה נשואה לזיגמונד פרומקין, חבר ועד הקהילה בווארשה, קבלן לסלילת דרכים, בנו השתקע בג׳נבה[218]. הבת השנייה, רחל, היתה נשואה לקוגן, בעל בית חרושת לסוכר בקיוב. השלישית, קלארה, היתה נשואה לעורך דין אטינגר. אף היא עזבה את פינסק. הרביעית, עקא (רבקה), גורלה אינו ידוע[219]. שרידי משפחת שמחוביץ זו גרו בווארשה, בג׳נבה ובאנגליה.

את גורלם של צאצאי שמואל בן חיה לוריא ושל אחיו דוד מראה הטבלה להלן[220] (אותה קיבלתי מידי פאול, בנו של

198. מפי יעקב אליאסברג ומכתבו של שאול בן אידל לוריא.
199. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ׳ 16. המליץ, 1887, גל׳ 114, עמ׳ 1203. קרמן, שם, עמ׳ 147. שמו מופיע יחד עם בני משפחת לוריא בין התורמים לטובת יהודי פרס ובבל ובין המתפללים בבית הכנסת של חיה לוריא. (המגיד, 1872, גל׳ 18, עמ׳ 221).
200. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ׳ 17.
201. הנ״ל, שם, עמ׳ 16. המליץ, 1887, גל׳ 114, עמ׳ 1203. בנוגע ליונה שמחוביץ, ראה: פ״ל, גל׳ 28, עמ׳ 2.
202. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ׳ 16.
203. כתבי א. אפשטיין, א׳, עמ׳ 326, הערה, ירושלים תש״י.
204. ש. מ. רבינוביץ, שם, עמ׳ 16—17.
205. הנ״ל, שם, שם.
206. הכרמל, 1863, הוספה לגל׳ 30, עמ׳ 241—244.
207. המליץ, 1863, גל׳ 20, עמ׳ 312.
208. הכרמל, 1863, גל׳ 37, עמ׳ 289—290. המליץ, שם, שם.
209. קרמן, שם, עמ׳ 96, 97.
210. הנ״ל, שם, עמ׳ 95. יוסף אטינגר היה בין מתפללי בית הכנסת ניישטאט, שתרמו לטובת יהודי פרס ובבל. (המגיד, 1872, גל׳ 12, עמ׳ 144).
211. המכתב הובא לעיל.
212. קרמן, שם, עמ׳ 96.
213. הנ״ל, שם, עמ׳ 97, 101, 102.
214. הנ״ל, שם, עמ׳ 102.
215. יאנאווסקי, שם, עמ׳ 14.
216. הצפירה, 1876, גל׳ 15, עמ׳ 114.
217. המגיד, 1880, גל׳ 35, עמ׳ 300. פ״ל, גל׳ 28, עמ׳ 2—3. שמו מופיע בציון ״ה״ג (הגביר)״ בין התורמים לטובת יהודי פרס ובבל, ברשימת מתפללי בית הכנסת ניישטאט שבקארלין. (המגיד, 1872, גל׳ 12, עמ׳ 144).
218. הודעה מפי בנו ג. פרומקין, ג׳נבה.
219. מפי יעקב אליאסברג, בן משפחתם ובן גילם בפינסק.
220. להלן טבלאות גניאלוגיות, טבלה VI.

ליאופולד בן משה לוריא, הגר בקנדה). בדומה לצאצאי אחיהם השלישי משה לוריא פזורים אף הם בכל קצווי תבל. פיזור זה יש בו מאותות הזמן ומציוני דרך של הדורות האחרונים.

משפחת אליאסברג

בני משפח לוריא, עם כל פעולותיהם ותרומותיהם לטובת הכלל, היו בחייהם הפרטיים מבודדים מהקהל הרחב. כפי שמעיד אחד מצאצאי משפחה זו, יעקב אליאסברג, אשר חונך בפינסק בהשראת סבו, משה בן חיה לוריא, נוהגים היו בני לוריא, מלבד דאגתם למוסדות הקהל, לעזור לכל אדם בעצה, בהשגת משרה, אשראי וכדומה. מאידך, הסתגרו בתוך משפחתם ונהגו להתחתן, כמתואר לעיל, ביניהם[221]. במרוצת הימים התרחבה המסגרת ולמשפחת לוריא צורפו בני משפחת אליאסברג מ"אצילי איבניץ" (עיירה, פלך מינסק). אף משפחה זו התפארה במגילת־היוחסין שלה (מצאצאי הגאון ר' יחזקאל לנדא בעל ה"נודע ביהודה" מברודי ופראג). צאצאיה היו מכבדים תלמידי־חכמים ושימשו "גבאי ישיבת וולוז'ין"[222]. הם היו אנשים אמידים ובעלי השכלה. את משפחות לוריא ואליאסברג יש לייחס, כאמור לעיל, לאריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במאה ה־19, שבאו בקשרי חיתון[223]. לאחר נישואיהם היו בני משפחת אליאסברג יחד עם בני משפחת לוריא פעילים לטובת המוסדות הסוציאליים בפינסק. קשרי החיתון עם משפחת אליאסברג התחילו עוד בימי השפעתה של משפחת לוין בפינסק. בתו של וולף לוין, שתואר לעיל, בנו השלישי של שאול קארלינר, נישאה ליצחק־אייזיק אליאסברג מאיבניץ[224]. הוא היה איש משכיל וכדברי עדותו של בן העיר פינסק, הסופר א.ד. דובז'ביץ היה יצחק־אייזיק אליאסברג נוהג לקרב אליו את ראשוני המשכילים שבעיר[225]. אף הוא היה בין החותמים בשם סוחרי פינסק על הבקשה אל שר הפלך מינסק מיום 8 לנובמבר 1862, שהובאה לעיל. מרים־לאה, בת שמואל אליאסברג, אשת משה בן חיה לוריא, יסדה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין בשנת 1875 בערך את החברה "סומך נופלים ויולדות" בקארלין[226] והיתה בין המנהלות של המוסד "בית אוסף זקנים" (מושב זקנים) בקארלין, אשר הקימה חמותה חיה לוריא[227]. רושקה אחותה, אשת דוד בן חיה לוריא, אף היא אחת המנהלות של החברה "סומך נופלים". אחיהם אליהו אליאסברג, חתן משה לוריא, היה אחד הבעלים של בית החרושת לנרות באלברכטובו, פרבר קארלין (1872)[228]. הוא היה האחרון מבני משפחת אליאסברג בעל התואר "גבאי של ישיבת וולוז'ין"[229] והיה ידוע בין בני משפחת לוריא כאחד המתנגדים החריפים לציונות. הוא תמך במיוחד בתלמוד־תורה של קארלין והיה אחד המפקחים על בית החולים בקארלין[230].

משה־חיים אליאסברג, חתנו של משה לוריא (בעל רחל בתו), היה בנו של ישעיה אליאסברג, מיוצאי איבניץ, אשר גר במינסק. בפינסק היה משה־חיים אליאסברג סוחר עצים ועמד בקשרי מסחר עם ממל, דאנציג, קניגסברג וברלין. בין המוסדות הסוציאליים שבעיר דאג במיוחד לקיומה של התלמוד־תורה, שבנתה חיה לוריא בקארלין[231], ועמד בראש מוסד זה יחד עם גיסו אהרן לוריא ובן משפחתו יונה שמחוביץ, חתן דוד לוריא, שנזכרו לעיל. מנהגו היה לבחון את התלמידים בלימודיהם. יחד עם שני קרובי משפחה אלה עמד במשפט על אשר יסד בית ספר למלאכה בעיר עבור "הנערים, אשר לא נראו סימן ברכה בהם ואינם מוכשרים ללמודים", כפי שהוזכר לעיל[232]. הוא היה איש המחשבה ואיש הספר[233]. דרך חייו משקפת את דרכה של המחשבה היהודית בחצי השני של המאה התשע־עשרה: השכלה — חיבת ציון — ציונות. על תכונותיו מעידים דברי יעקב אליאסברג בנו בספר האוטוביוגראפי שלו "בעולם ההפיכות". "אבי... הסתפק בהשכלה תלמודית וביתית־כללית... זמנו הפנוי היה מוקדש לספרים, לעיתונים ולכתבי עת. מדי שנה היה חותם על 'המליץ', 'נובוסטי', 'וואסחוד', 'ברלינר

---

221. אליאסברג, בעולם ההפיכות, עמ' 20—21.
222. A. Lourié, Die Familie Lourié, עמ' 47.
223. תשעה קשרי חיתון היו בין שתי משפחות אלו, וייתכן אף יותר ממספר זה. אלכסנדר־סנדר, בנו של אהרן לוריא (מזיווג קודם), בעלה של חיה לוריא, אבי הענף הפינסקאי של משפחה זו, נשא את בתו של אליהו בן יצחק־אייזיק אליאסברג מאיבניץ (ראה לעיל, הע' 203), וזה האחרון היה חתנו של וולף לוין, אחיה של חיה לוריא (ש. גינזבורג, מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח', מס' 26, עמ' 36—39. הנ"ל, היסטאָריישע ווערק, כרך ד', עמ' 290). שני בני חיה לוריא, משה ודוד, נשאו את שתי בנותיו של שמואל אליאסברג מאיבניץ, מרים־לאה ורושקה. אחיהם אליהו אליאסברג, נשא את בתו של משה לוריא, זלדה. (Lourié שם, עמ' 47). אחותה רחל נישאה למשה־חיים אליאסברג ממינסק, בן ישעיהו, דודנה של אמה, ואחיה איסר־אידידור לוריא נשא את אגאתה (כנראה גיטל), בתו של אליהו אליאסברג, אחי אמו וגיסו. בנו של אליהו אליאסברג, שמואל־יונה, נשא בת לוריא, ושמואל בן משה־חיים ורחל אליאסברג לבית לוריא, נשא את פרידה, בת דוד אמו דוד לוריא מפינסק. ליפא (ליאופולד) בן משה לוריא השיא את אליזבת בתו לד"ר ולאדימיר אליאסברג, נכד ישעיה אליאסברג ממינסק. אליזבת עלתה לישראל (1951) ונפטרה כאן בשנת 1965. בתה חנה נשואה לאהוד אבריאל, איש משרד החוץ. הבת חוה, אף היא עובדת במשרד החוץ. הבת שושנה גרה בירושלים. והבת הרביעית, מרים חיה בארצות הברית. (י. אליאסברג, שם, עמ' 19. "עצים גניאלוגיים", שקיבלתי מאת חוה ובנימין הראלי־אליאסברג).
224. להלן, טבלאות גניאלוגיות, טבלה ו.

225. א.ד. דובזעוויץ, לא דבים ולא יער, עמ' 40, 42, ברדיטשוב 1890.
226. ש.מ. רבינוביץ, שם, עמ' 17.
227. הנ"ל, שם, עמ' 16.
228. הנ"ל, שם, שם.
229. A. Lourié, שם, עמ' 47.
230. מפי י. אליאסברג. המגיד, 1880, גל' 35, עמ' 300. הכרמל, תרכ"ג, גל' 28, עמ' 219. אליהו אליאסברג היה ראש התורמים בין מתפללי בית הכנסת ניישטאט לטובת יהודי פרס ובבל. (המגיד, 1872, גל' 12, עמ' 144).
231. ש.מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, 1887, גל' 114, עמ' 1203. א. ביגון, תלמוד־תורה דקארלין, פינסק, ב', עמ' 104.
232. ש.מ. רבינוביץ, שם, עמ' 16. המליץ, שם, שם. המליץ, 1888. גל' 139, עמ' 1469—1470. לעיל, הע' 88, 172, 175.
233. פרטים על משפחת אליאסברג ראה גם: טויזנט יאָר פינסק, לפי מפתח השמות: עליאסבערג משפחה, אהרן, יעקב.

טוגבלאט' והירחון הרוסי 'רוסקוייה בוגאטסטבו'. ברבות הימים נוספו 'די וועלט' ו'השלח'. עוד לפני ייסוד התנועה הציונית השתייך אבי לחובבי ציון, היה נציגו של הוועד האודיסאי בפינסק והתעמק בתורתו של אחד־העם... הוא העריץ את השפה העברית, שבה שלט, אם כי לא כשפת הדיבור, כי לא היתה מדוברת... היה קורא... את כתבי י. ל. גורדון, אברהם מאפו ולבסוף גם אחד העם... בביתו נמצאו כתביהם של טובי הסופרים והמבקרים הרוסים... כי בנעוריו למד לא רק תלמוד אלא גם השפה הרוסית והכיר את ספרותה... ואצל חותנו נחשב לחתן המשכיל"[234]. משה־חיים אליאסברג הצטרף בשנות השמונים ל"חובבי ציון", לאחר שביקר בפינסק אליעזר בן יהודה בלווית איש פינסק יעקב שרתוק, אביו של משה שרת. לפי דברי עדותו של מרדכי קרמן השפיע המטיף הידוע הירש מאסלאנסקי על אליאסברג ובהשפעתו היה אליאסברג מורשה של הוועד האודסיאי בפינסק ומראשי הפעילים של חיבת ציון בעיר[235]. בקום הציונות המדינית של הרצל היה משה־חיים אליאסברג מן הראשונים, אשר הצטרף לתנועה. הוא היה ציר פינסק עירו בקונגרס השני והשישי והשתתף בוועידה, שהתקיימה בקלן לפני הקונגרס השני ושהיתה מוקדשת לבעיות ייסוד הקולוניאלבאנק (25.8.1898). את חתימתו של משה־חיים אליאסברג אנו מוצאים בין חתימות המשתתפים בוועידת ייסוד זו[236]. לפי מקור אחד היה משה־חיים אליאסברג מפקח כבוד מטעם הממשלה הרוסית על בתי הספר היהודיים בעיר ותרם לטובת נפגעי השרפה בשנת 1901 סך 400 רובל[237]. בשנת 1904 עזב משה־חיים אליאסברג ומשפחתו את פינסק והתיישב בברלין, אולם המשיך עוד זמן מסוים להחזיק את משרדו בפינסק ולייצא עצים לגרמניה. הוא נפטר ב־1920. אשתו רחל חזרה לעת זקנתה, בגיל 84, לפינסק, לבית יעקב בנה ונפטרה כאן בשנת 1931[238].

בנו בכורו של משה־חיים אליאסברג, שמואל, גמר חוק לימודיו בגימנסיה בריגה, כאן גר אבי אביו בימים ההם. בשנת 1900 עבר לגור בברלין וחי בברלין רוב ימיו. בעל בית חרושת היה ושותף למשרד אדריכלות. הוא נשא לאשה את פרידה, בת דוד אמו דוד לוריא. בימי הנאצים היה בווארשה. לאחר התמוטטות עצבים קשה מת שם בבית החולים בגטו.

בנו השני של משה־חיים אליאסברג, אהרן (נולד בפינסק בשנת 1879), הלך בעקבותיו של אביו הן מבחינה פוליטית והן מבחינה תרבותית. הוא הצטרף להסתדרות הציונית וניהל את הוצאת הספרים של התנועה "יידישר פרלאג" בברלין. ימי הילדות עברו עליו בפינסק. לרגל מחלתו עבר בנעוריו לגור בווייסבאדן. כאן התגורר בבית הרב וביקר בגימנסיה. לאחר מכן היה סטודנט האוניברסיטה, כנראה בלייפציג אולם בעיקר בהיידלברג, יחד עם יוסף קלוזנר, טשרניחובסקי ואחרים. באותם הימים היה מקורב מאוד לבן־עירו וידיד משפחתו בפינסק חיים וייצמן, הן כחבר הפראקציה הדמוקראטית והן כתומך להלכה ולמעשה ברעיונו של וייצמן לייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים. בהיידלברג ניסה יוסף קלוזנר להקים קבוצה של חברי הפראקציה הדמוקראטית. בין הסטודנטים שהצטרפו לפראקציה אנו מוצאים את שמו של אהרן אליאסברג. לפני הקונגרס החמישי קיבלה לשכת הפראקציה הדמוקראטית מאת הוועד הפועל הציוני בקשה לקרוא בשמות חבריהם, הרוצים להשתתף בקונגרס כצירים ולא קיבלו מאנדאטים. לשכת הפראקציה הגישה רשימת חבריהם, וביניהם אהרן אליאסברג. הוא היה בין 37 צירי הפראקציה בקונגרס הזה. בוויכוח, שהתנהל בזמן ועידת ציוני גרמניה (1902), הגן אהרן אליאסברג על קיום הפראקציה. בתצלום חברי הפראקציה הזאת עם ד"ר הרצל בבאזל בשנת 1901 אנו רואים את אהרן אליאסברג. בין צירי הקונגרס החמישי, שיצאו את הקונגרס לאות מחאה על היחס לדרישות הפראקציה, אנו מוצאים שלושה מבני לוריא: אהרן אליאסברג, שאול בן אידל לוריא וגריגורי בן אהרן לוריא, אף כי לא היה חבר הפראקציה. כפי שכותב יעקב אליאסברג, לא יכול אהרן אליאסברג אחיו להשתתף בקונגרס השישי מחמת מחלתו. כאמור היה אליאסברג מעוזריו של חיים וייצמן באיסוף החומר להכנת התכנית לייסוד האוניברסיטה בירושלים. בדבר הגשמת רעיון זה כתב וייצמן, כאמור לעיל, אל בן דודו של אהרן אליאסברג, גריגורי לוריא, לפינסק, בסוף שנת 1902 וראשית 1903. בימי הקונגרס השישי (1903) הביע וייצמן לפני יעקב אליאסברג את צערו על העדרו של אהרן אחיו מחמת מחלתו בעת איסוף החומר לייסוד האוניברסיטה. לאחר שהבריא חזר ועזר שוב לווייצמן במאמציו אלה. בגנזך וייצמן נמצאים מכתבי וייצמן אל אהרן אליאסברג בנוגע לעזרתו של זה לרעיון האוניברסיטה בירושלים. מכתבים אלה מעידים על יחסי הידידות בין וייצמן ואהרן אליאסברג או אהרונצ'יק, כפי שווייצמן מכנה אותו במכתביו, כנראה, לפי הרגל מימי הילדות והנעורים בפינסק. אליאסברג השתקע בברלין ועסק בהוצאת ספרים. בשנת 1907 עבר ה"יידישר פרלאג" לידי ההסתדרות הציונית וכשהעתיק את מושבו מקלן לברלין, בשנת 1911, עמד בראשו אהרן אליאסברג עד שנת 1920. בהנהלתו התפתחה הוצאת ספרים זו והיא הוציאה לאור ספרים רבי ערך לציונות וליהדות. על הרגשות לפינסק, אשר שמר בלבו אהרן אליאסברג כל ימי שבתו בברלין, מספר העיתונאי הידוע, אף הוא בן פינסק, ד"ר יהושע גוטליב. הוא כותב: "פינסק בנכר היא בבחינת פולחן, הנשמר בדחילו ורחימו. באחד הימים ביקרתי במשרדה הראשי של ההסתדרות הציונית בברלין. בפתע נכנס אל החדר בן אדם אחד. הוא ניגש אלי ואמר: 'אתה מר גוטליב. הריני מזמין אותך אל ביתי לארוחת ערב'. — 'הריני מודה לך... אבל... הרי אינני יודע עדיין... עם מי... יש לי הכבוד...' גמגמתי בתמיהה. — 'למאי

---

234. י. אליאסברג, שם, עמ' 19, 20, 34.

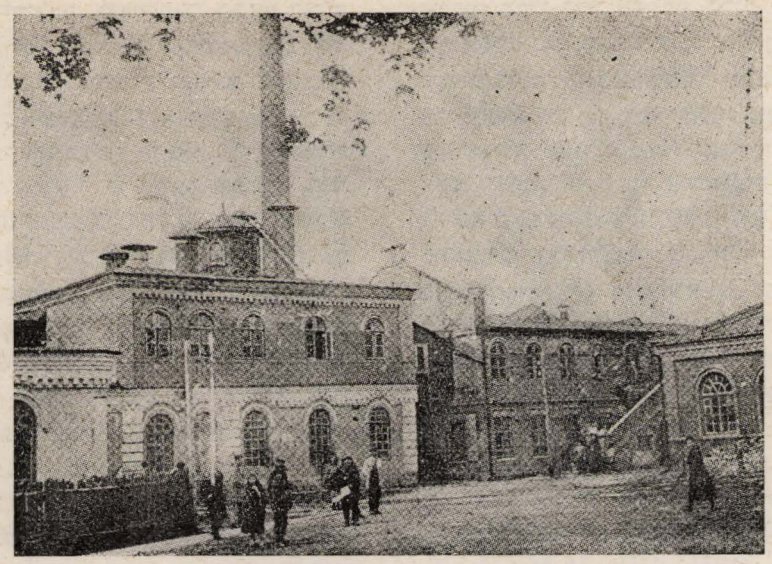
235. קרמן, שם, עמ' 175—177, 187. המליץ, 1894, גל' 20, רשימת המורשים של הוועד האודיסאי.

236. ה. ח. בודנהיימר, בראשית התנועה, שם בנספחים, ראה את תצלום זה גם לעיל: חתימות המשתתפים בוועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן. חתימת משה־חיים אליאסברג, בשוליים של התצלום משמאל למעלה. חתימת גריגורי לוריא מצד ימין למטה.

Welt, 1898, גל' 34, עמ' 4. שם, 1903, גל' 33, עמ' 2—3.

237. לפי הודעת איש פינסק אהרן שטילרמן. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

238. מפי בנם יעקב אליאסברג.



בית חרושת לגפרורים של האלפרן



הכניסה לבית החרושת ללבידים של ל. ואל. לוריא (1934)



אהרן בן משה חיים אליאסברג (1879—1937)



יעקב בן משה חיים אליאסברג (1881—1966)

נפקא מינה', ענה האיש וחייך. 'שמעתי אומרים, כי איש פינסק אתה ואף אני בן פינסק. האין די לה לעובדה זו שנבלה יחדיו ?'. האיש הזה היה א. [אהרן] ע"ג [עליאסברג]. בעצם היה טרוד ועסוק בספרים ובהוצאת ספרים. אולם משעה 7 בערב עד שעה 2 בלילה נישא בכל לבבו ומאודו לא 'למקום שם ארזים ישגו', אלא לעיר, שם שוקעות רגליהם של היהודים בבוץ מעל לברכיים". אהרן אליאסברג עלה לארץ ישראל בשנת 1933. היה פעיל לטובת קרן היסוד ונפטר בשנת 1937 [239].

יעקב אליאסברג, צעיר בניו של משה־חיים אליאסברג (נולד בפינסק בשנת 1881) עמד כבר בנעוריו, יחד עם בני משפחת וייצמן, בראש "חברת הנשים", אשר הקימה בית תמחוי ובית משתה תה חינם לנפגעי השרפה הגדולה אשר פקדה את פינסק, כפי שהובא לעיל, בשנת 1901 [240]. הוא השאיר אחריו ספר "בעולם ההפיכות" (ירושלים 1965), אשר זכה להוציאו לאור בהיותו כבן 84. זאת היא ביוגראפיה רבת זכרונות מימי ילדותו ונעוריו בבתי אליאסברג ולוריא בפינסק, על נדודיו בגרמניה ורוסיה בימי ההפכות, על שובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה וחייו כאן במשך חמש־עשרה שנה בתקופת פולין עד לכיבוש פינסק על־ידי הבולשביקים (1939) ועל עלייתו לארץ ישראל בימי מלחמת העולם השנייה (1943). המחבר מעלה פרטי חייו על הרקע של תיאור בני משפחתו וההחברה היהודית, בייחוד של פינסק שבתוכה חי ופעל. משום כך משמש ספרו מבחינה היסטורית מקור חשוב, ולפרקים אף המקור היחידי, להווי של העיר פינסק ולערכן של משפחות לוריא ואליאסברג בחיי העיר במשך החצי השני של המאה ה־19 והחצי הראשון של המאה ה־20, החל בחיה לוריא, אם משה לוריא סבו, עד בני דורו. כדין כל ספרי אוטוביוגראפיה מביע המחבר פה ושם את דעתו האישית על החברה ועל המאורעות. מאידך ניכר, כי פיכחותו ודרך־מחשבה ריאלית, האופיינית לכל בן־אדם בא־בימים, עמדו לו בשעת דיונו באנשים ובאירועים. יעקב אליאסברג היה בזמנו, כפי שהוא מעיד על עצמו בספרו, "הצאצא היחידי של משה לוריא בפינסק". מתוך תיאור בני דורו, צאצאי חיה לוריא שעזבו את פינסק, נוכחנו לדעת, כי המיעוט שביניהם שמר בלבו אף בנכר מורשת אבות. אולם רבים סטו — אלה מרצון ואלה מאונס — מהדרך ההיסטורית של היהדות. שתי דרכים אלה הצטלבו בדרך חייו של יעקב אליאסברג. מורשת אבות מזה ופריצה בשלמות הגדרים מזה. על כך הוא מעיד בעצמו בספרו. מצד אחד הוא יורד לפני התיבה ומשמש שליח ציבור ביום הכיפורים בתפילה בצוותא עם אסירים פוליטיים בשבתו בבית־הסוהר במוסקבה, כותב ברגשי כבוד על אדמו"רי החסידים מסטולין וצ'רנוביל. הוא משתתף כחבר המשלחת מטעם קרן היסוד בישיבת הסוכנות היהודית בבאזל, נוסע בתור אורח לצד אביו הציר־לקונגרס הציוני השישי ומבקר בשנת 1933 בארץ ישראל. באומץ רוח ובעקשנות נמרצת הוא נלחם לזכותם של הפועלים היהודים בבית החרושת שעליו הוא ממונה ולשמירה על קדושת השבת בו, למרות הלחץ הקשה מצד הממשלה הפולנית האנטישמית. הוא כותב באהבה ובגאווה על כשרונותיו של הפועל היהודי, מתוך הדגשה, כי איחוד כל עובדי בית החרושת הוא ביטוי לתודעה הלאומית. הוא חבר ארגון ההגנה היהודית בימי הסטודנטיות שלו בריגה ובגיל העמידה בפינסק עירו. הוא מקיים מסורת אבותיו, עליה נודע לו בשובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה מפי דודנו בעל בית החרושת פאול בן ליאופולד לוריא: "כי מפעלנו תומך בקביעות בכל המוסדות היהודיים המקומיים, וכי עזרה סוציאלית זו אינה אלא המשך

239. מקורות על אישיותו וחייו של אהרן אליאסברג ראה: י. אליאסברג, שם, עמ' 24—25, 33, 45, 59—61, 65—66, 182. כתבי חיים ווייצמן, אגרות, א', ב', ג', לפי מפתח השמות: אליאסברג אהרן, יעקב, משה־חיים, רחל. י. קלויזנר, שם, עמ' 94, 141, 168, 193. א. צנציפר (רפאלי), פעמי הגאלה, עמ' 112, תצלום 360, מס' 33. A. Boehm, Die Zionistische Bewegung, עמ' 605, תל אביב 1955. Jüdisches Lexikon, s. v. Jüdischer Verlag כרך V, עמ' 1489. י. גאטליב, די לעגענדע — פינסק, פינסקער שטימע, 1930.

240. הצפירה, 1901, גל' 104, עמ' 418.

הכרחי של פעולות הצדקה המסורתיות של משפחת לוריא מזה דורות". ומאידך: הוא נושא אשה נוצרייה, ממשפחת אצילים רוסים שחונכה על ברכי גנרל רוסי ואחיה מתחנך בקורפוס צוערים ימיים בפטרבורג ובמשפחתה אדמירל רוסי. הוא כותב באהבה רבה מאוד על בת אשתו הנוצרייה, שבנה נדד לארצות הברית ומיודד עם צאצאי לוריא המתגוררים שם, ואליו קשור המחבר בעבותות אהבה. ביתו בפינסק הוא בית־ועד לאנשי האינטליגנציה היהודית, הפולנית והרוסית, ביניהם "משומדים", שבגדו בעמם והמירו את דתם להטבת מצבם החמרי ומתוך רדיפת כבוד ועמדה בחברה. כנגד זה מגיע לרום הפסגה מבחינה מוסרית מעשה התגיירותה של לידיה, אשתו של יעקב אליאסברג, כפי שהוא מוסר בספרו הביוגראפי המעניין "בעולם ההפיכות": הימים ימי הבולשביקים, ימי עירוב תחומים מבחינת הדת והלאום. יעקב אליאסברג יושב כלוא בבית־האסורים על לא עוון בכפו. רכושו הוחרם. לית דין ולית דיין. לידיה אשתו עזובה לנפשה. על ידה בתה מבעלה הראשון הנוצרי. היא תלויה בחסד ידידים. בשעה זו היא מחליטה על דעת עצמה להתגייר. מה הניע את לבה לכך? היא עונה: "החלטתי להתגייר. מה הביא אותי לכך?... הרי לא אני ולא בעלי לא הרגשנו צורך בטקס דתי נוסף [לנישואין האזרחיים]... השאיפה ליהדות היתה אצלי קשורה בצורך להזדהות עם עמו של בעלי, ובצורה זו חשבתי לבטל את חומות הכלא". וכך־סיפרה על כוונתה זו לידיד משפחתם ליפשיץ אמר לה: "'למה זה נחוץ לך?' — 'בעצם זה לא נחוץ לי', אמרתי והסברתי את מצבי הנפשי... למחרת... ניסה להניא אותי ממחשבתי... 'הישארי נוצרייה ובת אצילים... כלום ידועה לו [לבעלה] החלטתך?' — 'לא'". ובבואה למחרת אל הרב מזא"ה במוסקבה שאל אותה הרב: "'מה בעצם מביא אותך אלי?' — הסברתי לו את העניין. 'אַל נא תמירי את דת אבותיך, הישארי נאמנה לכנסיתך'. 'לנו', עניתי 'מספיקים נישואין אזרחיים. אך בעלי חבוש זה חמישה חדשים בבית הסוהר, ומי יודע מה עוד יאונה לו. על ידי הצטרפות לעמו ארגיש עצמי יותר קרובה אליו'... הוא החווה קידה כלפי באדיבות ויצאתי ממנו בלב קל יותר... ואמר לליפשיץ: 'תזמין את המקווה... אחר כך בוא לקחת אותי'... חזרתי מן המקווה במרכבה יחד עם הרב מזא"ה. הוא שקע בהרהורים ושתק". — בשובו לפינסק היה יעקב אליאסברג מעורה בחיים הכלכליים של יהודי עירו. יחד עם בן משפחתו בעל בית החרושת לגפרורים בני האלפרן עמד בראש "הבאנק למסחר ותעשייה" היהודי והיה יושב־ראש הוועד המנהל של הבאנק. הוא היה פעיל לטובת המוסדות הכלכליים של התאחדות בעלי מלאכה, חברת "אזע" ובית היתומים, בית הספר הטכני היהודי נתמך על ידו ובהשפעתו על ידי בני משפחת לוריא[241], היה חבר המסדר "בני ברית", נבחר בתור חבר־יועץ של הלשכה הווילנאית למסחר ותעשייה, היה בורר בסכסוך בין הנהלת הגימנסיה "תרבות" וסגל המורים וכדומה. בעיצומה של מלחמת העולם השנייה (1943) עלה יעקב אליאסברג עם אשתו ובתם (תמר) מרוסיה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. כאן כתב בהתמדה רבה מאוד ובתנאי חיים צנועים את זכרונותיו. הספרייה הציונית הוציאה לאור את ספרו "בעולם ההפיכות" וש. י. עגנון כתב הקדמה לספר. יעקב אליאסברג נפטר בשנת 1966 בירושלים, וזמן קצר אחריו נפטרה אשתו, בהשאירם בארץ את בתם תמר, המתגוררת בבת־ים.

סוף דבר

תולדות המשפחות של גבירי פינסק וקארלין משקפות את דרכם וגורלם של בני עמנו ברוסיה במשך שישה דורות. הסתעפותן בעירן בדורות הראשונים — פיזורן בכל קצווי תבל בדורות האחרונים. השפעת הכוחות הצנטריפטאליים ביחס לערכי היהדות בתחומה של פינסק ופעולת הגורמים הצנטרי־פוגאליים בנכר. במאבק שבין השפעת הכוחות המנוגדים האלה הצליח מיעוט מבין צאצאי המשפחות האלה לשמור אף בנכר על מורשת אבות. הם מצאו את פורקנם בעיקר בתנועה הציונית ובהיאחזות בארץ ישראל או בזכרונות ובסיפורי מעשיות על הדמות האגדית של אבי המשפחה שאול קארלינר, על ה"סבתה חיה", על הפאטריארכאליות של אחיה ובניה. אולם רבים ה"נכדים", שהלכו בנכר לרעות בשדות זרים ולנטור כרמים לא להם. באותו זמן נכבשה העיר פינסק על־ידי הבולשביקים, שעקרו את היהדות מתוכה, ואחריהם הנאצים שהשמידו את היהודים שבה, וליהדות וליהודים של קהילות פינסק וקארלין לא נשארו אלא עיי חרבות וקברות קדושים.

---

241. ע. שוחט, תולדות קהילת פינסק 1881—1941, כתב־יד.

המוסדות אשר הקימו או ניהלו בני משפחות לוין – לוריא – האלפרן – אליאסברג

בתור מקור לציון השנים בדורות הראשונים שימש המאמר: **על פינסק, קארלין ויושביהן** מאת **שאול־מענדיל הלוי ראבינאוויטש**, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895 והעיתונות היומית בתקופה הנידונה. תאריכים רבים צוינו מתוך הערכה בהעדר מקורות.

השנה	שם המייסד	שם המוסד
לפני 1819	שאול קארלינר (לוין)	בנה בית מדרש בקארלין.
לפני 1819	הנ"ל	בנה בית מדרש בפינסק.
1834	הנ"ל	ציווה מעזבונו לשני בתי המדרש, למוסדות סוציאליים בפינסק, קארלין והעיירות הסמוכות וליישוב ארץ ישראל.
1860 בערך	משה־יצחק לוין	על שמו בית כנסת בקארלין (ברחוב אלבראֶכטוב־קופאֶצ'אֶסקי), אשר בנה אביו.
1862 בערך	חיה לוריא	בנתה תלמוד תורה בקארלין, אותו ניהלו במשך השנים מאיר לוין, משה־חיים אליאסברג, אהרן לוריא, גיטע, יוסף ומיכל אטינגר, שבתי ויונה שמחוביץ.
בערך 1862 – 1877	מאיר לוין	ניהל את התלמוד תורה בקארלין ואת ה"חדרים" שבעיר.
1862 בערך	הנ"ל	בנה בית מרחץ לאנשי העיר.
1862 ואילך	אהרן בן משה לוריא	כתב מאמרים ב"הכרמל" וב"ציון".
1862 – 1888	הנ"ל	בקשרי מכתבים וידיעות עם י. ל. גורדון.
1863 ואילך	יוסף אטינגר בעל גיטע לבית לוריא	אחד המנהלים של תלמוד־תורה בפינסק.
1863 ואילך	שבתי שמחוביץ	אחד המנהלים של תלמוד־תורה בפינסק.
1865 בערך	משה־יצחק לוין וחיה לוריא	בנו את בית החולים בקארלין; בראשו – עמד אהרן לוריא.
לפני 1865	דינה לוין	בנתה או נבנה על שמה בית כנסת בקארלין (ברחוב סיוועד).
1865	אהרן־משה פאדווא, בן עכסה לוין	הוציא לאור את ספרו "באור הרא"ם".
1865 בערך	וולף לוין	הקים את החווה החקלאית איבאניק.
1865 בערך	הנ"ל	בנה (?) את בית המדרש "פינסקער קלויז".
1865 בערך	חיה לוריא	בנתה בית כנסת בקארלין ב"רחבת בתי הכנסת".
1865 בערך	הנ"ל יחד עם פייגל לוין	בנו מושב זקנים בקארלין, אותו ניהלו מרים־לאה לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן.
1866/67	חיה לוריא	הקימה מחנה מעבר לפליטי רעב מפלך קובנה.
1867 בערך	מאיר לוין	בנה בית כנסת בקארלין: "מייצ'עס שולכען".
1870 בערך	גד־אשר לוין	הקים מפעל ללימוד מקצוע ליתומים וילדים עניים.
באותה תקופה	הנ"ל	בנה מושב זקנים בפינסק.
1872	משפחות לוריא	בין המייסדים של קופת "גמילות חסדים" בקארלין, שהיתה בהנהלת אהרן לוריא וגיטע אטינגר.
1875	מרים־לאה לוריא ופייגל לוין	יסדו את החברה "סומך נופלים ויולדות" בקארלין, אותה ניהלו המייסדות ורושקה לוריא, גיטע אטינגר ויוסף האלפרן.
1877 – 1879	מיכל אטינגר	מנהל התלמוד־תורה בקארלין.
1877	גד־אשר לוין	ציווה מעזבונו לייסד קרן צדקה לחולים וזקנים.
1878	משה ודוד לוריא	בין "נדיבי העיר קארלין", אשר דאגו לתלמידי התלמוד־תורה (אוכל והלבשה).

השנה	שם המייסד	שם המוסד
1880	איסר־איזידור לוריא	חידש את בניין התלמוד תורה בפינסק ועמד בראש התלמוד־תורה בקארלין.
1880	אהרן בן משה לוריא	יסד את ה"חברה לאשראי הדדי" ועמד בראשה עד 1905.
1882	הנ"ל	חבר הוועד של ה"חברה למלאכה וחקלאות בין היהודים ברוסיה".
1880 בערך	יוסף האלפרן	בראש בית החולים בפינסק כל השנים.
1885—1888	משפחות לוריא	מקימות בית ספר למלאכה בבית חיה לוריא בהנהלתם של אהרן בן משה לוריא, משה־חיים אליאסברג ויונה שמחוביץ.
1887	משה ודוד לוריא	מקציבים לחם מדי שבוע בימי רעב לעניים.
1888	ליאופולד בן־אהרן לוריא	מתנדב להורות לימודי חול בתלמוד־תורה בקארלין.
1890	משה לוריא	תורם אלף רובל לטובת התלמוד תורה, בית החולים ומושב זקנים, אשר בנתה אמו בקארלין.
1890	הנ"ל	בתמיכתו הוקמה אגודת הספנים היהודים בפינסק.
1894	גריגורי לוריא	מפעילי ה"חדרים המתוקנים" בפינסק.
1895 ואילך	הנ"ל	מפעילי "חובבי ציון".
1895 ואילך	הנ"ל	בראש ה"חברה לאשראי הדדי" בפינסק.
1895 בערך	הנ"ל	הנהיג לפועלים שלו 8 שעות עבודה ביממה.
1897—1913	הנ"ל	ציר הקונגרסים הציוניים: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11.
1897	שאול בן אידל לוריא	ציר הקונגרס הציוני הראשון.
1897/98	גריגורי לוריא	ממייסדי המועדון הציוני בפינסק.
1898—1900	הנ"ל	ממייסדי הקולוניאלבאנק ומנהלו.
1898	הנ"ל	חבר ועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן.
1898, 1903	משה־חיים אליאסברג	ציר הקונגרס הציוני השני והשישי.
1898	הנ"ל	חבר ועידת היסוד של הקולוניאלבאנק בקלן.
1898 בערך	הנ"ל	מפקח כבוד מטעם הממשלה הרוסית על בתי הספר היהודיים בפינסק.
1898 בערך	אליהו אליאסברג	בעל תואר "גבאי של ישיבת וולוז'ין", האחרון למשפחת אליאסברג, שנשא תואר זה.
1900	משה לוריא	תרם 10.000 רובל להקמת בניין חדש לתלמוד תורה בקארלין.
1900	אהרן לוריא	אחד המייסדים של "חברת הצדקה היהודית".
1901	הנ"ל	יסד "באנק הלוואה וחסכון".
1901	אהרן ואלכסנדר לוריא	בראש ועד ההצלה לאחר השרפה הגדולה.
1901, 1903	ליאופולד בן אהרן לוריא	ציר הקונגרס הציוני החמישי והשישי.
1901	שאול בן אידל לוריא	משתתף בתור אורח בקונגרס החמישי, חבר ה"פראקציה הדמוקראטית".
1901	הנ"ל	ממייסדי אגודת הסטודנטים "מכביה" מדארמשטאט.
1901/02	אהרן לוריא	ניהל בניית הבית החדש של התלמוד תורה בקארלין מכספי אביו.
1901	אהרן אליאסברג	ציר הקונגרס החמישי, חבר ה"פראקציה הדמוקראטית".
1901	גיאורג האלפרן	חבר ה"פראקציה הדמוקראטית" בימי הקונגרס החמישי.

השנה	שם המייסד	שם המוסד
1902	אהרן אליאסברג	ציר ועידת ציוני גרמניה.
1902 ואילך	הנ"ל	מעוזריו הקרובים של וייצמן בהכנת התכנית לייסוד האוניברסיטה בירושלים.
1902	גריגורי לוריא	ציר הוועידה הציונית במינסק.
1903	משה לוריא	תורם לתיקון בית החולים בפינסק.
1903	אלכסנדר לוריא	תורם לתיקון בית החולים בפינסק.
1903	יעקב אליאסברג	משתתף בתור אורח בקונגרס הציוני ה־6.
1904	ליאופולד בן משה לוריא	בראש ועד ההצלה לפליטי הפוגרומים בווינה.
1904	גריגורי לוריא	מייסד ספרייה בפינסק. משמש בא כוח הירחון "ייברייסקאייה שקולה".
1904 בערך	הנ"ל	בא כוח החברה להגירה "יק"א" בפינסק.
1905	אלכסנדר לוריא	"יוען" בעיריית פינסק בשם האוכלוסייה היהודית.
1905 בערך	גריגורי לוריא	ראש "אגודת הנשים היהודיות לעזרה" בפינסק.
1909 בערך	הנ"ל ואשתו רבקה לוריא	ניהלו את "בית הספר למלאכה" לבנות של האגודה הנ"ל.
1910/11	סאשא לוריא	חבר מערכת "פינסקי ליסטוק".
1911—1920	אהרן אליאסברג	מנהל "יידישר פרלאג" בברלין.
1915/16	אלכסנדר לוריא	ראש "ועד האזרחים" בימי הכיבוש הגרמני.
1915	סאשא לוריא	עורך עיתון רוסי בסטוקהולם.
1917	אס[יר] וי[צחק ?] בני א[הרן] לוריא	חברי האגודה לעזרת יהודי פינסק במוסקבה.
1921	בני האלפרן	ראש הוועד לפליטי המלחמה בפינסק.
1921	הנ"ל	מוסר בית אבותיו להקמת בית יתומים.
1921	גיאורג האלפרן	חבר ועד הפועל הציוני, מראשי המוסדות הכלכליים של התנועה הציונית.
1921/22	סאשא לוריא	ציר ה"רפובליקה הבלורוסית הלאומית" בקובנה ודאנציג.
1924	בני האלפרן	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה" בפינסק.
1924	יעקב אליאסברג	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה" בפינסק.
1924—1939	בני ליאופולד ואלכסנדר לוריא	תומכים במוסדות הסוציאליים בפינסק, בפרט מיסודה של חיה לוריא.
1924—1939	יעקב אליאסברג	מגין על זכויות הפועל היהודי ועל שמירת השבת בבתי־החרושת של לוריא בפני המשטר הפולני.
1927	ליאופולד לוריא	תורם להקמת הקופה "גמילות חסדים 1".
1934	יעקב אליאסברג	יועץ הלשכה למסחר ותעשייה הווילנאית מטעם הסוחרים ובעלי התעשייה היהודים.
1937	הנ"ל	חבר משלחת קרן היסוד בישיבת הסוכנות היהודית בבאזל.
1965	הנ"ל	מוציא את ספרו האוטוביוגראפי "בעולם ההפיכות".

מפעלי מסחר ותעשייה אשר הקימו בפינסק
בני משפחות לוין - לוריא - האלפרן - אליאסברג

השנה	שם מקים המפעל	שם המפעל
1800 בערך — 1834	שאול קארלינר (לוין)	סוחר אמיד מאוד. סחר ביערות ועבודות מטעם הממשלה. בעל נכסים רבים.
1825 בערך	זלמן לוין	סוחר אמיד, קרוב לוודאי, ביערות ותבואה.
1835 בערך — 1872	משה־יצחק לוין	סוחר אמיד מאוד, כנראה, ביערות, תבואה, חלב ועסקים מטעם הממשלה, "סוחר גילדא שנייה".
1835 בערך — 1870 (?)	וולף לוין	סוחר אמיד מאוד, עסק ביערות וכנראה גם בתבואה, חלב ועבודות מטעם הממשלה.
1835 בערך — 1873	חיה לוריא	פיתחה את פינסק כעיר נמל פנימי ותעבורה בין אוקראינה וארצות הבאלטיקום ופולין. עסקה, כנראה, ביערות, תבואה, חלב ומלח. האשה העשירה ביותר בפינסק בזמנה. מטעם הצאר אלכסנדר II הוענק לה ולצאצאיה התואר של "אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית.
1840 בערך	השע רוקח	איש עשיר מאוד. עסק בהלוואות כספים.
לפני 1862	מאיר לוין	הפעיל אניית קיטור במימי הפינה והדנייפר. "סוחר גילדא שנייה".
1865	משה לוריא	בנה טחנת קמח.
1867 ואילך	"האחים [משה ודוד] לוריא"	ניהלו עסקי יערות, תבואה וחלב.
1867	הנ"ל	הפעילו 3 אניות קיטור במימי הפינה והדנייפר.
1868	מאיר לוין	הפעיל 2 אניות קיטור במימי הנהרות.
1868	גד־אשר לוין	הפעיל 2 אניות קיטור במימי הנהרות.
1868 בערך — 1877	הנ"ל	עסקי יערות.
1870 בערך	אידל בן שמואל לוריא	באנק
1870 בערך	שמואל בן דוד לוריא	באנק
1872	אליהו אליאסברג ושותפיו	בית חרושת לנרות וחלב.
1872	שמואל רבינוביץ ושותפיו	בית החרושת הנ"ל.
1872	משה לוריא	טחנת קמח שהופעלה במכונת קיטור.
1872 בערך	הנ"ל	בית־בד שהופעל במכונת קיטור.
1879/80	הנ"ל	בית חרושת למסמרי עץ.
1880	אהרן לוריא	"באנק לאשראי הדדי".
1881 בערך	משה לוריא	בית חרושת לקופסאות עץ.
1888	גריגורי לוריא	טחנה לעיבוד שומנים.
1890	משה, ליפא ואלכסנדר לוריא	מנסרה.
1894/5	ליפא לוריא	שכלל והגדיל את בית החרושת לקופסאות עץ.
לפני 1895	גריגורי לוריא	מפעל חימי.
1897	יוסף האלפרן	רכש והגדיל את בית החרושת לגפרורים.
1898/99	"האחים ל. [ליאופולד] ואל. [אלכסנדר] לוריא"	בית חרושת ללבידים.
לפני 1899	גריגורי לוריא	באנק.

השנה	שם מקים המפעל	שם המפעל
לפני 1899	אידל וסאמ. ד. לוריא	איחוד הבאנקים של אידל ושל שמואל בן דוד לוריא ("לשכת רובנה").
1901	אהרן לוריא	"באנק הלוואה וחסכון".
1905 בערך	גריגורי לוריא	מפעל לעשיית גיר.
1919	בני האלפרן	הקים מחדש לאחר המלחמה את בית החרושת לגפרורים.
1921	"האחים ל. ואל. לוריא"	הקימו שוב לאחר המלחמה את בית החרושת ללבידים.
1923	בני האלפרן	בנה את בית החרושת לגפרורים לאחר השרפה.
1924	הנ"ל	ממייסדי ה"באנק למסחר ותעשייה".
1924	יעקב אליאסברג	ממייסדי הבאנק הנ"ל.

טבלאות גניאלוגיות

טבלה I

שם בנה של רחל וינגריק, בתו של אהרן לוריא, אשר גר בלונדון, היה: **יפתח** אשר גר ונפטר בתל־אביב.

טבלה VI

צאצאי שמואל לוריא

1. פשקה – פאולינה ←——————→

2. אידל
   א. אובסיי (השל, הוז – פינסק – לונדון)
   ב. שאול (פינסק – לונדון – סאנטה־מוניקה)

3. אהרן (נספה בווארשה) ←——————→

4. עמה ברנשטיין
   א. השל ברנשטיין (רופא, ניו־יורק)
   ב. משה ברנשטיין (ירושלים)

5. מירל ←——————→

6. שאול (באודיסה)
   ↓
   שני בנים (רופאים, ברוסיה)

7. פרידה קאופמן
   ↓
   שתי בנות (רווקות, בפאריז)

צאצאי דוד לוריא

1. אהרן (בקיוב)
   ↓
   סאלי בן פשקה
   ↓
   רוזה (בלוס אנג'לס)

2. שמואל
   א. סאלי־קלארה (מתו בדרום אפריקה)
   ↓
   דאשה (1966 מתה בבולאבאיה)
   ב. אולגה (נספתה בידי הנאצים)
   ↓
   בן (חי בבלגיה)
   ג. קלארה פרוידנברג (נספתה בווארשה)
   ↓
   שני בנים (בריו־דה־ז'אניירו)

3. ליאופולד
   קלארה גוריון

4. זלמה
   א. טאדק (בלוס־אנג'לס)
   בת
   ב. אירנה (בספרד)

5. גיטל סלקינד (סמולנסק)

6. מירל זוסמן

7. אודל אשת יונה שמחוביץ (בפינסק)
   א. תקלה אשת זיגמונד פרומקין (בווארשה)
   ב. יחל קוגן (בקיוב)
   ג. קלארה אטינגר
   ד. רבקה (עקה) שמחוביץ

ביאור הסימן ←→ : נישואין.

טבלה VII

לוין—לוריא—אליאסברג: קשרי נישואין עם משפחת שמחוביץ ממינסק

הירש (שמש) שמחוביץ, נפטר 1799, מינסק

חיים שמחוביץ, נפטר 1826, מינסק
נשא את רבקה מרגולין

צבי הירש שמחוביץ, נפטר 1852, מינסק
נשא את פראדל לאנדאו מווילנה

שרה
נשואה למאיר בן משה יצחק לוין, 1818—1890
פינסק—קיוב

ביילה
נשואה לאהרן בן משה לוריא, 1842—1910
פינסק

גריגורי לוריא, 1861—1917
נשא את רבקה, בת שבתי שמחוביץ
פינסק

פראדל
נשואה לשבתי שמחוביץ

רבקה נפטרה 1935 או 1936
נשואה לגריגורי בן אהרן לוריא
פינסק

יונה שמחוביץ היה כנראה בנו של שבתי שמחוביץ, ונשא את
אודל בת דוד בן חיה לוריא

רבקה, נפטרה 1873
נשואה לשמואל אליאסברג, איבניץ

מרים־לאה, נפטרה 1911
נשואה למשה בן חיה לוריא
פינסק—ויסבאדן

אהרן
נשא את ביילה בת מאיר בן משה יצחק לוין
פינסק

גריגורי לוריא
נשא את רבקה בת שבתי שמחוביץ
פינסק

ביאור הסימון | : בן או בת.

הטבלה הזאת מבוססת על "העצים הגניאלוגיים", שקיבלתי מאת חוה ובנימין הראלי, מצאצאי המשפחות לוריא—אליאסברג, ועל הספר: תולדות הרמ"ה מאת י. צ. יאנאָווסקי (ברדיטשוב 1891). יש להניח, כי רבקה ויונה שמחוביץ הם בתו ובנו של שבתי שמחוביץ, כפי שצוינו בטבלה ובתיאורים שבגוף המונוגראפיה על סמך הנתונים שבידינו ובהעדר הוכחות אחרות. בנוגע לרבקה שמחוביץ, אשת גריגורי לוריא ידוע, כי עד לנישואיה היא גרה בקיוב. לכאן, כנראה, עבר אביה מפינסק לרגל עסקיו, כפי שעשו זאת רבים מבני לוין. לשבתי שמחוביץ קראו גם: שפסל, ולרבקה קראו: "סאבלייבנה" — בתו של סאבלי (שבסל).

ביבליוגראפיה

הודעות אישיות מאת:
אליאסברג יעקב
גרינבוים יצחק
האלפרן גיאורג
לוריא פאול
לוריא שאול
ד"ר סמואלסדורף אני
קליבנוב יעקב

מקורות בכתב יד:

אוסף שבדרון, ארכיון יל"ג, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
הארכיון של בנק לאומי לישראל בירושלים ובלונדון
גנזך ווייצמן, רחובות

אבן שושן ש. (עורך), מינסק, עיר ואם, תל אביב 1975.
אגרות סופרים... ממשפחת איגר—סופר, וויען 1933.
אטינגן א., 50 שנה לועידה ציונית ברוסיה, העולם, מס' 49, 1948.
אייזינשטאט י. ט. ווינער ש, דעת קדושים, פטרבורג 1897/98.
אליאסברג י., בעולם ההפיכות, ירושלים 1965.
אפל י., בתוך ראשית התחיה, תל אביב 1936.
אפשטיין ד., היהודי היחידי, ילקוט מורשת, חוברת כ', תל אביב 1975.
אפשטין ב. מ., קורות בית הכנסת הגדול בפינסק, ניבנו, 1938 גל' 9 (20), עמ' 2, פינסק.
בודנהיימר ה. ח., בראשית התנועה, ירושלים 1965.
בגון א., תלמוד תורה דקארלין, פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
בגון א., תלמוד תורה דפינסק, שם.
ביין א., עם הרצל ובעקבותיו, ירושלים 1965.
ביין א., מבחר כתבי הרצל, כרך א', חלק ב', תל אביב 1939.
ברוידס י., וילנה הציונית ועסקניה, תל אביב 1939.
גאַרדאַן י. ל., אגרות, בעריכת י. י. ווייסבערג, ווארשה 1894.
גאַרדאַן י. ל., עולם כמנהגו, ווארשה 1874.
גינזבורג ש., מגילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח', מס' 26, תל אביב 1963.
גינזבורג ש., מן העבר הקרוב, הצופה, 24.4.1942.
דובזעוויץ, א. ד., לא דבים ולא יער, ברדיטשב 1890.
הדור: 1901, גל' 21.
הזמן: 1903, גל' 11, 71.
הכרמל: תרכ"א, גל' 30; תרכ"ג, גל' 28; הוספה לגל' 30; גל' 32 וגל' 37.
הכרמל (בחלקו בשפה הרוסית): 1860, גל' 14; 1868, מיום 17.1, עמ' 4.
הלבנון: תרל"ו, גל' 14; תרמ"ז, גל' 17.
המגיד: 1857, עמ' 88; 1872, גל' 3, 12, 18, 45; 1880, גל' 35, 47, 48; מיום 11.6.1891.
המליץ: 1862, גל' 21—23; תרכ"ג, גל' 20; 1868, גל' 5; 1872, גל' 11; 1878, גל' 20; 1880, גל' 3, 14, 17; 1885, גל' 46; 1887, גל' 51, 114; 1888, גל' 139; 1890, גל' 47; 1891, גל' 83, 291; 1894, גל' 20; 1895, גל' 113; 1896, גל' 126; 1898 מיום 28.7.
העולם: 1948, גל' 49/50.
הצפירה: 1976, גל' 15; 1877, גל' 47, 49; 1878, עמ' 45—46; 1879, עמ' 388; 1900, גל' 29, 76; 1901, גל' 97, 104, 113; 1905, גל' 22, 201.
הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, ירושלים 1947.
הרצל ת., מכתבים, ספריה מדינית, כרך ה', תל־אביב 1947.
הרצל ת., איגרות, כרך ג', ירושלים 1957.
ווייצמן חיים, מסה ומעש, ירושלים 1949.
ווייצמן ח., אגרות, ירושלים, כרך א', 1969; כרך ב', 1970; כרך ג', 1972.
ויצמן־ליכטנשטין ח., בצל קורתנו, תל אביב 1948.
ורפל י., זכרון שמואל, סיני ג', תרצ"ח—תרצ"ט.
טננבוים ש., סחר עצים כיצד? פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
יאנאווסקי י. צ., תולדות הרמ"ה, ברדיטשוב 1891.
לוריא א., דרי מעלה ומי לי בשמים, הכרמל, תרכ"א—תרכ"ב, מאמרים בהמשך.
לוריא א., חשכת שכל האדם וחושיו, הכרמל, תרכ"ב, מאמרים בהמשך.
לוריא א., היהודים במרוקה, הכרמל, 1864, גל' 41—43.
לטבלא י. י., מבחר החשבון, ווארשא 1866.
מאור י., יהודי רוסיה בתקופת פלווה, העבר, חוברת ו', תל־אביב 1958.
מינסק, עיר ואם, בעריכת אבן שושן ש., תל אביב 1975.
מורשטיין י., חקלאיים יהודיים, פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
מנדלי מוכר ספרים מכתב אל א. ב. גוטלובר מיום י"ח בתמוז תרכ"א (14 ביוני 1861), פורסם ב־שריפטן אקאדעמיע פאַר יידישער קולטור בא דער אלאוקראיניישער וויסנשאפטליכער אקאדעמיע, ליטעראריש און פילאלאגישע סעקציעס, שריפטן, כרך א', קיעוו 1928.
נורוק מ., ועידת ציוני רוסיה במינסק, ירושלים 1963.
עפשטיין אברהם, כתבים, כרך א', ירושלים 1950.
פאדווא א. מ., מדרש שוחר טוב... עם באור הרא"ם, ווארשא תרכ"ה.
פינשטין א. א., מגלת פורעניות, תל־אביב 1929.
פרידמן ד., שאילת דוד, פיעטרקוב 1913.
צ'מרינסקי ח., עירתי מוטילי, תל אביב 1951.
צנציפר (רפאלי) א., פעמי הגאלה, תל אביב 1952.

קאוונער א. א., חקר דבר, ווארשא תרכ"ו.
קלויזנר ישראל, אופוזיציה להרצל, ירושלים 1960.
ראבינאָוויטש ש. מ., על פינסק קארלין ויושביהן, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, ברדיטשוב 1895.
רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961.
רבינוביץ ז., ר' גד אשר לוין, העבר, חוברת י"ד, תל אביב תשכ"ז.
רבינוביץ ז., מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע־עשרה, ציון, שנה ל"ג, ירושלים 1968.
רפאלי א., ועידות ארציות של ציוני רוסיה, קציר, כרך א', תל אביב תשכ"ד.
שאצקעס, מ. א., המפתח, ווארשה 1866, 1869.
שוחט ע., תולדות קהילת פינסק (1881—1941), כתב יד.
שטילרמן א., משפחת לוריא, פינסק, כרך ב', תל אביב 1966.
שטילרמן א., עוללות על משפחת לוריא, שם.
שטערן יוסף זכריה, זכר יהוסף, ווארשא תרנ"ט.
תכנית בית האוצר הלאומי... המשא אשר נשא הד"ר באדענ־היימער בהקונגרס השני בבזל... נעתק משפת אשכנז ע"י אפרים דב ליפשיץ, ווילנא 1898.

✡

אדלר מ. ר., שטאדט פראגן, פינסקער שטאדט־לוח, תרס"ג.
ד"ר גאטליב, די לעגענדע פינסק, פינסקער שטימע, פינסק 1930.
גינזבורג ש., היסטאָרישע ווערק, כרך א' וכרך ב', ניו יאָרק 1937.
היינט, 1911, גל' 301.
טויזנט יאָר פינסק, אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר ב. האפמאן, ניו יאָרק 1941.
לוריא א., די צוואה פון אַ פינסקער בעל בית פון אָנהייב 19־טן י"ה, ייוו"א בלעטער, באַנד 13, נומער 5־6, 1938.
ליבערמאן מ., חדרים מתוקנים, פינסקער שטאדט לוח, ווילנא תרס"ג.
ליפשיץ נ. מ., די ציוניסטישע בעוועגונג אין פינסק, פינסקער שטאדט לוח, ווילנא תרס"ד.
מאָמענט, 1911, גל' 299.
מארק י., אַ פאָרגעסענער גדול [מעיתוני ריגה].
ד"ר מוקדוני א., מיינע באַגעגענישן, בוענאס איירעס 1949.
פינסקער שטאָדט לוח, ווילנא תרס"ג, תרס"ד.
פרייד מ. י., די גרויסע ציוניסטן אסיפה אין מינסק, קראקוי 1903.
דער פריינד, 1905, גל' 180.
קאטיק י., מיינע זכרונות, כרך ב', בערלין 1922.
קרמן מ., 100 יאָר פינסק (מיינע זכרונות) [חיפה 1953], (בשכפול).

✡

Böhm A., Die Zionistische Bewegung, Tel Aviv 1935.
Encyclopaedia Judaica, Vol. VI, s. v. Eger, Salomo ben Akiba, Berlin 1930.
Herzl Th., Gesammelte Zionistische Werke, Vol. III, Tel Aviv 1934.
Jüdisches Lexikon, Vol. V, 1489, s. v. Jüdischer Verlag, Berlin 1930.
Karliner [Leopold Lourié], Eine Jüdische Arbeiterstadt, Die Welt, Wien 1898, Nr. 11, p. 3.
Lourié A., Die Familie Lourié, Wien 1923.
Lourié P., Leopold Lourié . . . in Commemoration, 1959.
Stenographisches Protokoll . . . des II. Zionisten-Congresses, Wien 1898.
Stenographisches Protokoll . . . des IV. Zionisten-Congresses, Wien 1900.
Stenographisches Protokoll . . . des V. Zionisten-Congresses, Wien 1901.
Stenographisches Protokoll . . . des XI. Zionisten-Congresses, Berlin 1914.
Die Welt, Wien 1898, No. 17, p. 1; No. 23, p. 5; No. 31, p. 6; No. 34, p. 4; No. 50, p. 9; No. 52, p. 12, 13; 1898, No. 23, p. 5; 1899, No. 5, p. 10; No. 12, p. 4; No. 14, p. 5; No. 17, p. 7; No. 18, p. 8; No. 19, p. 5, 7; No. 30, p. 6; No. 34, p. 8, 9; No. 35, p. 3; No. 45, p. 16; No. 46, p. 16; No. 49, p. 9; 1900, No. 18, p. 16; 1901, No. 51, p. 5; 1902, No. 1, 2; No. 38, p. 56; No. 44, p. 2; 1903, No. 31, p. 3; No. 33, p. 1, 2; 1905, No. 29, p. 27.

✡

Гинзбург, С. М., Отечественная война и русские евреи, Петербург, 1912.
Гольдберг, Б. А., Наши Банки, Вильна, 1909.
Еврейская школа, август—сентябрь 1905.
Лурье, А., Корреспонденции, Гакармел, Вильна, 1861, 1868. Статья о Соломоне Ибн Габироле и Исааке Ибн Гиате, 28.9.1861.
Отчет общества для распространения просвещения между евреями в России, Петербург, 1865 — 1895.
Отчет о втором съезде представителей комитетов Еврейского Колониального Общества в Вильне 3—6 мая 1913, стр. 3, Петербург, 1913.
Пинский Листок, Пинск, 1910/11.
Почившие члены 1-го сионистского конгресса, "Сафрут", сборник под ред. Л. Яффе, Том 2, Москва, 1918.
Раввинская комиссия, Еврейская Энциклопедия, Том 13, Петербург.
Разсвет, 1861, № 41, стр. 651.
Русский Еврей, 1879, № 11, стр. 394; № 6, стр. 188—189; 1880, № 4, стр. 131—132; № 12, стр. 455; № 15, стр. 575—576; 1881, № 35, стр. 1383, 1882, № 9, стр. 348; № 23, стр. 871—872; 1884, № 37/38, стр. 12.
Сион, № 30, стр. 478.
Янсон Ю., Пинск и его район, Петербург, 1869.